

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : XXVI

Sa. 102

Nisan 1962

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 9 8

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdlr :	Sayfa
Sayın Cumhuriyet Başkanı Orgeneral CEMAL GÜRSEL'in Türk Tarih Kurumu'nu ziyaretleri (2 resimle birlikte)	231
BOSTANCI, DOÇ. DR. ENVER Y.: Belbaşı Kaya sığınağında bulunan üst Paleolitik ve Mesolitik Endüstri (14 levha ile birlikte).....	233
————— : A New Upper Paleolithic and Mesolithic Facies at Belbaşı rock shelter on the Mediterranean coast of Anatolia (With 14 plates).	252
GÖKBİLGİN, M. TAYYİB: XVI. yüzyıl başlarında Trabzon livası ve doğu Karadeniz bölgesi	293
UNAT, FAİK REŞİT: Atatürk'ün II. Meşrutiyet inkılabının hazırlanmasındaki rolüne ait bir belge (iki fotokopi ile birlikte).....	339
ÜNVER, ORD. PROF. DR. SÜHEYL: Konya, Karaman ve civarı, Akhisar, Manisa, İzmir, Aydın ve Edirne'de tetkiklerimiz esas noktaları üzerine bir gezi raporu	351
HIZIR, NUSRET: Bilgi yöntemi, özellikle Tarih yöntemi üstüne kısa notlar...	357
Bibliyografya :	
EYİCE, DOÇ. DR. SEMAVİ: Röthlisberger, Marcel, <i>Die Türkei. Reise durch ihre Geschichte = Türkiye. Tarihi içinde seyahat</i>	363
————— : Moutsopoulos, Nikolaosk, <i>To arkhontiko tou sior Manōlakē stē Berroia = Karaferye'de Manolaki evi</i>	367
————— : Salaville, Sévérien ve Dalleggio Eugène, <i>Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, I, 1584-1850 = Karamanlidika, Yunan harfleri ile Türk dilinde basılmış kitaplarn analitik bibliyografyası, I, 1584-1850</i> ..	369
ESİN, EMEL: Basil Gray, <i>La Peinture Persane</i>	382
————— : İngilizcesi	382
TANSEL, FEVZİYE A.: Dr. Ernest Edmondson Ramsaur, Jr., <i>The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908</i>	391
————— : Uriel Heyd, <i>Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615</i>	404
SİNANOĞLU, PROF. DR. SUAT: C. Coukidis, <i>Λεξιλόγιον Ἑλληνικῶν Λέξεων Παραγομένων ἐκ τῆς Τουρβικῆς = Türkçeden geçen Yunanca kelimeler sözlüğü</i>	407
UNAT, FAİK REŞİT: Yosif Abgaroviç Orbeli: <i>Sinkronist'cheskie Tablitsi Hıdjri i yeverofyiskogo Letoiscislymiya = جداول التحويل السنوية الهجرية الى السنوات الميلادية</i>	411
Kitaplardan Haber.....	413
1961 yılının ikinci yarısında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitap ve dergiler	421

Kapakdaki resim: Türk Tarih Kurumu'nun 1961 Altıntepe kazılarında bulunmuş fildişinden Urartu aslan heykelciği (M. ö. 8. y. y. sonu)

B E L L E T E N

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1962
İkinci baskı : 1998

BELLE TEN

Cilt : XXVI

Nisan 1962

Sayı : 102

SAYIN CUMHURBAŞKANI ORGENERAL CEMAL GÜRSEL'İN TÜRK TARİH KURUMU'NU ZİYARETLERİ

Sayın Cumhurbaşkanı Orgeneral Cemal Gürsel, 9 Ocak 1962 Salı günü saat 15'te Türk Tarih Kurumu'nu ziyaret etmişler, kendilerini Yönetim Kurulu üyeleri ile Ankara'da bulunan Kurum üyeleri karşılamışlardır. Başkanlık odasında bir saatten fazla bir zaman Kurum üyeleriyle görüşen Gürsel, Kurum'un türlü çalışmaları hakkında verilen izahatı dinlemişler ve üyelerle çeşitli memleket ve kültür konuları üzerinde hasbıhalde bulunmuşlardır. Bu arada Sayın Cumhurbaşkanı, halka okuma zevkinin aşılması ve halk eğitiminin önemi üzerinde ısrarla durmuşlardır. Kurum üyeleri, halk müzelerinin ve Devlet Arşiv binasının bir an önce yapılması gerektiği, bu müesseselerin halk eğitimiyle Türk Tarihinin incelenmesinde birinci derecede lüzumlu olduğu noktasında mütalâalarını söylemişler, Sayın Cumhurbaşkanı bu konularda üyelerle aynı kanıda olduğunu ifade buyurmuşlardır.

Sayın Gürsel daha sonra Kurum kitaplığını gezmişler, bu arada önümüzdeki aylarda yapımına başlanacak olan Kurum binasının maketi üzerinde verilen izahatı dinliyerek, şimdi çok sıkışık bir durumda olan Kurum kitaplığı ile bürolarının bu yeni binada çok daha müsait şartlarla çalışacağı, kitaplığın 250.000 ciltlik bir deposu ve bir kaç yüz kişinin aynı zamanda etüt yapabileceği salonları bulunacağı hususundaki açıklamadan çok memnun olmuşlar, binanın bir an önce yapılması için gerekli her türlü yardımı yapacaklarını vaat buyurmuşlardır.

Sayın Gürsel saat 16,15'te Kurum merkezinden ayrılmışlar ve gelişlerinde olduğu gibi Kurum üyeleri tarafından uğurlanmışlardır.

Cumhur Başkanı Cemal Gürsel Türk Tarih Kurumu Üyeleriyle

Cumhur Başkanı 1962 yılı içinde yapımına başlanacak olan Türk Tarih Kurumu binasının maketi üzerinde verilen açıklamayı dinlerken

BELBAŞI KAYA SİĞİNAĞINDA BULUNAN
ÜST PALEOLİTİK VE MESOLİTİK ENDÜSTRİ
—BELBAŞI KÜLTÜRÜ—

*Yeni keşiflerden Belbaşı kültürüne
ait bu makaleyi, hakiki bir araştırmacı ve
ilim adamı olan çok kıymetli hocam Ord.
Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek'in hatırasına
ithaf ediyorum.*

Doç. Dr. ENVER Y. BOSTANCI

Belbaşı kaya sığınağı, Antalya körfezinin batı sahilinde ve Beldibi kaya sığınağından takriben beş km. kuzey doğuda bulunur. Üç yüz metre kadar yüksekte bulunan Kaya sığınağı, ormanlarla kaplı sığ bir vâdinin nihayetindedir. Sahil yolu Belbaşı kaya sığınağına her ne kadar yakın ise de, buradan ancak bir saatte çıkılabilir. Burası 1959'da tespit edildi fakat ilk sondaj ancak 1960 yılı Eylül ayında yapılabılmıştır.¹

Belbaşı ismi ile anılan mevki, eski Lycia'ya açılan yüksekte dar bir geçittir. Geçidin Kaya sığınağına doğru olan kısmı, ormanlardan temizleyerek açılmış ve bu gün ekilebilen bir arazi olmuştur. Bu düzlüğün kuzey-doğu tarafında dağ tekrar dikleşir. Bu kesimde Kaya sığınağı cretese kalkerleri içinde meydana gelmiştir.² Kaya sığınağı denize karşıdır ve ağzı güneye açılır. Bütün bu saha ormanlarla

¹ Beldibi ve Belbaşı kazıları Mayıs ve Eylül 1960'da devam etmiştir. Bu kazıların devamı için yardımlarını esirgemiyen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Profesörler kuruluna ve Fakülte dekanı Ord. Prof. Dr. Muzaffer Şenyürece teşekkür etmeyi bir vazife bilirim. Keza Hittitoloji Araştırma Enstitüsü ile Arkeoloji Araştırma Enstitüsünden yapılan yardımlardan dolayı (bak. Bostancı, 1959, Anatolia, p. 129-130) Araştırma Enstitüsleri Direktörleri Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'a ve Ord. Prof. Dr. Sedat Alp'a gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkür ederim.

² Beldibi kaya sığınağı ağır yağmurların tesiri ile meydana gelmiştir. Böylece kaya sığınağı ve yüksekteki mağaranın pluvial bir devrede açılmış olduğu anlaşılıyor. Beldibi kaya sığınağına Tirenien denizinin de tesiri vardır. 30 metre irtifada olan mağara depositi ile duvarda kalan çakıllar muhtemelen bu devre aittir ve çimentolaşmış olarak kaya duvarlarında duruyor (Bostancı, 1959, p. 132).

kaplıdır, bugün ki kadar prehistorik devirlerde de avcılığa elverişli olduğu muhakkaktır. Halen çevrede vahşi halde dolaşan dağ keçileri, geyikler ve yabani domuzlar avlanmaktadır. Büyük kayalarla kısmen kapanmış bulunan Kaya sığınağı Beldibinden daha mahfuzdur.

Belbaşı kaya sığınağı yukarıdan düşen büyük taş bloklarla sağ ve sol taraftan, kapanmıştır. Yalnız orta kısmında, kayaların daha kuvvetli olduğu kesimde sondaj yapılacak bir saha vardı. Kuvvetli zelzeleler, bu bölgede bulunan Kaya sığınakları ile mağaraları tamamen tıkamıştır. Beldibi'nde de bu olay müşahede edilmektedir.³

BELBAŞI KAYA SIĞINAĞI STRATİĞRAFİSİ

Beldibi'nde yeni açılan sondaj çukurunu tamamladıktan sonra 22 Eylül 1960 tarihinde Belbaşı'nda çalışmaya başladım. Belbaşı kaya sığınağı 1959 yaz mevsiminde ilk defa ziyaret edilmiştir. O zaman sığınağın sağ tarafında kazılmış bulunan bir çukur dikkatimi çekmişti, köylüler para bulmak gayesi ile burasını açmışlardı. Bu çukurdan çıkmış olan bir küpün klâsik devirlerde zahire ambarı olarak kullanılmış olması çok muhtemeldir. Çukur kenarlarından topladığım çakmak taşı aletleri, burada bir kazı yapmak lüzumunu ortaya koymuştur.

İlk sondaj için temizlenen saha daha evvel kazılmış olan çukurun sol tarafındadır. Sondaj sahası 3.80×2.40 kutrunda olup, 1.60 m. derinliğe enilmiştir. Tabakalardan toplanan aletler, Beldibi'nden farklıdır ve yeni bir safhayı temsil ettiklerini göstermiştir.

Üst tabakalarda toprak yumuşak hümüslü ve siyahtır. En üst seviyede modern, eski Yunan ve Roma devri çanak-çömlek kırıntıları toplanmıştır. Bu seviyelerin altında küçük parçalar halinde Neolitik devirin çanak-çömleği bulunur.⁴ Neolitik çanak, çömlek parçaları kırmızı-kahve rengindedir ve kumlu bir karışım gösterir. Bu karışım muhit toprağının özelliğindedir. Beldibi Neolitik çanak - çömlek yapısındaki karışıma çok benzer.⁵ Bu tip çanak-çömleği ihtiva eden tabaka kalın değildir. Bu devirde Belbaşı kaya sığınağında devamlı bir

³ Bostancı, 1959. p. 147.

⁴ Bölgede klâsik devirlere ait bina yıkıntıları vardır. Bunların büyük bir kısmının Lisia'nın eski şehirlerinden Trissa halkına ait olması çok muhtemeldir.

⁵ Beldibi eski çanak - çömlek hamurunda beyaz kalker ve deniz kabukları da vardır.

yerleşme olmamıştır. Üst tabakanın alt kısmında toprak kahve rengindedir ve çanak çömlek bulunmaz. Kültür katları, dip kısmına doğru daha fazla minareleşmiştir ve toprak umumiyetle kalkerlidir. Toprağın çok sertleştiği yerde aletlerde bitmiştir ve kazıya son verilmiştir. Bu sert tabakanın altında başka bir kültürün bulunabileceğine ihtimal vermiyorum. Stratiğrafi içinde üstten dip kısmına doğru her seviyede bol miktarda alet çıkmıştır ve bu seviyeler arasında bir boşluk bulunmamasına rağmen alet tiplerinde ve seviyelerdeki nisbetlerinde üstten aşağıya doğru bir değişimin olduğu açıkça müşahade edilir. Arkası işlenmiş ince uzun lâm uçlar dip tabakalarda daha bol ve karakteristiktir.⁶

Aletlerin seviyelerdeki dağılımlarına göre sondaj çukurundaki stratiğrafi üç kısımda incelenebilir: Aletlerin seviyelerdeki dağılımları tablo A'da gösterilmiştir.

I. En üst seviyede bir miktar toprak köylüler tarafından dışarıya atılmıştır ve çanak-çömlek karışmıştır; aynı zamanda Neolitik parçalarda bunlar arasında çıkmaktadır.⁷ Çakmak taşları alt seviyelerde boldur. Bu kısımda bulunan aletler tranşet, pek nadir küçük her iki ucu köşeli lâmlar yarım aylar, mikrobürinler, küçük çekirdek yumrular ve çok çeşitli küçük burinler, kemik uçlar, deliciler ve diğer bazı işlenmiş kemikler. Hayvan kemikleri, dişler ve insan kemiklerine ait parçalar bulunmuştur. Bunlardan bir çoğu yanmıştır.

II. İkinci kısmı birinciden ayıran özellik toprak renginin değişmesi ve sadece çakmak taşı aletlerle kemik aletlerin bulunmasıdır. Bu seviyede çanak-çömlek izlerine rastlanmaz. Bu seviyede bulunan alet tipleri şunlardır: çekirdek kazıyıcılar, yuvarlak dik kazıyıcılar, uç kazıyıcılar, yan kazıyıcılar, piramit şekilli çekirdekler, bir tarafı meyilli yanlamasına kesilmiş uçlar, yonga uçlar, lâm uçlar, yonga ve alelâde lâmlar, bir fasetli kenar bürinleri (angle burins), çok satırlı bürinler (polyhedric burins), bec-de-flute bürinler, küçük

⁶ Belbaşı'nda toprak Beldibi'nde olduğu kadar sert değildir. Belbaşı kaya sığınağının daha mahfuz olması buna tesir etmiştir.

⁷ Neolitik çanak - çömlek parçalarının pek fazla olmayışı şekilleri hakkında bir şey söylemeğe imkân vermiyor. Yalnız bir parça ağız kenarına aittir ve Beldibi formlarına benzeyen şekillerde olmaları çok muhtemeldir. Neolitik insanlar burada uzun bir devre yaşamamış oldukları için çanak - çömlek parçaları bu yüzden pek azdır. Yaz aylarında buralara barınmış olmaları çok muhtemeldir.

arkası işlenmiş lâmlar, deliciler, küçük saplı uçlar (lâmlar ve yongalar üzerinde), yarım aylar, üçgen şeklinde mikrolitler, paralel kenarlı lâmlar ve uçları köşeli yahut dikdörtgen biçimli lâmlar, üçgen yonga uçlar, bir Helûan uç v.s. bulunur. Bunlar arasında en bol aletler çekirdek kazıyıcılar, (core scrapers), lâmlar (blades), lâm uçlar ve bir fasetli kenar burinler (angle burins)dir. Bu seviyelerde geometrik mikrolitler o kadar fazla değildir, fakat mikroburin mevcuttur. Mikroburin Afrika kültürlerinde olduğu gibi bol değildir. Bunlara ilâveten ince kavisli arkası işlenmiş delici uçlarla, delik açmak için kemik iğneler (uçlar) vardır. Bir adet Natufian tip sırtlı yarım ay bulunmuştur, fakat Natufian örneklerinden büyük ve daha ziyade Suriye'de Jabrud kaya sığınaklarında bulunan ve Alt Natufian olarak isimlendirilen kültürlerde görülen örneklere yaklaşmaktadır (ridge-backed technique)⁸. Geviş getirici hayvan kemikleri boldur ve bunlar arasında en fazla yabani dağ keçisi, geyik, dama, domuz ve insan kemikleri çıkmıştır (alt çene, alın kemiği ile, tibia ve femur parçaları). İnsan kemikleri üzerinde yalnız tibya ve femur parçalarında çentikler vardır. Muhtemelen ilikleri yemek maksadı ile çakmak taşı bıçaklar veya burinleri ile kesilmişlerdir. Hem Belbaşı'nda ve hem de Beldibi'nde yanmış insan kemikleri bulunmuştur. Bu toplulukların kanibalismi tatbik etmiş olmaları akla gelmektedir.

III. Stratiğrafının üçüncü kısmı aşağıda gösterilen aletlerle karakterize edilir. Bu aletler aynı zamanda Belbaşı kültürünün özelliğini teşkil ederler. Uzun ince arkası dik işlenmiş uçlar, aynı şekilde yine uzun ince uç kısmı kavisli arkası dik işlenmiş uçlar, yine uzun ince arkası dik işlenmiş ve uç kısmı meyilli kesilerek işlenmiş uçlar. Burun kazıyıcılar dört adet bulunmuştur. Arkası işlenmiş burinler, uçları sivriltilmiş üçgen mikrolitler ve lâmlar üzerine yapılmış birkaç adet uç kazıyıcısı ile, her iki uç kısmı ile yan kenarları paralel lâmlar, lâm uçlarla birlikte pek çok çekirdek kazıyıcılar (core scrapers)

⁸ Belbaşı'nda bulunan ridge-backed yarım aylar daha ziyade Suriye'de Rust'ın alt Natufian diye sınıflandırıldığı örneklere benzer. Teknik ve hacim bunlara çok uymaktadır. Belbaşı'nda bulunan bu tip aletler o kadar tipik değildirler. 1960 yılı Ağustos ayında Berne'de ve Cambridge'de bulunan Natufian kültürlerini tetkik etmek fırsatını buldum. Natufian ridgebacked yarım ayları hem Beldibi ve hem de Belbaşı örneklerinden çok farklıdır. Şüphesiz bu teknik Natufian kültürüne has bir özellik taşır. (Garrod, 1937. Levha VIII, No. 30, 35; Bostancı, 1959. p. 170, Levha VII).

mevcuttur. Mikroburinlerin bulunması her ne kadar Mezolitik bir özellik veriyorsa da diğer aletler üst Paleolitik karakterdedirler.⁹ Bu kısımda bir çok burin tiplerine rastlanır, aşağıda daha detaylı olarak izah edilecektir. Diğer karakteristik aletlerden bir adet bir tarafı oyulmuş (shouldered point) uç ve bir adet saplı uç her iki kenardan işlenmiş ve bir adet yine saplı fakat uç kısmına bec-de-flute burin yapılmıştır.¹⁰ Bunlarla birlikte üçgen tip yonga uçlarda bulunur.¹¹

Belbaşı kaya sığınağı kültürleri çekirdekten yapılmış aletlerle (core tools) ince arkası işlenmiş uçlar, hiç işlenmemiş veya sadece uç kısımları işlenmiş lâm uçlarla, çeşitli burinler ve (tanged points) saplı uçlar tarafından karakterize edilir. Bu kültür şimdiye kadar tarif edilmiş Anadolu taş çağı kültürlerinden de farklıdır. Beldibi kültürleri ile mukayese edilirse yine kendine has özelliği vardır. Bu kültür bir plüvial devrede geliştiği söylenebilir. Bu devrede Beldibi uygun bir yer olmadığı için Belbaşı kaya sığınağı iskân edilmiş ve bu sebeple Beldibi'nden farklı aletler mevcuttur. Aletler, bu insanların ileri avcılar olduklarını bize telkin etmektedir. Stratiğrafi içinde aletlerle birlikte Demir oksit yumrularına raslanmıştır. Bu bölgede görülen kırmızı renkte Demir oksitle yapılmış şematik resimler Beldibi ve Belbaşı mezolitik devir insanlarına ait olduğunu teyit eden belgelerdendir. Mağaralarla, kaya sığınaklarında bulunan kültürler ve bu kültürlerle birlikte bulunan demir oksit yumruları, boyalı çakıllar bize bu insanların san'at fikrine sahip olduklarını gösterir. Gravürler yalnız kayalara yapılmış değil aynı zamanda Beldibi'nde

⁹ Bordes'e göre mikroburin, üst Paleolitik devre ait bir çok istasyonlarda bulunmuştur. 'Coup de microburin' tekniği ile yapılmışlardır. Keza Leakey'a göre de Afrika'da mikroburin üst Paleolitik kültürlerle birlikte görülür. Leakey'e göre mikroburin üst paleolitiğin hiçbir safhasını karakterize etmez (Leakey, 1953. sa. 127). Beldibi mikroburinleri için bak Bostancı, 1959. sa. 169, Levha VI, No. 3-6, 7. sa. 170, Tablo VII, No. 8-10.

¹⁰ Saplı uçların (tanged points) büyük bir ekseriyeti yongalara yapılmıştır, bazıları sap kısmında ve bazılarının uç kısmında burin bulunur. Umumiyetle yonga nisbeti diğer lâmlara nazaran çok azdır. Bu da yonga kültürünün, lâm kültürü ile paralel olarak üst paleolitik kültürlerde devam ettiğini gösterir. Böyle bir devamlılık Beldibi'nde de vardır.

¹¹ Yalnız bir küçük yonganın kaide kısmında üst yüzde küçük yongalar kopartılarak işlenmiştir. Bir tarafında uç kısmına kadar kaba bir işleme görülür. Diğer kenarda işleme alt yüzdenden uç kısma kadar devam eder, yonga incedir ve vurma yüzü işlenmemiştir.

çakıl taşlarına çizilen resimlerde vardır. Bunlar, Beldibi kültürleri ile birlikte buldukları için ayrıca neşredileceklerdir.

ALETLERİN TARİFİ VE SINIFLANDIRILMASI

Çekirdek ve çekirdek kazıyıcılar (Core ve Core Scrapers): Levha XII ve XIII, XIV) Diğer aletlere nazaran en fazla bulunanlar çekirdek ve çekirdekten yapılmış çeşitli kazıyıcılardır¹². En üst seviyeden, en alt seviyeye kadar bu aletler birbirine çok benzemektedirler. Çekirdeklerin büyük kısmı şekilsizdir. Piramit şeklinde olan çekirdekler (cores) ekseriyeti teşkil eder¹³. Korlardan yapılmış aletlerin çoğunda uç kısmında yahut dip kısmında çeşitli burinler bulunur. Bir çekirdek kazıyıcı olarak kullanılmıştır ve uç kısmında da bec-de-flute burin bulunur (Levha XIII, Şekil 6. B3). Diğer birinde uç, uç kazıyıcı olarak yapılmış ve bir tarafında polihidrik burin bulunur (Levha XIII, Şekil 12, B. 3, şekil 11A 1). Bu çekirdeklerden piramit tipte olanlarının ön kısmı meyillidir, kazıyıcı olarak kullanılır fakat bu korların arka kısmı tam bitirilmemiştir (Levha XII, Şekil 10). Aynı tipler Beldibi'nde de bulunmuştur.¹⁴ Bazı korlarda uç kısım kullanılan kesici yüz olarak hazırlanmıştır. Bazı küçük piramit çekirdekler bir yüzü dik kazıyıcı olarak kullanılmıştır. Uç kısmında yanlamasına bir parça kopartılarak, polihidrik burin yapılmıştır (Levha XII, Şekil 11A₁, 13A₃, 14A9). Bazıları iki platformlu durlar ve discoidal örneklerde vardır. Aynı zamanda kalın yonga çekirdek tiplerinde vardır. Yüz kadar çekirdek, kazıyıcı olarak kulla-

¹² İkinci kısmın üst katında Sauveterrian tip bir çekirdek bulunmuştur. Bu tip çekirdek örnekleri o kadar bol değildir. Çekirdeklerin ekserisi piramidal tiptedir.

¹³ Piramidal çekirdekler Burkitt tarafından çizilmiş olan örneğe çok benzerler (The Old Stone Age, sa. 67, Şekil 5, No. 11). Core tipleri keza Jabrud'da Atlitian kültürde bulunanlarıyla da benzerlik gösterir (Rust, 1950. Levha 89, Şekil 1, 2, 3, 5 ve Levha 90, Şekil 10, 13 ve Levha 84). Orta Orinasiyen tip (Rust, 1953, Levha 85, No. 1, 2, 3) ve genç Orinasiyen (Levha 87, No. 1, 2, 21, 22) Küçük core örnekleri Natufian tiplerine çok benzerler keza aynı örnekler Beldibi'nde de bulunmuştur. (Garrod, 1937 Levha VIII, 7-12; Levha XI, 5-9; Bostancı, 1959. sa. 169. Levha VI, 34, 35. sa. 171, 4-7).

¹⁴ Atlitian kültürde olduğu gibi çekirdekler sonradan alet olarak kullanılmışlardır. İşleme tarzı ve çekirdeklerin şekli Atlitian ve orta Orinasiyen tiptedir. (Garrod, 1937. Levha XVII, XVIII, XIV, XXI, 13, 14). Korların biçimi ve üzerlerinde bulunan burin tipleri wadi el-Mağara'da bulunanla çok yakınlık gösterir. (Garrod, 1937. Levha XVII, No. 9/12, 16, 17). Palestin, Suriye, Beldibi ve Belbaşında çekirdek aletler kültürde mühim bir yer işgal etmektedir.

nılmıştır (Levha XII, Şekil 5-7, 10-13; Levha XIII, Şekil 1-5, 12, 14-17). Bir küçük disk tip çekirdek'in platform sathından meyilli bir parça kopartılarak alt kenarda bir burin meydana getirilmiştir. Diğer bir tip disk çekirdeğin meyilli kenarını çevreleyen bir şerit kopartılarak, yine platform üzerinde alt kenarda bir burin meydana getirilmiştir. İlk defa Belbaşı'nda disk korlar üzerinde tespit edilen bu tip burinlere Beldibinde rastlanmamıştır. Bu disk korların kenarları fevkalâde keskindir ve belki'de hayvan derilerini soymada kullanılmışlardır.

Yonga ve Lâm kazıyıcılar (Flake and blade scrapers): Kazıyıcıların büyük bir ekseriyeti kalın yongalar üzerine ve birkaç tanesi de ince lâmlardan yapılmıştır (Levha XII, Şekil 1-4, 8, 9; Levha XIV, Şekil 1-4, 8-10, 12). Umumiyetle uç kazıyıcılar pek azdır ve karakteristik değildirler. Üst seviyelerden çıkan uç kazıyıcı tipleri iyi yapılmamışlardır; alt seviyelerde büyük bir ekseriyet, kalın ve kısa lâmlar üzerine işlenmiştir, dik işleme bunların özelliğini teşkil eder¹⁵. Yongalar üzerine yapılmış kazıyıcılar, lâmlara yapılmış olanları kadar iyi işlenmiş değildir. Alt seviyede bir mikro-uç kazıyıcı bulunmuştur. Bu tip kazıyıcılara Beldibi'nde de tesadüf edildi. Yukarıda bahsedildiği gibi dört burun kazıyıcısı ele geçmiştir. (Levha XIV, Şekil 1, 12A, 3, 11A, 4,3B; 5, 11 A). Bunlardan ikisi kalın bir lâm üzerine yapılmıştır ve 'fluting' işleme göze çarpar. Kazıyıcı olan kısım asıl gövdeye dik değil yandadır (Levha XIV, No. 1). Bir adet küçük lâmın vurma yüzü (striking platform) uç kazıyıcı olarak hazırlanmıştır (Levha XII, Şekil 1).

Yonga ve Lâm Uçlar: Yonga uçların ekserisi üçgen şeklinde olup pek azında her iki tarafta kaba bir işçilik vardır. Vurma yüzleri düzdür ve çok kere üst yüzden inceltmişlerdir (Levha X, Şekil 4, Levha IX, Şekil 9). Lâm uçlar oldukça boldur ve bunları üç grupta toplamak mümkündür.

- 1 — Düz ucu sivri lâmlar.
- 2 — Uç kısmı kavisli lâmlar.
- 3 — Uç kısmı meyilli kesilmiş lâmlar.

Bunlardan büyük bir kısmı çok sivridir fakat işleme yoktur (Levha VIII, Şekil 22, 26, 27, 29). Bazılarında her iki kenar hafifçe işlenmiştir

¹⁵ Kalın dik kazıyıcıların bazıları El Wad Atlitian tiptedirler fakat mikroburin mevcuttur (Garrod, 1937. Levha XVII No. 1-4).

(Levha VIII, Şekil 28). Bir kısmında yalnız uç kısmı sivriltilmiştir ve her iki yandan işlenmiştir (Levha VIII, Şekil 25). Lâmların çoğu doğru ve muntazamdırlar. Bunlar Font-Yves uçlarına benzemektedir¹⁶ (Levha VIII, Şekil 8, 13).

Uç kısmı meyilli kesilmiş veya işlenmiş lâmlar da vardır, bunlardan bazıları çok ince lâmlardır, bazıları işlenmemişlerdir (Levha VIII, Şekil 3, 5, 7). Küçük lâmlar üzerinde de uç tarafı meyilli kesilmiş uçlar bulunur ki bunların ekserisi Magdaleniyen tiptedirler ve benzerleri Mezolitik kültürlerde de rastlanmıştır¹⁷ (Levha IV, Şekil 1-15; 23-29, 36, 38). Alâlâde işlenmiş lâmlara bütün seviyelerde tesadüf edilir¹⁸ (Levha IX, Şekil 1-4, 10-12). Mustatil şeklinde lâmlar yalnız en üst seviyelerde bulunur (Levha III, Şekil 20, 22-25). Bunlardan bazıları işlenmişlerdir.

Arkası işlenmiş lâmlar: Belbaşı endüstrisinin en karakteristik aletleri bu tiplerdir (Levha V). Türkiye'de bunlar ne Beldibi'nde ve ne de diğer Paleolitik istasyonlarda bulunmamışlardır. Bu tip aletler taban seviyelerde boldur ve tipiktirler. Üstten beşinci Seviyeye kadar bu tiplerin benzerlerine rastlanmaz, mevcutlar da iyi işlenmemiştir. Bunları altı guruba ayırmak mümkündür.

1 — İnce arkası işlenmiş ve her iki ucu sivriltilmiş (Levha V, Şekil 5-9, 11-13).

2 — Düz ince arkası işlenmiş ve bir ucu yanlamasına kesilerek işlenmiş (Levha V, Şekil 19-30).

3 — Düz arkası işlenmiş ve uç kısmı kavisli yalnız bir ucu sivriltilmiş (Levha V, Şekil 39-45).

4 — Düz ince lâmlar, her iki kenar uç kısmına kadar işlenmiş (Levha V, Şekil 47-60).

¹⁶ Lâm uçlardan bazıları Jabrud (Suriye) mağaralarında çıkan orta Orinasiyen tiplerine benzerler (Rust, 1953. Levha 84, Şekil 2-30). Aynı tipler Jabrud'da mikro-Orinasiyen'de vardır (Levha 92, Şekil 43-53). Keza Mugharet el Wad Mağarasının Orinasiyen seviyesinde vardır (Garrod, 1937, (Levha XXIII, Şekil 14, 16).

¹⁷ Avrupa'da bu tip uçlar Magdaleniyen III'de çıkmıştır. (Daniel, 1953. sa. 219, Şekil 6, No. 8).

¹⁸ Belbaşı'nda bulunan en uzun lâm 7.5 cm.dir. Bu Karain'de bulunan ve Kökten tarafından Orinasiyen'e atfedilen tipler kadar uzundur (Kökten, 1955. Levha V).

5 — Arkası işlenmiş küçük lâmlar ve her iki uç köşeli dik dörtgen biçimde (Levha V, Şekil 63-70).

6 — Kenarları biri diğerine müsavi olmyan arkası işlenmiş uçlar taban kısmı meyilli kesiktir (Levha IV, Şekil 29-32).

Birinci gurup, yarım ayların prototipleridir. Bunların arka kısmı dik bir şekilde işlenmiştir ve keskin yüzlerinde de az işleme vardır. Bunlar çok sivri uçlardır ve muhakkak ki avcılıkta kullanılmıştır. Bu tip arkası işlenmiş uçlara benzer tipler Suriye'de Nebekiye kültüründe görülür.¹⁹ En üst seviyelerde bulunan, bu tip arkası işlenmiş lâmlar büyük yarım ay tiptedirler (Levha III, Şekil 3, 4, 7). Büyük yarım aylar daha geç yaşadılar. Bunlar muhtemelen bir yere kısırlı olarak kesmek maksadı için kullanılmıştır. Bu yarım ayların kesme yüzlerinde meyilli çizgiler vardır. Bu işaretler, bir nevi ot veyahut gıdalarını elde ettikleri mahsulleri keserken meydana gelmiştir (Levha III, Şekil 4). Çiftçiliğin başlangıcı ile ilgili bir husus olabilir.

İkinci ve üçüncü guruplarda lâmların arkası dik işlenmiştir. Bu işçilik uç kısmına kadar devam eder. Kesme yüzlerinde de hafif işleme vardır, bazan alt ve üst yüzdendir. Dördüncü gurup lâmlarda her iki kenardan uca kadar dik işleme vardır ve dolayısıyla uçlar pek fazla sivridir. Beşinci gurup keza dik işlenmiştir. İşleme lâmların yalnız arkasında değil, bazan her iki uçta, bazan yalnız bir uçtadır. Şekilleri dik dörtgen biçimindedirler. Bu tipler Avrupa Soveteriyeninde tesadüf edilir ve her bakımdan çok benzerler. Son gurupta görülen işleme tarzı diğerlerinden farksızdır. Yalnız bunlar üçgen şeklindeki mikrolitlerden farklı olup yine Suveteriyen örneklerine çok benzerler. Bazen bir kenar, bazen her iki karşılıklı kenar işlenmiş olabilir. Kaide meyilli olarak kesilmiştir, nadiren bu kenar da işlenmiş tiplerine rastlanır. Bu mikrolit uçlarda çeşitli burinler yapılmıştır. Bunlar muhakkak ki mikrolitik endüstriler arasında mütalâa edilmelidirler.

Saplı Uçlar: (Tanged Points) Saplı uçlar üst seviyelerde, üçgen şeklindeki yonga (flake)lardan yapılmışlardır²⁰ (Levha VII, Şekil

¹⁹ Rust, 1953. Levha 101, Şekil 36, 37. Teknik ve morfolojik benzerlikler, yalnız ince uzun arkası işlenmiş ve her iki ucu sivritilmiş ve dik işleme bulunan lâmlardadır.

²⁰ Belbaşında çıkan 'tanged point'ler çakmak taşından yapılmış El Khiam ve üst Natufian örneklerinden farklıdır. (Garrod, 1957. Levha XI)). Teknik ve kullanış

1, 2, 3, 4, 5). Bunlardan ikisinin kaidekısımları (vurma yüzleri) sivritilmiştir. Bir tanesi, sağ kenarda, üst yüzden sol tarafta alt yüzden işlenmiştir (Levha VII Şekil 5). Diğer birinde ise aksine solda üstte ve sağda alta işleme vardır.²¹ Bir yongada her iki kısımda ve üst yüzde işleme vardır, diğerinde hafif bir işleme alt yüzde ve her iki kenarda görülür. Bu üçgen şeklinde olan yongalar işlenerek bir tarafı sap (tanged) şekline sokulmuştur. Diğer ikisinde sap kısmı küçük yongalar kopartılarak yapılmıştır ve her ikisinde de sap kısmında angle burin bulunmaktadır (Levha VII, Şekil 2, 4). Yalnız bir yonga (flake) da vurma yüzü (striking platform) hafifçe içe kavislidir ve bu tip uçlar Beldibi'nde de bulunmuştur.²² Dokuzuncu seviyede bir saplı (tangedpoint) uç bulunmuştur. Sap kısmı her iki taraftan işlenmiştir, sağ üst yüzde bir tarafta işleme vardır. Bu saplı ucun bir tarafta kanat kısmı biraz geriye doğrudur fakat sivri değildir. Uç çok sivridir ve her iki yönden yonga kopartılarak burin yapılmak istenmiştir. Belkide sadece delici olarak kullanılmıştır. Sağ kısmına polihidrik burin yapılmıştır.²³ (Levha VII, Şekil 1). Bir saplı yonganın uç kısmında bec-de-flute burin bulunmaktadır (Levha VII, Şekil 9). Diğer bir tip aletin, uzun bir sap kısmı vardır ve sağ kısmında üst yüzden, solda alt yüzden gayet güzel işlenmiştir. Bu alet geç Orinyasiyen Font Robert uçuna çok benzer. Uç kısmı kırılarak angle burin yapılmıştır ki bu tip aynı şekilde Avrupa'da Magdaleniyen devirde bulunmuştur (Bak. Burkitt 1955. Sa. 73, Şekil 7 ve 9). Levha VII, Şekil 6, alttan ve üstten görünüşü). Bu alet muhtemelen geç Orinyasiyen Font Robert devrin tipik bir aleti idi, sonradan uç kısmı kırılarak burin yapılmıştır. Diğer karakteristik bir uç kırılmış olup sap kısmında yalnız bir tarafta üstten işlenmiştir. (Levha VII, Şekil 7).

maksatları noktai nazarından Belbaşı tanged uçlar, Beldibi'nde alt seviyelerde (üst Paleolitik) görülen tiplerin bir devamı olduğu muhakkaktır. Bunlar Beldibinde bulunanları ile büyük bir benzerlik gösterirler.

²¹ Saplı uçların, vurma yüzlerinin bir kenarında kenar burin (angle burin) bulunur, diğer taraftan bazılarında uç kısımda burin vardır ve kullandıklarına dair işaretler mevcuttur (Levha VII ve Şekil 2'de işlenerek yapılmış köşe burinü (angle burin) sapın sağ tarafında yapılmıştır.

²² Bostancı, 1959. sa. 175. Levha 12, No. 11.

²³ Tanged points ve polihidrik burin yapılmış saplı aletler Beldibi'nde alt seviyelerde çıkmıştır. Bu tipler şimdiye kadar Anadolu'da bulunmamıştır. Beldibi ve Belbaşı prehistorik insanları her iki yerde de saplı uç yapmayı biliyorlardı ve bunlardan bazılarında çeşitli burinler vardır.

Yalnız bir tane mikro-tanged point bulunmuştur ve 11 mm. uzunluk-tadır, bir taraftan işlenmiştir (Levha III, Şekil 18).

Yarım Ay (Lunates), Üçgen (Triangles) ve Trapezler: Üst seviyede bulunan iki büyük yarım ayın sırtı dik işlenmiştir (Levha III, Şekil 3). Bir diğeri sırtlı yarım aydır (ridge-backed) ve yalnız bir tane bulunmuştur (Levha III, Şekil 4). Bu teknik Natufiyen kültürün karakteristiğidir. Suriye'de ve Beldibin'de de yalnız Mezolitik kültürlerle birlikte bulunmuştur. Mamafih sırtlı yarım ay Beldibi ve Belbaşı'nda çok nadir bulunan bir tiptir.²⁴ Yarım ayların normal tipleri üst seviyelerde ve çok küçük tipleri alt seviyelerde bulunur, alt seviyelerde bulunanların her iki uçları çok sivridir (Levha III, Şekil 8-12). (Sivri uçlular Levha V, Şekil 1-4, 14-16). Hepsinde de kenarlar dik işlenmiştir ve keskin yüzlerde de hafif işleme vardır. Bunlardan bazılarının her iki ucu sivritilmiş olup arkası işlenmiş lâm aletlere çok benzerler. Yarım ayların nisbeti arkası işlenmiş lâmlara nazaran daha azdır.

Üçgen mikrolitik aletler oldukça nadir bulunuyor. Altıncı seviyeye kadar stratigrafi içinde yalnız bir adet bulunduğu halde alt seviyelerde sekiz adet bulunmuştur. Hepsinin de iki kenarı müsavidir ve yalnız üçünde kesici yüzlerinde işleme vardır bu kullanıldıklarını gösterir.²⁵ Üst seviyede yalnız bir trapez bulunmuştur ve bu trapezin üst kenarı işlenmiştir. Bu alet üst Kapsiyen de bulunan tiplere benzemektedir (Levha III, şekil 1).

Deliciler (Borers): Üst tabakalarda beşi lâmlarda, biri bir (core) çekirdek üzerinde ve bir tanesi bir yonga üzerinde olmak üzere yedi adet bulunmuştur. Alt seviyelerde tipler biraz değişiktir. Delici uçlar ekseriya yonganın veya lâmin ön tarafına yapılmıştır (Levha IX,

²⁴ Ridge-backed teknik Orta Doğu Mezolitik istasyonlarda çok nadir bulunuyor. Bu tip Shanidar mağarasında Mezolitik seviyede çıkmıştır (Solecki, 1955. sa. 405, Levha 4, Şekil a). Aynı teknik Le Martinet Tardenoisian II'de çıkmış ve Coulonges tarafından gösterilmiştir (Coulonges, 1935. sa. 14. Şekil 14, No. 12, 13). En fazla ridge-backed tekniğin temsil edildiği kültür Filistin Natufian kültürüdür. Bu kültürün karakteristiğini teşkil eder. Yarım aylar küçüktür ve iki taraftan muntazam bir şekilde işlenmişlerdir. Beldibi'nde teknik tatbik edilmiştir fakat tipik bir örnek henüz ele geçmemiştir (Garrod, 1932. sa. 268 Şekil 8, No. 27, Şekil C, No. 30, 35).

²⁵ Belbaşı'nda bulunan triangles Beldibi'nde bulunan örneklerinden daha küçüktür (Bostancı, 1959. sa. 169, şekil 25; sa. 170, Şekil 12).

Şekil 5, 6). Bu tip deliciler Avrupa'da üst Magdaleniyen'de görülür.²⁶

Burinler Belbaşı endüstrisinde mühim bir yer işgal eder. Burinleri iki büyük kısma ayırmak mümkündür :

1 — Normal büyüklükte olan burinler.

2 — Küçük burinler ve mikroburinler.

Birinci gurup, lâmlar, çekirdekler, yongalar, kısa kalın lâmlar ve biçimsiz, yassı çakmaktaşı blokları üzerine yapılmış çeşitli burinlerdir. Bu gurupta en uzun lâm 56 mm. ve en küçüğü ise 20 mm. dir. Büyük bir ekseriyeti bu lâmların uç kısmına yapılmıştır ve (Levha VIII, Şekil 15-21; Levha X, Şekil 6, 9-14; Levha XI, Şekil 5,6,8,9,10,12), ekseriyeti angle burinler teşkil eder.²⁷ (Levha VIII, Şekil 15, 19, 20; Levha X, Şekil 6; Levha XI, Şekil 5, 10, 11). Diğerleri sıra ile bec-de-flute, polihidrik, yassı ve tek fasetli burinlerdir. Keza arkası işlenmiş kalın lâmlarda da burinler yapılmıştır ve bunlardan bazıları her iki uçlarda bulunur. Çekirdekler üzerine yapılan burinlerin ekserisi polihidrik tiptedirler (Levha XIII, Şekil 11 ve 12). Diğer burinlerden farklı bir örnek, bir tarafı dik kazıyıcı, diğer tarafı kazıyıcıya benzeyen bir tip fakat yanlamasına kesmek suretiyle nadir görülen bir burin tipi yapılmıştır. Bu daha ziyade polihidrik burinlere benziyor. Bu tipin bir örneği Shanidar mağarasında C seviyesinde (üst Paleolitik) bulunmuştur.²⁸ İkinci orijinal tip bir disk-kor kazıyıcı üzerinde yapılmıştır. Platform üzerinde meyilli bir parça koparıyor ve disk kazıyıcının kenarında bir burin meydana geliyor. Bu burinler bazan polihidrik, bazan bec-de-flute ve bazan yassı burin tipte oluyor. Ekseriya kor üzerinde koparılan yongaların istikametine ve adedine bağlıdır.

Yongalar üzerinde yapılmış olan burinler çok defa, yonganın vurma yüzünün bir kenarında oluyor. Çok kere bunlar angle burin

²⁶ Daniel, 1953. sa. 299, Şekil 11, No. 35, 36. Bu endüstri'de yanlamasına işlenmiş küçük yonga uçlar çizilmiştir, bunlar Belbaşı'nda bulunan bazı örnekleri ile benzerlik gösterirler.

²⁷ Çekirdekler üzerine yapılmış olan burinler Atlitian ve Orta Orinyansiye DI ile (Mugharet el Wad) mukayese edilebilir. Belbaşı'nda bulunan bazı aletler Prof. Garrod tarafından çizilenlerle benzerlik gösterirler (Garrod, 1937). Tabaka C, sa. XVII, No. 9, 12, 16, 17).

²⁸ Solecki bu burin'e nosed polyhedric graver' ismini vermiştir. Teknik aynidir muhtemelen aynı maksat için kullanılmıştır (Solecki, 1953. sa. 5. Şekil L.M.).

tiptedirler. Diğer bazı üçgen şeklindeki yongaların uç kısımlarında normal büyüklükte bec-de-flute, angle burinlere tesadüf edilir (Levha X, Şekim 4, 5). Burinlerin yapıldığı, üçgen şeklindeki yongalar çok defa kalındır ve bazen kenarlarda işleme mevcuttur. Polihidrik yassı ve tek fasetli burinlerde yongalar üzerine yapılmıştır. Bazı küçük yongalar uç tarafından yanlamasına işlenmiştir ve angle burinler yapılmıştır (Levha XI, Şekil 10, 11).

Kısa, kalın bir yonganın bir tarafında dik kazıyıcı, diğer ucu yanlamasına kesilmiş biraz iç bükey olup bir tarafında angle burin yapılmıştır. Bu tip örnekler Beldibi'nde de bulunmuştur. Üçgen şeklinde olan kalın yonga parçaları üzerinde bec-de-flute burin yapılmıştır ve burinin bir yüzünde bazen birden fazla faset bulunur. Bu üçgen şeklinde kesilmiş kalın çakmak taşları üzerine bazen bir, bazen iki ve bazen de üç köşesinde burin teşkil edilmiştir (Levha X, Şekil 1, 2, 3). Aynı tip burin bir küçük çekirdek (core) üzerinde de görülmüştür. Keza bir tarafı yan kazıyıcı olarak kullanılmış düz bir çakmak taşının bir ucunda keskin satha dik fasetler kaldırılmak suretiyle backed burin yapılmıştır. Belbaşı stratigrafisi içinde Avrupa'da Magdaleniyen devri karakterize eden bec-de-perroquet tip bir burin de mevcuttur, (Levha X, Şekil 8).

Umumiyetle burinler iyi yapılmışlardır ve oldukça boldur. Belbaşı kültürünün diğer bir karakteristiği de saplı uçlarda (Font Robert tip tanged points) yapılmış olan bec-de-flute ve angle burinlerdir (Levha VII, Şekil 1, 2, 4, 5, 6, 9). Resimlerde de gösterildiği gibi bunlar bazan sap (tanged) üzerine ve bazen de uçta görülür. Bütün bu burin tipleri geç üst Paleolitik örneklerine benzerler.

Mikroburinler : Belbaşı aletleri ile birlikte bulunan mikroburinleri üç grupta incelemek mümkündür.

1 — Hakikî mikroburinler (Coup de Mikroburin, Tardenoisian tip).

2 — Küçük arkası işlenmiş lâmlar üzerine yapılmış mikroburinler.

3 — Küçük (mikro) lâm veya yongalar üzerine yapılmış normal tip burinler.

İlk grupta, dokuz mikroburin yongaların vurma sathı (dip) kısmına yapılmıştır. En büyüğü 13.5 mm. uzunlukta, 8 mm. genişliktedir. En küçüğü 9 mm. uzun ve 5 mm. geniştir. Mikroburinlerin 20 adedi yonga ve küçük lâmların uç kısmına yapılmıştır. En büyüğü 21 mm. uzunlukta ve 7.5 mm. genişliktedir. En küçüğü 9 mm. uzun-

lukta ve 8 mm. genişliktedir. Bunlar hepsi aynı teknikle yapılmamışlardır²⁹ (Levha V, Şekil 71-75). (Levha VI, Şekil 1-13). Bunlardan bazıları coup de microburin, bazıları yanlamasına kırılarak bir kenarı işlenmiştir. Bu tip mikroburinler Natufian Kültüründe vardır (Bern Tabii Tarih Müzesinde bulunmaktadır. No. 35860, 35865 B₂, 35644 B₁)

İkinci grubu iki kısma ayırmak mümkündür : Birincisi iyi bilinen krukowski mihroburini (Levha VI, Şekil 5,6), diğeri Belbaşı'na has bir özellik gösterir (Levha VI, Şekil 6,7,8,10). İlk kısımda bulunanların en büyüğü 19 mm. uzunlukta ve 3.5 mm. genişliktedir. Bu arkası işlenmiş bir lâmdır, bir tarafında dik işleme görülür ve kesici yüz kısmında da işleme pek hafiftir. Burin lâm'ın kaide kısmında olup Krukowsky burini tipindedir. (Levha VI, Şekil 5). Aynı tiplere Belbide tesadüf edilmiştir. İkinci guruba ait tipik bir örnek 11.5 mm. uzunlukta ve 3 mm. genişlikte olup bir kenarında dik işleme vardır, diğer kenarında işleme hafiftir, ve bir tarafına delici uç diğer ucuna burin yapılmıştır. Burin faseti kesici yüzle dar açı yapar ve burinin en üst ucuna yakın yerde derin bir işleme vardır, kesici yüzü ise yanlamasına inceltirilmiştir (Levha VI, Şekil 7, 7a, b, c ve 8). Gerçi bu teknik Fransa'da üst Paleolitik'te görülüyor.³⁰ Daha büyük lâmlar üzerine aynı teknikle burin yapılmıştır. Şimdiye kadar edindiğim bilgilere göre henüz bu tip bir mikroburin ilk defa bulunmuştur. Belbaşı mikroburininin bir varyasyonu bec-de-flute tiptedir ve her iki taraftan fasetler ortada dar açı yapar. İşlenmiş kenar taraftaki faset bir vurma ile değil, derin bir işleme ile elde edilmiştir.³¹ Bu burin bir bakıma Krukowsky mikroburininin diğer bir varyasyonudur.

Üçüncü kısımdaki mütalâa edilen çok küçük burinlerde teknik, büyük burinlerde olduğu gibi aynıdır ve benzer tipler mevcuttur. Birkaç misal (Levha VI, Şekil 14, 19) da gösterilmiştir. Hacim itibarı ile

²⁹ Geometrik mikrolitlerle birlikte mikroburinlerin bulunduğu, mikrolitik yataklar, kırımından, Tuna boylarına, Polonya'ya, Bavaria, Franconia, Geniere (Ain), Belçika, İngiltere, İskoçya kadar uzanır (Bordes, 1957. sa. 578/582). Mezolitik endüstrilerde mikroburin esas fosil direktördür.

³⁰ Bourlon, 1911. sa. 273. Şekil 3, No. 14, 16, 17. Bourlon'un üst Paleolitik burinlerin sınıflandırılması hakkındaki makalesinde (sa. 2 ve 3 de, No. 16) çizdiği burin tipine 'coup de burin antérieur' demiştir. Belbaşında bulunan mikroburin aynı teknik ile yapılmıştır. Şu halde Bourlon'un ifadesine göre bu mikroburin'ü 'coup de microburin antérieur de Belbaşı' yahut 'Belbaşı mikroburin'ü' denilebilir.

³¹ Bu mikroburinü diğerlerinden (normal burinlerden) ayırt edebilmek için, Borlan klâsifikasyonuna göre 'coup de burin postérieur de Belbaşı' ismi verilebilir.

hakikî mikroburinlerden farksızdırlar. Umumiyetle angle ve bec-de-flute tipleri bulunur. Bu tip burinler Fransa'da üst Paleolitik'te vardır.³²

Belbaşı ve Beldibi mikroburin tipleri birbirlerine çok benzemektedir, yalnız Belbaşı'nda coup de mikroburin daha azdır, büyük bir ekseriyeti lâmların veya mikroyongaların uç kısmı kırılarak burin fasetleri meydana getirilmiş ve yandan işlenerek alet yapılmıştır (Levha VI, No. 1, 2; Levha III, No. 71, 72, 73). Belbaşı mikroburinleri arasında Tardenoisian örnekleri vardır. Belbaşı'nda bulunan tipik arkası işlenmiş lâmlar üzerine yapılan mikroburin örnekleri Beldibi'nde çıkmadı (Levha VI, No. 7). Diğer taraftan 'Trapez blow' teknik ile yapılmış ucu sivri ve keskin mikroburin tiplerinin en güzel örnekleri Beldibi Mezolitik seviyelerinde çıkmıştır (Levha VI, Şekil 20, 21, 22 nolu mikroburinler Beldibi'nden çıkan tiplerdir).

HULÂSA VE NETİCE

Belbaşı, Beldibi'nden sonra tetkik etmiş olduğum ikinci prehistorik yerleşme yeridir. Her iki iskân yeride denize yakın Antalya'nın batısında körfez açıklarında Eski Lycia denen bölge içindedirler.³³ İskân yeri, yüzü güneye bakan ve denizden takriben 300 metre irtifada cretase kalkerleri içinde teşekkül etmiş bir kaya sığınağıdır. İlk sondaj 1960'da yapılmıştır. Sondaj 1.60 cm. derine kadar enmiştir. Bütün seviyelerde çakmak taşı endüstrisi boldur. Aletlerin dağılışları, alet tipleri ve fosil kemiklere göre üç esas kısımda tetkik edilmiştir.

I. En üst seviyede modern ve klâsik devirlerin çanak-çömleği bulunmuştur. Bu seviyenin altında Neolitik çanak, çömlek parçaları da elde edilmiştir. Bunlarla birlikte hayvan kemikleri, çakmak taşları ile kemik aletler bulunmuştur.

II. İkinci kısım Core kazıyıcılar,³⁴ lâmlar,³⁵ burinler, saplı

³² Bordes tarafından çizilmiş olan mikroburinler (1957, sa. 579, Şekil 2) bu guruba dahildirler ve büyük bir ekseriyeti üst Paleolitiğe aittir.

³³ Beldibi, Antalya'nın batı sahili üzerinde bulunan ilk prehistorik yerleşme yeridir (Bostancı, 1957. sa. 129-178).

³⁴ İkinci kısımdaki core kazıyıcılar küçüktür. Bunlardan bazıları küçük core ve kazıyıcılar Zarzi kültüründe görülenlere çok benzer (Garrod, 1930. sa. 18, Şekil 8, 11, 12, 16).

³⁵ Belbaşı'nda üst seviyelerde bulunan bazı aletler, Zarzian B seviyesinde bulunan aletlerle benzerlik gösterirler. Aletler arasında bilhassa sub-triangular, arkası işlenmiş lâmlar arasında benzerlik daha fazladır (Garrod, 1930. sa. 19, Şekil 9, No. 13, 14).

uçlar (lâmlar ve yongalar üzerinde) büyük yarım aylar, bir tanesi (ridgebacked) sırtlıdır,³⁶ bir adet Heluan³⁷ uç ve bazı küçük uçlar, yanlamasına kesilmiş uçlar, üçgen şeklinde uçlar ve bunlara ilâveten mikrobürinler toplanmıştır. Bu aletlerin büyük bir ekseriyeti geç üst Paleolitik (Mezolitik) devre aittirler.

Kemik iğneler vardır ve insan kemiklerinden alt çene ve femur, tıbya parçaları meydana çıkmıştır. İğnelere büyük bir kısmı kırılmıştır, fakat bulunan kısımları gayet iyi bir şekilde muhafaza edilmişlerdir.

III. En alt kısım ince uzun arkası işlenmiş lâm uçlarla karakterize edilir. Tipik mikrobürinler, lâm uçlar (işlenmiş veya işlenmemiş tipleri) bir tarafı derince işlenmiş uçlar (shouldered points), saplı uçlar (ekserisi kırık) (tanged points). Tanged point, Ateriye tiplerini hatırlatmaktadır. Bütün burin tipleri vardır. Çekirdekler çok bol ve çekirdek kazıyıcılar tipik aletler arasındadır. Lâmlara yapılmış kazıyıcılar çok nadirdir.

Belbaşı kültürü ince uzun arkası işlenmiş lâm uçların muhtelif tipleri ile, çekirdek kazıyıcılar saplı aletler, ince lâm uçlarla, burinler ve mikrobürinlerle karakterize edilir ve Beldibi Mezolitiğinden daha eski bir devreye aittir. Beldibi stratigrafisinde aradaki boşluğu doldurması bakımından, Belbaşı kültürü önemli bir yer tutar. Bilhassa küçük arkası işlenmiş uçlarla, üçgen şekilde arkası işlenmiş ve taban kısmı meyilli olarak kesilmiş uçlar, köşeli mustatil şeklinde arkası işlenmiş lâmlar Avrupa'da Sauveterrian kültüründeki örneklerine benziyor.³⁸

Diğer taraftan lâm uçlar, bazıları işlenmiş ve bazıları işlenmemiştir ve kaide kısmından üst satır inceltmiştir. Bu tip uçlar Jabrud (Suriye) da mikro-Aurignacian'de bulunanlarla yakın benzerlik gösterir.³⁹ Kaya sığınacağının alt katları geç Orinyasiyen ve Nebequian kültürleri

³⁶ Garrod, 1957. sa. 224. Garrod, 1934. sa. 30. Diğer hususi bir form vardır ki arka kısmı yassı değildir fakat her iki yüzden yonganlar kopartılarak işlenmiştir. (Levha VIII, No. 14).

³⁷ Bununla ilgili olarak De Morgan'a bak. sa. 39, Şekil 30, No. 37.

³⁸ Coulonges, 1935. sa. 16. Şekil 8, No. 29-45 ve 46-49, No. 16, 17. sa III, No. 19-24, No. 43-47.

³⁹ Benzerlik yalnız morfolojik değil aynı zamanda hacim bakımındanda çok yakındır.

ile benzerlik gösterir.⁴⁰ Saplı uçlar ve burun kazıyıcılar bu kültürü Suriye kültürlerinden ayırır. Bunlara omuzlu uçlar, mikroburin tipleri, uçları yanlamasına kesilerek işlenmiş tek taraflı uçlar ve bazı arkası işlenmiş lâm tipleri Belbaşı'nı bu kültürlerden ayırmaktadır. Belbaşı endüstrilerinin Beldibi endüstrileri ile yakınlığı ve devamlılığı oldukça belirlidir⁴¹ Beldibi ve Belbaşı kültürleri arasında teknik ve morfolojik benzerlikler gösteren aletler mevcuttur, diğer taraftan Suriye ve Palestin kültürleri ile olan benzerlikleri de inkâr edilemez. Beldibi ve Belbaşı kültürleri ayrı devirleri karakterize ederler ve bir taraftan da Avrupa kültürleri ile benzerlik gösterir. Meselâ Grimaldi, Azilian, Sauveterrian ve Tardenoisian tip aletler hem morfolojik ve hem de stratigrafik mutabakat gösterir.⁴² Mikroburin tipleri ve bu tiplerin varyasyonları Avrupa, Afrika ve Orta Doğu alet tiplerine benzer.⁴³ Bunlara ilâveten yeni bir mikroburin tipi bulunmuştur. Şimdiye kadar Orta Doğu Mezolitik ve üst Poleolitik kültürlerinde bu tip bir mikroburin bulunmamıştır ve hattâ Afrika Kapsiyeninde, Sebilian, Palestin ve Suriye, Irak taş çağı kültürlerinde de böyle bir alet izah edilmemiştir.

⁴⁰ Rust, 1953. Levha 92. Endoaurignacian No. 3, No. 27, 29; No. 30, 38; No. 43-53; Levha 93, No. 8, 23; Levha 99, No. 1-3; 7-10, 11-16; Levha 101, No. 1, 2, 5, 6; 17, 18; 41, 44; Levha 102, Nebequian, No. 31-37.

⁴¹ Ön Rapor (Preliminary Report, Bostancı, 1959. sa. 175, Tablo XII, No.7).

⁴² Monaco Müzesinde bulunan üst paleolitik devre ait Grimaldi kültürünü 1959 Ağustos ayında tetkik etmek fırsatını buldum. Beldibi'nde bulunan aletlerle, Grimaldi kültüründe görülen örnekler birbirine çok benzerler. Lâm uçlar, arkası işlenmiş lâmlar ve küçük kazıyıcılar Abri Pages'de Lot Aziliyeninde ve Beldibindekiler birbirine benzerler.

⁴³ Mikroburin'ler için bak: Daniel, 1953, sa. 217, şekil 40-76. (Tardenoisian, Troglodyte); Mezolitik safha, Sauveterrian, sa. 231, Şekil 48, 49, 58; Rocher de Chaintreanville, Mesolithic sa 233, Şekil 13, No. 49. Daniel, 1948. sa. 218, Şekil 3 ve 1-12, 14, 15; Tardenoisian of Bruyeres-sur-Fere, Şekil 4, No. 21, 29, 30; Tardenoisian (Fere-en-Tardenois) şekil 5, No. 34, 35, 36; Tardenoisian of Montbani, Şekil 6, 29 30, 31, 32; sa. 439, Şekil 11, No. 30-40. Coulonges, 1935. sa. 16. Şekil 8, No. 56, 57, 58; sa. 24, Şekil 14, No. 1-4; Le Martinet, Tardenoisian II ve sa. 26, Şekil 15, No. 1-8; Le Martinet, Tardenoisian III. Garrod, 1937. Levha VIII, No. 33-36; Üst Natufian mikroburinleri; Levha IX. Alt Natufian mikroburinleri No. 7-10. Rust, 1950. Tablo 101, No. 63-66, Nebequian mikroburinleri, Levha 102, No. 20, Üst Capsian, Levha 103, No. 34-76; Levha 104, No. 30, 31; Levha 106, No. 38, 39. Vaufrey, 1933, sa. 468. No. 9-13, 19, 20. Tipik Capsian mikroburinleri.

Prehistorik insanların, Anadolu'nun Akdeniz sahillerini tercih etmeleri çok tabiidir, çünkü yaşama şartlarını kolaylaştıran imkânları daha boldur. En önemli prehistorik yerleşme yerlerine sahillere yakın ve nehir boylarında tesadüf edilir. Anadolu'da en mühim prehistorik yerleşme yerleri denize yakın sahil boylarında bulunur. Hatay mağaraları, Levalloiso-Mousterian kültürleri takriben denizden 1-1.5 km. uzaktır. Pek zengin bir mağara olan Karain Orta ve Üst Paleolitik kültürleri ile sahilden 25 km. içerdedir,⁴⁴ Beldibi üst Paleolitik Mezolitik kültürleri denizden 100 metre mesafede ve 25 metre yükseklikte bulunur. Belbaşı Mezolitik ve üst Paleolitik kültürlerini ihtiva eden Kaya sığınağı 5 km. kadar sahilden içeride bulunuyor⁴⁵. Güney Anadolu yalnız orta ve üst Paleolitik kültürleri ile zengin değil aynı zamanda alt Paleolitik kültürler de vardır. Hatay bölgesi alt Paleolitiğin güzel örneklerini vermiştir. Daha doğuda Gaziantep çevresi de alt Paleolitik kültürleri ile çok zengin bir⁴⁶. Bu kültürler Avrupa, Afrika ve Orta Doğu alt Paleolitik el baltaları kültürleri ile büyük bir benzerlik gösterir.

Anadolu Paleolitik kültürleri ile zengin bir memlekettir. Detaylı araştırmalar bütün devirlerin muhayeseli materyalini meydana çıkarabilir. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar her şeyi halletmiş değildir. Daha tipik endüstrilerin bulunması ihtimalleri vardır. Şimdiye kadar elde edilen buluntular Avrupa, Afrika ve Ortadoğu kültürleri arasındaki münasebetlerini kısmen dahi olsa izah etmek fırsatını vermiştir.

Not : 1959-1960 yılları yaz mevsimlerinde aşağıda isimleri geçen Müzelerde Fransa Üst Paleolitik Kültürleri ile, Orta Doğu ve Kuzey Afrika kültürlerini tetkik etmek fırsatını buldum. Paris'te Musee de L'Homme, Institute de Paleontologie Humaine, St. Germain-en-Laye; Perigueux ve Les Eyzies Prehistorik müzeleri; Aynı zamanda Les Eyzies ve Dordogne çevresindeki Prehistorik yerlerle mağaralardaki sanat eserlerini inceledim.

⁴⁴ Hatay Paleolitik kültürleri için bak: Şenyürek ve Bostancı, 1956. sa. 81-83; Şenyürek ve Bostancı, 1958, sa. 147-164; Şenyürek ve Bostancı, 1958, sa. 184-187; Şenyürek, 1959. sa. 27-44; Şenyürek, 1961. sa. 149-175; Levha 1-23; Kökten, 1948. sa. 195-209; Kökten, 1955. sa. 377-405.

⁴⁵ Bostancı, 1959 sa. 131.

⁴⁶ Şenyürek ve Bostancı, 1958. sa. 184, 204. Levha XII, 1-6. Tablo XIII, 1-6. Şenyürek ve Bostancı, 1961. sa. 307, 309. Sa. 311. Şenyürek, 1961. sa. 149-175.

Aynı gezi esnasında Monaco Müzesinde Grimaldi malzemesini, Viyana Tabii tarih müzesinde Avusturya'ya ait paleolitik malzemeyi, Bern müzesinde Natufian malzemesini, Cambridge Antropoloji ve Arkeoloji enstitüsünde Natufian, Atlitian, Orinyasiyen ve Zarzian kültürlerini tetkik ettim. Bu müsnasebetle yardımlarını esirgemeyen müze idarecilerine ve hususiyle İnsan Paleontolojisi enstitüsünde Prof. J.L. Baudet'e, Viyana Tabii Tarih Müzesinde Doç. Dr. W. Ehrgarther (Vienna), Harper Kelley (Paris) Musee de l'Homme, Antropoloji ve Arkeoloji enstitüsünde (Cambridge) Mr. C. B. M. Mcburney'e teşekkürlerimi kaydetmek isterim.

1960 yılı Ağustos ayında Fransa'daki tetkiklerimin gerçekleşmesinde yardımları dokunan ve dolayısıyla Paris'te yapılan Beynelmillel Antropoloji ve Etnoloji ilimler Kongresine katılma imkânlarını temin eden Fransız Kültür Ateşesi Monsieur Gabriel Beis'e ve vasita olmak sureti ile yardımlarda bulunan Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Prof. A. J. Greimas'a ve Paleoantropoloji Kürsüsü Ord. Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek'e teşekkürlerimi kaydetmeyi bir vazife bilirim.

Çok kıymetli ilim adamımız hocam Ord. Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek Güney Anadoludan hafriyattan dönerken 23 Eylül 1961 de vukua gelen tayyare kazasında kurtulamamıştır. Bu makaleyi çok sevdiği araştırma hayatına ebediyen veda etmeden evvel yazmış bulunuyordum.

On beş seneden beri beraber çalıştığımız devrede yapmış olduğu yardım ve teşfiklerini burada anmayı bir vazife addediyorum. Beraber yaptığımız araştırmalar ve kazılarla neşriyat onun dinamik ve metodik çalışmaları sayesinde tahakkuk etmiştir. Ölümü, Paleoantropoloji sahasında Türkiye'de olduğu kadar bütün dünyada büyük bir boşluk bırakmıştır. Onun teşfikleri ile keşfetmiş olduğum Belbaşı kültürüne ait bu makaleyi hatırasına ithaf ediyorum.

A NEW UPPER PALAEOLITHIC AND MESOLITHIC FACIES AT BELBAŞI ROCK SHELTER ON THE MEDITERRANEAN COAST OF ANATOLIA

*This article is dedicated to the
memory of the late Ordinarius Professor
Dr. Muzaffer Şenyürek, Chairman of the
Division of Palaeoanthropology, Univer-
sity of Ankara.*

Doç. Dr. ENVER Y. BOSTANCI

The rock shelter at Belbaşı is situated about five kms. from the Beldibi rock shelter and is on the western side of the bay of Antalya. It is approximately 300 metres above sea level and is at the head of a shallow valley which runs down to the sea and is covered with pine trees. The new coastal road which has recently been completed passes near the Belbaşı rock shelter but it can only be reached on foot and is an hour's climb from the road. I discovered this rock shelter during the season of 1959 but the first opportunity I had to make a sounding was in September 1960¹. The journey from Antalya can also be made by motor-boat and this takes about three hours.

Belbaşı is a narrow pass through which ran an old Roman road leading to the interior of Lycia. At the top is a small plateau which has been cleared of trees and cultivated by the present-day villagers. On the north-eastern side of this plateau the mountain rises up steeply again and a rock shelter has been formed in the cretaceous limestone

¹ The Beldibi and Belbaşı excavations continued in May and September 1960. I must thank the Professors Council of the Faculty of Letters for their help in the carrying out of these excavations and my Professor and Dean of the Faculty, Ord. Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek, for his close interest and encouragement. Thanks to the assistance of the Hittitology Research Institute and the Archaeological Research Institute it was possible to extend the excavations at Beldibi (see Bostancı, 1959, *Anatolia*, p. 129-130) and Belbaşı. I should here like to thank the Directors of these institutes, Ord. Prof. Ekrem Akurgal and Ord. Prof. Sedat Alp respectively, for the interest they have shown in the development of the excavation.

which has emerged by erosion.² The rock shelter faces due south and is in the centre of a wooded area which must have been very suitable for hunting in prehistoric times, as it is to-day, and mountain goats, deer, wild boar, etc. are still to be found. The general position is more sheltered than at Beldibi.

Only the central part of the rock shelter is open now, as the overhanging rocks have fallen down and closed both ends. This is no doubt the result of earthquakes, which, as mentioned in previous articles, have caused extensive falls of rock in the neighbourhood.³ The open area suitable for excavation is 3.80 metres in length and it was possible to clear this of the rocks which were lying about and to open a trench 2.40 metres in depth from the rock face.

STRATIGRAPHY OF ROCK SHELTER AT BELBAŞI

At the conclusion of my excavation at Beldibi rock shelter, I began work at Belbaşı on the 22nd September 1960. I had noticed in 1959 that the villagers in the district had been digging on the right side of the shelter in a search for money or other valuable objects and a large pottery vessel came to light. This obviously belonged to the classical period. During their digging, some flint implements and bones had been thrown up and it was these that prompted me to undertake an excavation here. The first sounding which I made to a depth of 1.60 metres fully justified this decision and yielded a very interesting industry which belongs to a new facies of the late Upper Palaeolithic which does not appear in the stratigraphy at Beldibi.

The soil in the top levels is black and soft and contains a high proportion of humus mixed with small sherds of modern, Greek and Roman pottery, and lower down with small pieces of Neolithic pottery.⁴ The latter has been made from a sandy reddish-brown substance,

² The Beldibi rock shelter was also formed by floods caused by heavy rains in the pluvial periods. It is likely that the formation of the Beldibi rock shelter was affected by the Tyrrhenian Sea, as the cave is partly filled by pebbles and sand cemented together as a result of this (Bostancı, 1959, P. 132).

³ Bostancı, 1959. p. 147.

⁴ There are in the district the remains of buildings from the classical period. These ruins are not far from the rock shelter and it is probable that a large part of them belonged to the inhabitants of Trissa, one of the oldest cities of Lycia higher up in the mountains.

which has no doubt been obtained locally. It is similar to that from which the pottery found at Beldibi has been made.⁵ The Neolithic pottery is, however, sparse and there was obviously no continuous occupation of the Belbaşı rock shelter in that period. After about 50 cms. the soil became browner and contained no humus or pottery. Towards the bottom the earth became more mineralised and calcareous and the sounding was abandoned when the earth became hardened. A large quantity of flint tools emerged at all levels from top to bottom and there was no interruption in the industry, although it could be observed that there was a gradual change in the type of tools.⁶

According to the distribution of the type of tools, as shown in Table A, we may examine the sounding in three main sections:

I. The top level of about 50 cms. had been removed by villagers and for this reason pottery sherds belonging to modern and classical periods were mixed with some Neolithic sherds⁷ and flint industry, intrusive from the lower levels. In this section were tranchets, very small square-ended blades, a few lunates, microburins, small cores, various types of small burin, together with a few bone points and other worked bone tools. In addition, there were some small pieces of animal bone and a few fragments of human skull bone, which showed signs of burning.

II. After the mixed pottery and flint material finished, the colour of the earth slightly changed and a pure flint industry began. In this section the following type of tools occurred: Core scrapers, round steep scrapers, end scrapers, side-scrapers on flakes, pyramidal cores, truncated points, flake points, flakes and blades, blade points, angle

⁵ The material from which the pottery at Beldibi is made contains white chalk and shells. In spite of it being older than that at Belbaşı, there is not a great difference in the basic material.

⁶ In the upper levels the soil is not so hard as at Beldibi, no doubt because the Belbaşı rock shelter occupies a more sheltered position.

⁷ Neolithic sherds are not so plentiful, and it is impossible to give much information about the shape of the pottery as a sufficient number of pieces could not be collected. Only one sherd was found from the rim and this indicated that some of the forms may be similar to that found at Beldibi. It is probable that the pottery shows a simple Neolithic form. Neolithic people only visited the rock shelter from time to time, probably using it as a summer residence. (Bostancı, 1959. p. 167, Plate IV).

burins, polyhedral burins, bec-de-flute burins, small backed blades, borers, small tanged points on flakes, lunates, parallel-sided blades, square-ended blades, triangular flake points and one Heluan point. Among these tools the most plentiful are core-scrapers, blades, blade points and angle burins. Geometric microliths were not very plentiful in this section, but microburins occurred. In addition there were a few long narrow curved backed blade points and bone tools for making holes. There was one large lunate showing Natufian, i. e. ridge-backed technique.⁸ There were plenty of animal bones, mostly of mountain goat and deer, together with pieces of human bone, viz. one lower jaw, one frontal, fragments of tibia and femur. On two of the pieces of tibia there are marks where the bone has been gouged out by burins, possibly to obtain the marrow to eat. At Beldibi some pieces of human bone were found showing signs of having been burnt and these two facts would suggest that cannibalism was practised by the inhabitants of these rock shelters.

III. This section was characterised by the following tools: long thin backed points and long thin curved points, truncated backed points, four nose-scrapers, backed burins, triangles and a few end scrapers on blades. Square-ended and parallel-sided blades were rare but blade points decreased and core scrapers were abundant. Microburins were also present, which gave a Mesolithic appearance to this culture, but the other tools were late Upper Palaeolithic in character.⁹ There were many different types of burin, which will be described in detail below. In this section there was one shouldered point and

⁸ The ridge-backed lunate found at Belbaşı resembles in size and technique specimens from Jabrud in Syria, but it is not so typical. It is not worked on both sides but the ridge is formed by striking off small flakes. Last summer I had the opportunity of re-examining the Natufian material in Berne and Cambridge. The Natufian lunates are very different from the specimens found at Beldibi and Belbaşı. This technique is characteristic of the Natufian culture but it is not so plentiful in the Beldibi and Belbaşı cultures as in the Natufian (Garrod, 1937. Plate VIII, IX No. 30, 35; Bostancı, 1959. p. 170. Plate VII).

⁹ According to Bordes, the microburin has been noticed more than once in the French Upper Paleolithic, and the technique used is the 'Coup de microburin' (Bordes, 1958. p. 578). At Beldibi also the microburin appeared together with Upper Palaeolithic culture. According to Leakey, the microlithic industry in Africa does not characterise any special period. (Leakey, 1953. p. 127) (For Beldibi microburins, see Bostancı, 1959. p. 169, Plate VI, No.3-6,7. p. 170, Plate VII, No. 8-10).

one tanged point worked on both sides of the tang and one stemmed tool with a bec-de-flute burin on the tip.¹⁰ A few triangular flakes also occurred.¹¹

The culture of the Belbaşı rock shelter as a whole is characterised by core tools, thin backed blade points, blade points, burins and tanged elements. The whole industry shows an individuality which has not so far been seen in Anatolia. After comparing it with the Beldibi industry, it can be observed that the Belbaşı industry was not met with in the Beldibi stratigraphy. It may have developed here in a pluvial period. Possibly the rock shelter at Beldibi was not inhabited continuously during this period, while the more favourably situated Belbaşı rock shelter higher up was lived in then. As in the Beldibi stratigraphy, pieces of iron oxide were found at Belbaşı and this also confirms that they were collected by the inhabitants no doubt for use in making the schematic rock paintings and painted pebbles which have already been discovered at Beldibi and in the district.

DESCRIPTION OF THE TOOLS

Cores and core scrapers (Plates XII and XIII, XIV) are extremely abundant and form the bulk of the tools.¹² From the top to the bottom they are very similar in type and the majority are irregular cores, the next largest group being pyramidal cores.¹³ Many of these

¹⁰ Most of the tanged elements are made on flakes, some of which have burins on the tip and on the tang. Generally there is not a high proportion of flakes. This shows the continuation of a blade culture parallel with a flake culture in the Upper Palaeolithic at Belbaşı. At Beldibi also such a continuation can be seen from the lowest levels to the pottery level.

¹¹ On only one flake the upper part of the striking platform is worked by the striking off of small flakes. On one side it is roughly retouched as far as the tip. Although on the other side there is retouch from the lower face in the same direction as far as the tip, the flake is flat and the striking platform is plain.

¹² At the top of the second section the Sauveterrian type of nucleus found at Le Martinet is present, although not very plentiful. The nuclei are mainly of the pyramidal type (Coulonges, p. 13. fig. 6, 7, 8.)

¹³ The pyramidal cores are very similar to those drawn by Burkitt (The Old Stone Age, p. 67, fig. 5, No. 11). The core types also resemble those from the Jabrud Atlitian culture (Rust, 1950. Plate 89, Fig. 1, 2, 3, 5 and Plate 90, Fig. 10, 13 and Table 84), the Middle Aurignacian type (Rust, 1953. Plate 85, No. 1, 2, 3) and 'Jungaurignacien' (Plate 87, No. 1, 2, 21, 22). Small cores are also present and

have burins on the tip or on the platform. One core has been used as a scraper and there is a bec-de-flute burin on the tip (Plate XIII, Fig. 6, B3). Another has the point as an end scraper and there is a polyhedral burin on one side (Plate XIII, Fig. 12B 3, Fig. 11A 1). Some of the pyramidal cores slope forwards and the back is not properly finished (Plate XII, Fig. 10). Similar types occur at Beldibi.¹⁴ Others have the apex sharpened as a working edge. Some small pyramidal cores have a steep working edge on the platform side and from the tip a piece has been struck off obliquely and the core used as a polyhedral burin or as a scraper (Plate XIII, Fig. 11A1, 13A 3, 14A 9). Other types have double platforms and there are some discoidal types. There are some thick flake cores. About 100 cores have been used as scrapers (Plate XII, Fig. 5-7, 10-13; Plate XIII, Fig. 1-5, 12, 14-17). On one small disc core a burin has been made by cutting from the platform obliquely (Plate XIII, 2, drawn from above) and another has a most unusual type of burin made on the platform, with a narrow strip obliquely cut encircling the edge on the platform. This is the first burin met with on a disc core in this culture and such a type was not found at Beldibi. The core has a very sharp cutting edge and it was probably used to skin animals.

Scrapers on flakes and blades: Most of the scrapers are on thick flakes and a few are on thin blades (Plate XII, Fig. 1-4, 8, 9; Plate XIV, Fig. 1-4, 8-10, 12). Generally end scrapers are not very plentiful or characteristic. The type of end scrapers in the upper layers are not very well made and in the lower layers most of them are on very short and thick blades with steep retouch.¹⁵ There are also a few on flakes but the retouch is not so good as is seen on the

they resemble some Natufian types as well as some found at Beldibi. (Garrod, 1937. Plate VIII, 7-12; Plate XI, 5-9; Bostancı, 1959. p. 169. Plate VI, 34, 35. p. 171, 4-7.)

¹⁴ As in the Atlitian culture, the cores have subsequently been used as tools. The style of retouch and shape of the cores in the lower layers is mainly of the Atlitian and Middle Aurignacian type. (Garrod, 1937. Plate XVII, XVIII, XIV, XXI, 13, 14). The shape of the cores and the type of burins seen on them resemble very much those from the Wadi el Magara (Garrod, 1937. Plate XVII, No. 9-12, 16, 17). In Palestine and Syria and at Beldibi and Belbaşı the cores play a very important part in the culture.

¹⁵ Some of the thick steep scrapers are El Wad Atlitian type, but microburins are still present. (Garrod, 1937. Plate XVII, No. 1-4).

thick blades. In the lower layers there is one micro-endscraper. This type has also been found at Beldibi. Four nose-scrapers came to light in the bottom layers. One is on a thick blade with a fluting retouch and the nose is diagonal to the body (Plate XIV, Fig. 1). There is only one small blade the striking platform of which has been formed into an end scraper. (Plate XII, Fig. 1).

Flake and blade points: Most of the flake points are roughly triangular and very few of them have retouch on both sides. Their striking platforms are all plain and most of them are refined from the upper surface (Plate X, Fig. 4; Plate IX, Fig. 9). Blade points form one of the largest groups and it is possible to divide them into three sub-groups:

- 1 — straight pointed;
- 2 — curved pointed;
- 3 — truncated points.

Most of them are thin and sharply pointed without retouch (Plate VIII, Fig. 22, 26, 27, 29); sometimes both sides are slightly retouched (Plate VIII, Fig. 28) and sometimes only the point is retouched (Plate VIII, Fig. 25). The majority of the blades are straight and some of them are very similar to Font-Yves points¹⁶ (Plate VIII, Fig. 22, 29.) A characteristic of these blade points is the fine chipping at the butt end, sometimes with fluting retouch (Plate VIII, Fig. 8-13). Truncated blade points also occur, some of them very small thin blades, some with the truncature retouched and some not (Plate VIII, Fig. 3, 5-7). Truncated points on small blades also occur, which are mostly Magdalenian in type and are also found in Mesolithic cultures.¹⁷ (Plate IV, Fig. 1-15, 23-29, 36, 38). Ordinary blades occur in the stratigraphy at all levels¹⁸ (Plate IX,

¹⁶ Some of these blade points are very similar to those of Middle Aurignacian from Jabrud in Syria (Rust, 1953. Plate 84, fig. 2-30) They also occur in Endoaurignacian (Micro-Aurignacian) of Jabrud (Plate 92, fig. 43-53) as well as in Middle Aurignacian, Layer E at Mugharet el Wad (Garrod, 1937. Plate XXIII, fig. 14, 16).

¹⁷ In Europe this type of point is also met with in Magdalenian III (Daniel, 1953. p. 219, fig. 6, No. 8).

¹⁸ The longest blades found at Belbaşı are 7.5 cms. which is as long as some found at Karain by Kılıç Kökten in the upper layers attributed by him to the Aurignacian. (Kökten, 1955. Plate V.)

Fig. 1-4, 10-12), while square-ended blades appear only in the upper levels (Plate III, Fig. 20, 22-25), some of them retouched.

Backed blades : These are the most characteristic element of the Belbaşı industry (Plate V) ; They are not met at Beldibi or any where else in Anatolia. They are comparatively numerous, particularly in the lower layers, and did not begin to appear until the fifth layer. They may be divided into six groups:

1. thin backed blades, both ends pointed (Plate V, Fig. 5-9, 11-13)
2. straight thin backed blades, one end truncated (Plate V, Fig. 19-30.)
3. straight and curved, only one end pointed (Plate V, Fig. 39-45).
4. straight thin blades both sides retouched as far as the tip (Plate V, Fig. 47-60).
5. backed blades, both ends squared (Plate V, Fig. 63-70).
6. scalene backed points with the base obliquely cut (Plate IV, Fig. 29-32).

The first group are the prototype of the lunates. They have steep retouch on the back and also slight retouch on the cutting edge. They are very sharp and were no doubt used for hunting purposes. This type of pointed backed blades occurs in the Nebequian culture in Syria.¹⁹ As we have seen in the upper layers, these lunates have developed into larger half-moons (Plate III, Fig. 3, 4, 7) which were used for cutting purposes and one shows signs of having been used to cut vegetation.

In the second and third group, there is steep retouch on the back and near to the point, which is very sharp, and the cutting edge is very slightly retouched, sometimes on the top and sometimes on the inverse side. In the fourth group there is steep retouch from both sides, making the point very sharp. Those in the fifth group also have steep retouch on the back and sometimes on one or both ends. The backed points with truncated base in the last group are met with in all the layers. Sometimes the truncature only is retouched, sometimes all three sides, usually on the top but occasionally on the inverse

¹⁹ Rust, 1953. Plate 101, fig. 36, 37. There are technical and morphological resemblances, but these are only in the thin, long backed blades with both ends pointed and steep retouch.

surface. On some of them there are flat or angle burins on the tip. These points are microlithic in character, very finely worked.

Stemmed implements : In the upper levels these implements are made mainly on small flakes of triangular shape ²⁰ (Plate VII, Fig. 3, 4, 5). Two have the bulbar side pointed, in one the stem is retouched on the upper surface on the right side and the lower on the left (Plate VII, Fig. 5), while in the other this is reversed. ²¹ One small flake is slightly retouched on both sides on the upper surface and another is very slightly retouched from both sides on the lower surface. Two others have their stems made by chipping and both have angle burins on the tang (Plate VII, Fig. 2, 4). Only one flake has the striking platform hollowed, and this technique occurs in the upper layers of the Mesolithic at Beldibi. ²² In the lower levels there is one very clearly tanged point, retouched on both sides of the tang and on one side of the point on the upper surface. One side is more winged than the other. The point is very sharp and chipped from both sides and it could have been used as a borer, or as an ordinary point. The tang also has been used as a polyhedric burin ²³ (Plate VII, Fig. 1). One interesting stemmed flake has a bec-de-flute burin on the tip (Plate VII, Fig. 9) and another has a long stem with steep retouch on the right side on the upper surface and on the left side on the lower surface. There are angle burins on the tip and also on the tang (Plate VII, Fig. 6). This is a very fine example of late Aurignacian Font Robert type point which has probably been broken and a burin made on

²⁰ Tanged points on flakes at Belbaşı are not so similar to flint arrow-heads from El Khiam and Upper Natufian studied by Professor Garrod (1957, Plate IX). From the point of view of technique and the purpose for which they were used, the Belbaşı tanged points are in the tradition of the Beldibi tanged points which belong to the Upper Palaeolithic and Mesolithic. They show greater resemblances to the specimens found at Beldibi.

²¹ On the tanged flakes a burin is usually found at one side of the striking platform or else on the tip and there are signs of use. On the flake point shown in Plate VII, fig. 2 and angle burin has been made by retouch on the right corner of the tang.

²² Bostanci, 1959. p. 175. Plate 12, No. 11.

²³ Tanged points and polyhedric burins on tanged elements found in the bottom layer of the stratigraphy at Beldibi are not found anywhere else in Anatolia. It seems that the inhabitants of Beldibi and Belbaşı both knew the technique of making tanged points in some cases with burins.

one side. Another characteristic implement is shouldered on one side with steep retouch and the other side has slight inverse retouch, but the point has been broken off (Plate VII, Fig. 7). There is one micro tanged point, 11 mm. in length, retouched only on one side (Plate III, Fig. 18).

Lunates, triangles and trapezes: In the upper levels there were two large lunates with steep retouch (Plate III, Fig. 3). Another lunate of similar size is ridge-backed and this is the only example found in the stratigraphy (Plate III, Fig. 4). This technique is a characteristic of the Natufian and Heluan cultures and it also occurred at Beldibi, although rarely and not in a typical form.²⁴ The lunates in the lower layers are small, rather narrow and sharply pointed at both ends (Plate III, Fig. 8-12; Plate V, Fig. 1-4, 14-16). There is steep retouch on all of them and the cutting edge is also slightly retouched. Some of them are rather similar to the thin backed blades with both ends pointed. The percentage of lunates is not so high as that of these backed blades.

Triangles are comparatively rare among the microlithic tools and did not appear until Level six, where there is one scalene triangle, and in the lower levels there were only eight altogether, all scalene.²⁵ There is retouch on all three sides of three of them.

There was only one trapeze in the whole of the stratigraphy and this occurred in the second layer from the top. The type is similar to Upper Caspian trapezes. The points are retouched from only one side (Plate III, Fig. 1).

Borers: There were only seven borers in the top layers, one a flake, one on a core and five on blades. In the lower layers they were different in type, one very small and a second was on a flake with the point at the top (Plate IX, Fig. 9). Two others were on flakes with

²⁴ The ridge-backed technique is rare in Mesolithic stations in the Middle East. This type of tool has been found in the Mesolithic layers at the Shanidar cave (Solecki, 1955. p. 406, Plate 4, fig. a). The same technique has been shown by Coulonges to exist at Le Martinet in Tardenoisian II (Coulonges, 1935. p. 14. fig. 14, No. 12, 13). The Natufian is the culture in which the ridge-backed technique is most represented and it is a primary characteristic of this culture. (Garrod, 1932. p. 268, fig. B. No. 27, fig. C, No. 30, 35).

²⁵ Triangles are smaller at Belbaşı than those found at Beldibi. (Bostancı, 1959. p. 169, fig. 25; p. 170, fig. 12).

the borer on the lateral edge (Plate IX, Fig. 7, 8). This type of borer occurs in the Upper Magdalenian of Europe.²⁶

Burins: Burins occupy an important place in the tool industry of Belbaşı. They may be divided into two groups: normal size burins and microburins. The former group are found on blades, cores, flakes, short squared thick blades and on tabular and irregular blocks of flint.

In group 1 the longest of the blades is 56 mm. and the shortest 20 mm. The majority of the burins are made on the tip of these blades (Plate VIII, Fig. 15-21; Plate X, Fig. 6, 9-4; Plate XI, Fig. 5, 6, 8, 9, 10, 12), and most are angle burins²⁷ (Plate VIII, Fig. 15, 19, 20; Plate X, Fig. 6; Plate XI, Fig. 5, 10, 11). The others are mainly bec-de-flute, polyhedral, flat and single-blow burins. There are also burins on thick backed blades, and some of them are double burins. On cores the majority of the burins are polyhedral (Plate XIII, Fig. 11 and 12) and bec-de-flute (Plate XIII, Fig. 6) and angle burins also occur (Plate XIII, Fig. 5). An unusual type is a core-scraper which is nosed on the opposite side and cut transversely, making a polyhedral burin. This type of burin is also found in the Shanidar cave, Layer C (Upper Palaeolithic).²⁸ A second unusual type occurs on disc core-scrapers (Plate XIII, Fig. 2, 3) cut obliquely from the platform. They are sometimes polyhedral, sometimes bec-de-flute and sometimes flat, depending on the position of the flakes which have been struck off. The longest flake with an angle burin on the striking platform is 55 mm. long and 27.5 mm. wide. On the other average flakes there are bec-de-flute and angle burins on the tip (Plate X, Fig. 4, 5). Flakes are generally thick and a few of them have retouch from one or both sides but it is rather poor. Polyhedral, flat and single-blow burins also occur. Some flakes are obliquely cut and retouched with angle burins (Plate XI, Fig. 10, 11). A short thick flake has a steep

²⁶ Daniel, 1953. p. 299, fig. 11, No. 35, 36. In this industry the small worked truncated flake points illustrated are similar.

²⁷ The burins made on cores are types which can be compared with those in Atlitian and Middle Aurignacian D1 at Mugharet el-Wad. At Belbaşı also can be seen some specimens similar to those illustrated by Garrod, 1937. Layer C, P. XVII No. 9, 12, 16, 17.

²⁸ Solecki called this burin 'nosed polyhedral graver'. Possibly the technique is the same and it was used for the same purposes (Solecki, 1953. p. 5, fig. L.L. M.M.)

scraper on one side, the other side obliquely cut and slightly hollowed with an angle burin on one side. Bec-de-flute and angle burins are made on small triangular-shaped thick flakes, one of which has a double burin (Plate X, Fig. 1, 2). The same type occurs on a core of the same size and shape made with bec-de-flute burins on two points. One example of a backed burin also occurs on a tabular flint, one side of which has been used as a scraper (Plate X, Fig. 7). One bec-de-perroquet type burin occurs (Plate X, Fig. 8).

Generally the burins are well made and plentiful. Other characteristics of the Belbaşı culture are burins on tanged points, five on the stem (Plate VII, Fig. 1, 2, 4, 5) and two both on the tip and the stem (Plate VII, fig. 6, 9). All these different types of burin, together with the other tools, give a genuine late Upper Palaeolithic appearance to this culture.

Microburins: The microburins found in the Belbaşı stratigraphy may be classified into three groups:

1. true microburins on small flakes or blades
2. microburins on small backed blades.
3. a normal type of burin on miniature blades and flakes.

In the first group, nine microburins made on the base of flakes and blades occur, the largest is 13.5 mm. long and 8 mm. wide and the smallest 9 mm. long and 5 mm. wide. 20 microburins made on the tip of flakes or blades occur, the largest being 21 mm. in length and 7.5 mm. in width, and the smallest 9 mm. in length and 8 mm. in width. They do not all show the same technique.²⁹ (Plate V, Fig. 71-75; Plate VI, Fig. 1-13) Some of them have 'coup de microburin' or are notched blades straight or transversely broken.

The second group may be divided into two sub-sections: the first are Krukowsky microburins (Plate VI, Fig. 5, 6) and the other is peculiar to Belbaşı (Plate VI, Fig. 6, 7, 8, 10). Of the first section, the largest is 19 mm. long and 3.5 mm. wide. It is a backed

²⁹ 'In the Crimea, then all along the Danube, as far as Poland, Bavaria, Franconia to the Geniere (Ain), Belgium, England and Scotland, there is a trail of microlithic beds where the microburin is always present, associated with several geometric microliths.' (Bordes, 1957. p. 578-582.) Mesolithic industries have an undeniable family air and the microburin is the main fossil.

blade with steep retouch on one side and very slightly on the cutting edge. The burin is on the base of the blade, which is typical of the Krukowsky burin (Plate VI, Fig. 5). The same type is also found at Beldibi. A typical example of the second group is 11.5 mm. in length and 3 mm. in width, one side steeply retouched and the other side slightly retouched, with one side pointed and the burin at the other end. The facet of the burin is at an acute angle to the cutting edge of the blade and this edge near to the top of the burin is steeply retouched and sharpened transversely (Plate VI, Fig. 7a, b, c and 8). This technique occurs in the Upper Palaeolithic³⁰ of France, but, as far as is known, it is not met with on a microburin in any other culture. A variation of the Belbaşı microburin is of a bec-de-flute type with the facet at an acute angle to the back of the blade.³¹ In this respect it resembles the Krukowsky microburin.

In the third section, the technique is similar to that of normal sized burins but they are all on miniature blades and flakes. Only a few examples have been found (Plate VI, Fig. 14—19) and in size they are equal to true microburins. Generally they are angle and bec-de-flute types. This type of microburin also occurs in the Upper Palaeolithic of France.³²

As regards microburins generally, there is a close relationship between those at Beldibi and at Belbaşı, except of course for the Belbaşı microburin mentioned above. At Beldibi they are a better made and some are of typical Tardenoisian type. Some very long pointed microburins are, however, not seen at Belbaşı. In Plate VI, fig. 20, 21, 22 are illustrated some specimens from Beldibi for comparison. There are similar types of miniature burins of all types at both Beldibi and Belbaşı, and a special study will be necessary on these.

³⁰ Bourlon, 1911. p. 273. fig. 3. no. 14, 16, 17. Bourlon in an article concerning the classification of burins in the Upper Palaeolithic, gave the name 'coup de burin antérieur' to the form drawn at No. 16, pages 2 and 3. This technique conforms to that of the microburin found at Belbaşı. In that respect it would be more correct to call these microburins 'coup de microburin antérieur de Belbaşı' or 'Belbaşı microburins'.

³¹ According to the Bourlon classification we may give the name 'coup de burin postérieur de Belbaşı' to these microburins in order to distinguish them from normal burins.

³² The microburins illustrated by Bordes, 1957. p. 579, fig. 2 are also mainly included in this group and most of them belong to the Upper Palaeolithic.

SUMMARY AND CONCLUSION

Belbaşı is the second prehistoric site which I have investigated in the ancient Lycia on the Mediterranean coast of Anatolia.³³ It is a rock shelter 300 metres above sea level formed in the cretaceous limestone facing south. The first sounding which I undertook in September 1960 extended to a depth of 1.60 metres, where the bottom was reached. The flint industry was plentiful at all levels and according to the distribution of the type of tools and fossil bones in the stratigraphy the sounding was examined in three main sections.

Pottery of modern, classical and Neolithic periods was found only in the top section, together with some pieces of human and animal bones and a few flint and bone tools.

The second section is characterised by plentiful core-scrapers,³⁴ blades,³⁵ burins and by tanged points on flakes, large lunates, one with ridge-backed technique,³⁶ one Heluan point,³⁷ some small truncated points together with triangular flake points and microburins. Most of the tools are characteristic of the late Upper Palaeolithic (Mesolithic). Bone tools also occurred and some important pieces of human bone, including a lower jaw, came to light.

The lowest section is characterised by thin backed blades pointed at both ends, together with typical microburins and plentiful blade points, shouldered points, stemmed tools and a better made tanged point. All types of burin and cores were plentiful but scrapers on blades were rare.

The culture of the Belbaşı rock shelter as a whole is characterised by core tools, thin backed blade points, blade points, burins and tang-

³³ Beldibi was the first prehistoric site to be discovered on the western side of the Bay of Antalya (Bostancı, 1957. p. 129-178).

³⁴ The core scrapers in the second section are smaller. Some of them resemble small cores and core scrapers from the industry of Zarzi (Iraq) (Garrod, 1930. p. 18, fig. 8, 11, 12, 16).

³⁵ Some of the tools found in the Zarzian Layer B show similarities with the tools met with in the top two layers of Belbaşı, especially with regard to the sub-triangular backed blades (Garrod, 1930. p. 19, fig. 9, No. 13, 14).

³⁶ Garrod, 1957. p. 224. Garrod, 1934. p. 30. 'The other, a special form in which the back is not flat but is worked to a blunted edge by chipping on both faces'. (Plate VIII, No. 14).

³⁷ In this connection see De Morgan, p. 39, fig. 30. No. 37.

ed elements and shows an individuality which has not so far been seen in Anatolia. After a comparison with the Beldibi industry, it can be seen that the Belbaşı culture fills an evolutionary gap in the stratigraphy at Beldibi.

The small backed blade points and the triangular backed points with truncated base and the square-ended small backed blades are closely similar to the Sauveterrian of Europe.³⁸ Blade points, some retouched on both sides and some on the tip and refined at the butt end, are very similar to those found in Micro-Aurignacian of Jabrud (Syria).³⁹ Long thin backed blades with both ends pointed and small truncated points, parallel-sided blades with transverse retouch and some of the nose-scrapers, connect the Belbaşı culture with the late Aurignacian and Nebequian cultures of Syria.⁴⁰ On the other hand, stemmed tools, tanged points and shouldered points, together with microburins and especially thin backed blades obliquely truncated and some of the backed blade points distinguishes the Belbaşı industry from those mentioned above, but closely relates it to the Beldibi industry.⁴¹

It can be said that whatever relationships there are between the technique and morphology of the tools in the Belbaşı and Beldibi stratigraphy and those of the Syrian and Palestine cultures, the former are also reminiscent of the same type of tools in European cultures such as Grimaldi, Azilian, Sauveterrian and Tardenoisian⁴². The type and variations of microburin are similar to specimens from European, African and Middle East cultures but in addition, as has been expl-

³⁸ Coulonges, 1935. p. 16, fig. 8, No. 29-45 and 46-49; No. 16, 17, Pl. III, No. 19-24, No. 43-47.

³⁹ The similarity is not only morphological but also in size.

⁴⁰ Rust, 1953. Plate No. 92 Endoaurignacien No. 3, No. 27, 29; No. 30, 38; No. 43-53; Plate 93, No. 8, 23; Plate 99, No. 1-3; 7-10; 11-16; Plate 101, No. 1, 2, 5, 6; 17, 18; 41, 44; Plate 102, Nebequian; No. 31-37.

⁴¹ Preliminary Report, Bostancı, 1959. p. 175, p. XII, No. 7.

⁴² Some of the material from the Grimaldi culture is in the Monaco Museum and I had an opportunity of examining this in August 1959. I observed that there was a similarity between these tools with those from Beldibi in particular. The same type of blade points, backed blades and small scrapers found in the Abri Pages in the Azilian of Lot in France also emerged at Beldibi. Niederlander, Lacam and Bordes, 1956. p. 421, Fig. 1; p. 436, Fig. 8; p. 443, Fig. 2; p. 424, fig. 42. Azilian type harpoons have not yet been found at Beldibi.

ained above, a new type of microburin was discovered⁴³. Up to now, such a type of microburin has not been found in the Middle East Mesolithic cultures, in the African Capsian, in the Sebilian, or in Palestine, Syria or Iraq.

Prehistoric man preferred the Mediterranean coast of Anatolia as it offered more plentiful possibilities for living. The most important settlement areas from the point of view of food were the coast and the districts near to rivers. In Anatolia the prehistoric sites in Hatay with Levallois - Mousterian and Aurignacian culture are approximately 1 - 1.5 km. from the sea and Karain near Antalya is 25 km. inland⁴⁴. The Upper Palaeolithic cultures of Beldibi are only 100 metres away from the sea and Belbaşı is not more than 5 km⁴⁵. Southern Anatolia is not only rich in Middle and Upper Palaeolithic cultures but at the same time has Lower Palaeolithic cultures. In the Gaziantep, Urfa and Hatay areas, my own findings and those of colleagues of Chellean, Acheulean, and Micoquian handaxes show that there is no difference from the specimens from Europe, Africa and the Middle East⁴⁶.

Anatolia is no doubt a rich country in Palaeolithic cultures which needs more intensive research work in the field to find comparative material for all periods. As a result of new findings which are continually coming to light, the relationship between the Mesolithic and

⁴³ For specimens of microburin see: Daniel, 1953. p. 217, Fig. 40-76 (Tardenoisian, Troglodyte); Mesolithic facies, Sauveterrian, p. 231, Fig. 48, 49, 58; Rocher de Chaintreanville, Mesolithic, p. 233, Fig. 13, No. 49. Daniel, 1948, p. 218, Fig. 3 and 1-12, 14, 15; Tardenoisian of Bruyeres-sur-Fere, Fig. 4, No. 21, 29, 30; Tardenoisian of Fere-en-Tardenois, Fig. 5, No. 34, 35, 36; Tardenoisian of Montbani, Fig. 6, No. 29, 30, 31, 32; p. 439, Fig. 11, No. 30-40. Coulonges, 1935. p. 16, Fig. 8, No. 56, 57, 58; p. 24, Fig. 14, No. 1-4; Le Martinet, Tardenoisian II and p. 26, Fig. 15, No. 1-8; Le Martinet, Tardenoisian III. Garrod, 1937. Plate VIII, No. 33-36; Upper Natufian microburins, Plate IX. Lower Natufian microburins No. 7-10. Rust, 1950. Plate 101, No. 63-66, Nebequian microburins, Plate 102, No. 20, Upper Capsian, Plate 103, No. 34-76, Plate 104, No. 30, 31; Plate 106, No. 38, 39. Vaufray, 1933, p. 468, No. 9-13, 19, 20. Typical Capsian microburins

⁴⁴ For the Palaeolithic cultures of Hatay see: Şenyürek and Bostancı, 1956, p. 81-83; Şenyürek and Bostancı, 1958, p. 147-164; Şenyürek and Bostancı, 1958, p. 184-187; Şenyürek, 1959. p. 27-44; Şenyürek, 1961, p. 149-175; Plate 1-23; Kökten, 1948, p. 195-209; Kökten, 1955, p. 377-405.

⁴⁵ Bostancı, 1959. p. 131.

⁴⁶ Şenyürek and Bostancı, 1958. p. 184, 204. Plate XII, 1-6. Plate XIII, 1-6. Şenyürek and Bostancı, 1961. p. 307, 309. p. 311; Şenyürek, 1961. p. 149-175.

Upper Palaeolithic cultures and those of Europe, Africa and the Middle East are being further clarified.

ACKNOWLEDGMENTS

In 1959 and 1960 I had an opportunity of examining the Palaeolithic cultures of France, the Middle East and North Africa in the following Museums: Musée de l'Homme, Paris; Institut de Paleontologie Humaine, Paris; St. Germain-en-Laye; Perigueux and Les Eyzies; and I also visited all the sites and caves in the neighbourhood of Les Eyzies and the Dordogne. In addition I was able to visit the Monaco Museum; the Natural History Museum in Vienna; the Natural History Museum in Berne and the Department of Archaeology and Anthropology in Cambridge. I should here like to extend my grateful thanks to the officials of all these institutions for their helpful co-operation, in particular Mr. Harper Kelley (Musée de l'Homme); Professor J. L. Baudet (Institut de Paleontologie Humaine); Dr. W. Ehrgartner (Vienna) and Mr. C.B.M. McBurney (Cambridge).

In connection with the 1960 visit, I must thank the French Cultural Attache, Monsieur Gabriel Beis, for awarding me a French Government Bursary to enable me to attend the International Anthropological and Ethnological Congress in Paris, and also Professor A. J. Greimas, Professor of French Literature in the Faculty of Letters, Ankara University, and Ord. Prof. Muzaffer Şenyürek, Chairman of the Division of Palaeoanthropology, Ankara University, for their help and support.

The above article was written before the death on 23rd September 1961 of Ord. Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek in an air crash while returning from an excavation in the south of Turkey. I should like to pay a final tribute here to all the help and encouragement which he gave me during the fifteen years we worked together. We collaborated in many field researches and in subsequent publications and without his support a great deal of my own work would have been impossible. He was a true scientist and his death is an irreparable loss to the world of palaeoanthropology, both in Turkey and elsewhere.

Distribution of tools in Trench A at Belbaşı

Type of Tools	L A Y E R S												Total
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	A ₁₀	A ₁₁	A ₁₂	
Irregular cores	12	26	22	23	62	26	16	64	18	32	30	28	359
Pyramidal cores	7	2	2	3	6	—	5	7	9	2	2	2	47
Double platform cores	2	—	3	1	1	1	3	3	4	—	5	1	24
Double platform flat cores	1	—	2	—	1	1	1	1	—	1	—	—	8
Discoidal cores	1	2	3	—	—	1	3	2	2	1	—	—	15
Discoidal cores, no platform	1	—	2	—	1	—	1	—	1	2	—	1	9
Side scrapers	1	2	1	—	—	2	—	—	—	1	—	—	7
End scrapers on blades	3	2	1	1	2	1	1	—	—	—	3	1	15
Thumb scraper	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Steep scrapers	1	3	2	1	3	1	2	1	1	1	4	2	22
End scrapers on flakes	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	4
Round steep scrapers	3	1	1	1	1	2	1	1	1	—	—	—	12
Round flat scrapers	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	3
Nose-scraper on blades	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2	1	5
Nose-scrapers on cores	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	2	—	5
Core scrapers, various types	3	2	2	5	10	4	10	13	9	10	11	5	84
Flake points	6	1	1	1	4	1	6	1	1	3	3	1	29
Blade points	10	38	21	6	14	16	15	13	7	8	11	15	174
Truncated blades points	1	2	2	2	3	1	3	—	—	2	8	2	26
Square-ended blades	3	3	4	—	—	—	—	—	—	—	1	1	12
Truncated blades	2	4	1	—	1	1	—	—	—	—	—	1	10
Ordinary blades	8	10	12	6	4	8	9	12	15	10	14	16	124
Heluan Point	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Shouldered Points	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3
Tanged points on flakes	4	2	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	9
Tanged point on blades	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Stemmed tools	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2
Micro-tanged point	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Angle burins	25	19	18	9	4	7	5	2	8	6	9	4	116
Bec-de-flute burins	1	3	7	1	4	1	1	—	4	1	2	4	29
Flat burins	—	2	2	—	—	1	—	3	9	—	—	2	19
Faceted angle burins	—	—	3	—	—	—	1	1	2	—	—	—	7
Polyhedral burins	3	2	5	1	5	2	2	2	7	3	4	2	38
Backed burins	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	1	—	4
Bec-de-perroquet	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Burins on discs	1	2	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	5
Microburins	1	2	2	5	3	5	—	6	4	—	8	4	40
Burins on miniature blades and flakes	3	2	6	1	2	5	4	—	6	2	2	2	35
Krukowsky microburin	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	3
Belbaşı microburins	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	2

Distribution of tools in Trench A at Belbaşı

Type of Tools	L A Y E R S												Total
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	A ₁₀	A ₁₁	A ₁₂	
Backed blades both ends pointed	-	-	-	-	2	4	4	-	13	-	6	6	35
Straight backed points	-	-	-	-	3	4	14	7	4	3	-	5	40
Straight backed points pointed one end	-	1	1	-	6	-	-	-	-	-	-	-	8
Parallel-sided backed blades one end truncated	-	-	1	1	1	2	5	4	3	3	2	6	28
Parallel-sided backed blades square-ended	-	-	2	2	3	10	-	1	2	2	3	7	32
Backed blades truncated base	-	-	9	3	1	2	7	1	4	11	7	18	63
Triangles	-	-	1	-	-	1	-	-	2	2	1	2	9
Lunates	1	1	4	-	4	4	10	1	2	2	3	3	35
Micro-flakes truncated by retouch	1	1	4	1	2	1	2	3	2	1	3	1	23
Trapeze	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Borers	2	4	1	-	-	1	-	1	-	-	-	3	12
Pick	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

B I B L I O G R A P H Y

- ALIMEN, H. 1957. *The Prehistory of Africa*. p. 1-438.
- BLANC, A. C. 1939. *Les microburins dans les niveaux a faune glaciare de la grotte Romanelli en terre d'Orrante*. Bull. Soc. Prehist. Française, Vol. XXXVI, p. 115-131.
- BORDES, F. 1958. *La Signification du Microburin dans le Paleolithique Superieur*. L'Anthropologie, Tome 61, No. 5-6, p. 578-582.
- BOSTANCI, E. 1959. *Researches on the Mediterranean Coast of Anatolia: A New Palaeolithic Site at Beldibi near Antalya*. Anatolia, IV. F. 9, Publications de l'Institut d'Archéologie de l'Université d'Ankara. p. 129-178.
- BOURLON, Lieutenant 1911. *Essai de Classification des Burins: Leurs Modes d'Avivage*. Revue Anthropologie, Tome XXI, p. 267-278.
- BREUIL, H. 1911. *Etudes de Morphologie Paleolithique: L'Industrie de la Grotte de Châtelperron (Allier) et d'autres gisements similaires*. Revue Anthropologie, Tome XXI, p. 66-76; 29-40.
- BRAIDWOOD, R. J. 1960. *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*. 1-184.
- BURKITT, M. C. 1955. *The Old Stone Age*. pp. 1-257.
- CAPITAN, L. 1928. *LaMadeleine* p. 1-111.
- CATON-THOMPSON, G. 1946. *The Aterian Industry: its place and significance in the Paleolithic World*. Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. p. 1-44.

- COULONGES, F. 1935. *Les Gisements Préhistoriques de Sauveterre-la-Lemance (Lot-et-Garonne)* Archives de l'Institut de Paleontologie Humaine. pp. 1-55. Plates I-VI.
- ÇİNER, R. 1958. *Gaziantep çevresinde Paleolitik buluntular*. D.T.C. Fakültesi dergisi cilt. XVI. sayı: 3-4 sa. 125-128.
- DANIEL, R. 1948. *Le Tardenoisien classique du Tardenois*. L'Anthropologie, T. 52. p. 411-449.
- 1953. *Les Gisements Préhistoriques de la Vallée du Laing*. L'Anthropologie. T. 57. p. 209-239.
- GARROD, D.A.E. 1932. *A New Mesolithic Industry: The Natufian of Palestine*. The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. LXII. p. 257-269.
- 1938. *The Upper Palaeolithic in the light of recent discoveries*. Proceedings of the Prehistoric Society for 1938. New Series VI. IV Parts 1 and 2. pp. 1-26.
- 1954. *Excavations at the Mugharet el-Kebarah, Mount Carmel 1931. The Aurignacian Industries*. Proceedings of the Prehistoric Society. New Series. Vol. XX. p. 155-192.
- 1957. *The Natufian Culture: The Life and Economy of a Mesolithic People in the Near East*. British Academy. pp. 211-227.
- GARROD, D. A. E. and BATE, D.M.A. 1937. *The Stone Age of Mount Carmel*. Excavations at the Wady-el-Mughara. Vol. 1. Oxford at the Clarendon Press. p. 4-55.
- HUZAYYIN, S. A., 1941. *The Place of Egypt in Prehistory*. A Correlated Study of Climates and Cultures in the Old World. p. 1-406.
- JOUGET, M. P. 1933. *L'Égypte avant l'Histoire*. Bulletin de l'Institut Français d'Archeologie Orientale du Caire. p. 1-153.
- KANSU, Ş. A. 1944. *Anadoluda mesolitik kültür buluntuları*. D. T. C., Dergisi C. II. s. 5. S. 675-683.
- KÖKTEN, İ. K. 1947. Bazı Prehistorik İstasyonlar hakkında yeni Gözlemler D. T. C. F. Dergisi. Vol. 5, No. 2. s. 223-236.
- KÖKTEN, İ. K. 1948. *Anadolu'da Prehistorik yerleşme yerleri ve 1944-48 yıllarında yapılan tarih öncesi araştırmaları*. IV Türk Tarih Kongresi 1948. p. 195-209.
- 1955. *Antalya'da Karain mağarasında yapılan Prehistorya Araştırmalarına toplu bir bakış*. Ein allgemeiner überblick über die prehistorischen Forschungen in Karain-Höhle bei Antalya. Belleten, Cilt XIX, Sayı 75. p. 271-293.
- MORTILLET, A. de 1896. *Les Petits Silex Tailles a Contours Geometriques trouves en Europe, Asie, et Afrique*. Revue de l'Ecole d'Anthropologie, Tome VI. p. 377-405.
- MÜLLER-BECK, H. 1954. *Die Mount Carmel-Materialien im Bernischen Historischen Museum*. Sonderdruck aus dem Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums in Bern XXXIV, Jahrgang 1954.
- NEUVILLE, R. 1934. *Le Préhistorique de Palestine*. Revue Biblique, p. 237-259.

- NIEDERLANDER, A., LAMEAU, R. and BORDES, S. 1956. *L'Abri Pages a Rocamadour et la question de l'Azilien dans le Lot* L'Anthropologie, T. 60. No. 5-6, P. 417-446.
- RUST, A. 1950. *Die Höhlenfunde von Jabrud (Syrien)*. p. 1-154. Tab. 1-110.
- ŞENYÜREK, M. and BOSTANCI, E. 1956. *The Excavation of a Cave near the village of Mağaracık in the Vilayet of the Hatay*. Preliminary Notice. *Anatolia* p. 81-83.
- ŞENYÜREK, M. ve BOSTANCI, E., 1958. a. *Hatay Vilayetinde Prehistorya Araştırmaları. Prehistoric researches in the Hatay province*. *Belleten, Cilt CXXII*. No. 86. p. 147-169. Plate IX.
- ŞENYÜREK, M. ve BOSTANCI, E. 1958 b. *Hatay Vilayetinin Paleolitik Kültürleri. The Paleolithic Cultures of the Hatay Province*. *Belleten, Vol. XXII*, No. 86.
- ŞENYÜREK, M. 1959. *Tıkalı Mağaranın Paleolitik Endustrisine dair bir Not. A note on the Palaeolithic industry of the Plugged Cave*. *Belleten, Vol. XXIII*, No. 9-26, p. 27-44; Plate XIV.
- ŞENYÜREK, M. 1961. *Altınderenin üst Aşölleen Endüstrisi The Upper Acheulean industry of Altındere*. *Belleten Cilt XXV* sayı 98. sa. 149-175.
- SOLECKI, R. S. 1955. *Shanidar Cave: A Palaeolithic site in Northern Iraq*. *The Smithsonian Report for 1954*. p. 389-425.
- TURVILLE-PETRE, R. 1932. *Excavations in the Mugharet el-Kebarah*. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Northern Ireland*, Vol. LXII, p. 271-276.
- VAUFREY, R. 1936. *Stratigraphie Capsienne*. *Swiatowit*, Vol. XVI, p. 15-34.
- 1933. *Notes sur le Capsien*. *L'Anthropologie*, Vol. XLIII, p. 458-483.
- VIGNARD, E. 1935. *Le Microburin est-il Sébilien?* Reponse au Commandant E. Octobon. *Bull. de la Soc. Prehist. Française*, Vol. XXXII, p. 649-658.
- 1955. *Sur les Civilisations Tardenoisienne en Europe occidentale*. *Bulletin de la Societe Prehistorique Française*. Vol. LII, Fas. C. 3-4, Publ. Juin p. 207-209.
- WAECHTER, J. d'A. 1952. *The excavation of Jabrud and its relation to the prehistory of Palestine and Syria*. 8th Annual Report Univ. London Inst. Archaeol. pp. 10-28.
- ZEUNER, F. E. 1958. *Dating the Past*. p. 1-516.
-

LEVHALARIN İZAHI

- LEVHA I — Belbaşı kaya sığınağının batı-doğu istikametinden çizilmiş şematik profili. Sondaj sahası ile mağara önüne düşmüş olan büyük kalker blokları göstermektedir.
- LEVHA II — Belbaşı kaya sığınağının kesiti. Kesit tabakaların meylini, kalınlıklarını ve tabakalar arasında raslanan kalker bloklarını göstermektedir. Boş tabakalar mevcut değildir. kültürler biri diğerini takip eder. Kesitin yan kenarına konan ölçekte İcm. = 12.30 cm. yi gösterir.
- LEVHA III — Belbaşı kaya sığınağının üst seviyesini temsil eden aletlerden bir kısmı. Tabii büyüklüklerde çizilmişlerdir. I— Bir kenarı işlenmiş trapez; 2,3-Arkası dik işlenmiş yarım aylar; 4— Sırtlı yarım ay; 5— Yarım aya benzeyen arkası dik kesilmiş lâm; 6— İşlenmiş uç; 7-12— Muhtelif tipte yarım aylar; 13— Arkası dik işlenmiş uç kısmı kavisli ince lâm; 14-16— Paralel kenarlı arkası dik işlenmiş lâmlar; 17— Mikro uç; 18— Saplı mikro uç; 19— İşlenmiş mikro yonga; 20-29— Paralel kenarlı lâmlar. Yanlardan ve uç kısımlarından işlenmişlerdir; 30— İşlenmiş bir yonga; 31— Bir tarafı işlenmiş yonga uç; 23-34— Kaideleri meyilli üçgen şekilli lâmlar. Sauveterre la-Lemance tiptedirler; 35— İşlenmiş fakat ucu kırılmış bir lâm; 36— Ucunda burin bulunan paralel kenarlı bir lâm; 37— Ucunda burin bulunan mikro yonga; 38— Ucunda burin bulunan mikro lâm.
- LEVHA IV — Belbaşı kaya sığınağında bulunan muhtelif tipte lâm uçlar. Tabii büyüklüklerde çizilmişlerdir. 1— Heluan tip uç; 2-15— Uçları yanlamasına kesilerek işlenmiş muhtelif tipte uçlar; 16-22— Bazıları işlenmemiş üçgen tip uçlar; 23-26 Barbelures tip uçlar; 27, 28, 38— Üçgen tip işlenmiş lâmlar; 29-34— Kaideleri meyilli kesilmiş arkası işlenmiş lâmlar; 35-38— Muhtelif tip mikro uçlar.
- LEVHA V — Belbaşı kaya sığınağında çıkan arkası dik işlenmiş ince uzun lâm uç endüstrisine ait örnekler. Tabii büyüklükte çizilmişlerdir. 1-4 ve 14-16— Arkası dik işlenmiş yarım ay örnekleri; 5-9 ve 11-13— Arkası dik işlenmiş ve her iki ucu sivriltilmiş yarım ay tipte lâmlar; 10— Arkası dip kısmına kadar işlenmiş bir uç; 17-31— Arkası düz uç kısmı meyilli dik işleme görülen ince uzun lâm uçlar; 32-46— Arkası dik işlenmiş uç kısmı meyilli ince uzun lâm uçlar; 47-60— Her iki taraftan uç kısmına kadar işlenmiş ince uzun lâm uçlar; 61-70— Arkası dik işlenmiş paralel kenarlı lâmlar; 71-75— Belbaşı kaya sığınağında bulunan mikrobürin tipleri.
- LEVHA VI — Belbaşı ve Beldibi kaya sığınaklarında bulunan mikrobürin örnekleri. Tabii büyüklükte çizilmişlerdir. 1-4— Belbaşına ait muhtelif tip mikrobürinler. Bürin mikro lâm ve yongaların uç kısımlarına yapılmıştır; 5-6— Krukowsky mikro bürin tip örnekler. Arkası dik işlenmiş

mikro lâmlara yapılmışlardır; 7-8— Yeni bir tip mikrobürin BELBAŞI MİKROBÜRÜNÜ (Coup de microbürin antérieur de Belbaşı) 8 nolu şekil 7 numaralı örneğin biraz büyütülmüş şeklidir; 9-10— Bec-de-flute tip mikrobürin. Lâmin iki tarafı işlenmiştir. Normal bec-de-flute burinlerden ayırmak için (Coup-de-mikrobürin posterior de Belbaşı) ismi verilmiştir; 11-15— Diğer mikrobürin varyasyonları; 16-19— Mikro lâmlara yapılmış normal tip bürinler; 20-22— BELDİBİ kaya sığınağında bulunmuş örnekleri.

- LEVHA VII** — Belbaşı kaya sığınağında bulunan ve lâmlarla yongalara yapılmış olan saplı uçlar. Tabii büyüklükte çizilmişlerdir. 1-2— Saplı uçlar. Yongalardan yapılmışlardır ve sap kısmında bürin bulunur; 3-5— Üçgen şeklindeki yonga uçlara sap yapmak için alt ve üst taraftan işlenmişlerdir; Beş numaralı şekilde, uç vurma yumrusunun bulunduğu dip kısmına yapılmıştır; 6— Saplı uç, üstte sağ kenar altta sol kenar uca kadar gayet güzel işlenmiştir; Hem sap ve hemde uç kısmına Angle bürin yapılmıştır; 7-9— Saplı lâmlar. 8, 9 numaralı lâmların sap kısmı iki taraftan işlenmiştir; Dokuz numaralı saplı lâmin uç kısmına bec-de-flute burin yapılmıştır; 10— Tipik bir burun kazıyıcı; 11-16— Kemik uçlar 17— Balık omurgası.
- LEVHA VIII** — Belbaşı kaya sığınağının lâm örnekleri. Tabii büyüklükte çizilmişlerdir. 1-7— Uç kısımları işlenmiş veya kesilmiş lâmlar. Bu lâmlar dip kısmından küçük yongalar kopartılarak inceltmişlerdir; 8-14— Hususiyile dip kısımları inceltilmiş lâmlar ve lâm uçlar; 15-25— Uçlarına gayet güzel burinler yapılmış ve dip kısımları üst taraftan inceltilmiş lâmlar; 22-29— Dipleri üst taraftan inceltilmiş, kenarlarda ve uç kısımlarında işleme görülen tipik ince lâmlar.
- LEVHA IX** — Belbaşı kaya sığınağında bulunan diğer bazı aletler. 1-4— İşlenmemiş muhtelif tipte lâm örnekleri; 5-8— Delici tipler, 5, 6 yongaların uç kısmı sivritilmiştir. 7, 8 Lâmların yan kısmı sivritilerek delici uç yapılmıştır; 9-12— Diğer lâm örnekler; 13-16— Küçük lâmlar üzerine yapılmış bürin tipleri.
- LEVHA X** — Belbaşı kaya sığınağında bulunan burin tipleri. Tabii büyüklükte çizilmiştir. 1-3— Küçük çakmak taşı blokları üzerine yapılmış Angle ve polyhedric bürin tipleri. Çakmak taşı parçaları üçgen şeklindedir; 4— Yonga üzerine yapılmış bürin tipleri; 5— Yonga ucuna yapılmış angle burin; 6— Lâm ucuna yapılmış angle burin; 7— Yassı bir çakmak taşı üzerine yapılmış Becket burin tipi; 8— Bir tarafına bec-de-perroquet burin ve diğer ucuna bec-de-flute burin yapılmıştır; 9— İnce uzun lâm ucuna çok fasetli polyhedric burin yapılmıştır; 10-14— Çeşitli burinler; 15— Bir yonga uç.
- LEVHA XI** — Belbaşı kaya sığınağında çıkan diğer bürin tipleri. Tabii büyüklükte çizilmişlerdir. 1— Angle burin, çekirdek üzerine yapılmıştır. 2— Çok fasetli polyhedric burin; 3— Angle burin; — 12— Yonga ve lâmlara yapılmış çeşitli burinler.

- LEVHA XII — Belbaşı kaya sığınağında muhtelif tip kazıyıcılar. Tabii büyüklükte çizilmişlerdir. 1— Vurma yüzü tarafına kazıyıcı yapılmış bir lâm; 2— Yassı bir yonga üzerine yapılmış kazıyıcı; 3— Yan kazıyıcı; 4— Üç kazıyıcı; 5— Disk kazıyıcı; 6, 7, 10-13— Muhtelif tipte çekirdek kazıyıcılar; 8— Yan kazıyıcı; 9— Kalın bir yonga kazıyıcı olarak yapılmıştır.
- LEVHA XIII — Belbaşı kaya sığınağında çıkan muhtelif tip çekirdekler üzerine yapılmış burin ve kazıyıcılar. Tabii büyüklükte çizilmişlerdir. 1— Disk tip bir çekirdek; 2-4— Kazıyıcı olarak kullanılan disk tip çekirdekler; Bu aletlerin platform kısmında yanlamasına koparılan bir parça ile kenarda burin meydana getirilmiştir. Yeni bir burin tipidir. 5-9— Piramit kor tipleri üzerine yapılmış angle ve bec-de flute burinler; 10-14— Korlar üzerine yapılmış angle ve bec-de-flute burinler; 10-14— Korlar üzerine yapılmış polyhedric burin tipleri; 15-17— Çekirdek kazıyıcılar.
- LEVHA XIV — Belbaşı kaya sığınağında bulunan ve kalın yongalarla çekirdekler üzerine yapılmış kazıyıcı örnekleri. Tabii büyüklükte çizilmişlerdir. 1— Kalın bir blok çakmak taşı üzerine yapılmış burun kazıyıcı; 2— Kalın bir çakmak taşının üç tarafına burun kazıyıcı yapılmıştır; 3-4— Uzun çakmak taşı parçaları üzerine burun kazıyıcı yapılmıştır; 5— Çekirdek üzerine yapılmış burun kazıyıcı; 6-12— Muhtelif tip kazıyıcılar. Bütün levhalar yazar tarafından çizilmiştir.

EXPLANATION OF THE PLATES

- PLATE I — Schematic cross-section of the Belbaşı rock shelter drawn from the west-east direction. The sounding area, together with large blocks of rock fallen on the deposits in front of the rock shelter, can be seen.
- PLATE II — Cross section of the sounding at the Belbaşı rock shelter. The inclination and thickness of the layers and the blocks of limestone between them can be seen. There are no sterile layers and the cultures follow each other continuously. The scale at the side is 1 cm. = 12.30 cm.
- PLATE III — Some of the tools from the upper level of the Belbaşı rock shelter, all drawn in natural size. 1— Trapeze retouched on one side only; 2, 3— Lunates with steep retouch on the back; 4— Ridge-backed lunate; 5— half-moon shaped blade; 6— Retouched point; 7-12— Various types of lunate with steep retouch on the back; 13— Thin blade with curved point and steep retouch on the back; 14-16— Parallel sided blades with steep retouch on the back; 17— Micropoint; 18— Micro-tanged point; 19— retouched micro-flake; 20-29— Parallel-sided blades, some retouched on the side and some on the point; 30— A retouched flake; 31— A micro-flake retouched on one side; 32-34— Triangular blades obliquely cut at the base (Sauveterre-la-Lemance type); 35— Retouched blade obliquely broken at the point; 36— Parallel-side blade with burin on the tip; 37— Micro-flake with burin on the tip; 38— Micro-blade with burin on the tip.
- PLATE IV — Various types of blade point from the Belbaşı rock shelter, all drawn in natural size. 1— Heluan type point; 2-15— Various points with oblique retouch; 16-22— Triangular shaped points, some with no retouch; 23-26— "Barbelures" type points; 27, 28, 38— Triangular-shaped retouched blades; 29-34— Triangular blades obliquely cut at the base; 35-37— Various types of micro-point.
- PLATE V — Examples of the blade industry with steep retouch on the back from the Belbaşı rock shelter, all natural size. 1-4 and 14-16— Lunates with steep retouch; 5-9 and 11-13— Lunate-type blades pointed both ends and with steep retouch on the back; 10— Blade-point with steep retouch on the back from point to base; 17-31— Obliquely truncated points with straight backs steep retouch; 32-46— Curved thin blades with only one end pointed; 47-60— Thin blade points both sides retouched as far as the tip; 61-70— Various parallel-sided blades with steep retouch on the back; 71-75— Belbaşı microburins.
- PLATE VI — Some examples of Belbaşı and Beldibi microburins, drawn in natural size. 1-4— Various types of microburin, made on the tip of microblades and flakes; 5-6— Krukowsky type microburins made on microblades with steep retouch on the back; 7-8— A new type of microburin

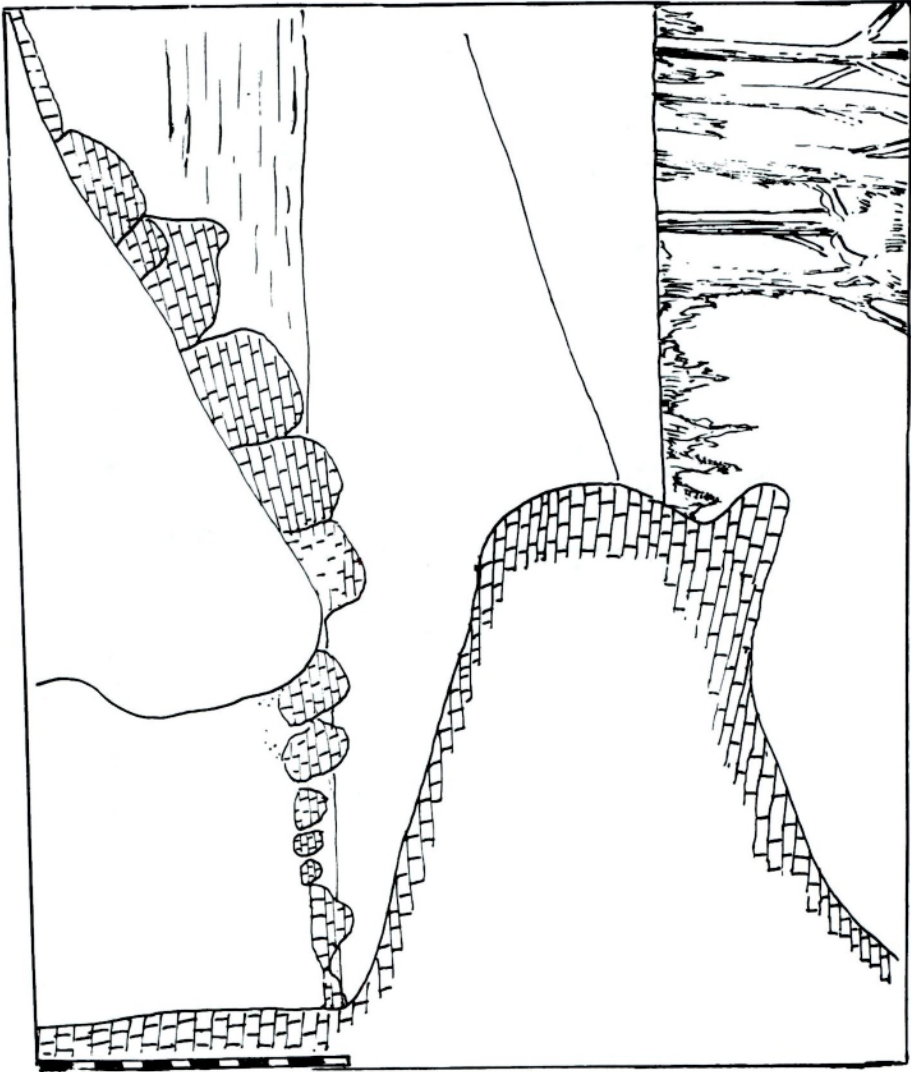
found at Belbaşı (coup de microburin anterior de Belbaşı); No. 8 is the same tool as No. 7 enlarged in size); 9-10— Bec-de-flute type microburin retouched on both sides. To distinguish it from the normal bec-de-flute type the name "coup de microburin posterior de Belbaşı" has been given; 11-15— Some other types of microburin; 16-19— Normal type of burins made on micro-blades; 20-22— Examples of Beldibi microburins.

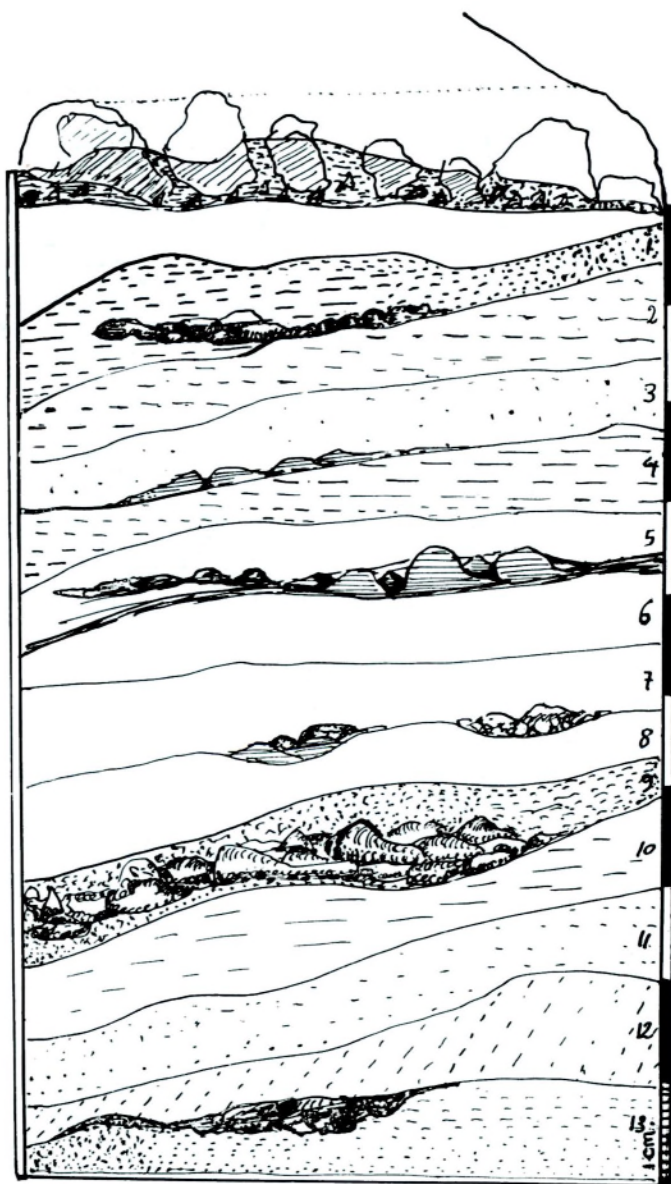
- PLATE VII — Tanged points made on flakes and blades from the Belbaşı rock shelter. 1-2— Tanged points made on flakes with burin on the tang; 3-5— Flake points roughly tanged some with retouch and some not; 5 has the striking platform pointed and the point of the blade is broken and roughly tanged; 6— Tanged point finely retouched on the right side on the upper surface and on the left on the lower surface as far as the tip; with angle burins on the tip and on the tang; 7-9— Tanged blades, two retouched on both sides of the tang; 9 has a bec-de-flute burin on the tip; 10— Typical nose-scraper; 11-16— Bone points; 17— Vertebrate of fish.
- PLATE VIII — Examples of blades from the Belbaşı rock shelter, all drawn natural size. 1-7— Blades some with truncated and retouched tips; the butt ends are refined by striking off small flakes from the upper surface; 8-14— Blades and blade points specially refined at the butt end on the upper surface; 15-21— Blades with burins on the tip and butt end refined from the upper surface; 22-29— Blade points, some with retouch on one side and two with retouch on both sides of the tip, all with butt ends refined;
- PLATE IX — 1-4—. Examples of various types of blade points with no retouch; 5-8— Various types of borers, 5 and 6 made on flakes and 7 and 8 on blades; 9-12— Various types of blade points; 13-16— Small blades with burins on the tip. (all drawn natural size).
- PLATE X — Various types of burin from Belbaşı rock shelter, all drawn natural size. 1-3— types of burin made on pieces of flint; 4— A flake with bec-de-flute burin on the tip; 5— Flake with angle burin on the tip; 6— Backed blade with angle burin on the tip; 7— Backed burin on one side of a flat piece of flint; 8— Bec-de-perroquet burin on one side and bec-de-flute burin on the side of a piece of flint; 9— Polyhedral burin on the tip of a long thin blade; 10-15— Various types of angle burin on the tip of blades; 15— Flake point retouched on the tip.
- PLATE XI — Some other types of burin from Belbaşı rock shelter, all drawn natural size. 1— Angle burin made on a core; 2— Polyhedral burin made on a core; 3— Angle burin on a piece of flint; 4-12— Various types of flakes and blades with burins on the tip.
- PLATE XII — Various types of scrapers from Belbaşı rock shelter, all drawn natural size. 1— Blade with scraper on the striking platform side; 2— Slake with scraper on the tip; 3— Side scraper on a piece of flint; 4—

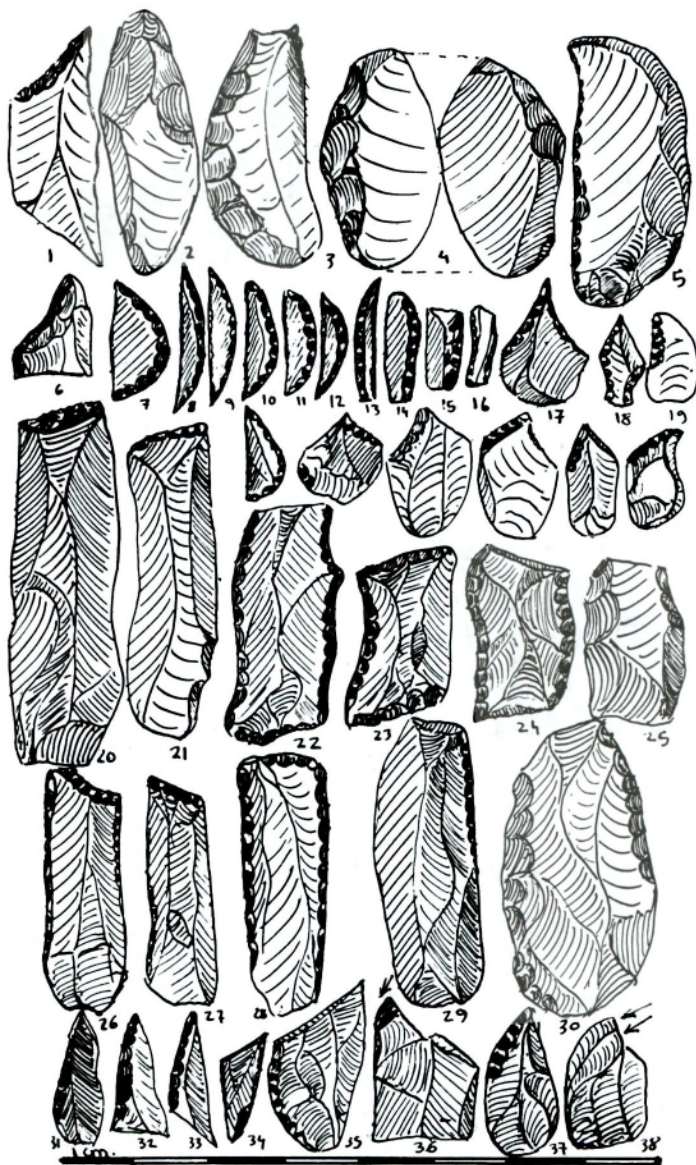
Scraper on a block of flint; 5— Disc scraper; 6, 7, 10-13— Various types of scrapers on cores; 8— Side scraper 9— Thick flake used as a scraper.

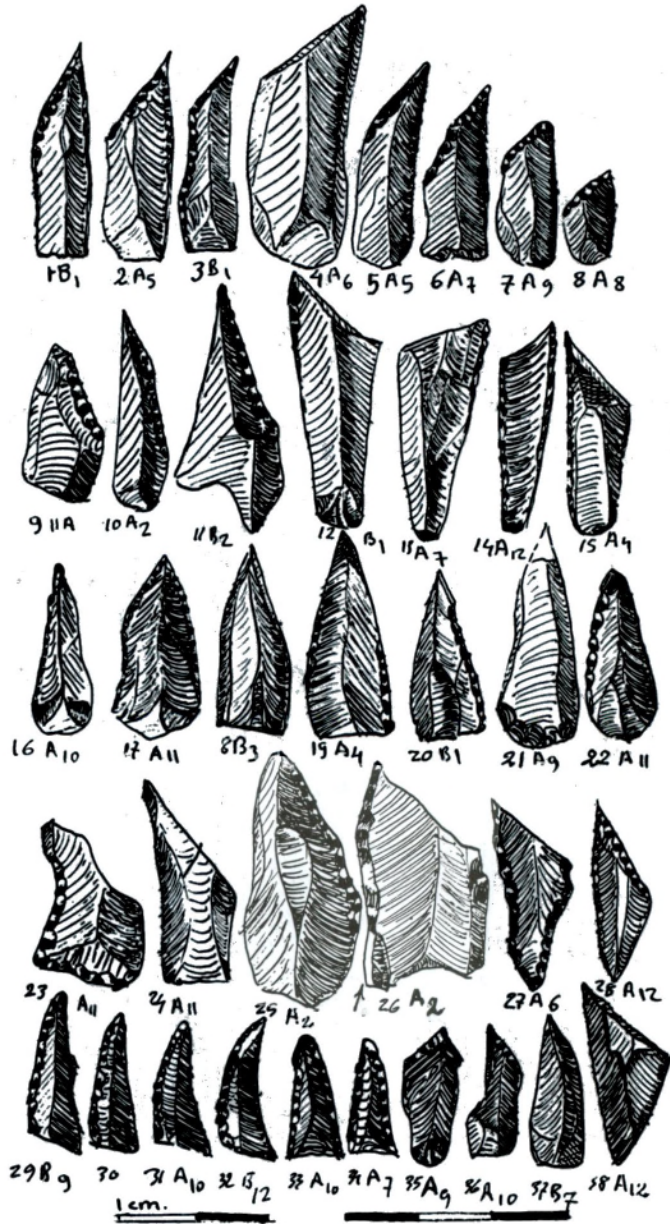
PLATE XIII — Scrapers and burins made on various types of core from Belbaşı rock shelter, all drawn natural size. 1— Disc-shaped core; 2-4— Disc-shaped cores used as a scraper; the platforms are cut obliquely and used as a burin; 5-9— Bec-de-flute, and angle burins made on the tip of pyramidal cores; 10-14— Types of polyhedric burin made on cores; 15-17— Core scrapers.

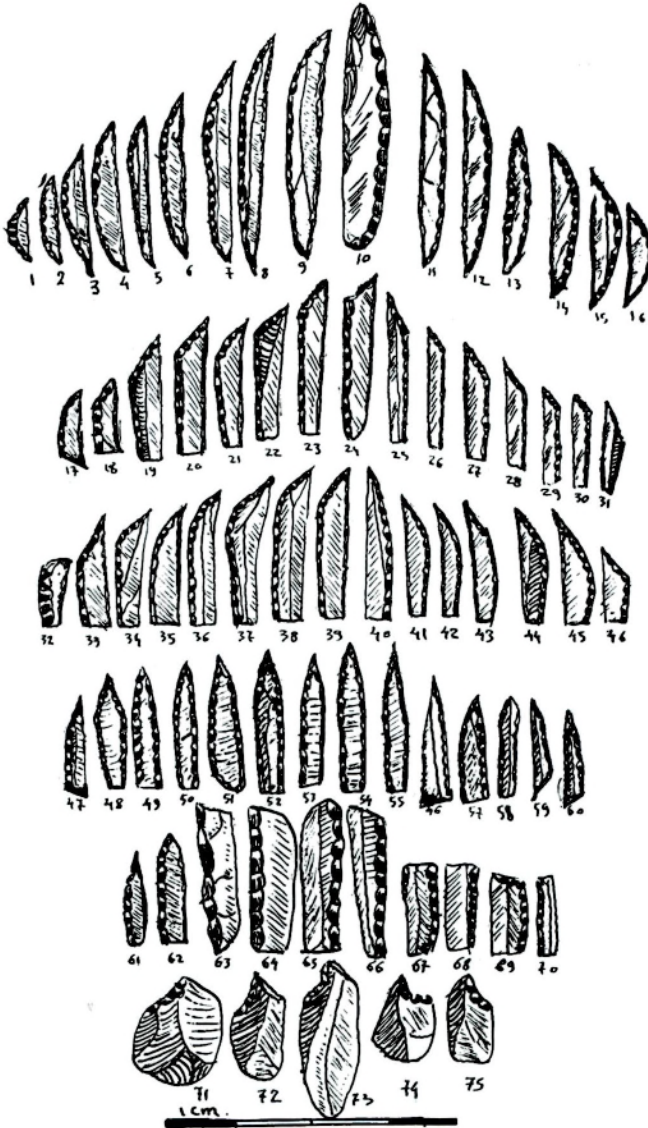
PLATE XIV — Examples of scrapers made on thick flakes and various types of core from Belbaşı, rock shelter, all drawn natural size. 1— Nose scraper made on a thick piece of flint; 2— Nose scraper made on three sides of a block of flint; 3-4— Nose scrapers made on a long piece of flint; 5— Nose scraper made on a core; 6-12— Various types of scraper. All plates drawn by the writer.

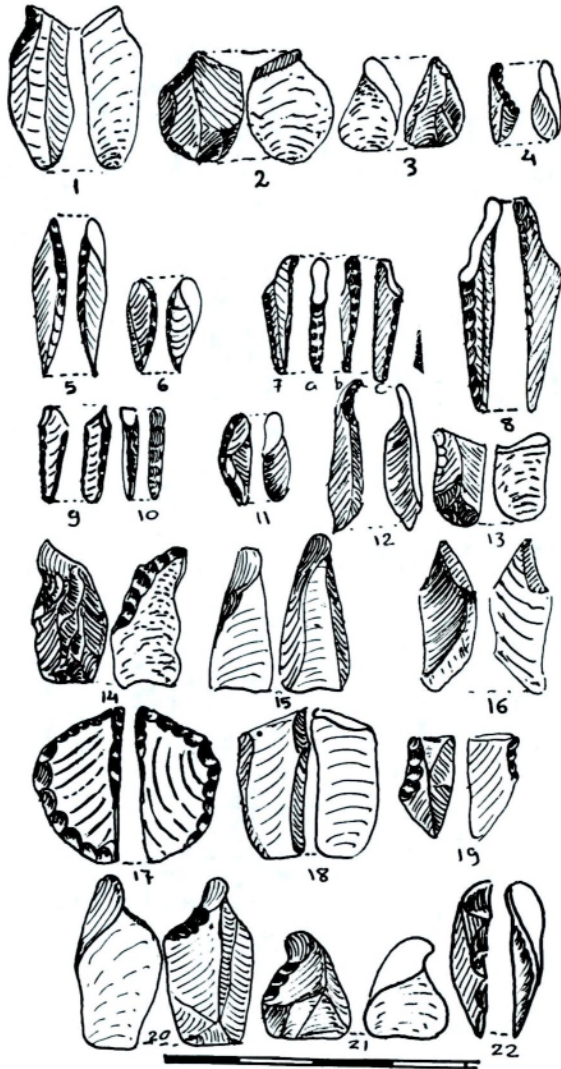

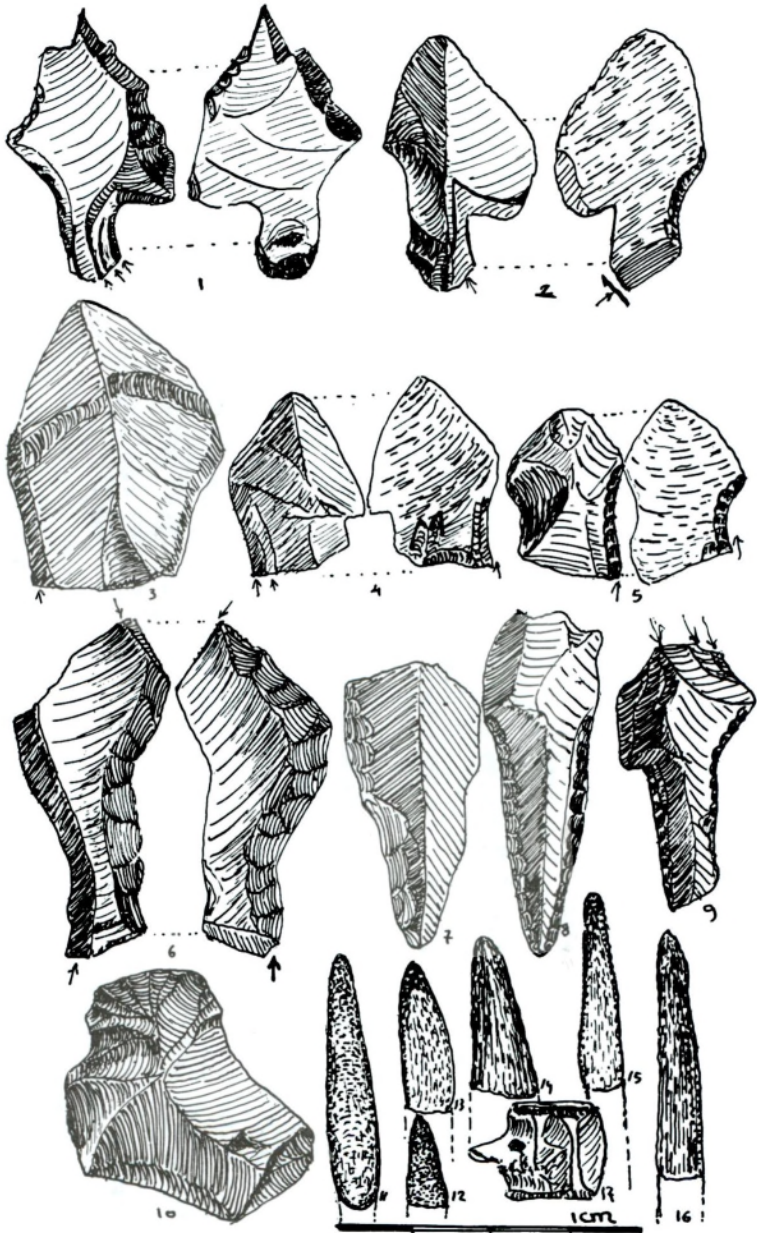

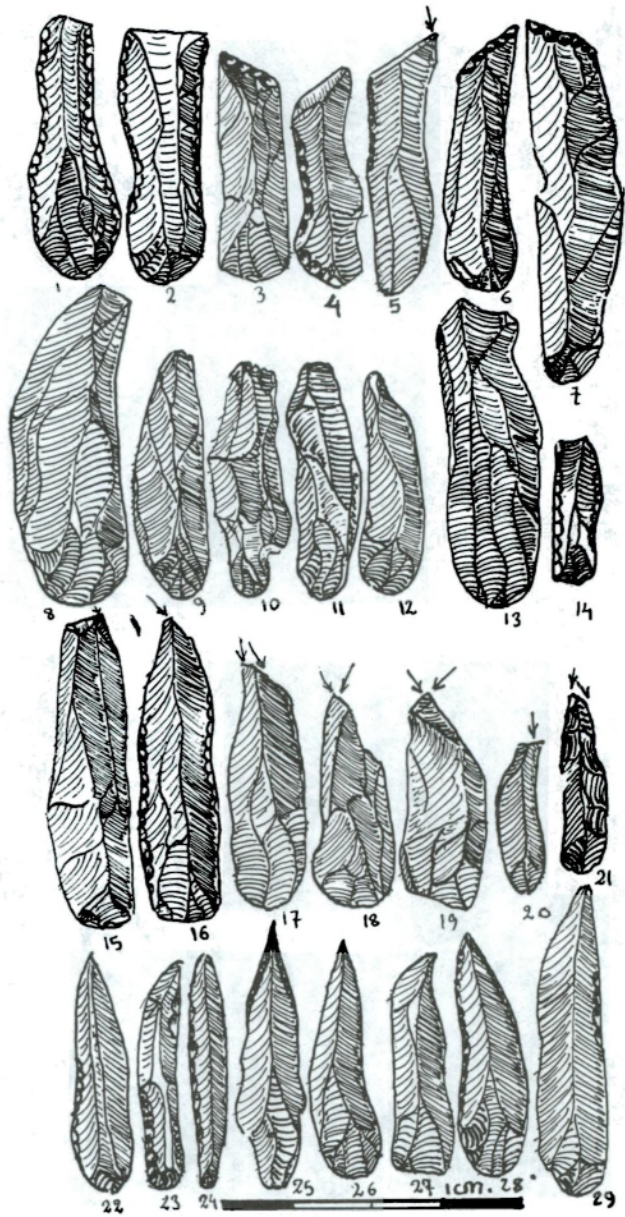

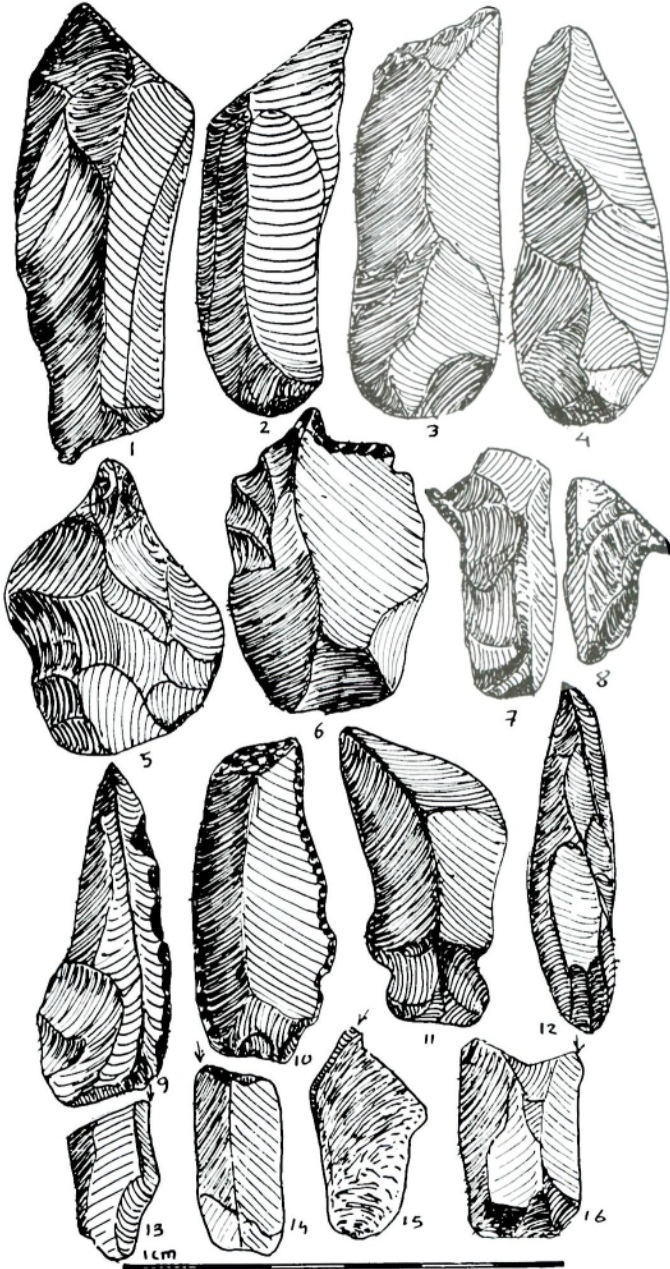

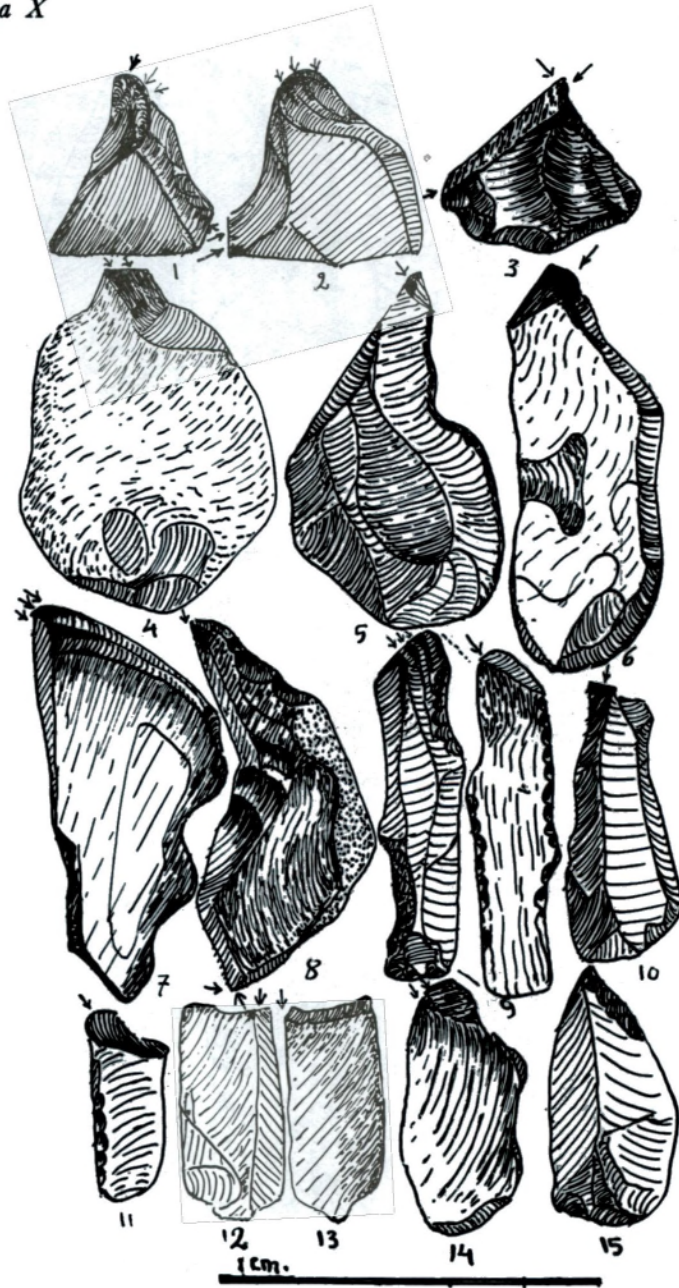

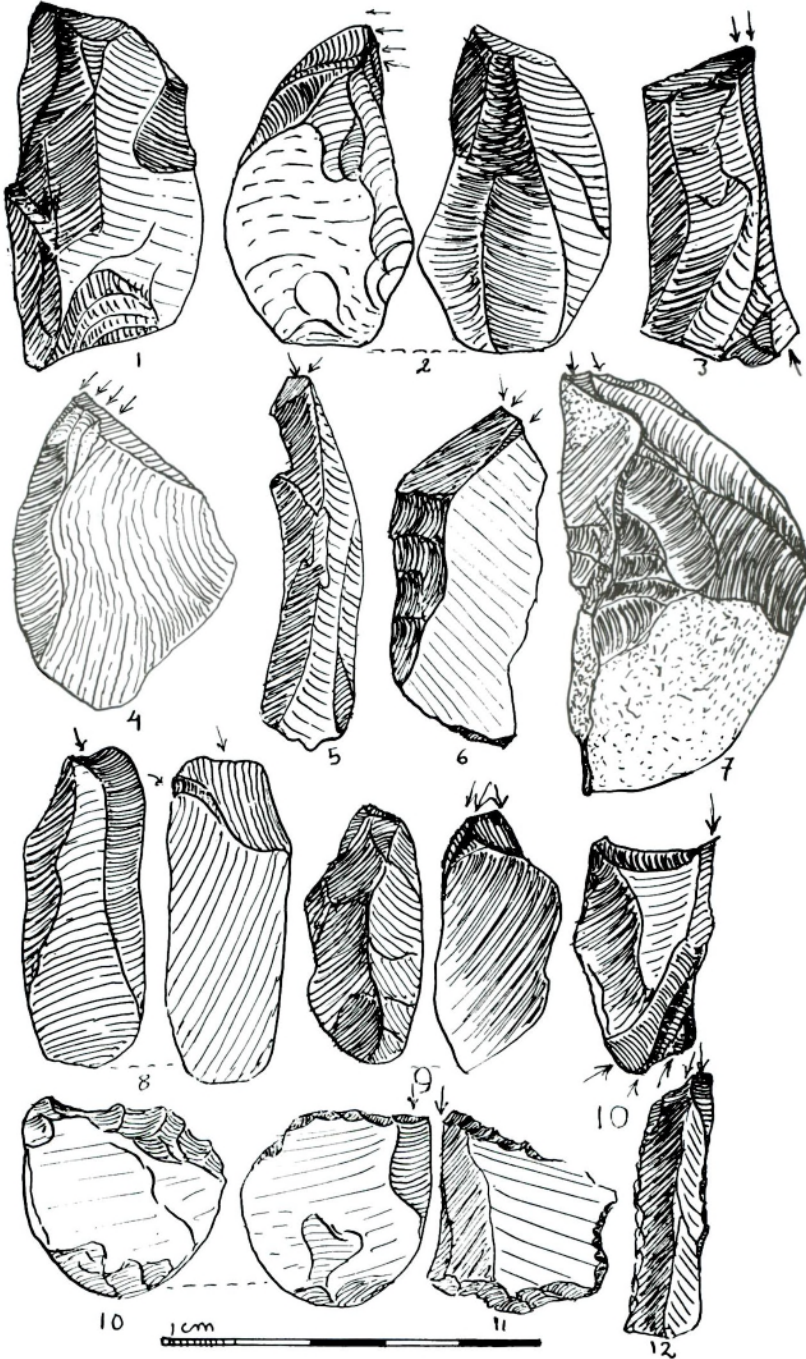

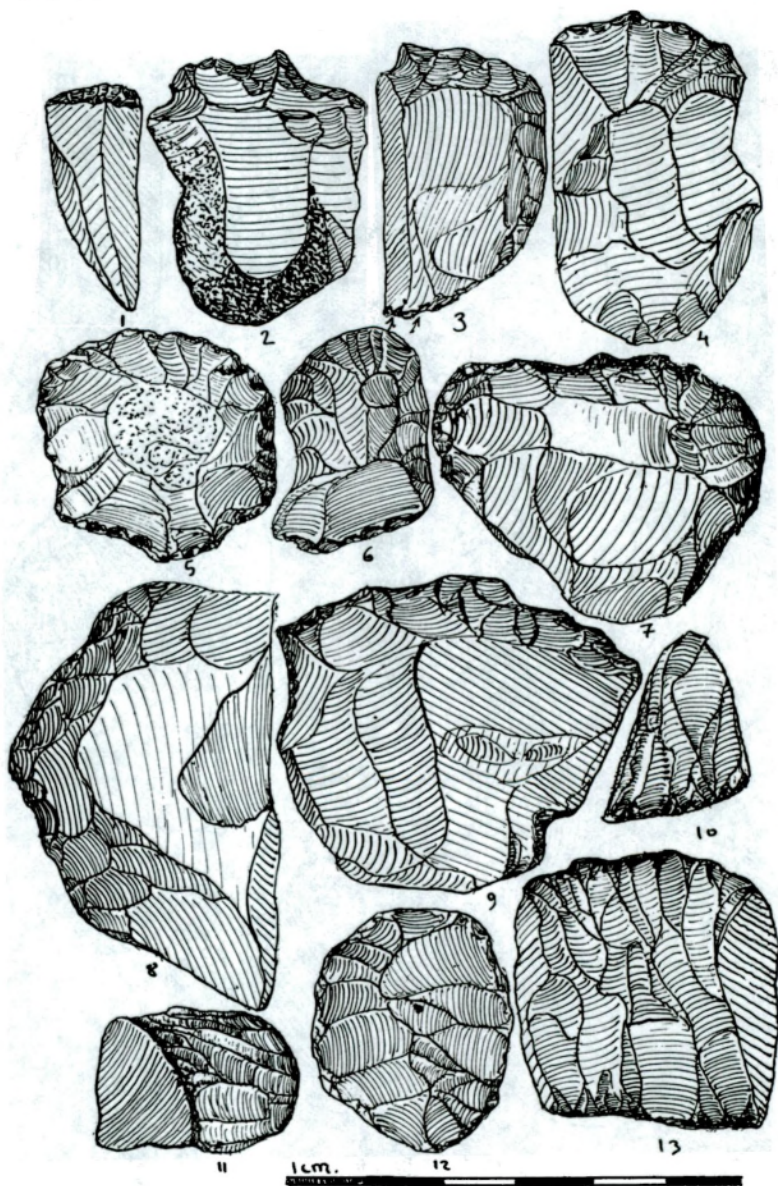

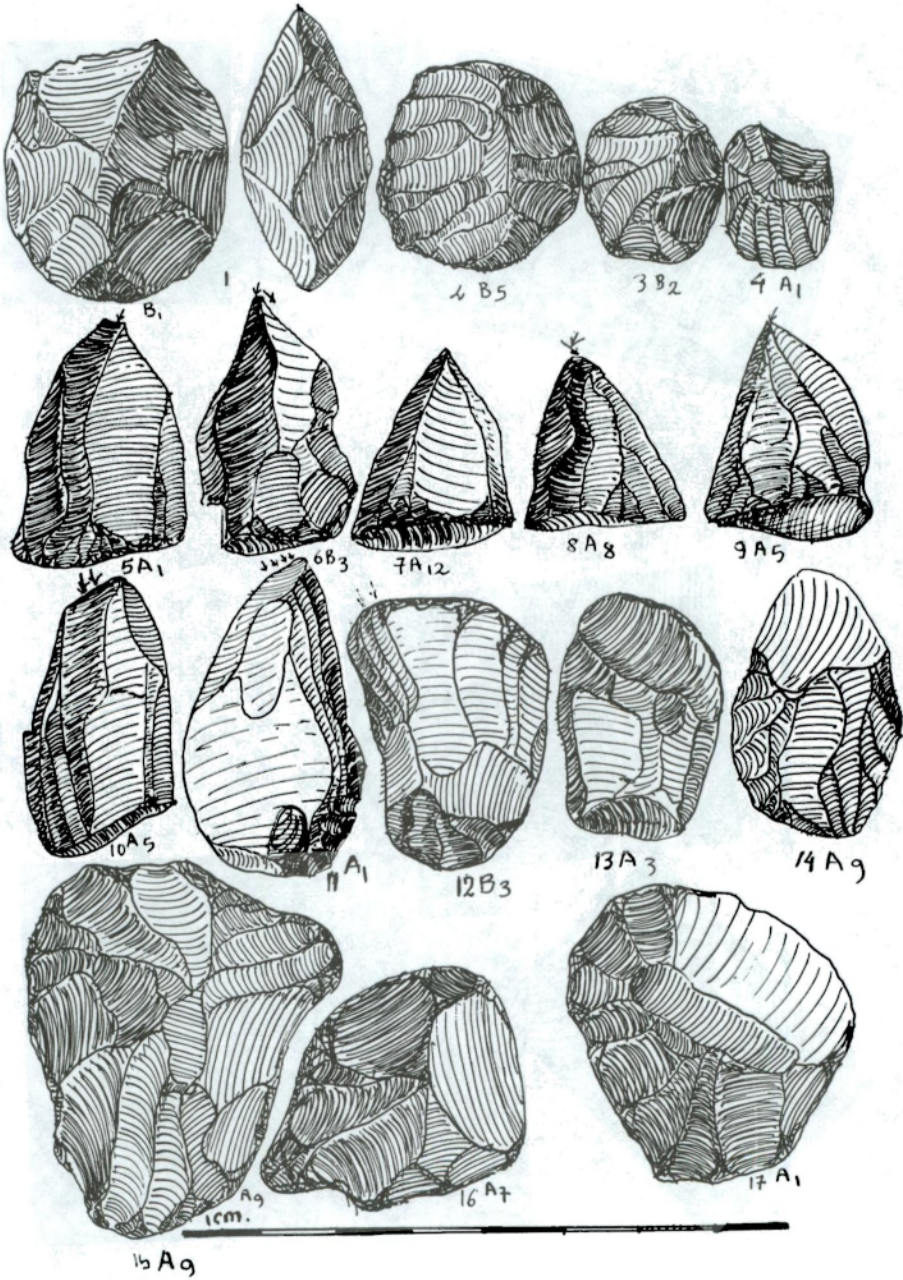

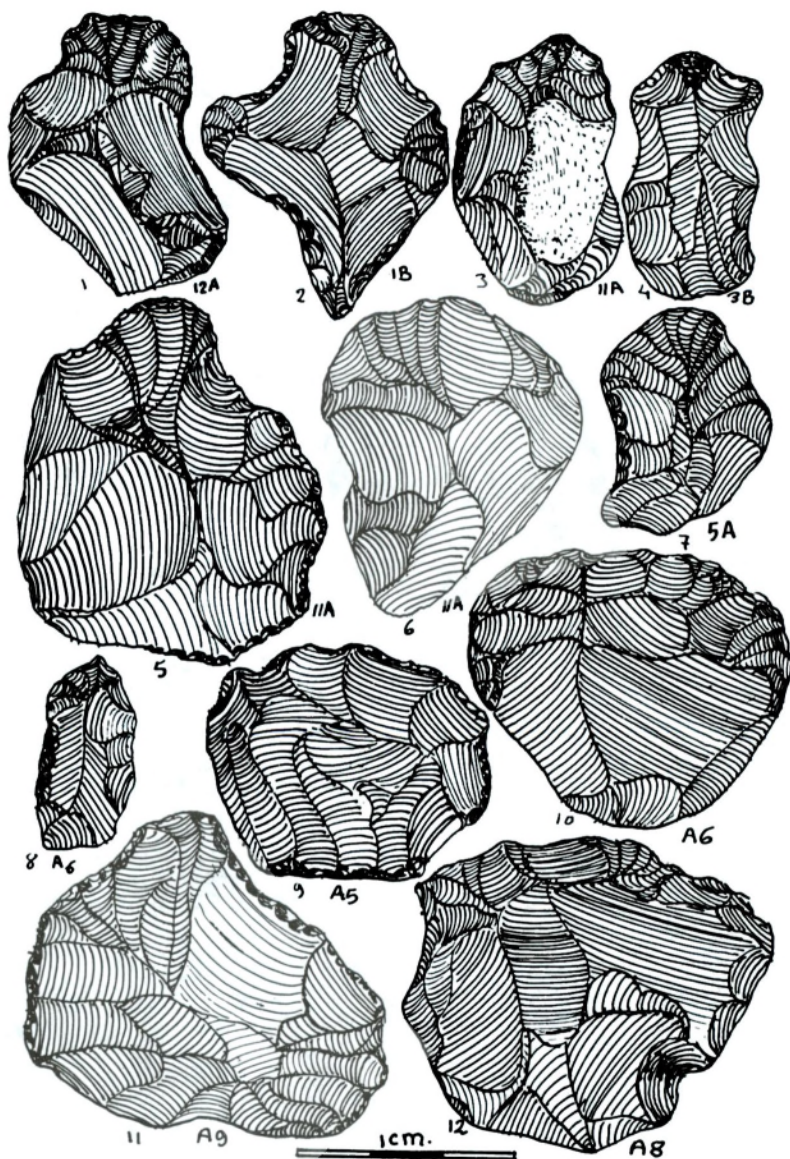

XVI. YÜZYIL BAŞLARINDA TRABZON LİVASI VE DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

Fethedildikten sonra, Trabzon ve havalisinin uzun bir müddet münferid bir halde kaldığı, bir eyalet teşkilâtına bağlı bulunmuyarak, müstakil idareci ve kumandanları marifetiyle, kalelerde dizdarları, subaşları, şehir ve kasabalarda kadı, zaim ve ümera vasıtasıyla idare edildiği anlaşılmaktadır. Devlet merkezinden zaman zaman bazı vezirlerin ve ehemmiyetli şahsiyetlerin gönderildikleri de vâkidi. Ancak, İmparatorluk kadrosu içinde; idarî, askerî ve malî bakımlardan daha fazla önem kazanması, kendi mevcudiyetini hissettirmesi, devlet merkezinin dikkat ve alâkasını üzerine çekmesi, Bayezid II. devrinde ve şehzade Selim'in buraya sancak beyliği ile gönderilmesi suretiyle başlamış gibidir. Esasen, Osmanlı devletine ilhakından sonra da epice bir zaman seknesinin, büyük bir çoğunluğu ile, gayrı müslim reâyâdan mürekkep bulunması, Türk-İslâm karakterini alması ve bu hüviyeti ile rol oynamaya başlaması için de zamana ihtiyaç bulunması dolayısıyla; imparatorluğun sosyal, ekonomik ve siyâsî hareket ve faaliyetlerinde ön plânda yer alacak bir dereceyi iktisap etmesi beklenemezdi. Bu yüzdendir ki, arşivlerimizde Trabzon livasına ait tarihî materyal nisbeten daha geç bir tarihten başlamaktadır. XV. asra ait bölge tahrir defterlerine, bu muntakaya ait olarak, maalesef raslanamamaktadır. Bu itibarla, bu etüdümüzde, Trabzon livasına ait tarihî kayıtları ancak XVI. asır başlarından ve bilhassa Yavuz Sultan Selim'in saltanatı zamanından (1515: h. 921) nakletmek suretiyle bu bölgenin statüsünü idarî, sosyal-ekonomik çehre ve bünyesini tesbite çalışacağız.

Trabzon livasının XVI. asır başlarında ve Selim I. devrinde Rum eyaleti, yâni “*Eyalet-i Rûmiye-i Suğra*” “أیالت رومیة صغری” denilen Tokat-Amasya-Sivas eyaletine bağlandığı görülmektedir. Esasen bu eyalet XV. asırda, I. - Amasya. II. - Tokat-Sivas, III. - Sonisa-Niksar, IV. - Karahisar-ı Şarkî (*Karahisar-ı Hasan draz*), قره حصار حسن دراز, V. - Canik livalarından mürekkepti ve buna “*Vilâyet-i Rum-ı Kadîm*” قریه روم قدیم denilmekte idi. Bu beş livada 28 kaza yâni kadılık mın-

takası bulunuyordu. Sonra, Yavuz Sultan Selim devrinde bazı yeni fütuhat vukubulunca bu eyalete: VI. - Trabzon livası (8 kadılık bölgesi olarak), VII. - Kemah livası (iki kadılık halinde), VIII. - Bayburt livası (3 kadılık olarak), IX. - Malatya livası (Gerger ve Kâhta ile birlikte 3 kaza olarak), X. - Divriği-Darende livası (2 kadılık mıntakası) ilâve olunmuştu ve bu kısma da, XVI. asır birinci yarısı tahrir defterlerinde, sonradan eklenen bölge mânasına gelen “*Vilâyet-i Rum-ı Hâdis*” ولایت روم حادث denilmiştir.

Görülüyor ki, bu ilâve edilen memleketlerin bir kısmı Safeviler ve Memlûkler ile yapılan savaşlardan sonra kazanılmış mıntakalar olup, bunların ilâvesi sırasında, veya biraz daha evvel, Trabzon’da müstakil bir liva (önceleri şehzade sancağı) şekliyle ve hususî bir statüden normal ve umumî kaidelere tâbi bir duruma geçmiş bulunuyordu. Maamafih, bu idarî taksimat ancak XVI. asır boyunca devam etmiş, Trabzon ile Malatya’nın aynı eyalete bağlanması tatbikatta ve pratik bakımdan pek çok güçlüğü doğuracağı tabii bulunması dolayısıyla, sonradan bu sancaklar başka türlü bir idarî taksimata tâbi tutulmuşlardır ki, Malatya ve tevâbii Dülkadir eyaleti (Maraş-Elbistan) livalarından olmuş, Şarkî Karahisar, Bayburt, Kemah yeniden teşkil olunan Erzurum eyaletine bağlanmış, XVI. asır sonlarından itibaren, Trabzon livası da, Batum ve Gönye sancakları ile birlikte, ayrı bir eyalet vücuda getirmiştir, ve bunun hudutları, eskiden olduğu gibi yine Rum eyaleti dahilinde kalmış olan Canik (Samsun) livasına kadar uzanan bütün doğu Karadeniz sahillerini ihtiva etmekte idi. Biz, bununla beraber, XVI. asır birinci yarısı durumu ile meşgul olacağımız cihetle, Trabzon livasını, Rum eyaleti çerçevesi içinde mütalâa edeceğiz.

Burada evvelâ, eyâlet “ایالت” ve vilâyet “ولایت” tâbirleri hakkında vazih bir fikre sahip olmak icap etmektedir. Bilindiği gibi, Osmanlı devleti kuruluş devirlerinde Rumeli ve Anadolu eyaletlerini teşkil ettikten sonra sırasıyla Rum, Karaman, Dülkadir eyaletlerini organize etmiş ve her birisini idarî ve askerî birlik olarak sancaklara (liva teşkilâtı) ayırmıştı. Buralarda, eyalet tâbiri, en büyük resmî idare sahasını, tabii ve coğrafi müteaddid bölgelerden mürekkep birliği anlatıyordu. Bu tâbirin yerinde, bazan müteradifi olarak, vilâyet kelimesi de kullanıldığı oluyordu. Nitekim bu konuda esas tuttuğumuz bir kısım tahrir defterlerinin, bu devirdeki Rum eyaletini, “*Vilâyet-i Rum-ı Kadîm*” ولایت روم قدیم ve “*Vilâyet-i Rum-ı Hâdis*” ولایت روم حادث

olarak tasnif etmeleri de bunun gibidir ve buna bir misal teşkil eder. Bununla beraber hemen ilâve edelim ki, vilâyet tâbiri aynı bu defterlerde çok daha küçük idarî, askerî veya ekonomik çevreyi ifade eden birer terim olarak kullanılmaktadırlar ve buna aşağıda temas ile bir kadılık muntakasının (kaza) yalnız bir parçasının vilâyet tesmiye edildiğini buna bir misal olarak göreceğiz، (ولایت اسکله در قضاء ارخوی، ولایت چینی در قضاء کورتون) :

Osmanlı İmparatorluğu'nun idare hayatında bölge bölge yazılan nüfus ve arazi tahrirlerinin ne kadar dikkat ve itina ile yapıldığı, bunların her türlü muamelâtta ne derece ehemmiyetli bir rol oynadıkları, malî ve ekonomik bünye ve teşkilâtın bu tahrir neticeleri ile nasıl sıkı sıkıya bağlı buldukları malûmdur. Bu hususta bir fikir verebilmek üzere, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, içinde Trabzon livasının da bulunduğu ve eski ve yeni livaları ile birlikte, Rum eyaletinin umumî manzarasını çok mücmel bir şekilde buraya nakletmek istiyoruz :

Bu devirde Rum eyaleti 43 kazadan ve, 42 tımarlı, 4 tanesi de ulûfeli olmak üzere 46 kaleden müteşekkildir. Bir Beylerbeyi (*Mîrmi-rân*) ve 9 sancak beyi (*Ümerây-ı Elviye*) idaresindedir. Bu geniş bölgede 37 şehir ve kasaba (*Nefs* نفس), 6447 köy, 3759 kıta mezrea, 256 kıta çiftlik ve 154 cemaat (kışın ve yazın yer değiştiren göçebe kabileler) bulunmaktadır. Kezâ, Trabzon'dan Malatya'ya kadar uzayan bu geniş sahada her şehir ve kasaba için birer tane olmak üzere ve uhdesinde adlî, idarî, beledi ve malî vazifeler bulunan 43 kadı, askerî ve inzibatî fonksiyonu haiz 5 miralay, 86 zaim ve 3810 tımarlı sipahisi ile kalelere mahsus 46 dizdar, 40 kale kethüdası, 7 topçu, bir kaptan ve 1021 adedi tımarlı ve 1114 tanesi de ulûfeli olmak üzere, 2335 nefer kale müstahfızları, ayrıca, 1008 azap neferleri mevcuttur. Bütün bu eyalet dahilinde 9 memleha, bir tane firuze madeni (İspir), bir ılıca (Havza), 10 imâret, 35 medrese, 93 câmi, 216 mescit, 79 hamam, 17 kervansaray, 13 muallimhâne, 1275 hânkâh ve zaviye, 3 bedestan, 86 değirmen, boyahane, bozahane, dükkânlar ve saire birer birer yazılmış, bütün bunlara ait nüfus 215.503 nefer gösterilmiştir. Avârız vergisine tâbi olmayan haneler (خانہا غیر عوارض) bütün tafsilâtiyle tesbit edildiği gibi (meselâ 17 sâdât, 1285 imam hatip müezzin vesaire, 1286 mütekait sipahi veya sipahizâde, hafız, türbehan, zaviyedar, zaviye şeyhi, pîr-i fânî ve malûl, çeltikçi, şahinciyân, köprücüler, müsellimler, eşküncüler, canbaz, derbendciler, ehl-i berat, kale ve

su yolu hizmetkârları, tuzcular ve saire), avâriz haneleri de müslümanlar (100.073 hane, 38.489 mücerred), hıristiyanlar (54.718 خانہ کبران 18.983 mücerredân, 2030 bîve) olmak üzere yazılmış, bütün eyaletin şehir, kasaba ve köylerinden, cizye ve mukataalardan, divanî ve malikâne resimlerinden bütün gelirinin üçyüz altmış üç yükten fazla yâni 36.320.818 akça olduğu gösterilmiştir. Bu varidatın yetmiş üç yükten fazlası yâni 7.340.114 akçası padişah haslarına, yedi yük akçası (700.000) Beylerbeyi hassına (berat ve mektup resimleri ile birlikte), yirmi altı yükü, yâni, 2.655.700 akçası sancak beyleri haslarına, yüz seksen üç yükten fazlası, yâni 18.307.523 akça zuamâ ve sipahi timarlarına, bir kısmı da kale müstahfızları ile azapları timarlarına, elli yedi yükten fazlası ise (5.714.819 akça) evkaf ve emlâk ile cvlâtlık vakıflarına ayrılmış bulunmakta idi.

Görülüyor ki, eyaletin bütün mevcudu, canlı cansız tesisleri, gelir kaynakları ve cihet-i tahsisleri tam bir sadakatle ve teferruatıyla tesbit edilmiş, ilgililere ve vazifelilere bütün vecibeleri, hak ve mesuliyetleri, hiç bir iştibaha meydan kalmamak üzere, bildirilmişti. Tekmil Rum eyaleti hakkında, bu suretle, mücmel bir fikir hasıl ettikten sonra, şimdi, aynı devirde, Trabzon livasının umumî görünüşüne, bünyesine ve teşkilâtına bir az daha yakından göz geçdirelim, isim ve sıfatları ile, sosyal ve ekonomik çehresi ile, tetkikine devam edelim:

Trabzon livası :

I — TRABZON KAZASI

A) Trabzon şehri (Nefs-i Trabzon) :

Mahalleler :

Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında (1520-1523 — h. 926-929) Trabzon'da dokuz müslüman mahallesi yazılmıştı. Bunlardan dördü Orta kalede (*Câmi-i atik* 45 hane, *Mahalle-i meccit-i valide-i merhum Sultan Abdullah* (İkinci Bayezit şehzadesi Abdullah) *der kale-i evsat* 47 hane, *Mescit-i kıssahan* 7 hane, *Mescit-i Hacı-Baba* 4 hane), ikisi aşağı kalede (*Mahalle-i mescit-i Mevlâna Şuca der Kale-i zîr* hane 26, *Mahalle-i mescit-i der bâb-ı bazar der kale-i zir* hane 14) biri saray civarında (*Mahalle-i mescit-i Hüseyin Ağa ki serhazîn bûd* (Trabzon sarayında hazinedarbaşı) *der nezd-i sarây-ı âmire* hane 2) biri Çifte-hamam civarında (*mahalle-i mescit-i Amasya*

der nezd-i hamam-ı çiftte 15 hane), biri de o zamanki şehir dışında sayılan Yeni Cami (*Mahalle-i câmi-i cedid der bârun-ı şehir, 19 hane*) mahalleleri idi. Hepsi 201 nefer tesbit edildiği bildirilen bu mahallelerde 179 müslüman hanesi, 10 imam, 2 hatip, 7 müezzîn, 2 muhafız ve bir kayyum vardı. Bu müslüman mahallelerine XVI. asır ortalarında (1554 — h. 961) şu müslüman mahalleleri katılmış ve bunların defter harici (*haric-i ez defter*) yazıldığı belirtilmiştir :

1) Tabakhane (طباخ خانه), 2) Eski hamam yakınındaki diğer tabakhane, 3) Sarmaşık mescidi mahallesi, 4) Kavak meydanı mahallesi-ki *Mescit-i Hoca Ali zâde Mehmet Çelebi* demekle meşhurdur-, 5) Şehre-küstü mahallesi (saray civarında) 21 nefer), 6) Halil-ağa mescidi mahallesi (nam-ı diğer azaban-ı cedid عز بان جدید 10 nefer), 7) Hatûniye-imareti mahallesi (66 nefer), 8) Ahmet Çelebi mescidi mahallesi (22 nefer), 9) Bayramzâde mescidi mahallesi (25 nefer), 10) Zağanos mahallesi (9 nefer), 11) Tekür çayırı mahallesi (73 nefer), 12) İskender-Paşa camii mahallesi (*Mahalle-i Câmi-i merhum İskender Paşa der kurb i mahalle-i meydan-ı cedid-cemâat-i müslümân hariçten gelip sakin olmuşlardır-*), 13) Hacı Hasan mahallesi (*Mahalle-i Hacı Hasan Elmaruf Mahalle-i Abdullah Çelebi, 13 nefer*), 14) *Cemâat-i mescit-i Hoca Kasım der nezd-i bezzazistan.*

Trabzon mahallelerinde ve müslüman nüfusunda kısa zamanda böyle süratli bir artış olmasına mukabil hıristiyan mahallelerin ve hıristiyan nüfusun bâriz bir şekilde azaldığı görülmektedir. 1520 sıralarında hıristiyan mahalleleri üç türlü tahrir edilmişti : brinci kısım a) “cemâat-i gebrân an nefis-i Trabzon” جماعت کبر ان عن نفس طر بزون olarak bu şehrin asıl rum sekeneşi idi ki, 10 mahallede 774 hane ve 86 bive (*Mahalle-i Aysosofya nam-ı diğer Ohunç اوخونچ 234 hane, Mahalle-i Miso Kastori ميسو قاستورى 41 hane, mahalle-i Ayo-Obyan آيو اوبيان 94 hane, Mahalle-i Zoğraf زوغراف 141 hane, Mahalle-i meydan 208 hane, Mahalle-i Papâsân 2 hane...*) olarak görünmekte, ikinci kısım b) “*Mahalle-i Ermeniyân*” yâni bir ermeni mahallesi bulunmakta (151 hane, 8 mücerred, 38 bive). Üçüncüsü de c) Frenk mahalleleri (*Mahalle-i Efrenciyân-ı şehir*) şeklinde ve üç mahalleden mürekkep *Mahalle-i efrenc 40 hane, 9 mücerred, 12 bive; Mahalle-i Zaftunda زافتونده, nam-ı diğer Çölmekçi 102 hane, 4 mücerred, 12 bive; Mahalle-i Beksid بکسید nam-ı diğer Değirmenderesi 17 hane*) idi ve hepsinin toplamı, yâni, Rum, Ermeni, Frenk nüfusun yekûnu bu tarihte 14 mahallede 1253 neferi (1084 hane, 148 bive, 21 mücerred) bulu-

yor, İspençe resimleri ise 28.135 akça gelir temin ediyordu. Halbuki, bu mahalleler, asır ortalarında, Ermeni mahallesi mevcudu istisna edilirse (156 nefer), azalmış, *Meydrn* ve *Çömlekçi* mahallelerine hariçten hıristiyan reâya gelmiş (خارج آمداست), rum mahallelerinin yekûnu 382 nefere, bir frenk mahallesinin ise 49 nefere düşmüştü.

TRABZON KANUNNÂMELERİ :

Osmanlı İmparatorluğunda her eyaletin hususi şartlarına, her bölgenin bünye ve ihtiyacına, kudretine ve eskiden beri tatbik edilemekte olan usul ve âdetlerine göre, malî-iktisadî bir takım ayrı kanunlara tâbi olduğu, muhtelif yerlerde az-çok birbirinden farklı vergi sistemleri tatbik edildiği malûmdur. Bu cümleden olmak üzere, Trabzon livasına ait tahrir defterlerinin başında ve münasip yerlerinde de bu hususta riayet edilmesi lüzumlu malî ve ekonomik esasların ve prensiplerin yazılarak alâkahlara duyurulduğu ve her zaman buna göre muamele ifasının icra edilmiş olduğu görülmektedir. Her yerde olduğu gibi, Trabzon'da da muhtelif kaynaklarının türlü cihetlere vaz ve tahsis edilmesi, bir kısmının padişah haslarından, diğerlerinin de şu veya bu makam ve müesseselere karşılık gösterilmesi tabii idi ve bu kaynaklardan her birinin, diğer yerlerdekinden az çok farklı olarak senede ne miktar ve hangi ölçülere göre varidat temin edebileceği önceden tâyin ve tesbit edilmiş ve bu hususta konan esaslar kanunnâmeler şeklinde tedvin olunmuştur. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz :

a) Trabzon iskelesi kanunnâmesi (قانون نامه اسكله طربزون)

Kara tarafından kumaş getiren bir tacir, müslüman veya hıristiyan olsun, malını Trabzon'da sattığı takdirde yüzde üç akça, satmayıp gemi ile başka bir yere götürürse yüzde dört öder. Bu kumaş gemi ile Trabzon'a gelse kumaşın değer bahası biçilerek yüzde dört akça alınır. Kezâ denizden bir mal getiren tacir bu malı sattıktan sonra keten bezi alarak gitse yine yüz akçada dört akça iskele resmi ödeyecektir. Darülharpten gelen ve haraçgüzar olmayan bir tacir, ister karadan ister denizden gelsin, yüzde beş verir. Kantarla ölçülebilen bir mal gelse kantar hakkı alarak bir akça alandan bir akça da satandan alınır. Evvelce, gümrükten kumaşını saklıyan tacirden ceza olarak (سیاسة siyaseten), emin ve âmil tarafından iki misli gümrük alınır, fakat evvelce böyle bir kumaş sahibine iade edildiği halde, şimdi bu

kumaşın beylik için zabt olunması emredilmektedir. Kara tarafından kumaş getirip yerine keten bezi alan ve yine karadan giden satıcıdan ve müşterisinden yüz akçada üç akça alınacaktır. Eğer Trabzon'un yerlisi kendi ketenini satmayıp ölçtürdükten sonra kara tarafından gitse yüzde üç, denizden gitse yüzde dört akça verecektir. Eğer bir yere gitmeyip yine şehirde birisine satarsa ve sattığı adam karadan giderse bu müşteriden bir akça alınır. Şarap yüklü bir gemi Trabzon'a gelerek fiçıları karaya çıkarsa ve satsa her fiçıdan yirmi beş akça, çıkarmadan başka bir yere alıp giderse her fiçıdan on beş akça, yarım fiçıdan (میسو فوچی demekle maruftur) yedi buçuk akça alınmaktadır. Rakı (عرق) fiçısından 28 ve yarım fiçıdan dokuz akça alınacaktır. Yakın yerlerden küçük sandallar ile şarap fiçıları gelse alâsından 30, ortasından 25 ve yarım fiçıdan on iki buçuk akça ödenecektir. Fakat ölçüsü malûm ise iki medra (مدرة veya mudra) dan bir akça resim alınır. Gemiler diğer bir yerden buğday, arpa, darı ve diğer hububat gibi kile ile yüklenmiş mal getirirlerse iki kileden bir akça alınır, fakat ekseriya geminin hamulesi bir muhammin vasıtasıyla tahmin ettirilip gümrük alınmaktadır. Şayet bir gemi bir fırtına yüzünden (yavuz rüzgâr zarurî götürüp) Trabzon limanına sığınmaya mecbur olursa ve malını çıkarmıyarak tekrar giderse bundan gümrük alınmaz, aksi takdirde gümrük alınır. Trabzon livasında ne kadar balık olursa her cinsten öşür alınacaktır. Değirmenderesi köprüsünde at ile gelen şarap yükünden iki akça bac alınır. Bu kaidelerin haricinde kimseye bir şey teklif olunmamalıdır.

b) Trabzon dellâliye kanunnâmesi :

Bir gemi fiçı ile şarap getirse, sonra alıp başka bir yere götürse her fiçıdan, üç akçesi fiçı resmi ve iki akçesi şarap resmi olmak üzere, beşer akçe, yarım fiçıdan üç akçe alınır ki, bunun da bir buçuk akçesi fiçı resmi, bir buçuk akçesi de şarap resmidir. Başka bir yere giden rakı fiçısından, yedi akçe, yarım fiçıdan beş akçe resim alınacaktır. Liman hakkı olarak çember-yelkenli gemilerden ellişer akçe, ağır barlardan (ağırbar آغریبار bir türlü gemi) yirmi, otuzbeş, kırk akçe alınır -büyükliklerine göre-. Bir sandal şarap getirip Trabzon'da satsa tâğî (طاغی her halde dağda yapılan mânasına) olmıyan fiçıdan, üçü fiçı resmi üçü şarap resmi olmak üzere, altı akçe ve yarım fiçıdan üç akçe alınır, tâğî olan fiçıdan ise sadece şarap resmi olarak üç akçe alınır.

Sandalların liman hakkı iki akçe ile 15 akçe arasında değişir. Balık avlıyan ve sula (سوله) tâbir edilen sandallardan ikişer akçe alınır. Karadan at ile şarap gelse her at başından dörder akçe, hariçten şehre gelen keten bezinden, satılardan, yarım akçe alandan ve yarım akçe satandan olmak üzere, bir akçe resim alınır, fakat şehirdeki müslümanlar birbirlerine keten satarlarsa resim alınmaz, şâyet bir müslüman bir hristiyana satarsa dellâl 24 saat zarfında emîn ve âmîle haber verecektir, aksi takdirde dellâla cezâ verilir ve bunu dellâliye âmili alır.

c) Trabzon İhtisap Kanunnâmesi:

Şarap getirip Trabzon'da satan sandallardan her fiçıdan "bardak akçesi" diye on iki akçe, yarım fiçıdan sekiz akçe resim alınır. Bir sandal ile herhangi bir nevi balık getirilip satılsa narh için her sandaldan beşer akçe alınır. Bir gemi buğday, arpa, darı ve diğer hububat getirse satmak istediği takdirde muhtesipten kile talep eyliyecek ve her kileye beş akçe resim verecektir, yarım kileye iki buçuk akçe alınacaktır. Gemi ile yiyecek cinsinden veya başka bir mal gelse ve satılsa teraziye girerse yüz batmandan beş akçe alınır. Fıçı ile balık gelse her fiçıdan narh için on beşer akçe, havyar gelse her kantardan beşer akçe alınacaktır. Meyve vaktinde dükkânlara gelen meyve için narh olarak senede ikişer akçe, havyar dükkânlarından ise yılda birer akçe alınır. Ekmekçiler adetlerine göre her narh verildikçe "taş hakkı" olarak beşer akçe verirler. Ekmekçi şâkirdi kendi başına ekmek yapmaya başlarsa "taş hakkı" yirmi akçe alınır. Ekmekçiler ve bakkallar eksik satarlarsa dirhem başına birer akçe, ekmek tamamen pişmese veya hut siyah olsa, temiz çıkartılmazsa 5-30 akçe ceza alınacaktır. Hristiyan mahallesinde balık yağı satılsa iki testiden bir akçe, şehirdeki meyhanelerin her birinden her üç ayda bir beşer akçe alınır. Kasap dükkânlarından senede beş akçe ihtisap resmi alınır, hariçten sığır gelip şehirde kesilse her sığır için iki akçe alınır.

d) Trabzon ipek resmi kanunnâmesi (قانون نامه میزان حریر طربزون):

Trabzon'da satılan ipekten alınan resim de, yukarıdakiler gibi, Pâdişah hasılarından addolunmakta idi. Trabzon mîzân-ı harîr kanununa göre, bir tâcir Trabzon'a ibrişim getirdiğinde otuz "Lidre" (لدره) bir "vezne" (وزنه) itibar edilerek (120 dirhemden mürekkep

وزنه لدره سی ki her vezne 3600 dirhemden mürekkep otuz lidre idi ve ipek ölçülerinde kullanılırdı) satandan 65, ve alıcıdan da 65 akçe resim alınmakta ve ayrıca “taş akçesi” adıyla dörder akçe satandan ve alandan tahsil edilerek bunun yedi akçesi hâss-ı hümâyun bir akçesi de dellâliye için zaptedilmekte idi. Şâyet tâcir, ibrişimini satmayıp İstanbul’a veya Bursa’ya götürürse hiç bir resim ödemiyecektir. Ancak kendi arzusu ile Trabzon’da vergisini vermek isterse diğer bir yerde satınca oradan bir hüccet alacak ve bilâhare getirip Trabzon emînine verecekti.

e) **Trabzon Şem’hâne resmi kanunnâmesi** (قانون شمع خانه *
طرزون):

Trabzon şem’hâne resmi de Pâdişah hassları arasında idi. Bu hususta vaz olunan kanuna göre, hariçten balmumu geldiğinde Trabzon’da bir batmanı 45 akçeye alınmakta, işlenip mum olduktan sonra teraziye girip satılan mumun batmanı 84 akçeye, teraziye girmiyen ve “mürde” tâbir edilen mumların batmanı da 108 akçeye satılmakta idi. Dışarıdan gelen mum ne kadar bahalı olursa olsun 62 akçeden ziyadeye satılmıyacaktı. Trabzon’daki mum imâlât hanelerinden alınan bu vergi bir nevi Pâdişah has mukataası idi ve XVI. asır başlarında senede 15.000 akçe bir gelir temin ediyordu. Halbuki, Edirne şem’hâne mukataasının XV. asır sonlarında üç senede 100.000 akçe bir varidatı mevcuttu ki, hemen iki mislinden fazla demektir. Maamafih, Tokat şehrinin h. 890’da (1485) mumhâne mukataası diğer bazı mukataalarla birlikte (boyahâne, bozahâne, at-pazarı, hububat-pazarı v. s. resimleri ile) senede 102.700 akçe olduğuna göre Trabzon şem’hânesi kapasitesinin bu devirde Tokat’daki ile aşağı yukarı aynı derecede bulunduğu söylenebilir.

f) **Trabzon Niyâbet Kanunnâmesi** (قانون نامه نیابت نفس
طرزون که سنجاق بکنه متلفدر):

Niyâbet resmi, nâiplik, yâni nâibe ait vergi demektir. Her şehrin hususiyetine ve gelir temini mümkün varidat kaynağına göre bir niyâbet resmi ve bunun da bir mukataası mevcut idi. Ancak, niyâbet resmi şehir ve kasaba haricinde, çift resmi veya herhangi bir öşür alındığı her yerde, köylerde de tatbik ediliyordu. Trabzon’da bu devirde câri olan niyâbet resminin sancak beyine ait bulunduğu yâni bu

gelir kaynağının cihet-i tahsisi mirlivâyâ mahsus olduğu kanunnâmesinden anlaşıldığına göre burada bahis konusu olan nâib, belki sancak beyi nâibidir ve bu bir subaşı da olabilir, belki de kadı nâibidir. Bazı yerlerde hristiyan reâyâdan cizyeyi toplıyan “kâfir nâibi کافر نائیبی” bulunmakta idi ki, bu türlü bir niyâbet resmini yine XVI. asırda Edirne’de görmekteyiz.

Trabzon niyâbet kanunnâmesi, evvelâ, niyâbet mahsulünün, yâni, Trabzon’da niyâbet resmine mevzu teşkil eden var’datın ne olduğunu açıklamakta ve bunun “gemi tapusu” demek olduğunu, şöylece bildirmektedir :

“Mahsul-i niyâbet-i mezkûr budur ki Iskarbadiya اسقربادیه yâni gemi tapusu کى طپوسى demektir”. Bir gemi yapıldığında bir fiçı getiren gemiden altı akçe ve böylece bir gemi ne kadar fiçı getirirse altışar akçe hesabı üzere gemi tapu harcı alınacaktı. Kezâ, bir yeni gemi yapıldığı zaman “zift bahâsı زفت بهاسى” diye beşer akçe alınmaktadır, buna da “mavurdıka ماوردقه” tâbir edilmekte idi. Bu yeni gemiyi yapan kimse ihtiyacı olan zifti âmilden almadığı takdirde bu beş akçe zift bahasını ödeyecekti, eğer âmilden alırsa, âmilin sancak beyinden otuzar akçeye aldığı bu zifti altmışar akçeye alacaktı. Nâib gemiye gelmedikçe geminin limandan çıkıp gitmeye salâhiyeti, icâzeti yoktur ve bunun için gemiler ellışer akçe niyâbet hakkı verirler, büyük ağırbar gemiler ise 40-45 akçe veya geminin durumuna göre 15-20-25-30-35 akçe verecekler, şehir subaşısı gemiye giren tâcirler mühür verecek, karşılığında birer akçe alacak, gemi reisi ise bunun için on akçe alacaktır. Gemi giderken de nâib gemiye girip tâcirleri ve diğer yolcuları yoklar, birer akçe “selâmetlik سلامتى” akçesi ve reisten de bunun için on akçe alırdı. Şehrin hududu içinde olan bağ, bağçe, zeytin, buğday, arpa ve diğer hububat mahsulünün öşrünü nâib aldığı gibi cürüm ve cinayet ve arûsiyye resmi de yine ona aittir. Bir tâcir şehre gelse veyâ şehirden gitse yol bâcı diye her at yükünden ikişer akçe alınacaktır. Değirmendere köprüsünde her at yükünden bu bâç alınırdı. Bir kaç senedenberi vukubulan suiistimallere, meselâ, nâib bir kimsenin vergisini aldıktan sonra, o kadar bir meblağı veya daha fazlasını sancakbeyinin adamı olan subaşının da alması, mühür akçesi olarak bir akçe yerine ikişer buçuk akçe alınması, taşradan gelen bir gemideki mal için mal sahibinden ve gemi reisinden armağan diye bir şey talep edilmesi —ki bu, her gemiden yüzer veya iki yüz akçeyi bulmakta idi—, iskele âmillerinin bir gemiye

icâzet verilip gitmesinden sonra arkalarından Polathâne'ye ve Akçe-Kale'ye gidip gemideki adamlara birer bahane ile suç isnâd edip paralarını almak gibi hallere, devlet merkezine ve hükümete vâki şikâyetlerden anlaşılmağa, bundan böyle müsaade edilmeyecek ve eskiden câri olan âdetlere uyulacaktır.

g) Değirmenderesi'ndeki değirmenler hakkında :

Değirmenderesi, burada olan değirmenlerin bendlerini ve arkalarını zaman zaman bozup değirmenleri battal ettiği vakit değirmen sahiplerinin Trabzon'daki yerli müslüman ve hıristiyan halkı zorla ve senede bir kaç defa buraya getirtip değirmenlerin bendlerini tâmir ettirmelerinden şehir halkı şikâyet etmiş ve mes'ele İstanbul'da Divân-ı Hümayun'a arz olunmuştu. Bunun üzerine sâdir olan emri şerife göre, bundan sonra şehrin müslüman ve hıristiyanları bu iş için sürülüp kullanılmıyacak, her değirmen sahibi kendi değirmeni mecraasını, kendisi islah edecek ve hiç kimseye bu yüzden eziyet olunmayacaktı ve bu usulün bozulmaması için bu husus "defter-i cedîd-i Sultanîye" yazılmıştı.

h) Trabzon Livâsı kanunnâmesi :

I. H. 961 (1554) tahririne göre :

1 — Trabzon sancağında olan timarların reâyâsı hâssa bağlar için yılda her raiyyet (mükellef vatandaş) üçer gün hizmet eyliye, hâssa bağlar harabe müteveccih olmağa.

2 — Ve her hâneye ikişer akçe resm-i bostan,

3 — Ve serbest olan timarlara altışar akçe resm-i niyâbet ve serbest olmayan timarlara üçer akçe resm-i niyâbet emrolunup her timara kaydolunmuştur.

4 — Ve erbâb-ı timar, timarına varıcak reâyâ ihtiram gösterip timar erbabının eskiden olagelen âdetine —ki yeni sultânî defterde de yazılmıştır— rüsûma ve hukuka nizâ olunmayıp,

5 — Baştinelere öşür vaz'olunmuştur, baştineden ispençe talep olunmağa.

6 — Ve şol reâyâ ki ehl-i kisb olup ya levendlik edip ziraat etmeye yahut ziraat olarak bir miktar yerini âhar bir kimseye veya hizmetkârına ziraat ettirip tasarrufunda olan yeri tamamen ziraat olunmayıp timar erbabının öşürüne ve rüsûmuna noksan lâzım gelmelü

olsa yahut ticaret edip tasarrufunda olan yer bilküllüye hâli kalıp ziraat olunmasa eskiden üçer kile levendlik alınagelmıştır iki kile buğday ve bir kile arpadan, tamamen boş koyan reâyâdan üçer kile levendlik alına ve bâzı yeri hâli kalan reâyânın bâki kalan yerinden ne miktar öşür lâzım gelirse hükmolunup erbâb-ı timara alıverile deyû emrolundu.

7 — Ve timar erbabının yeri ve yurdu, bağı, ve bahçesi hangi timarda ise öşrünü kusursuz verip nizâ' olunmya.

II. — H. 991 (1583) tahririnde ilâve olunan kısım :

8 — Hâliyâ reâyânın âharda olan kisbi ziraat ettiğinden ziyade olmakla takdir olunan üçer kile levendlikten âciz olmayıp yine ziraate mukayyed olmadıkları sebepten sipâhilerin timarları hasılatına noksan olmağın sipahiler dergâh-ı muallâya varup ahvallerini arz eylediklerinde anun gibi (bu türlü) ziraat etmeyenlerden yetmiş beşer akçe levendlik alına diye emr-i şerif verilmeğın tekrar dergâh-ı muallâya varılıp arzolundukça böylece yerlerini hâli ve muattal koyup âhar kisbe meşgul olan (başka bir iş yapmakta olan) kimselerden beşer kile levendlik alınmak ferman olunmağın yeni deftere kaydolundu.

Ve şunlar ki yerlerinin bir miktarını ziraat edip bâkisini ziraat etmiyerek âhar kisbe meşgul olalar bu minvâl üzere ziraat olmıyan yeri ne mikdar ise mikdarı kadar levendiye alalar ve sipâhiler bu bahane ile yeri olmıyan kimseden levendlik talep etmiyeler.

Bâzı reâyâ babası yerlerini koyup diğeri bir karyede evlenip on beş yıl orada ikamet etmekle orada raiyyet yazılıp kalkıp gittiği köyde ötedenberi tasarruf ettiği yerleri “zemin bağlanmışır”, öşrü zayı olmamak için, şöyle ki zemin bağlanan kimseler o zeminleri ziraat etmezler ve ettirmezlerse bu gibilerden de levendlik yazılıp raiyyet gibi alına, meğeri ki, yerini sipâhi marifeti ile başkasına satmış ola. Bu takdirde her kimin tasarrufunda ise, bilâ mâni' boz ve muattal kalan yerlerden sipâhi yerleri miktarınca levendliğini talep edeler, tâ ki, timarların hâsılatına noksan gelmiye.

9 — ve livâ-i mezkûr köylerinin sınırları “mahlût olup mümtâz ve muayyen sınırları olmamağın” herkes raiyyetlû raiyyetin” ta'sîr iderlerimiş تعییر ایدرلر مش tekrar bu suretle kadîmden olageldüğü üzere tâ'sîr edeler.

10 — ve bâzı yerlerde olan ağaçlarda asma olup asmadan hâsıl olan şıra resmini kadimî sipahisi alıgelip ve zeminden hasıl olan

hububat resmini bir diğer sipâhi aligelmış, yine eski karar mucibince mukarrer kılındı.

11 — ve livâ-i mezburun ziraatkâhı meşakkatlü ve killet üzere olmağın reâyâ tâyifesinin bazısı “celây-ı vatan جلاى وطن ” edip âhar vilâyetlere gidip perakende olup hazır olmamakla bundan akdem muharrir-i vilâyet (il yazıcısı) olan kimse, reâyânın isimlerini sıhhatlice yazamayıp kiminin adını galat yazıp ve kminin babası adını yazmayıp dedesi ismini yazıp ve kimini sadece soyu ile yazmakla, öteye beriye dağılan reâyâ nizâdan hâli olmadıkları ecilden yeniden yazılması ferman olunmağın ber-mucib-i emr-i âlî reâyâ mehmâ imkân ihzâr olunup ve getirtilmesi mümkün olmayanları dahi karyesi halkından ve akrabasından dikkat ve ihtimam üzere tefehhus olunup, araştırılıp ismi ve babası, dedesi adı bilinmiyeni soyu ile tahrir olunmuştur, anun gibi âhar karyede ve âhar vilâyette sâkin olan reâyâ mâdem ki âhara yazılmıyalar, bî-nizâ resimlerini yazıldıkları yere vereler.

12 — ve şol reâyâ ki hîn-i tahrirde reâyâ ketmetmek ile veyâ gaflet ile yazılmayıp kalmış ola ki, âhara dahi yazılmış olmuylar, bu gibiler dahi karye sipâhisinindir, âmil dahleyemez, hususâ ki, raiyyet oğlu ve kardeşi olalar ve bâzı reâyâ ve sipâhî hiyle edip bâzı raiyyetleri mükerrer yazdırmış ola bu gibiler on yıldan fazla hangi köyde sâkin olmuş ise, resmini, oturduğu bu karye sipahisine verir.

13 — Ve serbest olan zaimlerin zeâmetlerine subaşı dahleyemeyip katleder husus vâki oldukça yine zaîm mârifetiyle mahallinde siyâset edip bundan sonra cürüm ve cinayetine sancak subaşısı taarruz eylemeye.

14 — Ve beylerbeyi veya sancakbeyi için arpa ve otluk ve saman ve odun ve sâyir salgun vâki oldukça zeâmetlere asla salgun salınmayıp serbest olmuylanlardan talep oluna.

15 — Ve bir raiyyet ziraat etmeyip san'at işlese veya ziraatından sipâhisine yetmiş beş akçe mikdarı mahsul vermese kusurunu edâ edip yetmiş beş akçeyi tekml, ve şol raiyyet ki kazgancılık veya bezirgânlık etmek için âhar vilâyete gidip bir veya iki yılda bir evine gelip küllî kâr etmiş ola bu gibilerden yüz elli akçe levendiyye alına.

16 — Trabzon sancağı yeniden tahrir ve tevzi olunup bu livâda mevcut olan zâviyeleri ve be-nevbet kendi toprakları üzerine sefere eşenleri bu vilâyet muharriri defter-i cedîde raiyyet kaydedip bir kaç nefer sipâhiye timar bağlayıp hâlâ defterler âsitâne-i saadete geldikte bundan akdem eski defter mucibince zâviyelerin zâviyelikleri eskiden

olduğu üzere muharrer ola deyû buyurulup ve be-nevbet kendi topraklarına sefere eşenler de, ötedenberi kendi toprakları üzerine sefere eşiyorlar ve ne şekilde muaf oluyorsa yine o türlü muaf olunup, eski defter mucibince ettikleri mikdarı kılıç eşdirmezlerse mahsulleri mevkufa zaptoluna ve zâviyedarların dahi evlâdından olmayıp diğer köylerden gelip vilâyetlere kaydolmuş ola, bu türlü olanlar raiyyet hükmünde olup kendilerinin tutageldikleri topraklarının hukuk ve rûsumlarını diğer raiyyet gibi sipâhilerine edâ edeler deyû buyurulmağın defter-i cedide kaydolundu.

TRABZON ŞEHİRİ PÂDİŞAH HASLARI :

Şehir gelirlerinin mühim bir kısmı Pâdişah hassı olarak tefrik edilmiş ve gelir kaynaklarının da, yukarıda dercedilen kanunnâmelerine göre, nelerden ibaret bulunduğu tâyin ve tesbit olunmuştur. Bunlar içinde en önemli yekûnu Trabzon iskelesi mukataası tutmakta ve senede 476.666 akçe olarak yazılmış bulunmakta idi. Bu mikdar ve diğerleri kanunî Sultan Süleyman devri başlarında ve asır ortalarında aynı şekilde görünmektedir. Dellâliye mukataası resmi senede 70.000 akçe, şehir ihtisap mukataası 30.000 akçe, şem'hâne mukataası 15.000 akçe, mizân-ı harîr senede 47.712 akçe, kezâ Pâdişah hassı olan vetuz satışından elde edilen vergi (نمک فروختن در طربزون خاصه حضرت خداوندگار) tahminî olarak senede 100.000 akçe ve mâden mukataası da—ki Canca (جانجه) kalesi = Gümüşhâne yakınında bulunduğu bildirilmektedir—senede 200.000 akçe olmak üzere Trabzon'daki Pâdişah hassaları yekûnu 759.378 akçeyi buluyordu. Buna 1554' de (h. 961) Trabzon pençyek پنجیک mukataasının da senede 8882 akçe ile ilâve olduğu görülmektedir.

TRABZON ŞEHİRİ MİRLİVA (SANCAK BEYİ) HASLARI :

Bu devirde Trabzon sancakbeyi bulunan İskender Bey'in şehirdeki has gelirleri, evvelâ, Trabzon'da oturan hristiyan ahalinin ispençe resminden elde edilen varidat temin ediyordu ki, bunlar, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, 14 mahallede 1084 hâne, bive ve mücerredleri ile birlikte 1253 neferdî ve hâne başına 25 akçeden hasıl olan 28.135 akçe sancak beyinin başlıca geliri idi. İkinci nevi varidatı Trabzon şehrindeki bu hassa ait muhtelif mukataalar teşkil ediyordu ve bunların mühim bir kısmı "niyâbet-i şehir نیابت شهر" kategorisine dahildi.

Bu mukataa gelirleri müfredatiyle şu kalemlerden mürekkepti ve hemen hemen XVI. asır sonlarına kadar bu rakamları göstermişti :

1) Yukarıda Kanunnâmesini kaydettiğimiz şehir niyâbeti mukataası ve evlenecek kız ve kadınlardan usulüne göre alınmakta olan ve “رسم عروسانه و رسم غروسیه” denilen vergi senede 10.000 akçe.

2) Baş-hâne denilen koyun ve sığır başı satan dükkânlarla koyun ve sığır bâcı mukataası “باشخانه و باج غنم و کاو” senede 7000 akçe.

3) Şehir bozahâne mukataası 5000 akçe.

4) Kile resmi mukataası senede 3000 akçe.

5) At ve katır bacı mukataası “باج استرواسب” 500 akçe.

6) Şehirdeki zeminlerin öşrü mukataası 2000 akçe.

7) Şehre bağlı yerlerde yâni şehir civarındaki zeminlerin öşrü mukataası senede 3000 akçe.

8) Hassa zeminindeki meyvelerin mukataası 5000 akçe.

9) Denizden gelen şarap resmi mukataası 4000 akçe.

“مقاطعه” رسم خرکه عن دریا آمد

10) Gemi-tapusu ve kara-bâcı mukataası 14.000 akçe

“مقاطعه” طاہوی کشتیا مع باج سیاہ.

11) Hassa bağları mukataası 200 akçe.

12) Kervan zeminleri mukataası 1050 akçe.

13) Değirmen-deresi niyâbeti mukataası 300 akçe.

14) Değirmen-deresi bağ ve bahçe mukataası 200 akçe.

15) Değirmen-deresi yolu mukataası 500 akçe.

16) Maçka yolu mukataası 200 akçe. “مقاطعه” راه ماچوقه

17) Akçeâbâd geçidinden gideceklerin kitâbet resmi mukataası 500 akçe “مقاطعه” رسم کتابت بجهت رفتن عن دربند اقچه اباد

18) Şehir değirmenleri mukataası “مقاطعه” آسیاب شهر” 84 bab, senelik icarı her kapı 36 akçe, yekûn 2626 akçe.

Niyâbet-i şehir yekûnu 59.076 akçe.

Niyâbet-i şehir mukataasından hariç diğer mukataalar :

19) Şehir boya-hânesi mukataası 7000 akçe.

20) Gemilerin selâmetlik âdeti mukataası “مقاطعه” عادت سلامتی کشتیا” 9166 akçe.

21) Trabzon livâsı beytûlmâl ve mâl-i mefkud mukataası 21.888 akçe

22) Mirlivâ haslarına ait çayırlar, 10 kıt'a, senelik hasılı 3904 akçe.

23) Değirmen-deresindeki şehir değirmenleri mukataası 84 göz 2626 akçe (mükerrer olarak kayıtlı).

(Bu değirmen sahiplerini, tahrir defteri vasıtasıyla, birer birer tanıyabilmekteyiz. 1554'de bunlardan dört tanesi Boyacı Mustafa'ya aitti, birisi Bodros-değirmeni diye mâruftu. Diğerlerinin sahipleri arasında da Hamdi-oğlu, Mahmud Ağa, Derviş Ali, Miralay Ferhad Bey, Hoca Kasım, Husrev Çelebi, Mahmud Çelebi bin Kâtip Muhiddin, Hoca Ali, Dizdar Mustafa, Mansur Bey, Ermeniler Manastırı değirmeni v. s. görülmektedir).

Niyâbet-i şehirden hariç olan mukataalar ve değirmenler mukataası yekûnu 44.584 akçe.

YAVUZ SULTAN SELİM VALİDESİNİN TRABZONDAKİ İMARETİ EVKAFI :

Trabzon mahalleleri arasında yukarıda gördüğümüz, "*İmâret-i Hâtuniyye Mahallesi*", Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun namına kurulmuştu ve onun burada tesis ettiği imaretin evkafı, İstanbul'da yaptırdığı bir hamam istisnâ edilirse, tamamen Trabzon'da bulunuyordu ve şu kalemlerden tereküp etmekte idi :

- 1) Bedesten geliri (عن محصول بزاستان) senede 6322 akçe.
- 2) Sarây-ı âmire civarındaki çifte hamam kirası 5833 akçe
(عن محصول حمام چفته در نزد سرای عامره)
- 3) Tekfur-çayır'daki hamam taksiti senede 400 akçe.
- 4) Tekfur-çayır'daki saray bahçesi mukataası senede 1000 akçe.
- 5) Tekfur-çayır mukataası senede 1500 akçe.
- 6) Tekfur-Çayır'daki saraydan Çelebi Sultan sarayına kadar uzanan zemin mukataası senede 1000 akçe.
- 7) Namazgâh-çayırı mukataası senede 40 akçe.
- 8) Karos-bahçesi mukataası senede 505 akçe.
- 9) Mezarlık-zeytunu mukataası senede 300 akçe.
- 10) Yoncalık mukataası senede 500 akçe.
- 11) Değirmen yanındaki çayır mukataası senede 360 akçe.
- 12) Değirmen-deresi Köprüsü yanındaki 6 göz değirmen mukataası senelik icarları 12.000 akçe.
- 13) 124 göz dükkânın icarları, senede 10.000 akçe.
- 14) İstanbul'da Sultan Bayezid câmii yanındaki yeni hamam mukataası, senede 75.000 akçe.

Yekûn: 39.760 akçe “ (يكون وقف والده مرحوم سلطان سليم خان در نفس طربزون جز حمام جديد که در استانبول واقع شده است)

İstanbul'daki hamam geliri ile birlikte 114.760 akçe.

Bu evkafın Trabzon kazâsı dahilinde Akçaâbâd, Maçka, Yomra nahiyelerinde de vakıf köyleri bulunmaktadır ki, aşağıda bunları da yerlerinde zikredeceğiz.

TRABZON'DAKİ FÂTİH SULTAN MEHMED EVKAFI :

Fâtih Sultan Mehmed'in Trabzon'da bazı evkafı kayıtlıdır. Dükkân değirmen, hamam ve kervansaray icarlarından mürekkep bu gelirin nereye, Trabzon'daki bir câmie mi tahsis, yoksa İstanbul evkafına mı bağlandığı zikredilmemiştir. Ancak, Fatih'ten sonra Trabzon'da Câmie tahvil edilen Hrisokefal Manastırı ile yine sonradan cami olan Ayasofya Manastırı bilinmektedir. Bu vakıf gelirlerinin bir hususiyeti, evkafın aylık icarları ile kaydedilmiş olmalarıdır.

Bu evkaf şu kalemlerden tereküp etmekte idi :

- 1) 53 göz dükkân, aylık icarları 439 akçe.
- 2) Değirmen-dere'de 24 göz değirmenin aylık icarı 175 akçe.
- 3) Orta-kale'deki hamam taksiti, ayda 398 akçe.
- 4) Kale dışındaki hamam taksiti, ayda 173 akçe.
- 5) Şehirdeki kervansaray taksiti ayda 20 akçe.

Yekûn hâsıl 1205 (يكون عن اوقاف مرحوم سلطان محمد خان اجاره في) شهر مع مقاطه)

HAZİNEDAR BAŞI MERHUM HÜSEYİN AĞA EVKAFI :

Manastır, bahçe, hamam, kendi hânesi ve değirmeni, dükkânları ve zemin mukataası geliri, senede 2660 akçe.

KAPI-AĞASI MERHUM MAHMUT AĞA EVKAFI :

Manastır, çayır, aşağı kaledeki hamam, kervansaray, dükkân ve değirmenler ve bahçe mukataası geliri senede 9310 akçe.

Trabzon şehrinin Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında (1523), genel görünüşü şöyle tesbit olunmuştu :

Bir kale, iki câmi, sekiz mescid, altı vakıf hamamı, bir boya-hâne, bir boza-hâne, bir vakıf kervansaray ve 167 vakıf dükkânlar, 168 tanesi sancakbeyi haslarından ve 47 adedi de vakıf olmak üzere 205 değirmeni ile 1263 hânedede (179 müslüman ve 1084 hristiyan hânesi olmak üzere) 1453 nefer (2 hatip, 10 imam, 7 müezzîn, 2 hâfız ve hristiyanlardan da 21 mücerred ve 148 bîve olmak üzere) bulunuyordu

ve mukataalar ve diğer gelirlerin de 131.793 akçesi mirlivâ hassına, 759.378 akçesi Pâdişah haslarına ve 127.934 akçesi vakıflara ayrılmış idi.

Diğer taraftan, bu tarihte 6 tane de zâviye görmekteyiz: Bunlardan biri Meydan semtinde (her halde Kavak-Meydanı) ve h. 921 tarihinde oğlunun tasarrufunda bulunan Kurban-Abdal Zâviyesi, diğeri, Câmi-i Cedîd yanında ve Dede Fethullah'ın elinde bulunan Odabaşı Sinan Bey-Zâviyesi, yine bu civarda Hacı Aziz adında birinin tasarrufunda olan Hızır-Abdal Zâviyesi, bir de Derviş Ali elinde bulunan Kalender-hâne Zâviyesi idi.

B) Trabzon nâhiyeleri :

a) Akçaâbâd nâhiyesi :

Akçaâbâd (Polathâne) Trabzon kazasına bağlı bir nahiye olarak kaydedilmişti. Bu tarihte burası Hızır Çelebi adında b'risinin 24.000 akçe gelirlî zeâmeti idi. Bu vâridatın mühim bir kısmı Akçeâbâd köylerinden Haso ("حاصو") karyesinden elde ediliyordu. Hızır Subaşı adı ile de anılan bu zaîmin Mehmed isimli oğlunun ve ayrıca Mustafa Çavuş, Mehmed Tatar, Hamza, Ali Veled-i Yakub adlarındaki sipâhilerin de timarları bu nahiye dahilinde idi ve bunların bir kısmı Kanunî'nin ilk devirlerinde (h. 928, 933, 935) tarihlerinde tevcih edilmişti. Bazıları "yarar yiğit" oldukları, bir kısmı da vefat ve inhilâllerden dolayı bu dirliklere sahip olmuşlardı.

Akçeâbâd nahiyesindeki zaîm timar erbabının timarlarının 9 köyde 720 hanede (113 müslüman ve 607 hristiyan) 757 nefer olarak, 77.000 akçe gelir temin ettikleri görülmektedir. Bundan başka Akçeâbâd gelirlerinden şu cihetlere de tahsisler yapılmıştı :

1) Trabzon mirlivâsı haslarından bu nâhiyede iki köyde 65 hanede (14 müslüman, 51 hristiyan) 78 nefer mükellef ve 21.700 akçe varidat bulunuyordu.

2) Trabzon kalesi müstahfızları—ki bunların sayısı 132 neferdi ve Maçka ile Yomra nahiyesinde de timarları vardı—timarları olarak Akçeâbâd'ın 74 köy ve 2 mezreasında 2452 hanede (206 müslüman, 2246 hristiyan) 2734 nefer mükellef ve 196.400 akçe tahsis edilmişti.

3) Trabzon'daki Yavuz Sultan Selim Vâlidesi imareti evkafına tahsis edilen 21 köyde 1655 hânede (80 müslüman, 1575 hristiyan) 1830 nefer ve 150.997 akçelik varidat mevcuttu.

b) Yomra (بموره) nâhiyesi :

Trabzon kadılığına (Kazâ) bir nahiye olarak bağlı bulunan Yomra, bu tarihte, bir zeâmetti ve Sinan Çavuş tasarrufunda serbest bir şekilde bulunuyordu. Yomra seraskeri ise Tâceddin Divâne adında biri idi, serbest timara sahipti, sakinleri tamamen hıristiyan olan ve hariçten geldikleri belirtilen” Komera (قوماره köyü bugünkü teşkilâtta da Yomra’ya tâbidir) köyü geliri ona tahsis edilmişti.

Yomra ile ilgili askerî-idarî makam ve müesseselerle bunların has ve dirlikleri şöyle idi :

1) Pâdişah haslarına bu nahiyede Hara “خاره”, Varvara “وارواره”, Dirona “درونه”, Kohali “کوخالی”, Oğuz “اوز” köylerinde (bu köyler bugünkü teşkilâtta da mevcut görünmektedir) muayyen varidat ayrılmıştı. Ancak, bahis konusu olan devirde, Dirona ile Kohali köylerinin aynı olduğu şu kayıttan anlaşılmaktadır :

«قریه درونه نام دیگر کوخال تابع بموره عن خامهء پادشاه عالمپناه»

Oğuz köyünde ise sadece bir hisse vardır ve bu köyün diğer adı Mesahor “مساخور” olarak kayıtlıdır ki, bunun bugünkü Trabzon merkez köylerinden *Mesarya* olması muhtemeldir.

2) Yomra’da Trabzon sancakbeyi haslarına da iki köy ve bir mezrea geliri tahsis edilmişti, 217 hanede (7 müslüman, 208 hıristiyan hanesi) 247 nefer mükellef ve 33.450 akçe hasıl vardı. Gelirin bir kısmı Yomra zeâmeti cürüm ve arûsiyye resimleri idi.

«رسم جرائم زعامت بموره ، عادت عروسیه دختران زعامت بموره»

3) Zaîm ve timarlı sipâhilere Yomra’da 13 köy ve bir mezrea, baştine ile birlikte 1140 hânede (41 müslüman, 1099 hıristiyan) 1303 nefer ve 115.500 akçe gelirli dirlik tahsis olunmuştu. Timar sahipleri arasında Hüseyin veled-i İbrahim Çavuş, Yomra zaîmi Sinan Çavuş’un oğlu Ali, önceleri Trabzon’da zağarcılar kethüdâsı bulunan Mehmed veled-i Hamza «تیمار محمد ولد حمزه که پیش از این کدخداه زغربیان بود در طربزون» , hayyâtlar cemaatinden Karagöz Trabzonî «تیمار قره کوز طربزونی عن جماعت Trabzonî» , «تیمار یارعلی سراج» «سراج» Trabzon orta-hisar kethüdâsı saraç Yar Ali «خیاطین» «طربزونی کدخدای قلعه وسط» gibi kimselere tesadüf ediyoruz. Bu sonuncusuna Yomra’ya bağlı Hoç köyü (خوج belki bugünkü Hos köyüdür) tevcih edilmiş ve bu köyün, Yavuz Sultan Selim’in şehzâdeliği zamanında, bir kısım arazisinin hassa çayıra ilhak edildiği, fakat, şimdi eski durumu iade olunduğu şöyle bir kayıtlarla belirtilmiştir:

« دولتلو خداوندکار طربزونده ایکن خاصه آتله چایروفا اتمیوب مناقابوزه متصل خوچ قریه لری رعایاسنک یرلرندن آلنوب مناقابوز چایرینه الحاق اولنمش شمدیکمالده امر شریف موجبنجه چایرک قدیمدن سینوری مقرر قیلنوب خوچ نام قریه خلقتنه مزبور چایره الحاق اولان یرلری کندولره حکم اولوب مقرر قیلندی زراعت ایده لر کسنه مانع اولمیه . Kezâ, bu nahiyede, Trabzon sipâhilerinden, Trabzon, Görele, Torul « طرول », Tirebolu kaleleri mensuplarından veya diğer bir kısım vazifelilerden de timarları olanlar görülmektedir : Meselâ, Kaya vd. Timur, Mustafa Kayserî Trabzon'da sipahî olarak burada dirlik almışlar, reâyası kâmilen hıristiyan olan bu timarlarda, hangi tarihlerde vukubulduğu tasrih edilmiyerek, fakat her halde XV. asırda, Kasım Bey ve Umur Bey gibi ümerâ taraflarından Rumeli'ye sürülen veya Trabzon'un fethini müteâkip İmparator David Komnen ile birlikte giden rumlar da kayıtlara geçirilmişler, bunların malları ve bazı manastırların vakıfları ise Pâdişahın emri ile timar yapılmıştı. Torul kalesi erlerinden Hızır, Mehmed Kâtip میر، حضر حسن غلام میر، محمد کاتب ولد حسن غلام میر، « حمزه ولد محمد غلام میر عن مردان قلعه دریبولی (Tirebolu) », « خلیل کاتب ولد عثمان », « حمزه ولد صروجه غلام میر کدخدای قلعه بدرمه (Bedirme) », « احمد ولد طورخان عن روم ایلی », « فرهاد ولد مصطقی که سرزغرجیان بود در طربزون », « محمد کورجی معتق ابراهیم چلبی بن مولانا فناری » gibi kimseler de bu timarların sahipleri arasında bulunuyordu. Aslen Mora sürgünlerinden iken Trabzon'da sipâhi olan Arnavut Ali Vd. Kemal de timarlı sipâhi idi : « تیار علی ولد کمال ارنود عن سورکونان مورہ عن سپاہیان طربزون ». Her hangi bir köyün geliri esasen şu veya bunun mülkü veya bir manastırın vakfı iken ne şekilde timar olduğunu şu türlü kayıtlardan öğreniyoruz : Dirona köyünün Trabzon kalesi erlerinden birine tevcihi hakkında : « Asılda bunun yedi saburu (صبور) bir nevi hububat ve sıra ölçüsü) Ayo Eviyan (ایوایان) Manastırının ve altı saburu Şukâbaşoy (شوکا باشوی) Manastırının vakfı imiş ve beş saburu Tekürün (Her halde İmparator David Komnen kastedilmektedir) imiş ve beş saburu Mihal Durant میخال دورانت nâm kâfirin imiş ki Kasım Bey Rumeli'ne sürmüş Pâdişah emri ile timar oldu ».

Yomra seraskerine tahsis edilen Komera köyü hakkında : “Asılda bunların on sabur şıra iki batman ziyt-yağı یاغی زیت Liyos Iskolaz bunların on sabur şıra iki batman ziyt-yağı یاغی زیت Liyos Iskolaz nâm kâfirin ki İstanbul’a sürülmüş ve on sabur şıra ile iki batman ziyt-yağı Yani Fozladı یانی فوزلادی nâm kâfirin imiş ki Kasım Bey Rumeli’ne sürmüş ve on sabur şıra ile iki batman ziyt-yağı Si-vastro Halmalbos سیواستو خالمالبوس nâm kâfirin imiş ki tekürüyle gitmiş ve on sabur ile iki batman ziyt-yağı Yâni Coli یانی جولی nâm kâfirin imiş ki Umur Bey Rumeli’ne sürmüş Pâdişah emriyle timar oldu”.

Bâzi köylerin gelir hisselerinin veya fazlalıklarının da herhangi bir vazifeliye tevcih edildiği görülmektedir. Msl. Yomra’nın muayyen bir hissesi Safra-kurutan lâkabiyle maruf olan Mehmed Reis tahvilinden (عن تحویل محمد رئیس المشتهر بصفره قوروتان) Rumeli’li Halil Kâtip vld. Osman’a timar olarak, yine Hoç karyesi bir hissesi Süleyman Solak zevâyidinden ve Mevlânâ Muhiddin nâib-i Kadı-ı Trabzon tahvilinden diğer birine tahsis edilmişti. Bâzi zeminlerin de küçük bir mukataa şekliyle bu tahrirlerde yeniden kaydedildiğini görmekteyiz. Msl., zeytin ağaçları v. s. ile birlikte bir zemin öşrü eski Trabzon kethüdâsı Hacı Ali’ye (عشر زمین مع اشجار زیتون و غیرها در تصرف حاجی علی بنده خوری کدخدای کهنه طرزون که خارج از دفتر یافته شد) yeniden yazılmış ve Komera köyünde bir zeminde senede sadece 10 akçeye mukataaya verilmişti :

“زمین 2 مدلق مع باغ و بنبجه در تصرف محمد چلبی ولد زاده صوفی سنان مقاطعه فی سنه 10”

Yomra nâhiyesindeki bu timarların bir kısmının beratlarını İstanbul’dan getirdiklerine veya sipâhî-zâde ve yarar yiğit oldukları, yahut da bir fazlalıkla bunları aldıklarına dâir mevcut şu kayıtlar da dikkate değer: “تیار مصطقی در دولتدن برات همایون کتوردی فی 24 شوال سنه 930”
 “تیار یوسف لواء مزبورده 4680 اقچه تیاردن معزول اولان مذکور یوسفه 5000”
 زیادہ سیلہ ویرلدی فی سلخ شعبان 929
 “تیار محمد سپاهی زاده اولوب یرار یکیت اولمغین مذکور محمدہ ویرلدی فی 2 ذی الحجہ سنه 935”

“تیار مصطقی اولدن آندہدر یکون 7000 قصوری تکیل اولنق اوزره ویرلدی”
 “دردست علی سر بوابین مرحوم محمود بیک میر میران قره مان عن ابتدا بر موجب حکم همایون فی غره رحب سنه 8000, 938”
 “تیار قورقار ولد علی مذکورک باباسی علی 24.000 اقچہلق زعامت تصرف ائدرلب فوت اولوب وزعامت تصرف ایدوب فوت اولنلرک اوغلرینه زیادہ ایله تیار ایدہسز دیو حکم همایون وارد اولمغین مذکور صلبی اوغلی اولوب تیارینه 1400 اقچه زیادہ سیلہ ویرلدی فی 24 شوال 934”

4) Trabzon kalesi Azepler cemaatinin Yomra’daki timarları: “تیارہاہ جماعت عزبان قلعه طرزون، ناحیہ یومره در قضاء طرزون” Üç köyde 1092

hânedede (42 müslüman, 1050 hıristiyan) 1291 nefer ve 89.700 akçelik hâsılat Trabzon kalesi azeblerinin Yomra'daki timarlarını teşkil etmekte idi. Bu sıfatla timar sâhibi olan Trabzon kalesi azebleri ya memleketleri veya herhangi vasıf ve meslekleri ile, bazan da her iki suretle kaydedilmiş bulunuyorlardı. Bunların Yavuz Sultan Selim devri tahrirlerinden birinden hüviyetlerini şöylece öğreniyoruz :

”مصطفى طربزوني قبودان ، ملك احمد بن نقولا قلمه ، امير على رئيس ، الياس ولد پيرى مصصوفى سراوده ، سليهان طربزوني كفشكر . اورنوس خباز طربزوني ، سليهان طربزوني ، عبدالله زرد ، محمد كاتب ولد ميمون يوسف ، محمد ولد نبي رئيس ، بايرام ادرنه سنجقدار ، محمد كفه ، الياس ولد احمد نعلبند ، ارسلان ذى ، حسين ولد يوسف سراج سراوده ، حمزه طربزوني ، حمزه لاز ، على بروسه ، على طربزوني ، سليهان ولد الياس طربزوني ، يوسف طربزوني ، على دلاك طربزوني ، اسكندر طربزوني ، مصطفى ولد احمد جانيكى ، حضر ولد على ، كدوك حمزه طربزوني ، حسن طربزوني ، الياس ولد حمزه طربزوني ، امير طربزوني ، يوسف طربزوني ، سليهان اوفى ، طورغود كليبول سراوده ، على ولد عرب سراوده ، حمزه ارمنى و بلبان ، اسكندر طربزوني ، مصطفى كورجى ، شير مرد ازميرى ، سليهان خويش لطفى ، ارسلان بوركجى انطاليه ، محمد خياط“.

Görülüyor ki, bu timarlıların çoğu Trabzon'lu olmakla beraber İmparatorluğun her tarafından gelmiş kimseler de bunlar arasında bulunuyordu ve içlerinde bazılarının saraç, dellâk, hayyat gibi bir san'ate sâlik oldukları anlaşılmaktadır. Bir de Hamil (veyâ Haynal حايئل ve Kalyoros (قاليوروس) adlarında Trabzon kalesi mimarlarının timarı vardı ki, bu rum mimarların azepler bölüğüne ilhak oldukları, ancak, Trabzon kalesinde tâmirat icap ettikçe gelip hizmet eyledikleri ve kendilerinin umumiyetle timarları dahilinde Yomra'da oturdukları kaydedilmektedir.

5) Sultan Selim Vâlidesi İmaretî Evkafı :

Yomra'da sâdece Hoç köyünde 48 hâne ve 18 baştineden mürekkep bir gelir Gülbahar Hatunun Trabzon'daki imaretî evkafı cümlesinden idi.

c) Maçka (ماچوته) nâhiyesi :

Maçka'da da, diğerlerinde olduğu gibi, gerek Pâdişah ve mîrlivâ hasları, gerek vakıf ve muhtelif kalelerin muhafızları timarları bulunuyordu, fakat zaîm ve timar erbabına ayrılan dirlik, öteki yerlere nazaran daha fazla derecede idi :

1) Pâdişah hassı olarak Maçka'ya bağlı İlaksa (ايلاقسه) köyü gelirleri tahsis edilmişti.

2) Bu nâhiyedeki şâhin ve doğan yuvaları gelirleri ise sancakbeyi haslarından olarak gösterilmektedir ki, Alçaâbâd ve Yomra'daki bu kabil yuvaların gelirleri ile birlikte 1300 akçeyi bulmakta (Akçaâbâd 350, Yomra 150, Maçka 800) ve (محصولات يوا شاهين و باز عن خاصه ميرلوا در قضاء طربزون) diye kaydolunmakta idi. Mamafih, harap olan şâhin ve doğan yuvalarının yerlerine sancakbeylerinin müdahale edemeyeceği hakkında şöyle bir meşruhat görülmektedir :

“Zikrolan şâhin ve doğan yuvalarına sayyâd olan kimesneler her iki sayyâdlık hizmetin ideler, mücerred avârizdan emîn olub sâyir öşürlerin ve rüsûmların ve haraçların ve ispençelerin bîkusur edâ ideler deyü emrolunmağın defter-i cedîd-i sultânîye kaydolundu ve harap olan şâhin ve doğan yuvalarının yerleri ekser satılup her kimin tasarrufunda ise öşrün sipâhiye vire ve mevkuf bulunanı dahi erbâb-ı timâra öşür bağlanmışdır harap olan şâhin ve doğan yuvalarının yerlerine sancakbeyleri tarafından dahlolunmıya deyü emrolunduğu sebepten defter-i cedîd-i sultânîye kaydolundu”. Bu gelirle ve Akçaâbâd, Yomra nâhiyeleri ile birlikte bütün Trabzon kazâsı dahilindeki mirlivâ hasları yekûnu (4 köy, 2 değirmen ve 280 hanede (21 müslüman, 259 hristiyan) 325 nefer ve 56450 (21.700 + 33450 + 1300) akçeyi buluyordu.

3) Zaîm, sipâhî ve kalelerdeki türlü vazife sâhiplerinin timarları yekûnu 47 köy ve 2 mezreada 1907 hane maa baştine (252 müslüman, 1655 hristiyan) ve 2118 nefer, 182.600 akçe hâsıl idi. Bu tarihte Maçka seraskeri Mehmed Çelebi adında biridir ve Sürmene köylerinde timara sahipti.

Maçka'ya bağlı Hortokop (خورته خوب ، خورتوقوب) köyü Budak Ağa tahvilinden evvelce Hemşin zaîmi bulunan ve yukarıda, Trabzon'da Değirmendere'de değirmenleri olduğunu bildirdiğimiz Mahmud Çelebi vl. Kâtip Muhiddin'in timarıdır ve hepsi de hristiyan olan bu köyde 31 hâne, 4 mücerred, 4 bîve, 6 baştine bu timara mükellef raiyyettir. Bu köyün bir hissesi, yine mükellefleri hristiyan reâyâ tarafından dizdar Ahmed Bostanî'ye ispençe ve rüsûmlarını vermektedirler. Yine Hortokop köyü gelirlerinden bir kısmı evvelce, fetihten sonra Trabzon'da câmie tahvil edilen, Hriso—Kefal Manastırına, Ayasofya Manastırına ve Ayos Fokas (آیوس فوقاس) Manastırına ait bulunmakta idi. Bugünkü teşkilâtta da Maçka'ya bağlı görünen Murli köyü (مورلی ، مورله) Rum beylerbeyisi Şadi Bey'in akrabasından Mesih adlı birisinin zevâyidinden olarak Trabzon sipâhilerinden

Ahmed Siyâh vl. Mahmud Çelebi tımarına aitti. Köyde 17 hıristiyan ve sadece bir müslüman hanesi, bir bîve ve 2 baştine ile birlikte, bu tımarın mükellefi bulunuyordu ki, bunların ispençe sürûmu hâne başına 25 akçe olmak üzere (bîveler de 11 akçe) 431 akçe, bir müslüman hânesinden bennâk resmi olarak 12 akçe idi. Hepsi 1318 akçeyi bulan bu fazlalığın, yâni, diğer gelirlerine eklenecek bu mikdarın, öteki kalemlerini, rüsum müfredatını, bir nümune olmak ve bu devirde bu havalî köylerinden birinin dirlik sahibine karşı mükellefiyeti, aynı zamanda o zamanki fiyatlar hakkında bir fikir vermek üzere, bir iki istisnasıyla, aynen buraya nakletmek istiyoruz : *Öşr-i kendim 10 sabur (صبور) 80 akçe* (buğday öşrü sabur denilen aynı zamanda bir hububat ölçüşü ile bildirilmektedir ki, her sabur buğdayın fiyatı 8 akçeye geliyor), *öşr-i şatr 10 sabur 70 akçe, öşr-i meyve 40 akçe, öşr-i ceviz 2 sabur 12 akçe* (bir sabur ceviz altı akçe değerindedir). *Öşr-i keten 10 merban (مربان) keten ölçüsü olarak bu bölgede kullanılıyordu 50 akçe; bal (عسل) öşrü 18 akçe* (maktu'an) *baştine öşrü (عشر باشتها) 30 akçe* (her baştine 15 akçedir). *şıra öşrü 10 sabur 200 akçe* (şıranın her saburu 20 akçe olduğuna göre kıymetli bir gelir kaynağı idi), *hamr resmi 10 akçe, arûs resmi 30 akçe, cürüm 50, bostan resmi 36, niyâbet 54 ve hunzır resmi 100 akçe idi.*

Mahmud Çelebi'nin diğer oğlu Haydar da Trabzon sipahilerinden idi ve bu havalide onun da tımarları vardı. Diğer taraftan, Trabzon kalesi erlerine Smarohsa (سماروخسه) köyü—ki evvelce kısmen manastırlar vakfı iken Pâdişah emriyle tımar olmuştur—, Mesarya (مساربه) köyü ise (bugünkü teşkilâtta mevcut Meshor Ciganoy köyü olması muhtemeldir) Trabzon kalesi mehterlerine tahsis edilmişti. Bu köy gelirinin de muhtelif hisseleri (hububât 7, 8, 5 sabur olmak üzere taksim ediliyordu) Sumale (سوماله), Şoşkâyastos (شوشكايستوس), Ayokos (آياتوس), Alabene (آلابنه) Manastırlarının vakfı iken Pâdişah emriyle timara çevrilmişti. Bu köyün ve yine Trabzon kalesi erlerinden Kaya vl. Mustafa Çavuş ve Şehsuvar vl. Mustafa Çavuş tımarları olan Maçka'ya bağlı İstilâho (استلاخو) köyü (bugünkü teşkilâtta bu isme rastlanmamaktadır) ahalisi kâmilen hıristiyan idiler. Mükellefler arasında baştine de görülmektedir. Bu sonuncu köydeki manastır vakıfları ve Rumeli'ye sürülmüş bir rumun arazisi de Pâdişah emriyle tımar hâline getirilmişti. Diğer bir köyde ise bir değirmenin yarısı Yorgi Simonoş (يوركى سيمونوش) adında birisinin iken hâin olduğu için has yapılmış, yâni geliri mirlivâ veya Pâdişah hassına ilhak edilmiş, halbuki, diğer yarısı hiyaneti görünmeyen, sadık bir vatandaş

gibi hareket ettiği anlaşılan Vasil Lazos (واسیل لازوس) adındaki rumun malı olarak kalmıştır. Maçka'ya bağlı Şıra (شيرا) karyesi (bu köy belki de bugünkü teşkilâtta mevcut Sesera köyüdür) Anastas vl. Babahiz adında bir rumun tahvilinden tımarlığı emrolunmuştu. Bu köy—ki 91 hane ve 28 baştineden başka, eskiden müsellemler olmuş 3 hâne ve bir baştine ile yeniden müsellemler yapılmış 4 hane mevcut idi ve bunların da müsellemliklerinin kaldırılarak yâni avâız vergisinden muafıllıkları refolunarak râiyyet haline getirildikleri tasrih olunmuştu : “جماعت مسلمان جدید رعیت شدند ، جماعت مسلمان قدیم رعیت شدند” — esasen 30 saburu Ayos Fokas manastırının, yirmi saburu Ayo Yorgi manastırının, 30 saburu Isfelyar (اسفلیار) manastırının vakıfları ve 20 saburu Uzun Hasan'ın zevcesi Despina Hatunun—ki Trabzon Komnen hanedanına mensuptu—mülkü iken Pâdişah emriyle tımar yapılmıştı.

Bu bölgede müsellemleri raiyyet haline getirenlerin ümerâdan Pervâne Bey (پروانه بك) ve Rum Beylerbeyi Şâdi Bey oldukları da ayrıca tasrih edilmektedir : « جماعت مسلمان جدید بمعرفه پروانه بك رعیت شدند : « جماعت مسلمان جدید که بمعرفه شادی بك رعیت شدند » Diğer taraftan, tımarlılar arasında, ezcümle, Trabzon sipâhi çavuşlarından Alagöz Trabzonî gulâm-ı mîr, yine Trabzon sipahilerinden Mehmet vl. Hızır Çelebi, Ali vl. İlyas Kefe gulâm-ı mîr, Kapıcılar-başı Mehmed Bey adamlarından Hacı vl. Hamza, Mehmed Gulâm vl. Malkoç, Mustafa Paşa gulâmı Bosnalı Yusuf, Bedirme kalesi (بدرمه) Tirebolu yakınında bir kale idi. aş. bk., bugünkü teşkilâtta köydür) erlerinden Mustafa vl. Yusuf topçu (غلام میر عن مردان قلعه بدرمه), Canca kalesi (جانجه) bugünkü Gümüşhane kalesi) erlerinden İskender Mora, Ali vl. Yusuf Belgrâdi, Hamza vl. Recep, Mahmud vl. Hamza Bosna, Bedirme kalesi kapıcısı Mehmed vl. Saruca gulâm-ı mîr, Akkerman kalesi erlerinden (عن مردان قلعه اق کرمان) Durmuş vl. Yusuf topçu, Trabzon miralay İskender Bey'in oğlu Korkmaz (قورقزولد اسکندر بك) (نظام الدین نizameddin Kâtip Nizameddin , میرآلای طربزون) (عن کورجی آمد) Mükellefler arasında bir rumun, Şah İsmail kuvvetlerinin bir taarruzu esnasında görülen gayreti dolayısıyla öşür ve resimlerinin affedildiği hakkında şu kayıt entere-sandır :

“ اندر نقوجونی قوبلو مذکور یرار یکید اولوب جانجه قلعه سنه قزیل باش کلیچک انواع یولداشلفی ظاهر اولغین عشردن ورسومدن عفو اولمش طلب اولمیه . ”

Bu tımarlara âit köylerden bazılarında bu tarihte birer tane yeni müslüman olmuş raiyyetler de mevcut görülmektedir. Msl. Hamuriya

(خاموريه) köyünde 42 hâne (hepsi gebrân) bir mücerred, 2 bive ve Şadi Bey-(Paşa) mârifetiyle raiyyet yapılan 3 eski müsellemler, Pervane Bey marifetiyle raiyyet yapılan bir müsellemler ile birlikte Şirmerd adında yeni müslüman olmuş (نومسلان) birisi de vardı. Kezâ Maçka'ya bağlı Mozanto (موزانتو ؟) köyünde 24 hane ve bir baştine yanında yine tek bir müslüman kayıtlı bulunuyordu. Yine Maçka'ya bağlı Galyane (غاليانه) bugünkü teşkilâtta Galian-Mesahor köyü vardır) köyünde 40 hane hıristiyan reâyâ, 3 tane yeniden müsellemler sayılmış kimse (نومسلم) ile birlikte 2 adet de “ مسلمان نو ” mevcuttu.

Diğer taraftan Bayezid II. şehzâdelerinin adamları, bazı tanınmış kimselerin oğul veya akrabaları da Maçka nâhiyesinde timar almış bulunuyorlardı : “ تيار مصطفي ولد موسي غلام سلطان شهنشاه ، تيار جعفر چركس غلام سلطان مراد كد خداه بوابين محمد بك ، تيار يوسف غلام سلطان قورقود ، تيار محمد چلبی ولد اسكندر بك بن بيرام اغا مير آلاي طربزون ، تيار مصطفي ولد محمود داماد قربان ابدال ” H. 924-937 (1518-1531) seneleri arasında bu nahiyede bazı timarların başka yerlerden şu veya bu suret ve vazife ile bu mıntakaya nakletmiş olan sipahilere ellerindekine bedel veya terakki olarak verildiği mevcut kayıtlardan anlaşılmaktadır : Msl. Süleyman vl. Murad “sahîh sipâhî-zâde olmağın” Şaban 924'de 2999 akçelik bir timara, Ali vl. Koçi Bey “Hüdavendigâr kullarından” olmakla 10 şevval 927'de, Gazi Kethüdâ'ya “binde iki yüz akçe terakki emrolundukta mezbûrun terakkisine bedel” 9 Zilkade 929'da, Kemah livâsında 3900 akçelik timardan mâzul olmasına binaen bu nahiyede bu mikdar timar Yusuf adında birine cumad I. 931'de, Hasip adında birine “Kadîmî Kul-oğlu” olduğu için 2500 akçelik timar 18 cumad I. 933'de, bu livâ dahilinde bu mikdar timardan mâzul olan Torul seraskeri Yar Ahmed'e elindekine bedel 5000 akçelik timar 2 cumad I. 928'de, Bayburt livâsında 5000 akçelik timardan mâzul olan Cündî Ayas'a (Sürmene seraskeri Trabzon'lu Hacı Ayas Cündî olarak aşağıda zikredilecek şahıstır) aynı zamanda bu nahiyede, seraskerlik etmek üzere 15 cumad I. 933'de, bazıları da doğrudan doğruya devlet merkezinden verildiği işaret olunmak suretiyle, muhtelif timarlar kayıtlıdır.

4) Maçka nâhiyesinde Yavuz Sultan Selim vâlidesinin Trabzon'daki imâreti evkafı için beş köyde 542 hâne (40 müslüman, 502 hıristiyan), 634 nefer ile 56.507 akçelik bir geliri mevcut idi.

d) Sürmene nâhiyesi :

Trabzon livâsında Trabzon kazasına bağlı Sürmene nâhiyesi bir zeâmet idi ve Yavuz Sultan Selim devri başlarında Mustafa Çelebi vl. Kâtip Bâli tasarrufunda berveçh-i serbest bulunuyordu. Daha sonraları ise bu zeâmetin “dergâh-ı muallâdan” Ali adında birine tevcih olunduğu da anlaşılmaktadır. Bu zeâmet mahsulüne, evvelâ, Oyan (veya Avyan اويان her halde bugünkü teşkilâtta mevcut Ayven köyü olacaktır) köyü 26 zimmî hanesi (2 mücerred, 1 bive ile birlikte) 3 baştine, 9 müselleh hanesi, bir tane de yeni müslüman 5000 akçe ile dahildir : (baştine hariç « اسپنچه جز باشته » 1191, bennâk resmi yalnız müslüman için olarak 12, Kapluca öşrü 75 somar için 5600 akçe (12 kileden mürekkep hububat ölçüsü olan beher somar kaplıca fiyatı 8 akçe ediyordu demektir) fındık öşrü 20 somar 120 (beher somar fındık 6 akçedir), Kestane öşrü 15 somar 90 akçe ve ceviz öşrü 10 somar 60 akçe (kestane ve ceviz fiatları da fındık gibi 6 akçedir), 40 sabur şıra bahası 800 akçe . . .). Sonra da Sürmene zeâmeti niyâbeti her haneden 6 akçe olmak üzere 9500 akçe —ki bütün Sürmene nahiyesinde bu zeâmetin mükellef hâne sayısının 1583 olduğu anlaşılmaktadır—, yine bu zeâmet cerâyim resmi 2500, arûsiyye 1500, Boğalı بوغالی köyü yaylası —ki bir taraftan Maçka'ya diğer taraftan Of'a kadar uzandığı bildirilmektedir— 1500 akçe olmak üzere cem'an 20.000 akçe bu zeâmetin gelirini teşkil ediyordu.

Bununla birlikte bütün timarlar yekûnu Sürmene nâhiyesinde 23 köy 2 mezreada baştine ile birlikte 2514 hane (124 müslüman hane, 2390 hristiyan hâne) ve 2737 nefer, 207.100 akçe hasıl kaydolunmuştu. Timar alanlar arasında yukarıda kendisinden bahsedilen Sürmene seraskeri Trabzonlu Hacı Ayas Cündî, Ali vl. Mahmud bin Bayram Ağa (Sürmene'nin Makavla مقاوله köyüne sahip), Hüseyin Çıtak birader-i İskender Türkmen, Trabzon sipâhilerinden Kasım Zerd gulâm-ı mîr, Mahmud Arnavud (Sürmene'ye bağlı Hamandos حماندوس köyü), Rum eyaleti sipâhilerinden Şaban vl. Turahan, sarçlar cemaatinden Davud Arnavud, Gögez kalesi (Gögas كوكاس bugün Gümüşhane'ye bağlı Koans nahiyesindeki kale-köyü kadîm کوكاز کالеси idi) dizdarı Hacı Mehmed vl. Sefer gulâm-ı mîr, Mahmud Çelebi ve Hasan Çelebi (Sürmene'ye bağlı Zaroha زاروخه köyü ki, bugünkü Sargona köyü olması muhtemeldir, bu köyün halkı dışarıdan gelmişlerdi), Sürmene rumlarından Todoros —ki

Trabzon miralayı İskender Bey'in adamlarından idi—, Arakli (diğer adı ile Taş) köyünün bir kısım gelirlerine tasarruf eden Hasan Trabzonî (مردم یونس اغا) gibi kimseler görülmektedir. Arakli köyünün bir hissesine de Çaruk Çavuş lâkabı ile tanınan Mustafa'nın oğulları Kaya ve Şehsuvar قيا وشهسوار ولدان مصطفی المشهر چاروق چاوش برادر میرزا چاوش ve Şehsuvar Mahora köyü —ki bu sıralarda burada üç yeni müslüman mevcuttu— حمزه خربنده لالا tımarına dahildi, ancak bu köyde Şarabdar Trabzonlu Hamza'nın da —ki Armut-ağası diye şöhet almıştı— gelirleri vardı.

Sürmene'nin Halanik köyünde de Uzun Hasan zevcesi Despina Hatun'un evvelce mülkü bulunuyordu. Kezâ bir çok manastırların vakıfları da bu bölgede bol miktarda mevcuttu ki, bunlar da diğerleri gibi sonradan timara çevrilmişlerdi. Kezâ Hamandos köyündeki bir rumun (Mavri Kosta) Şah İsmail kuvvetlerinin akınları esnasında mak-tul düşmesi ile mülkü Pâdişah emriyle tımar yapılmıştı. Ancak, Sürmene mintakasında evvelce Mora sürgünlerinden iken Trabzon sipâhileri meyanına idhal edilmiş bulunan bazı kimselerin de tımarları görülmektedir :

«ویس ولد مکی عن سورکونان موره عن سپاهیان طربزون، حسین ولد مصطفی چلبی مازراک وشهسوار ولد ابراهیم مازراک، محمد ولد اسکندر چینی عن سپاهیان طربزون، بخشایش ولد تنکری ویرمش قرمانی : یوسف بوسنه عن غلمان یکچیریان که عزب شده بود، حضر دلاک عن جماعت اتمجهجیان، طوره سی غلام میر عن سپاهیان طربزون دزدار قلعه اوسط، علی ولد حمزه که پیش از این سرساکسونجیان بود.»

Görüldüğü üzere bunlardan bir kısmı da menşelerine veya vazifelerine göre adlandırılarak yazılmışlardı. Bir mahlûl kaydı da şöyledir :

«تیار مذکور تیار رئیس کیل طریقله طربزون عزبلزینہ تعیین اولنمش ایدی. أسکی دفترده رئیس ایکی اولوب زیاده رئیس اولغه امر اولنمذوغی سبیدن الینوب محلوله قید اولندی تحریراً فی اوایل رجب المرجب سنه احدی وعشرین وتسعمائه.»

TRABZON KAZASI UMUMÎ YEKÛNU :

Trabzon kazası, Yavuz Sultan Selim devrinde, bu şekilde dört nâhiyesi (Akçeâbâd, Yomra, Maçka, Sürmene) ile birlikte şöylece görünmektedir :

199 köy ve 7 mezreada, baştine ile birlikte 13730 hane (1094 müslüman, 12632 hıristiyan), bunların 1543 hanesi (200 müslüman, 1343 hıristiyan) mirlivâ hasları, 6381 hanesi (530 müslüman, 5851 hıristiyan) zuamâ ve tımar erbabı tımarları, 2453 hanesi (206 müslü-

man, 2246 hıristiyan) Trabzon kalesi müstahfızları timarları, 1092 hanesi (42 müslüman, 1050 hıristiyan) Trabzon kalesi azebleri timarları ve 2263 hanesi de (120 müslüman, 2143 hıristiyan) Sultan Selim vâlidisi evkafı olarak kaydedilmiş ve kale erleri ile birlikte 15499 nefer yazılmıştır. Trabzon kazasının bütün geliri ise yirmi bir buçuk yükten fazla, yâni, 2.158.861 akçedir. Bu gelirin 759.378 akçesi Trabzon şehri Pâdişah hasları mukataasından, 188.245 akçesi mirlivâ haslarından, 582.200 akçesi zuamâ ve erbâb-ı timar timarlarından, 196.400 akçesi Trabzon kalesi müstahfızları timarlarından, 89.700 akçesi Trabzon kalesi azebleri timarlarından ve 342.938 akçesi de Yavuz Sultan Selim vâlidisi, Hüseyin Ağa, Mahmud Ağa evkafından elde edilmekte idi.

2 — RİZE KAZASI :

Rize şehri ve Rize kalesi bu kazanın merkezini teşkil etmekte idi. Kasaba, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, 215 hıristiyan hanesi, iki yeni müslüman hanesi ve 41 baştine resmine tâbi haneden mürekkepti. 3 değirmeni ve Ayo - Randos (آيوراندوس) manastırına ait vakıflar da burada idi. Bu kaza dahilinde mirlivâ hasları 8 köy ve 35 mahalle 2225 hane (162 müslüman, 2063 hıristiyan) ve 2550 nefer ile 192.681 akçe gelir temin ediyordu. Zâim ve diğer dirlik timarları ise, bu kaza hudutları içinde, 21 köyde 3927 hane (310 müslüman, 3617 hıristiyan) ve 4563 nefer ile 306.500 akçeyi buluyordu. Rize seraskeri Veysi vl. Mustafa idi ve timarı Rize'ye bağlı Çıkara köyünde (چيقاره, bu köy belki bugünkü teşkilâtta mevcut Çukurlu köyüdür) 9 hane, 8 hıristiyan, 2 yeni müslüman idi. Burası evvelce, tahrir kaydına göre, "Gürce Kâfirin imiş" ve Pâdişahın emriyle timar olmuştu. Rize seraskeri daha sonraları, Trabzon miralayını Ali Çelebi oğlu Haydar idi. Rize şehri gelirlerinden bir hissenin de seraskerin akrabasından Veysi Çelebi vl. Mehmed Haykal حيقال'a ait olduğu görülmektedir. Rize halkından ikisinin köprücü tâyin edildikleri hakkında şöyle bir kayıt vardır :

"مذکور تودرس املدين اوغللى وقره يانى املدين جامع يولنده اولان ايرماغك كوريسن ياپوب دایم احيا اتمكه التزام ايتدوكلرى سببدن عوارضدن امين اولق امر اولنوب دفتره ثبت اولندی."

Kasım Bey'in bu bölgeden de bazı kimseleri Rumeli'ye sürgüne gönderdiğini görüyoruz. Diğer taraftan, Rize'de Orta-hisar bahçesinin berveçh-i mülkiyet Rize kalesi dizdarına verildiği de şu kayıttan anlaşılmalıdır :

”بنفچه“ اورتا حصار در نفس ریزه بر موجب حجت امین طربزون در تصرف محمد اغا بن الیاس دزدار قلعه ریزه بروجه ملکیت متصرف اولوب عشر و رسوم طلب اولنیه“.

Rize köylerinde, Hemşin seraskeri Ali Koruk علی قروق'un, Mir-livâ Mehmed Bey'in adamı Mahmud Nalband Bosna'nın, ve Mora sürgünlerinden olup yukarıda bu adı taşıyanlardan bazılarını zikrettiğimiz Mazrâk (مازرک) ailesinden Ali vl. Mehmed Çelebi Mazrâk, Zaganos ve Umur veledân-ı Süleyman Mazrâk, Rüstem Çelebi vl. Mehmed Çelebi Mazrâk, Ali vl. Mehmed Çelebi Mazrâk adlı sipahilerin timarları bulunmakta idi. Bu sonuncu Mazrâk tahvilinden olan Rize'ye bağlı Mirokalo (میروقالو) köyünde (36 hane, 3 yeni müslüman hanesi) bazı kimselerin Mirokalo köprüsüne köprücü tâyin oldukları ve bunlara avâriz teklif edilmemesinin bildirildiği kayıttır. Şehzâde Sultan Ahmed'in gulâmı Kasım Tabbâh'ın Rize'ye bağlı Ksanos köyünde (Mirokalo ve Ksanos کسانوس köy adlarına bugünkü teşkilâtta rastlanmamaktadır, değişmiş olacaktır) 67 hıristiyan hanesi yanında 8 yeni müslüman hanesinin, yine Rize'ye bağlı Menohort منوهورت köyünde —ki serasker ve Trabzon kalesi topçularından Süleyman vl. Atmaca'nın tahvilinden bulunmakta idi— 40 hıristiyan hanesine mukabil 30 yeni müslüman hanesi bulunması bu bölgede islâmiyetin bu tarihte daha fazla yayılmış olduğunu göstermektedir.

Rize kalesi müstahfızları sayısı 31 idi ve kethüdarları da Hasan Siyah vl. Aydın idi, timarı Mozara موزاره Köyünde bulunuyordu. Bir de Rize'de eski kale vardı, bunun da bir kethüdası mevcuttu:” «تیار قره کوز ویدینی کدخدای قلعه کهنه ریزه» , Rize'ye bağlı Tunik تونیک köyünde bir müdahale münasebetiyle malî statüleri şöylece tesbit edilmişti: “Mezkûr karyenin reâyası tekür zamanından berü işbu karyede mütemekkin olup öşürleri sâhib-i timara kaydolup kefere tayifesinden ahar kimesneler tekür zamanında bu karyede mülkümüz var deyû karye-i mezkûre reâyasından öşür alınur imiş bu kazıyye hilâf-ı defter ve kanun olmağın refolunub sahib-i timara öşrün virdikten sonra ahar kimesneye öşür vermiyeler deyû emrolundu”.

Rize kalesi müstahfızları cemaatinin Rize kazası dahilindeki timarları mecmuu geliri, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, 47.784 akçe görünmektedir.

3 — HEMŞİN KAZASI:

Trabzon livâsının ayrı bir kazası gibi yazılan Hemşin, üç nahiyeden (Hemşin همشین , Kara-Hemşin قره همشین , Eksanos اکسانوس)

müteşekkil görünmektedir ve mirlivâ haslarından. Hemşin zaîmi Mahmud Çelebi ve Hemşin seraskeri de, bu sıralarda, Ali Koruk *عل قروق* adlı kimselerdi. Hemşin bölgesinin mahsulâtı, devlet merkezinden gelen bir emirle, maktuan ve mirlivâ hassı olarak şöyle tesbit olunmuştu: “rûgan-i şira 260 kıyye, fiatı 25 akçeden 6500 akçe, süzölmüş bal (مصفا بال) 400 kıyye, fiyatı 12 akçeden 4800 akçe, balmumu (شمع عمل) 12 kıyye, fiyatı 50 akçeden 1600 akçe, niyâbet resmi her haneden 6 olmak üzere 2100 akçe, resm-i cerâyim arûsiyye ile birlikte 2000 akçe, yekûn 17.000 akçe”. Kazâ dahilindeki mirlivâ hasları 34 köyde 671 hane (214 müslüman, 457 hıristiyan) ve 682 neferdî. Hemşin’de iki kale vardı: «قلعه’ همشین بالا، قلعه’ همشین زیر». Yukarı kalede 40 neferin (dizdar günde 10, kethüdâ günde 7 akçe alıyordu) günde 182 ve senede 64.780 akçe tahsisatları, Aşağı-kalede ise 30 neferin (ayrı bir dizdar günde 12, kethüda 7 akçe alıyordu) günde 147 ve senede 52.036 akçe tahsisatları kayıtlıdır. Her iki kalenin de ayrı ayrı zahîre ve mühimmatları bildirilmektedir (یراقههء قلعه’ همشین بالا، یراقههء قلعه’ همشین زیر)، ki, yukarı-kalede 499 kile buğday zahîre, Aşağı-kalede ise 382 somar buğday (حنطه)، 440 somar darı (ارزن) depo edilmiş bulunuyordu.

4 — OF KAZASI:

Of nahiyesi Kali-bravul (قال براول) ile birlikte bir zeâmet muntakası idi ve bu tarihte Atmaca serasker tahvilinden olarak Trabzon sipâhilerinden Hüseyin Siyah vl. Hasan gulâm-ı mîr’in berveçh-i serbest tasarrufunda bulunuyordu. Yavuz Sultan Selim devrinde bu bölgenin seraskeri dergâh-ı âlî na’âlân cemaatinden Süleyman idi ve buradaki timarını Rüstem Çelebi vl. İskender Bey Mazrâk tahvilinden almıştı. Burada Tirebolu Kalesi imamı Hüseyin Fakih oğlu Mustafa’nın, Trabzon şehrinde İskender Câsus جاسوس adında birinin Hazine-i âmire kâtiplerinden Trabzonlu Ali Çelebi’nin oğulları Haydar ve Hâlid’in timarları da bulunuyordu. Of kazası dahilinde sonradan yapılan ve vilâyet olarak tavsif olunan Kabahor (قباحور) zeâmeti görülüyor ki, bu yerin bugünkü teşkilâtta Kadahor olarak adı geçen köy olduğunu zannediyoruz. Burasının, «ولایت قباخورکه خارج از دفتر یافته شد»، zeâmeti bu devirde Yahyâ Çelebi bin Sofu Davud adında birisinin tasarrufunda berveçh-i serbest bulunuyordu ve Hundca (خوندجه) köyü —ki bugünkü Of köylerinden Hundezlar olması muhtemeldir— 63 hıristiyan hanesi ile bu zeâmete aitti. Ayrıca Mehmed vl. Ali Karamanî adında Kabahor seraskeri vardı ve bu da zaîm gibi Trabzon

6 — ARHAVİ KAZASI :

Arhavi kazası teşkilâtı ve idarî-mâlî taksimatı XVI. asır başlarında oldukça mürekkep görünmektedir. Bu kaza; nahiye, zeâmet, vilâyet, kale olarak bir çok bölümlere ayrılmış ve bazan bunlar birbirine tedahül etmiş gibidir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür :

a) Laz nâhiyesi (ناحیه لاز) :

Bu nahiyede iki zeâmet görünmektedir. Biri “zeâmet-i Lazmağal” “قریه لازمغال” ki, bizzat Arhavi karyesi buraya bağlı idi : “قریه ارخوه” “تابع لازمغال عن تحویل علی ولد محمد چلبی مازراک

Burada Lazmağal’a tâbi demek, Lazmağal zeâmetine dahildir mânasına gelmiş olacaktır. Kezâ Sidre سدره ve diğer adı ile Kutunîd köyü (bugünkü teşkilâta Arhavi’ye bağlı aşağı ve yukarı olmak üzere iki tane Kutunîd köyü görülmektedir ki, bununla aynı olmalıdır) Abdullah Çelebi vl. Mustafa Bosna tahvilinden Lazmağal zeâmetinden bulunuyordu. Yine, Kise کیسه karyesi hissesi Laz nâhiyesine tâbi, fakat, Lazmağal zeâmetinden idi :

”حصه عن قریه کیسه تابع لاز عن زعامت لاز مغال عن تحویل سنان بواب کد خداه قلمه کیسه“

Görülüyor ki, bu köy aynı zamanda kaledir ve diğer taraftan büyük kısmı ile İskender vl. Mustafa tahvilinden Kise kalesi dizdarı Ali Sofya gulâm-ı mîr’in berveçh-i serbest timarı idi ve yine “karye-i Kise tâbi-i Laz an zeâmet-i Lazmağal” olarak kaydedilmiş bulunuyordu. Kezâ Çaçorivat (چاچوریوات) köyü (belki bugünkü Atine’ye bağlı Cacivat köyü) Ali Koruk (علی قورق) tahvilinden Kise kalesi kethüdası Hızır Üskübî’nin timarı idi : “قریه چاچوریوات تابع لاز عن زعامت لاز فعال” Diğer zeâmet ise Viçe (وتجه) zeâmetidir ki, bu da Laz nahiyesine tâbi idi ve XVI. asır başlarında Husrev Çelebi vl. Bâli Kâtip tasarrufunda bulunuyordu. Viçe seraskeri İskender Paçova (پاچوه) idi ve timarını serbest olarak tasarruf ediyordu. Çaçuryan köyü de (چاچوریان) bugün Viçe’ye bağlı olan Çurçave köyü olması muhtemeldir şu şekillerde : “قریه چاچوریان تابع لاز عن زعامت وتجه عن زواید محمد پاشا طربزونی دزدار قلمه ارخوه” de kayıtlıdır :

b) İskele nâhiyesi :

(زعامت اسکله ، ولایت اسکله درقضاء ارخوه، ناحیه ولایت اسکله)

Burası aynı zamanda zeâmet merkezi ve İskele vilâyeti olarak kaydedilmektedir. İskele zeâmeti sonradan yazılmış ve İskender vl.

Kıl Karaca (قیل قراجہ) gulâm-ı mir tasarrufunda bulunmuştur. Bu ve müteakip kayıtlardan anlaşıldığına göre, İskender, önceden de Sidere köyüne sahipti ve buradaki yeni müsellemler cemaati Şâdi Bey tarafından raiyyet haline getirilmişlerdi. Dikkate şayandır ki, bu köy bir yerde “tâbi-i Lazmağal”, başka bir kayıтта “tâbi-i Arhava” olarak geçmektedir ve bundan bugün artık adı sanı silinmiş bu bölge isminin Arhavi ile müteradif olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İskele, vilâyet olarak (ولایت اسکله) ise, bu tarihte ayrı bir seraskere malikti ve bunun bir timarı vardı :

“تیار مصطفی لاغر خویش میرالای سر عسکر ولایت اسکله بروجہ سربست”
 Biraz daha sonra “nahiye-i vilâyet-i İskele, ولایت اسکله ناحیه” sancak-beyi haslarından olmuş, “niyâbet-i zeâmet-i İskele زعامت اسکله” niyâbeti 1500 akçe, bu zeâmetin cürüm resmi 1000 akçe, arûsiyye âdeti de 500 akçe ile hepsi 3000 akçe olarak hasıl kaydolunmuştu. İskele vilâyeti merkezinin bugünkü Hopa olmadığı, yâni o zamanki teşkilâtta Hopa adıyla ne bir kaza veya nahiye, ne de zeâmet ve vilâyet olarak geçmediğine göre, böyle bir ihtimal kabul edilmesine şu kayıt da engeldir ve bundan Hopa’nın o zaman diğer adı Fiy köyü olduğu anlaşılmaktadır :
 “قریه فی نام دیگر خوبا تابع لاز عن زعامت لاز مغال عن تحویل سنان بواب کد خداه قلعه کیسه”

Bu köyde 500 adet hassa bağı olduğu, bundan 50 sabur şıra be deli 1000 akçe alındığı, fakat, “asılda tekürün hassa mülkü imiş Hüdâvendigâr hazretleri (Selim I. şehzâdeliğinde) Trabzon’a geldikten sonra hassa-i hümayun için zaptolunup mezkûr şıranın bahası sahib-i timara (ki bu tarihte Giresun kalesi erlerinden Hasan vl. İsmail’in timarı idi) hizâne-i âmireden teslim olunugeldiği” mevcut tahrir kaydından öğrenilmektedir. “İskele vilâyeti” timarları arasında ekserisi martoloslardir : اسکندره پاچوه عن مارتلوز İskele’ye bağlı Kostaniçe köyüne (قوستانیچه, bugünkü Atine kazasına tâbi Kostanivat köyü olsa gerek tir) timar tarikiyle, diğer biri مارتلوسان عن شالومانیاک عن مارتلوسان yine İskele vilâyetine bağlı Çat köyüne (şimdiki teşkilâtta Atine’nin Cibât köyü ile aynı olması mümkündür) aynı şekilde, bir başkası سلطان نامه (جنجالارین) köyüne mutasarrıf idiler. Yekûn olarak İskele vilâyetindeki, daha doğrusu, İskele nahiyesine bağlı 8 köyde —ki bunlar arasında bir de Mamanat مامانات adlı köy mevcuttu— 263 hâne 18.100 akçe timar hasılatı getirmekte idi. Bu münasebetle şöyle bir kayıt müsellemelerin bozulup alelâde raiyyet haline getirildiklerini anlatmaktadır :

”طربزون ولایتی تجدد دفتر اولوب مسلملر بوزولوب رعیت امر اولندقدن اوچ ولایت کورجی و آبازه کافرندن حفظ اتمک مصلحتی ایچون امر پادشاهی موجبجه یکریمی اوچ نفر کافر خراجدن واسپنجه دن غفو اولمق ایله خارج از دفتر اولان یرلردن تیار تعیین اولنوب دفتر جدید سلطانیه قید اولندی“

Görülüyor ki, yukarıda adı geçen hıristiyan asıllı Martoloslar bu yüzden tesbit edilerek kendilerine evvelce deftere yazılmamış yerlerden timarlar tefrik olunmuştur ve vilâyet-i İskele de bu kategoride bulunmuştur.

c) Yagobit Vilâyeti (زعامت یاغوبیت ، ولایت یاغوبیت)

Bugünkü Arhavi nahiyesine bağlı Yakovit köyünün merkez olduğunu ve umumiyetle bugünkü Kemalpaşa nahiyesini, yâni o zamanki Makriyalo (ماقریالو) ve civarını ihtiva eylediğini zannettiğimiz bu zeâmet ve vilâyet Arhavi kazasına bağlı idi ve bu da sonradan yazılmıştı : ” زعامت یاغوبیت که خارج از دفتر یافته شد “ Bu zeâmet, Yavuz Sultan Selim devrinde, saraçlar cemaatinden Sinan Manastırî elinde bulunuyordu ve burada da yukardakilere benzer şekilde Martoloslara timarlar verilmişti : ” نفس ماقریالو تابع لاز عن تحویل کبران مارتلوسان لاز “ ” فریدون ولد پارس عن مارتلوسان ، الکسی مانیل عن مارتلوسان ، الکستدره مردم شادی بلک عن مارتلوسان “ Yagobit merkezi (68 hane ile) buraya bağlı köyler (bunlar arasında Loma لوما köyü bugün de Arhavi’de mevcuttur, Çıkait چیکا ایت köyü belki bugünkü Çukanit köyüdür, diğer altı köy hakkında bir faraziyye yürütmek kaabil olamıyor) 267 hane ve 20.300 akçe hasıl kaydedilmiştir.

d) Gönye nâhiyesi (ناحیه قونیه تابع چوروق) :

Bugünkü hudutlarımız haricinde olan ve vaktiyle bir sancak addedilmiş bulunan Gönye, Arhavi kazasına bağlı ayrı bir nâhiye itibar olunmuş, bu da sonradan yazılmış olduğu için Martoloslara verilmiş, beş köyü (bunlar arasında Maho ماحو , Hoçavur خوچاوور Kovardan قواردان isimlerine rastlanmaktadır) ve 56 hanesi ile 3700 akçe hasıl temin etmekte bulunmuştur.

e) Kise kalesi (قلمه کيسه در قضاء ارخوه) :

Yukarıda köy ve kale olarak, kale dizdar ve kethüdasından da timarları vesilesiyle, bahsettiğimiz bu kale Arhavi kazası hudutları

içinde ve ona bağlı idi. Kalenin bir imamı (günde 5 akçe ile) 11 nefer eri (günde 47 akçe alıyorlardı, senede imamla birlikte masrafları 18.408 akçe idi) ve kale anbarında da ihtiyat olarak 97 kile buğday 3 kile tuz v. s. bulunuyordu.

f) Arhavi kalesi :

Bu kale daha büyüktü, dizdarı, kethüdası, imamı vardı. Bunların müstahfızlarının timarları mevcuttu. Kethüdası Abdülkerim vl. Ali'dir. Timarlıları arasında görülenler, ezcümle, şunlardır :
 ”سليمان پاچوه که مسلمان نوشد عن سپاهيان لاز ، يوسف لاز مردم سليمان چلبی عن جماعت
 چاوشان ، اسکندر ولد لقروس عن سپاهيان طربزون“
 Kaledeki bütün vazifelilerin sayısı 30 nefer olup günde 144 ve senede 50.967 akçe tahsisatları vardı. Kalede yedek zahire olarak 222 somar hinta, 192 somar erzen, 70 somar tuz v. s. mevcuttu.

Bütün bunlarla Arhavi kazasının, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, umumi yekûnu 2 kale, 2 mescit, 2 imam, 2 kapıcı, dizdar, kethüdâ, anbarcıları ile 49 köyde 3070 nefer ve 2969 hane ve baştine (310 müslüman, 2659 hıristiyan), bunun da 229 hanesi mirlivâ hassı (35 müslüman, 194 hıristiyan), 2740 hanesi zaîm ve timarlı sipahilere mahsus (275 hane müslüman, 2465 hane hıristiyan) olmak üzere 216.680 akçe umum hasılattır ve bundan 206.430 akçesi dirlik sahiplerinin timarıdır.

7 — KÜRTÜN KAZASI (قضاء کورتون) :

Kürtün, bugünkü Torul (Ardasa) kazasının bir nahiyesidir ve merkezi halen Cayre köyüdür. XV. ve XVI. asırlarda bu kadılık mıntakası Görele, Tirebolu, Giresun mıntakalarını içine alan ve Ordu'ya kadar uzanan geniş bir bölgeyi ihtiva ediyordu ve, iskân, tarih ve şekilleri ayrı bir inceleme konusu olan, muhtelif Türk kabile ve boylarının yerleştiği, adlarını bugünkü yer adlarına da verdikleri bir sâha idi. Bu keyfiyet, kazanın idarî olarak bölündüğü nahiyelerden de az çok anlaşılmalıdır. Burada, tahrir defterlerine göre XVI. asrın birinci yarısında —ki XV. asır ikinci yarısında da bu durumun aşağı-yukarı mevcut olduğunu kabul edebiliriz— yedi nahije ve üç kaleyi şu suretle tesbit edebiliyoruz :

a) Çepni nâhiyesi (ناحیه چپنی در لویای طربزون، ولایت چپنی در قضاء کورتون)

Türk boylarından Çepni kabilelerinin geniş mikyasta yerleştikleri, yaylak ve kışlaklarını tesis ettikleri bu sâha, bugünkü Kürtün nahiyesinden Tirebolu'ya ve Giresun'a doğru uzanmakta, bu şehir civarlarını da içine almakta idi. Çünkü, tahrir defterlerinde Çepni nahiyesi (Çepni vilâyeti) içinde gösterilen bir kısım köylere şimdi Tirebolu ve Giresun'a yakın köyler arasında rastlıyoruz.

Sık sık vilâyet-i Çepni olarak kaydedilen Çepni nahiyesinde sancakbeyi hasları bulunduğu gibi zuamâ ve sipâhi timarları da epeyce bir yekûn tutmaktadır. Giresun yakınındaki Uzgur (اوزغور) köyü Çepni nahiyesi sipahilerinden Dede bin Emre Bey tahvilinden iken Giresun kalesi dizdarı Hamza Martolos adlı birisinin serbest timarı olmuştu : "تیمار حمزه مارتلوس غلام، پر دزدار قلعه کیراسون بروجه سربست قریه" اوزغور تابع چپنی در نزد قلعه کیراسون عن تحویل دده بن امره بك عن سپاهیان چپنی" Bu tarihte bile köyün sakinleri tamamen müslüman ve etnik bakımdan Türh görünmektedirler. Bir kısmı bennâk resmine tâbi (35 hane) diğerleri de cebe (caba) resmine tâbi (20 hane, ayrıca 12 mücerred, 1 zemin) reâyânın (mes. Nasrullah vl. Hacı bennâk, Aykut vl. Hasan, Cebe) bazıları şu veya bu sebepten avârizdan muaf olmuşlardır : "Halil vl. Şeyh Doğan طغان bennâk Yakub Halife zâviyesinde hizmetkârdır avâriz teklif olunmıya, Süleyman vl. Himmet Cebe muarraf معرف der Câmî-i Giresun کراسون avâriz teklif olunmıya, İskender vl. Murad bennâk Yakub Halife zâviyesinde meremmetcidir avâriz teklif olunmıya, Hamid Fakih vl. Musa Fakih mücerred, mezkûr Hamid Fakih Hüdâvendigâr hazretlerinin Giresun'da olan Câmîinde ser-mahfil olmağın avârizdan ve sâyir teklifat-tan af oluna deyû emrolundu".

Diğer taraftan, muaf iken raiyyet olmaları emredilen bu köy sâkinlerinden bazıları da Himmet vl. Yar Ali Bey tahvilinden serbest olarak dizdar timarına bağlı idiler :

"جماعات معافان قریه" اوزغورکه رعیت فرموده شد تابع چپنی در نزد قلعه کراسون تیمار دزدار قلعه مذکورہ عن تحویل همت ولد یار علی بك بروجه سربست خانه بناك 8 ، خانه جبه 8 ، مجرد 3"

Bu köy yakınında bulunduğu anlaşılan Kızıl-üzüm Kirişi mezreaası Resul bin Murad ve oğlu Hamza tasarrufunda 150 akçe hasıl getiren bir yerdî. Yine Uzgur köyünde ceviz ağaçları ve zemin öşürleri, tarla,

ayrıca iki hassa tarlası Dede bin Emre Bey, İbrahim bin Dede Bey tasarrufunda idiler:

”عن عشر اشجار جوز مع زمین المشهر بملك كوپاك در تصرف دده بن امره بك ، عن عشر اشجار جوز مع زمین که موقوف مانده بود ، طارلا در تصرف ابراهيم بن دده بك که بروجه طاپو ستاده بود عشرین ویره ، طارلاى خاصه 2 قطعه ، الحنضه 10 صومار فی 8 ، 80 ، الشعير 10 صومار ، فی 7 ، 70 “

Bu köyün timar sahibine temin ettiği gelir, bennâk (18 akçe × 35=630 akçe) Cebe (13 akçe × 20=260 akçe) resimlerinden, diğer mahsulât (kendim, şâir, şıra, bal...) öşürlerinden olmak üzere 4000 akçe idi ve bu hâsıl, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, aynen mirlivâ hassı olarak tahrir edilmişti.

Çepni nahiyesinde (Çepni vilâyeti) zuamâ ve timar erbabı dirlikleri ile Giresun kalesindeki vazifelilere de muhtelif köylerde tahsisat tevcih edilmişti. Bazı köylerin bir kısım halkı “Giresun hisarına demürçi”, “Yakup Halife câmiine meremmetçi”, “Yakup Halife köprüsüne köprücü” veya derbendci tâyin olduklarından dolayı avârizdan muaf gösterilmişlerdi. XVI. asır birinci yarısında bu nahiyede 52 köy, 10 mezrea (167 zemîn, 52 bab değirmen, 33 kıt’a şâhin ve atmaca yuvası ile birlikte) 1892 nefer ve 1674 hâne (333 müslüman hanesinin 249’u bennâk ve 84 hanesi ceba, 112 muaf, 28 mülâzimân, 7 mütekaît sipâhi; 1194 gebrân hanesinin 849’u bennâk ve 345 hanesi ceba olmak üzere) 129.533 akçe, bu türlü timarların umumi yekûnu görünmektedir. Ayrıca 20 nefere mahsus timar Kürtün sipahi ve sipâhî-zâdelerinin olup ötedenberi tasarruf edegeldiklerinden ettikleri yerlerine, bağ ve bahçelerine mutasarrıf idiler ve kendilerinden öşür ve resim talep olunmaması kaydedilmiş bulunuyordu. Kezâ Çepni yaylaları da (ييلاقها در ناحیه چپنی) 21 köy ve mezrea, 24 hane ve 25 nefer ile 17.260 akçe gelir temin etmekte idiler. Çepni nahiyesinde bilhassa Kaya-dibi, Seyyid, Eğri-anbar köyleri Çepni sipâhilerinin veya Giresun kalesi müstahfızlarının timarlarına dahildiler ki, bu her üç köy de bugün Giresun merkez köyleri arasında isimlerini muhafaza etmektedirler.

b) Giresun kalesi :

Yukarıda söylediğimiz gibi, XVI. asır birinci yarısında Giresun bir kale ve kale dışı da bir köy statüsüne tâbidi ve Çepni nahiyesi hudutları içinde itibar olunuyordu. Yavuz Sultan Selim devrinde, bu

kale cemaati bir zeâmet addolunmuş ispençe, öşür ve diğer rüsumları Trabzon sancakbeyi fazlalığından sayılmıştı : (جماعت قلعہ کراسون : زعامت جماعت قلعہ کراسون) کہ اسپنچہ مع عشر و سایر رسوم فرمودہ شد عن تحویل زواید میرلواء طربزون بروجہ سربست) Bu tarihte Giresun kalesinde sâkin olan müslüman cemâati 31 hanedir. Bunlardan bir kısmı “Derviş Ahmed Bektaşî” zâviyedâr, “Hacı Abdullah vl. Bayramlî, Bâyezid vl. O” mütekait sipâhi gibi kimselelerdir, avârizdan muafırlar.

Kaledeki hıristiyan reâyaya gelince, bunlar üç türdür : Birincisi, eskiden beri Giresun'un yerlisi olanlardır ki, (جماعت کبران قدیمی در نفس قلعہ) (جماعت کبران قدیمی در نفس قلعہ کراسون) (ispençe, öşür ve diğer resimlerini vereceklerdir. Bunlar 103 hane, 36 mücerred ve 4 bîve olarak yazılmışlardır. İkincisi, dışarıdan gelen hıristiyan cemâatidir ki, kale müstahfızlarına raiyyet yapılmışlardır, sayıları 63 hane, 14 mücerredir : (جماعت کبران در نفس قلعہ کراسون) (جماعت کبران در نفس قلعہ کراسون) کہ از خارج آمدہ متمکنذ رعیت فرمودہ شد برای مردان قلعہ کراسون)

Bunlar için şu kayıt mevcuttur :

“Zikrolan kâfirler hariçten gelüb nefsi Giresun'da mütemekkin oldukları sebepten Giresun hisarı erlerine raiyyet emrolundu, hariçten sipahi ve gayri bunlara dahledip ispençe vesayir rüsum talep olunmıya asıl vatanlarında mülkleri var ise tasarruf eden kimesneden mücerred öşrün talep ideler deyü emrolunmağın defter-i cedid-i Sultâniye kaydolundu”. Üçüncüsü de, yine hariçten gelip, eskiden beri Giresun'da yerleşmiş hıristiyanlara hizmet etmektedirler, bunlar da Giresun kalesindeki erlere raiyyet olmuşlardır, sayıları 55 hane olup ayrıca içlerinden 5 hane müslüman (مسلمان نو) olmuştur ki, bu hal bunların ağır sosyal durumlarını değiştirmek için islâm olmayı daha uygun bulduklarını göstermektedir. Bunlar hakkında da şu tahrir kaydını görüyoruz : “Mezkûr kâfirler hariçten gelüb Giresun kalesinin kadimî kâfirlerine hizmet edip mütemekkin olmuşlar şimdiki halde Giresun kalesi müstahfızlarına raiyyet emrolundu, hariçten sipâhi ve gayri bunlara dahil edip ispençe ve sâyir rüsum talep olunmıya asıl vatanlarında mülkleri var ise sahib-i tımar olan mücerred öşrün talep eyleye deyü emrolunmağın defter-i cedid-i Sultâniye kaydolundu”.

Giresun kalesindeki bütün hıristiyan reâyâ için ayrıca şöyle bir hüküm mevcuttur ki, onların statülerini ve mükellefiyetlerini iyice aydınlatmaktadır : “تتمہ جماعت قلعہ کراسون”

“Bundan evvel Giresun kalesi kâfirleri haraç ve ispençe virmeyüp ve avârizattan emîn olub Giresun'un aşağı hisarın hifzedüb ve sandal

ile ulak hizmetin iderleridi ve gemileriyle getirdikleri gallâttan kendü me'külâtları için resim vermeyüb baki kalan gallatdan âdet-i kadim üzere gümrüklerin verürler imiş şimdiki halde Trabzon vilâyeti tecdîd-i defter olup arzolunduğu mahalde emr-i şerif şol veçhile sâdır oldu ki Driboli دريبولى ve Görele كوراله kalesi kâfirleri dahi hemçünân Giresun kalesi kâfirleri gibi sandal ile ulak hizmetin idüb ve hisarların hıfz idüb mücerred haraç virmeyüb ispençe, öşür ve rüsüm virürler imiş öyle olsa hizmetle tefâvüt olmamağın Giresun kalesi kâfirlerine dahi ispençe ve öşür ve rüsüm emrolunub Giresun kalesi müstahfızlarına raiyyet olmak emrolundu ve gemileri ile getürdükleri gallâtdan dahi ulak hizmetine kadir olanlar için me'külât alıkonulub bâki gallâtlarının olgelen âdet ve kanun üzere gümrüklerin virmek emr olduğu sebepten veçh-i meşrûh üzere defter-i cedîd-i Sultânîye kaydolundu ve hariçten gelüb mütemekkin olan kâfirler dahi ulak hizmetin kadimî kâfirler ile beraber hizmet ideler deyû emrolundu ulak hizmeti bedel-i avâızdır nizâ olunmıya”.

Giresun kalesindeki vazifeliler arasında, bu devirde, kale kethüdâsı Musâ vl. Yahya, Liman-kapısı kapıcısı (بواب باب زير) Hüseyin vl. İsâ, Aşağı kale topçusu Hamdullah vl. Tâceddin, kale erleri İsâ vl. Musa, İlyas vl. Murad, Yahyâ vl. Ali, Mustafa vl. Mahmud, Hamza vl. Saruca, Saferşah vl. Yakup, Şekûr, vl. Mustafa, Süleyman vl. Yusuf, Şâban vl. Veysi, İsmail vl. Mehmed müşterek ve serbest olarak timara sahiptiler. Giresun kalesi kapısı ve anbarı kapıcısı Murad vl. Ömer'in ise Hasan Dede evlâdı fazlalığı tahvilinden Giresun'a bağlı Seyyid köyünde (hâlen Giresun merkezine bağlı) hepsi müslüman olan 35 hanesi bennâk ve 13 hanesi ceba olan mükelleflerden mürekkep timarı bulunuyordu ve dikkate şayandır ki, bu köyde, Mevlânâ Muhiddin adında emekli bir müderris oturuyordu ve onun “riâyeti vâcip” bir kimse olduğu hakkında bir kayıt ilâve edilmişti. Kezâ, Çepni sipâhilerinden Ramazan Ağa vl. Emre Bey tahvilinden olan Kaya-dibi köyü كيراسون قريه (bugün de Giresun'a bağlı köydür), Giresun kalesi imamı Mevlânâ Mentşe ile bu kale erlerinden olan Hacı Baba vl. Şîrmerd ser-bölük, Mehmed vl. Şîrmerd, Hüseyin vl. Hacı Baba'nın müşterek ve serbest timarları idi. Bu köyün imamı Hacı Abdullah Fakih ile bunun oğlu Ramazan Fakih hakkında da şöyle bir kayıt vardır :

”مذکور حاجی عبدالله صالح و متدين كسنة اولوب محصل خداوندكار حضرتلرينك كيراسونده اولان جامعنده جزخوان اولمغين حكم و يرلمش دوته كلدوكي يرلرينه و يرردلرينه

متصرف اولوب کندو و اوغوللاری حکم شریف مقتضاسیجه رعایت اولنوب پادشاه عالم پناهک دوام دولتی دعاسنه اشتغال کوستره لر.

Kaya-dibi köyünde, evvelce, müsellemler cemaati mevcut idi ki bunların da bu kale erlerine timar olması emredilmişti. Bu köy sâkinlerinden Süleyman vl. Hasan kardeşleriyle timar tasarruf eden birisi idi ve “duta geldiği yerlerine bağlarına ve bağçelerine ve ormanlarına mutasarrıf olup asâkir-i mansûreye hizmet” edeceği tahrir kaydında belirtilmişti. Bu münasebetle de “sipâhî atik ve cedîd, sahib-i timar olmağla yerleri öşrü red’olmaz hangi timarda yerleri bilinürse öşürlerin vireler nizâ “olunmaya” diyerek bu gibilerin durumları iyice açıklanmıştı. Diğer taraftan, yine Giresun kalesi müstahfızlarından ser-bölük İskender vl. Eyne Bey, diğer ser-bölük Musâ vl. İsâ Bâli, kara tarafı kapıcısı Demir vl. İsmail, Hüseyin vl. Hızır Yürüyen, Hasan Siyâh vl. Emirhan, Pîrî vl. Hasan, Emirhan vl. Mustafa, Ali vl. Şirmerd, Durak vl. Yusuf, Mehmed vl. Mustafa adlarındaki erlerin müşterek ve serbest timarı Hisar kurbünde tâyin edilmiş, bu cümleden olmak üzere, Uzgur köyünün kale hizmetleri karşılığında avârımdan muaf tutulacağı şöyle emrolunmuştu : “hisar müstahfızlarına hisar kurbünde timar idesiz deyû emrolunmağın zikrolan timar hisar kurbünde olduğu sebepten fermân-ı âli mucibince Giresun hisarı dizdârına tâyin olundu ve mezkûr kalenin sarnıcı ve anbarları ve nöbethaneleri harabe müteveccih olmağın mezkûr karye halkı tâmirine iltizam gösterdikleri sebepten meremmetçi tâyin olundu meremmete muhtaç oldukça ki meremmet ideler bunlara avârıız teklif olunmıya deyû emrolundu”.

Bu devirde (1525) Giresun kalesinde 31 hane müslüman cemaati vardı. Eski ve yeniden gelen hıristiyanlar ise 221 hane yazılmıştı ve herhangi bir değişiklik görülmemektedir. Müstahfızları sayısı 23 idi. Kaledeki câmiye gelince—ki Hudâvendigâr Câmii denilmekle ma’ruftu ve her halde Yavuz Sultan Selim’e izafe ediliyordu—, bunun bu kaledeki hamam taksitinden ve kale yakınındaki değirmenden vakıf geliri vardı. Ayrıca, Kürtün kazasındaki vakıflar arasında, “âyende ve revendeye” hizmet eden “Menteşe vl. İsâ Zâviyesi”, “Derviş Murad vl. Derviş Seydi Zâviyesi”, “فخر العارفین و اهل ولایت و صاحب کرامت ” bir kimse olarak kaydedilen Yakup Dede Zâviyesi, “Hacı Abdullah bin Kasım Halife Tekkesi” vakıfları da görülmektedir.

c) **Tirebolu Kalesi** (جماعت قلعه' دریبولی):

Tirebolu kalesi müslüman sakinleri (جماعت مسلمانان نفس قلعه' دریبولی) XVI. asır başlarında sadece 8 haneden ibaretti. Burada eski bir kale daha bulunduğunu şu kayıttan anlıyoruz: “عن عشر زمین قلعه' کهنه” در تصرف شیر مرد دزدار قلعه' بدرمه

(جماعت کبران قدیم در نفس قلعه' دریبولی) 211 hane ve 14 bîve, yeniler (جماعت کبران که از خارج آمده درین قلعه') دریبولی ساکننه رعیت فرموده شد برای میدان قلعه' دریبولی مع مردان قلعه' کراسون) 60 hane olmak üzere Giresun ve Tirebolu kaleleri erleri için raiyyet bulunuyorlardı. Tirebolu kalesinin hepsi 19.100 akçelik bir geliri vardı. Bu kale hıristiyan reâyası için de şu hüküm vazolunmuştu:

“Driboli kalesinin kadimî kâfirinden gayrı kendü ihtiyarı ile gelüb mütemekkin olan kâfirler Driboli kalesi ve Giresun kalesi müstahfizlarına raiyyet emrolundu hariçten sipâhi ve gayrı bunlara dahl idüb ispençe ve sâyir rüsüm talep olunmya asıl vatanlarında mülkleri var ise sahib-i timar olan mücerred ziraat eden kimesneden öşrün talep eyliye ve Driboli cemaatinden bazı kimesne defter ile yahut hüküm ile müsellemler olmuş imiş Trabzon vilâyeti tevdî-i defter olup arzolduğu mahalde emr-i şerif şol veçhile sâdır oldu ki defter ile ve hüküm ile müsellemler bozulup raiyyet emrolundu ve fuçî resmi onar akçe virürler imiş ve beşer akçe hakkı Kürtün zeâmetinden beşer akçe ifrâz olup Driboli'ye ilhak olup her fuçuya on beşer akçe hasıl bağlayub Giresun ve Driboli hisarı erlerine tâyin olundu ve gemileri ile getürdükleri gallâttan me'külât için ulak hizmetine kaadir olanlar alıkonulub baki gallâtların âdet-i kadîmelerinde gümrüklerin edâ ideler ve hariçten gelüb mütemekkin olan kâfirler dahi ulak hizmetin kadimî kâfirler ile beraber hizmet ideler deyü emrolunmağın... kaydolundu, ulak hizmeti bedel-i avâızdır nizâ olunmya”.

Bu kale kethüdâsı, bu sıralarda, Süleyman vl. Hamza, kale câmii imamı Hüseyin Fakih, Kale kapıcısı Ayas Midillü adlarındaki kimse-lerdi ve serbest ve müşterek timâra mutasarrıf bulunuyorlardı.

d) **Görelle Kalesi** (قلعه' کوراله تابع کورتون):

Kürtün Kazasındaki dört kaleden üçüncüsü Görelle kalesi idi ve bu mıntaka bu kazaya bağlı, aşağıda zikredeceğimiz, Kara-burun nahiyesi hudutları içinde bulunuyordu. Kanunî Sultan Süleyman

devrinde Görele kalesinde 7 hane müslüman ve 134 hane hıristiyan cemaati vardı, 9 müstahfız neferi mevcuttu.

e) **Bedirme Kalesi** (قلعه بدرمه ، بدرومه) :

Bugün Tirebolu hudutları içinde bulunan ve “Kale-i Bedirme” adı ile bir köy halinde bulunan bu kale, o zamanki Kürtün kazasının kalelerinden dördüncüsü idi ve bahis konusu olan devirde 13 müstahfız neferi vardı.

f) **Kara-burun nâhiyesi** (ناحیه قره برون در قضاہ کورتون)

Bugünkü Görele hudutları dahilinde bir köy olarak gördüğümüz Kara-burun, XVI. asır birinci yarısında Kürtün kazâsı nâhiyelerinden biri olarak gösterilmektedir ve burada bir çok timarları vardı ki, bu timarlara âit köylerden birisi de İsmâil-beğlü köyüdür ve bugünkü teşkilâtta da Görele’ye bağlı bir köydür.

g) **Yağlı-dere nâhiyesi** (ناحیه یاغلی دره مع قرای بیرام اوغلی در قضاہ کورتون) :

Bu nâhiye, bugün Torul kazasına bağlı, biri merkez nâhiyesinde diğeri Korom nâhiyesinde bulunan iki yağlı-dere köylerinden hiç birisi olmayıp, hâlen Tirebolu kazasına bağlı Esbiye nâhiyesinin Yağlı-deresi adı ile anılan vâdisi boyunca sıralanan köyler bölgesi idi. Zirâ, bugünkü teşkilâtta da rastladığımız Ak-köy, Enduz لولو , Akçe-klise, Oruç-bey بکلو اورج köyleri hep bu nâhiye dahilinde idi. XVI. asır birinci yarısında 68 köy ve mezreası zua mâ ve timar dirliği olarak 37.439 akçe gelir getiriyordu. Bayramoğlu köyleri denilen köyler de bu nâhiyede yazılmışlardı :

”دوکر تابع بیرام اوغلی ، مناستر تابع بیرام اوغلی ، کچی کوی تابع بیرام اوغلی ، اوغلولو تابع بیرام اوغلی ، انجیرک تابع بیرام اوغلی ، قوروکریش تابع بیرام اوغلی“.

h) **Kürtün nâhiyesi** (ناحیه کورتون در قضاہ مزبور) :

Bizzat Kürtün bölgesini ihtiva eden bu nahiyede o zaman Alayundlu (الایوندلو) , Kaya-kiriş (قیا کریش) , Eynesi (اینهسی) , Eğlence (اکلنجه) Gök-in (ساتılmış صاتلمش) , Oğuz (اوغوز) adlı köyler kaydedilmişti ki, bunların hemen hiç birisini bugünkü Kürtün nâhiyesi köyleri listesinde göremiyoruz. Her halde ad değiştirmiş olacaklar.

i) **Öregir nâhiyesi** (ناحية اوراکر در قضاء کورتون):

Her halde, bugün Tirebolu kazası dahilinde gördüğümüz İregür köyü bölgesi, XV. asırda bu havalide yerleşmiş olmaları muhtemel ve Çepni'ler gibi bir Türk boyu Öregir (Yüregir)'lere göre adlanmış bulunan, o zamanki Öregir Nâhiyesini teşkil ediyordu. Çünkü, tahrir kayıtlarında gördüğümüz köyleri arasında Boğa (بوغا), Boynu-Boğuk (بوینو بوغوق), Gül-yarı (کمیاری) köyleri bugün de Tirebolu köylerinden isimlerini muhafaza etmiş olanlardır.

j) **Elkerimli-Has nâhiyesi** (ناحية الكریملو خاص در قضاء کورتون):

XVI. asır başlarında sipâhilere dirlik olarak verilen bu nâhiye köyleri arasında "قریه ایلیک", "مناستر", "بوزجه", "اوصلو", "قریه الكریملو خاص" adlı köylere rastlıyoruz ki, yine her halde büyük kısmı itibariyle Tirebolu mıntakasında idi. Fakat bu isimlere bugünküler arasında tesadüf edilememektedir. Bu hususta daha derin incelemelere ihtiyaç vardır.

k) **Alahnas nâhiyesi** (ناحية الاحناس (!) در قضاء کورتون):

Kezâ bu nahiyeyi de sıhhatli olarak tesbit ve tâyin etmek mümkün olamamıştır. Bu nâhiye köyleri arasında görülen Çukurlu (چوقورلو), Çekel (چکل), Alahnas, Kara-çukur (قره چقور), Ara-köy (آراکوی) karyelerinin bir kısmı bugünkü Tirebolu, diğer bir kısmı da Kürtün'deki köy adları ile münasebet kurulabilecek derecede benzenmektedir. Ancak bu konuda da daha etraflı bir inceleme icap etmektedir.

8 — TORUL KAZASI VE TORUL KALESİ: (قضاء طرول):

Bugün Gümüşhane vilâyetine bağlı Ardasa kazası da o zamanki teşkilâtta Trabzon sancağının sekizinci kazasını teşkil ediyordu ve 3 köyü mirlivâ hassına, 57 köyü de zuamâ ve erbâb-ı timar dirliklerine tahsis edilmişti. Bütün mükellef sayısı 1127 haneyi, mecmu geliri de 72.743 akçeyi buluyordu. Torul kalesi müstahfızları sayısı ise 50 nefer idi. Her halde bunun sebebini bu sıralarda bu havalinin zaman zaman Safevî İranlılarının taarruzlarına hedef olmasında aramak lâzımdır. Bunu tahrir kayıtlarından da istidlâl etmek mümkündür.

Trabzon livâsı, sadece, timarları, sipâhileri ve kale müstahfızları nazara alınarak topluca anlatılmak istenirse, Yavuz Sultan Selim devrinde, şöyle görüldüğü tesbit edilebilir :

Sancağın bir mirlivâsı, 12 zeâmeti, 220 adet berat-ı hümayun ve 139 tanesi de beylerbeyi beraati (برات میرمیران) ile olmak üzere 359 sipâhisi, 7 dizdarı, 7 kethüdâ ve hepsi 289 kale müstahfızı vardır. Bunu Canik livâsı ile mukayese edersek görürüz ki, Samsun sancağında aynı devirde, 5 zeâmet, çoğu beylerbeyi beratı ile olmak üzere, aynı sayıda sipâhi, 2 dizdar (Samsun ve Ünye kaleleri için) ve sadece 51 müstahfız vardı.

Not : Bu makaleye esas ve kaynak olan Başbakanlık Arşivindeki tahrir defterleri (tapu defterleri) şunlardır :

No : 52 (H. 921)

No : 53 (H. 921 — 937)

No : 387 (H. 929)

No : 288 (H. 961)

ATATÜRK'ÜN II. MEŞRUTİYET İNKİLÂBININ HAZIRLANMASINDAKİ ROLÜNE AİT BİR BELGE

FAİK REŞİT UNAT

23 Temmuz 1908 de II. Abdülhamid'i Meşrutiyet idaresini yeniden kurmaya zorlayan hareketin kaynağı olan "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin Selânik'de müsait bir faaliyet sahası bulmasında ve bilhassa ordunun seçkin ve aydın genç subaylarının azimli ve cesur davranışlarına dayanmasına imkân hazırlayanlar arasında Mustafa Kemal Bey'in önemli rolü üzerinde, belki de politikacı rakiplerinin tesiriyle olacak, gereği gibi durulmamıştır.

13 Mayıs 1889 tarihinde ilk defa genç Tıbbiyelilerin¹ okul bahçesinde gizlice kurdukları "İttihad-ı Osmanî Cemiyeti", uzun istihale ve keşmekeşlerden ve faaliyet merkezi "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adı altında vatan dışında bir yerde, Paris'te işe girişikten sonra, memleket içinde istibdadının nüfuz ve kudreti her gün biraz daha artan II. Abdülhamid idaresinin karşısına çıkabilmenin ve programının baş maddesini teşkil eden Meşrutî idareyi kurmanın güçlükleri karşısında ne yapacağını şaşırılmış bir duruma düşmüştü. Dışarıdan yapılan gizli telkinlerle, teşviklerle ve zaman zaman verilen müphem talimatlarla yer yer kurulmaya çalışılan küçük heyetlerin bu işi başaramıyacakları da bir gerçektir. İstibdada karşı koyacak ve onu yıkacak kudrette bir imanla teşkilâtlanmış silâhlı bir kuvvete dayanmak zaruri idi. Paris'teki Jön Türkler, işte bu kuvvetten faydalanma ve onunla işbirliği yapma imkânını herkesten önce Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'e borçlu bulunmaktadırlar.

Doktor Nazım [1873-1926]'ın 1907 Eylülünde gizlice geldiği Selânik'te, "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" kurucuları ile 27 Eylül 1907 tarihinde yaptığı anlaşma² üzerine meydana gelen ve mem-

¹ Diyarbakırlı İshak Sükûti (1866 - 1903) Ohri'li İbrahim Temo (1865 - 1945), Kafkasyalı Mehmet Reşit (1872 - 1919), Arapkir'li Abdullah Cevdet (1869 - 1932). *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü*, İbrahim Temo, s. 18, Mecidiye 1939.

² *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Ahmet Bedevi Kuran, s. 418-419, İstanbul 1956.

leket dahilindeki faaliyetlerin sevk ve idaresini doğrudan doğruya Selânik'teki merkeze bırakan "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin, yurtiçi mücadeleye öncülük teşkil eden unsurlarının nasıl bir araya gelip teşkilâtlandıkları konusu, devrim tarihimizde her nedense gereği gibi aydınlatılmamış halde kalmış ve bu konuda Mustafa Kemal'in rolü sonradan unutturulmak veya hiç yokmuş gibi gösterilmek istenmiştir. Bu yazımıza esas teşkil eden ve Meşrutiyetin ilânından dört sene sonra, Selânik'te bir özel okul için yazdırılmış bir kitaba, hiç şüphesiz İttihat ve Terakkî sorumlularının tasvibinden geçmek suretiyle ve orta öğretim çağındaki genç nesillere İttihat ve Terakki'nin kuruluş safhaları hakkında bilgi vermek gayesiyle konulmuş olan bir makaleyi, isim vermemekle beraber Mustafa Kemal'in hizmetinin o tarihlerde henüz unutulmadığını göstermesi bakımından, üstünde önemle durulmaya değer bulmaktayım. Sözü geçen makalenin tam metni bu yazımıza eklenmiştir.

Uzun yıllar nisyanın, üstüne küller serptiği bu tarih gerçeğini, ilk defa bizzat Mustafa Kemal, 1922 yılı başlarında Ankara'da kendisiyle bir röportaj yapan *Vakit* gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman'a otobiyografisi hakkında bilgi verirken şöyle anlatmaktadır³.

"...Beni Suriye'ye nefyettiler. Şam'da bir süvari kıtasında staj yapmaya memur olmuştum. O sıralarda Dürzilerle bir takım meseleler vardı. Dürziler üzerine kıtaat sevk olunuyordu. Ben de bu meyanda gittim. Dört ay orada kaldım⁴. Kıtaata Lütfi Bey isminde bir zat kumanda ediyordu. Kendisiyle ahbab olduk. Şam'a avdette bu Lütfi Bey beni tüccardan Mustafa Bey namında bir zatla tanıştırdı⁵. Bu zat hakikaten ufak bir dükkânda ticaret yapıyordu. Tüccar Mustafa (Büyük Millet Meclisinde Kozan Mebusu Mustafa Bey) Mekteb-i Tıbbiye'nin son sınıflarında iken siyasetle iştigalinden dolayı üç sene kalebentliğe mahkûm olmuş, sonra Şam'a gelmiş, ticarete

³ Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile bir mülakat. *Vakit* gazetesi: No. 1468, 10 Ocak 1922.

⁴ Genelkurmay Harb Tarihi Dairesince tesbit edilen "Atatürk'ün Askerlik biyografisi"nde: "11 Mart 1905'te Havran ve Kuneytara bölgelerindeki Dürzilerin hükümet kanunlarına karşı koymalarını tenkile memur birliklerle (staj gördüğü süvari alayı ile) bu harekâta katıldı" denilmektedir.

⁵ Vatan ve Hürriyet —Âfet, *Bellekten*, No. 2, s. 297, 1 Nisan 1937.

başlamış diğer bazı arkadaşlarla beraber teşkilât yapmaya kalkışmışlar, o zamana kadar muvaffak olamamışlardı. Bu defa aynı işi beraber yapmayı teklif etti.

Hürriyet Cemiyeti namında bir cemiyet vücade getirdik. Bunu tevsi için aldığımız tedbirler meydanında benim muhtelif sunuf-ı askeriyede staj yapmak bahanesiyle *Beyrut, Yafa ve Kudüs'e* gitmem vardı. Böylece hareket ettim. İsimlerini saydığım yerlerde teşkilât yapıldı. *Yafa'da* daha fazlaca kaldım. Oradaki teşkilât daha kuvvetli oldu. Fakat Suriye'de arzu ettiğimiz derecede işi taazzuv ettirmek gayri mümkün görünüyordu. Ben de işin Makedonya'da daha seri gideceği kanaati vardı. Oraya gitmek için çare düşünmekte idim. Nefye dair hakkımda çıkan iradede *vesait-i sehile ile memleketine gide-miyecek bir yere gönderilmesi* kaydı vardı. Bu itibarla Makedonya'ya gitmek müşküldü. O esnada bir yanlışlık mahsulü olduğuna şüphe olmıyan bir mezuniyet tezkeresi elime geçti. Buna yanlışlık denilebilir. Fakat yanlışlık, şurada burada çalışan komite erkânının netice-i mesaisi olarak icadedilmişti.

Bu tezkereye nazaran mezunen *İzmir'e* gidebilecektim. İşin içinde bir yanlışlık olduğunun meydana çıkacağından emindim. Fakat o esnada *Selânik'de* Topçu Müfettişi bulunan *Şükrü Paşa*⁶'nın gayet vatanperver bir zat olduğunu hikâye ediyorlardı. Kendisine bir mektup yazdım. Kendimi ve maksadımı az çok açıkca anlattım. Bu maksatların seri seurette yapılması Makedonya'ya gitmeme mütevakıftı. Kendi evsafı hakkında duyduğum şeyler doğru ise delâlet etmesini rica ettim. Doğrudan doğruya cevap vermedi. Fakat ne şekilde olursa olsun *Selânik'e* gidersem işi temin edeceğini bilvasıta bildirdi. Tezkereyi cebimize koyduk Makedonya'ya gitmek üzere hareket ettim. Fakat hareketi müteakip meselenin meydana çıkması ihtimaline karşı izimi kaybettirmek için evvelâ *Mısır'a*, sonra *Yunanistan'a* gittim. Şayet bir malûmat olursa oralardan geçerken *Yafa'dan* bildireceklerdi. Hiçbir şey yazmadılar. Mütenekkiren *Selânik'e* girdim. Bir gece *Şükrü Paşa'yı* gördüm, benimle temastan tevahhuş ediyordu. Ben ciddî bir nokta-i istinat bulamaksızın dört ay kadar *Selânik'de* kaldım. Bu esnada Mektep Müdürü *Tahir Bey*, Hoca *İsmail Efendi*,

⁶ Edirne Müdafii Şükrü Paşa (1857-1915).

Ömer Naci, Hüsrev Sami, Hakkı Baha gibi arkadaşlara maksadımı anlattım. Hürriyet Cemiyetinin bir şubesini tesis ettim⁷.

Selânik'de bulunduğumu İstanbul haber alarak takibata başlamış. Oradan tekrar mütenekkiren Yafa'ya geldim. O zaman bir Akabe meselesi vardı. Kendimi derhal, hududa memur ettirdim. Arandığım zaman hudut üzerinde isbat-ı vücut ettim. Ceman iki buçuk, üç sene Suriye'de kalmıştım. Bu müddet zarfında her şey unutulmuştu. Makedonya'ya nakl için resmen müracaat ettim. Maksadıma nihayet vasil oldum, Selânik'e geldiğimde, bizim Hürriyet Cemiyetinin Terakki ve İttihat namını aldığını duydum. Doktor Nazım Bey, Paris'ten Selânik'e gelmiş :

“Terakki ve İttihat Cemiyetinin tarihte yeri var. O nam altında çalışılırsa daha iyi tesir eder” diye arkadaşları ikna etmiş, cemiyet o nam altında çalışmakta devam etti.”

Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyanatının yayımından sonra basında bunu ne teyit, ne de tekzip eder bir yazı veya mütalea görülmedi. 1926 yılında yayımlanan “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi”ndeki, o zaman Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri bulunan rahmetli Tevfik Bıyıklıoğlu (1888 - 1961) tarafından hazırlanmış kendisi tarafından söylenmiş bulunan, “Reisicumhur Hazretlerinin Terceme-i Halleri”nde de bu husus kaydolundu⁸.

Türk Tarih Kurumu tarafından 1931 yılında yayımlanan dört ciltlik tarihin Osmanlı Tarihine tahsis olunan üçüncü cildinde II. Abdülhamid istibdadına karşı başlayan hürriyet mücadelelerinden bahsolunurken, cildin müsveddelerini hazırlayan rahmetli Profesör Yusuf Akçura, IV. ciltte Atatürk'ün biyografisinden bahseden kısımları hazırlayan rahmetli Doktor Reşit Galip ve Tevfik Bıyıklıoğlu da bu olaydan gereken şekilde bahsettiler⁹.

Bu konuda ilk hâtıranın Cumhuriyetin onuncu yılında İzmir'de, Atatürk'ün Hürriyet Cemiyetinin Selânik şubesini kuranlar arasında

⁷ Mukaddes Tabanca — Âfet, *Belleten*, No. 3-4, s. 605-610, Vatan ve Hürriyet= İttihat ve Terakki, Hüsrev Sami Kızıdoğan, *Belleten*, No. 3-4, s. 619-625. Ekim 1937; s. 50-51. (Bu yazıların ilki 19 Mart 1938 ve ikincisi 18. Mart 1938 tarihli *Ulus* gazetelerinde de yayımlanmıştır.)

⁸ s. 50-51.

⁹ *Tarih*, cilt III, s. 140-141; *Tarih*, cilt IV, s. 18-19, İstanbul 1931.

zikrettiği Hakkı Baha Pars'ın “*Kızım Vedideye*” başlığıyla yazdığı bir mektubta açıklandığını görmekteyiz¹⁰. Rahmetli Hakkı Baha'nın naklettiği bu hâtıraya göre, adı sarih olarak zikredilmemekle beraber, Mustafa Kemal, 29 Ekim 1907 (16 Teşrinievvel 1923) günü Selânik'te evlerinde yapılan bir toplantıya Terakki ve İttihat Cemiyetine yeni kaydolanlar hakkında tatbik olunan usule uygun olarak rehberiyle birlikte gelmiş ve hakkında merasim yapılmıştır¹¹. Bu hâtıraya göre, Mustafa Kemal Cemiyete, vazifesi Selânik'e resmen naklolunduğu 13 Ekim 1907'den sonra kabul edilmiş gösterilmektedir.

Bu hâtırının yazılmasından dört sene sonra, Türk Tarih Kurumu tarafından çıkarılmaya başlanan “*Bellekten*” için Atatürk bazı hâtıralarını Profesör Âfet İnan'a nakletmeye ve bunlar “*Atatürk'ü Dinlerken*” genel başlığı altında Bellekten'in ilk sayılarında yer alması başladı. Bunlardan “*Vatan ve Hürriyet*” başlıklı Şam'daki ilk teşebbüsü, “*Mukaddes Tabanca*” ise Selânik'teki şubenin kuruluşuna ait yemin törenini anlatıyor. Bu törende bizzat bulunmuş olan Eskişehir Milletvekili rahmetli Hüsrev Sami Kızıldoğan'ın “*Vatan ve Hürriyet = İttihat ve Terakki*” yazısı da kendisinin bu törene ait intibalarını naklediyordu.

Hüsrev Sami Bey, 1907 Martı sonlarında Paris'e kaçarak Selânik'ten ayrılmış bulunduğu için 1907 Ekim ayında Hakkı Baha Bey'in evinde yapılan bir törende bulunması bahis konusu olamayacağı ve Hakkı Baha Bey'in bu konuda bir zühule düşmüş bulunduğu görülüyordu. Belki de hatırladığı, Mustafa Kemal Beyin 13 Ekim 1907 tarihinde Selânik Üçüncü Ordu Erkâniharbiyesine tayin olunduktan sonra kendilerinin gizli çalışmalarına ilk katılmıştır.

Geçen sene bir tesadüfle İstanbul'da Sahafklar çarşısına düşen eski kitaplar arasında elime geçen “*Yeni Usul Talim-i Kıraat*”in beşinci cildinde yer alan makalede gördüğüm “Beşinci ordudan üçüncü orduya nakleden bir Erkân-ı Harb Zabiti Mekteb-i Tıbbiye'den tardedilmiş Şam'da ticaretle iştigale başlamış bir zat ile buluşarak bir “Hürriyet Cemiyeti” teşkiline karar verdiler. Bu cemiyete Selânik'te bir şube ihdasına çalıştılar. Hemen sınıf rüfe-

¹⁰ *Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri*, Hakkı Baha Pars, s. 56-60, İzmir 1931.

¹¹ Bu merasim hakkında bilgi edinmek için bk. *İttihat ve Terakki Hâtıralarım*, Kâzım Nami Duru, s. 15, İstanbul 1957.

kasından bazı gençlerle, şimdi birer mevki-i mübeccel ihraz eden zevat-ı âliyeden bazılarıyla görüştü. Nihayet bir cemiyetin esasını kurdular. . .” şeklinde sıralanan satırlar, Hakkı Baha Bey’in hâtrasının uyandırdığı istifhamı çözmüş oldu. İttihat ve Terakki’nin sorumlu organları tarafından yazılan ve olayı, zamanında bir teyit hükmü taşıyan bu satırların ışığı altında, Atatürk’ün Şam’da bulunduğu sırada Selânik’e hangi tarihte gelmiş ve tekrar Şam’a dönmüş olduğunu, Selânik’te İttihat ve Terakki’ye esas teşkil eden ve on kişinin¹² gizlice anlaşılıp çalışmaya başlamasıyla gelişen “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”nin hangi tarihte faaliyete başlamış bulunduğunu araştırmaya çalıştım.

Mustafa Kemal Bey, Şam’a ilk defa 11 Ocak 1905 tarihinde Kurmay Yüzbaşı olarak gitmiş ve staj için süvari alayına verilmiştir. Bu alay 11 Mart 1905’de Havran’daki Dürzî harekâtına karşı sevk olunmuştur. Dönüşte 4 nisan 1903 den beri Şam’da yerleşip ticaretle geçinmekte olan Tıbbiyeli Mustafa Bey’le (Cantekin 1878—1955) tanışıp anlaşmıştır. Bir senelik süvari stajı sırasında dolaştığı diğer garnizonlarda Yafa, Hayfa ve Kudüs’te teşkilâtı genişletmeye çalışmış ve en nihayet gizlice Selânik’e gitmek ve asıl oarada gayesine uygun bir arkadaş gurubıyla anlaşmak imkânını bulmuştur. Hakkında takibat başlayınca da Suriye’ye dönmeye muvaffak olmuş ve Akabe’deki harekât sahasında vazife alarak izini kaybetmiştir.

Akabe harekâtının 11 Aralık 1905 - 1 Ekim 1906 tarihleri arasında cereyan ettiği¹³ ve Genelkurmay Harb Tarihi Dairesi kayıtlarına göre Mustafa Kemal Bey’in 14 Kasım 1906’da topçu stajı yapmak üzere tekrar Şam’a döndüğü bilindiğine göre Mustafa Kemal’in, hiç değilse 1906 Ekiminden üç dört ay önce Selânik’te bulunmuş ve teşebbüsünü yapmış olması gerekmektedir. 27 Eylül 1907’de Doktor Nazım ile yapılan anlaşmaya kadar “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” adını muhafaza eden teşekkülün kuruluşu da katî bir gün söylenmemekle beraber Temmuz 1906 içindedir¹⁴. Bir

¹² Bk. aynı kitap, s. 13. Bu on kişiden biri olan ve Redif 42. alayın ikinci Gevgili taburu ikinci Doyran bölüğünde üsteğmen bulunan (*Selânik Vilâyeti Salnâmesi*, 19. defa, s. 182) Hakkı Baha Bey (1869-1942) Selânik Askerî Rüştiyesindeki öğretmenlik görevine 4 Mayıs 1906 tarihinde başlamış bulunuyordu.

¹³ *Akabe Meselesi*, Mirliva Rüştü, İstanbul 1326.

¹⁴ *İttihat ve Terakki Hâtıralarım*, Kâzım Nami Duru, s. 13.

arkadaşımın hususî kütüphanesinde gördüğüm ve sonradan bu on kişiye yine Eylül 1906 içinde katıldığı kendisi tarafından naklo-lunan Enver Paşa'nın bizzat kaleminden çıkmış hâtıratına bakılınca, 10 kişi arasındaki anlaşma, Mustafa Kemal'in teşebbüsünün bir devamı olduğunda hiç şüphe bulunmadığına göre, 1906 Temmuzundan daha önceki bir tarihte yapılmış olmak ve Mustafa Kemal'in de 1906 ilkbahar aylarında (muhtemelen Nisan-Mayıs) Selânik'e gelmiş olduğunu kabul etmek doğru olur düşüncesindeyim. Zaman seyri içinde olayın yeri az çok böylece belirdikten sonra, bu konuda yapılacak yeni incelemelerin gerçeği daha çok aydınlayacağı da şüp-hesizdir.

Bununla beraber büyük Atatürk'ün henüz 25 yaşında bir genç Kurmay subay iken, memleketi hürriyete kavuşturmak yolundaki cesurane bir hareketinin tarihî yerini ve önemini belirtip hatırlat-mıya vesile veren ve ayrıca o devir okul kitaplarında hakim olan eğitim anlayış ve düşünüşünü de belirten aşağıdaki makaleyi, bir tarih belgesi olarak değerlendirmiş olmayı da, o büyük insanın hâtu-rasına saygının gerektirdiği bir ödev bilmekteyim.

Yeni Usul Talim-i Kıraat'tan ¹⁵ :
(Beşinci kısım, s. 302-308)

OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ*

Size bu derste gayet mühim bir vaka-i tarihiyeden, milletimizin ullanv-i şanına ait bir meseleden bahis ile Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti muhteremesinin suret-i teşekkülüne ait bazı malûmat-ı müfide ita edeceğiz : Bundan yirmi bir yirmi iki sene evvel "İstanbul'da bazı hamiyetli gençler tarafından Osmanlı vatanını zulümden kurtarmak, hürriyet ve saadete nail etmek emel-i âliyesiyle "İttihat

¹⁵ Kitabın altıncı kısmınının iç kapağı ile yazının Mustafa Kemal'den bahseden sahifesinin (s. 304) fotoğrafları yazıya eklidir. Kitap kabında görülen 1330 tarihi o zamanki geleneğe uygun olarak Hicridir, Rumisi 1328 (M. 1912) dir.

Kitabın yazarı, 28 Şubat 1881 de kurulmuş olup iptidai, rüşdî ve idadî sınıfları bulunan ve şimdi İstanbul'da Şişli Terakki Lisesinin esasını teşkil eden "Terakki Mektebi" adlı özel okulun Müdür Muavini, Tarih ve Türkçe öğretmeni olan zattır.

* 22 Ağustos 1908 de yapılan Paris anlaşmasından sonra Cemiyet "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını tekrar almıştır.

ve Terakki” namı ile bir cemiyet teşekkül etmişti. Bu gençler kendilerinden evvel gelen büyük fikirlerin edebiyat-ı ahraranesiyle gözleri açılmış, Garp âsar-ı inkılâbiyesini okuyarak fikirleri parlamış olduğu için yaşadıkları şerait-i elîme-i istibdadiyeden hem kendilerini, hem milletlerini kurtarmak azminde bulundular. Vaktiyle teşekkül eden Yeni Osmanlılar Cemiyetinin, Mithat Paşa, Kemal Bey ve onlara peyrev olan eazım-ı erbab-ı hamiyetin menakıb-ı fedakâraneleri, bu gençlere kuvvet-i kalp vermiş idi. Lâkin —istibdadını sayesinde saltanat sürdüğü millete tercih eden— Abdülhamid’in şedaid-i zulmü altında binlerce kurban vermekten başka bir şeye nail olamamışlardı. Her gün adetleri artan bu mücahidin-i hürriyetten birçoğu deniz diplerine gönderilmiş, rutubetli zindanlarda mahvedilmiş, en çok kısmı da ateşli çöllerin susuz kumları arasına nefyedilmişti. Bu menfilardan bazı bahtiyarlar nice bin mihnet ve meşakkati ihtiyar ederek Avrupa’nın sine-i hürriyetine atılabilmişlerdi. Sonra bunlara İstanbul’un muhit-i mukassi-i i’tisafında yaşayamıyan bazı hamiyetkâran da iştirak etti. Artık, bunlar bütün gayretlerini neşriyata hasretmişlerdi. Efkâr-ı Osmaniyeyi hazırlamak, uyandırmak için İsviçre’de, Fransa’da, İngiltere’de, Mısır’da birçok gazeteler, risaleler tabediliyor, pek büyük müşkülât ile dahil-i vatana gönderilebiliyordu. Fakat karşılarındaki heykel-i istibdat, bu tevessüat-ı ahraraneyi boğmak için tezyid-i mezalimden geri kalmıyordu. Avrupa’dakilerden bazıları aldıkları terbiye-i fikriyenin noksan olmasından naşi ne elîm mahrumiyetlere tahammül edebildiler, ne de Abdülhamid’in mevaid-i kâzibesine mukavemet eylediler. Kendilerinden büyük işler memül iken, İstanbul’a avdetle zir-i pay-ı zalime vaz-ı cebin-i memlûkiyet ettiler. Bu hal dahil-i vatanda henüz uyanmaya başlıyan erbab-ı sâye fütur verdi. Bir yerde toplu olanlar zaten şüpheye uğradıkça çil yavrusu gibi dağıldıklarından bittabi kuvvetleri de inkısam etti. Ancak bundan yalnız bir fayda husule geldi ki —esas itibariyle ehemmiyetlisi idi— o da azminde sabit kalan erbab-ı şebabın her gittikleri yerde fikirlerini, maksatlarını telkih edebildikleri birer muhit-i müstait bulabilmeleri idi. Vatanın her tarafında perverşiyab olma başlıyan bu efkâr-ı ahrarane eshabı birbirinden bihaber bulunuyorlardı. Tevhid-i mesai edemedikleri için muvaffakiyetlerinden de emin olamıyorlardı.

Beşinci Ordudan Üçüncü Orduya nakleden bir Erkân-ı Harb zâbiti, Mekteb-i Tıbbiye’den tardedilmiş Şam’da ticaretle iştigale

başlamış bir zat ile buluşarak bir “Hürriyet Cemiyeti” teşkiline karar verdiler. Bu cemiyete Selânik’te bir şube ihdasına çalıştılar. Hemen sınıf rüfekasından bazı gençlerle; şimdi birer mevki-i mübeccel ihraz eden zevat-ı âliyeden bazılarıyla görüştü, nihayet bir cemiyetin esasını kurdular. Şu kadar ki o vakit ittihaz olunan tarikin neticepezir-i muvaffakiyet olması meşkûk idi. Binaenaleyh bu cemiyet ittisaa muvaffak olamaksızın hal-i rüseyimde kaldı. Aradan bir hayli müddet daha geçti. “Makedonya Meselesi” alevlenmiş, devletlerin müdahalesi memleketimizi müşkül bir hale koymuştu. *Mürzsteg Programı** erbab-ı hamiyeti ciddiyetle çalışmaya sevketti. Bunun üzerine eski “Hürriyet Cemiyeti” âzasından on zat birer suretle tanışarak görüşerek esas bir teşkilât yapmaya karar verdiler. Uzun uzun münakaşalardan sonra merkez-i umumi Selânik’te olmak üzere “Osmanlı, Hürriyet Cemiyeti”ni büsbütün yeni bir tarzda vücade getirdiler. Cemiyetin müessisleri hakiki bir *İhtilâl Komitesi* suretinde hareket etmeyi münasip gördüler. Bu kuvvet tezayüt edinceye kadar her türlü teşebbüsatta gayet hafî kalmayı iltizam ettiler. “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” yavaş yavaş efradını tezyide başladı. Efradın hiçbiri diğerini tanımıyordu. Bu cemiyetin kuvveti Avrupa’daki İttihat ve Terakki Cemiyetinin sebatkâr âzaları tarafından bilvasıta haber alındı. Fedakâr âzadan biri Selânik’e gönderildi. Bu zatın teklifi üzerine iki cemiyet anlaştı menfaat-i vatan ittihatından olduğundan birleştiler, işte 1322 senesi nihayetlerine doğru “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” merkez-i umumi-i dahilisi Selânik’te olmak üzere “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”ne inkılâp etti**. Bundan sonra cemiyet vilâyatta husule getirdiği şubelerin mesai-i müşterekeleriyle fevkalâde bir surette kuvvetlenmiye, çalışmaya başladı. Kuvvet arttıkça mevcudiyeti mahsus oluyordu. *Reval Mülâkatı**** cemiyetin mesaisine başka bir kuvvet verdi. Şimdi artık zulme karşı geliyordu açıktan açığa ilân-ı muhasama lâzım geliyordu. Zaman öyle bir kabiliyet bahşediyordu ki bundan istifade etmemek azîm bir hâta olacaktı. İlk işaret-i muhasama Selânik’ten verildi. Bir kahramanı

* Makedonya ıslahatı için Avusturya ve Rusya tarafından hazırlanan ve öteki büyük devletlerce de onaylanarak Osmanlı devletine tebliğ edilen 9 Ekim 1903 tarihli program. (*F. R. Unat*).

** İki cemiyetin arasındaki anlaşmanın 27 Eylül 1907 tarihinde imzalandığı kesin olarak bilindiğine göre, 1322 (1906) tarihi yanlıştır (*F. R. Unat*).

*** 9 Haziran 1908

hürriyet ve hamiyet merkez kumandanı Nazımı herkesin Beyaz Kule bahçesinde bir musiki-i ahenktar dinlediği bir eğlence gecesi kendi hanesinde yaralandı. Ondan sonra vekayi birbirini vely etti.

Bir gün *Niyazinin* hurucu mahafil-i Hamidiye'de bir bomba gibi patladı. Onu *Eyüp Sabri* takip etti. Selânik'ten bir sır gibi birden bire kaybolan *Enver* birkaç gün sonra Tikveş dağlarından tehditname gönderiyordu. Yıldız şaşırılmış, ne olacağını bilmiyordu, kuduruyordu. En güvendiği *Şemsi Paşa* da kendisini Manastır'da bekleyen kaderine kavuşmuş idi. Artık her taraftan "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin vesait-i icraiyesi, depboylardan aldıkları silâhlarla dağlara çıkıyorlardı. Anadolu'dan üzerlerine gönderilen gazanferler Abdülhamid'in son ümitlerini de bütün bütün münkesir ettiler. Bu vekayi o kadar çok ve o kadar seri bir surette birbirini vely ediyordu ki tâyin-i mahiyeti kabil değildi.

Bu hâdisatı bütün ananatiyle yaşayanlar bile hafızalarını yoklayıp da bir yere cemedemezler. Nihayet bir gün (1324 sene-i maliyesi Temmuzunun onuncu perşembe günü *) —Ey, büyük gün. Seni unutmak mümkün müdür acaba?— her taraftan Yıldız'a telgraflar, emirler yağmaya başladı. Milletın Kanunu Esasiye intizar ettiği bildirildi. İstanbul halkının hiçbir şeyden haberdar olamadığı o gün, Yıldız Kanunu Esasinin ilânına —bilmecburiye— karar verdi.

İşte "İttihat ve Terakki" cemiyet-i mübeccelesinin ilk vazife-i muazzaması bu suretle müntic-i muvaffakiyet olmuştu. Nusretullah cemiyetle beraberdi. Unutmıyalım ki her türlü menfaat-i hasiseyi istihkar eden bu cemiyet her vakit Nusret-i İlâhiyeye mazhardır. Onu sevelim, daima tebcil ve takdîs edelim.

Şu okuduğunuz ders "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" hakkında size bir fikr-i icmalî vermiştir. Cemiyetin icraat-ı hasenesi, inkılâbın suret-i zuhuru, 31 Mart vak'ası, İstanbul'un Hareket Ordusu tarafından suret-i zaptı, Abdülhamid'in hal'i, ilk Hürriyet Padişahı Sultan Mehmet Han-ı Hamis Hazretlerinin hakikî bir millet babası mevkiini işgal buyurması gibi vekayi ile onu takip eden ahval ve vukuatı daha ileri sınıflarda "Tarih-i İnkılâb-ı Osmanî" dersinde mükemmelen muhakematıyla beraber göreceksiniz.

Şimdi bu dersten alacağımız netice şudur : Bir milletin hürriyeti verilmez alınır. Erbab-ı hamiyet ve fedakâran-ı hürriyet daima sayan-ı takdîs ve tebcildir. Milletini seven Padişah-ı âzamımız milletin sertac-ı ibtihacıdır.

* 23 Temmuz 1908.

کیمی اصول

کلاوت ملیہ رفقائے انسانیہ

اور، وراثت حاصل آتی ہے، آدینہ معاشی طور پر اہمیت رکھتا ہے۔
اساتذہ جامع و اشفاق طلبہ کو اسی وقت و مکان پر پہنچانے کے لیے
مطالعہ ، ادب استیصال و ان رولان کمال قابل ملاحظہ ، متن ، مباحثہ
مطالعہ پر توجہ دینا چاہیے کہ ان کے اہمیت حاصل کر کے اور
معلومات حاصل کرنا ، ترجمہ اصول ، عقائد کتب ، مباحثہ ملیہ ،
نقد و تکرار کتب ، ملاحظہ و تکرار ، اثر اہمیت ، فنون و معانی و اہمیت
و کتب پر ملاحظہ طلبہ کو اسی وقت و مکان پر پہنچانے کے لیے

صاحب و ناشر :
ملائیہ کتب خانہ
احمد ہوسٹ و ٹائٹ
عجری :
ملائیہ کتب خانہ
شہادہ شرقی

پہلی طبع

آئینہ قسم

مرتبہ حاصل کرنا
۱۳۳۰
ملائیہ
۱۳۳۰
دیکھیں ، ملیہ

کیمی اصول تلمیذات - پہلی قسم

المبلغ فونڈی وہ اقسام آیدیں . الحق ویند بالکل بر قائمہ
حصولہ کلمی کا اساس شایرہ الہامیہ آیدیں - اودہ مندرجہ
تاریخات لاریاں شایرہ مریکٹگری وہ مکرگرنی ، مقصدی
تلمیح اہمیت کلمی بر عجل مستند برہ یلمی آیدیں ؛
و ملک مر طرفہ برور شایرہ اولانہ ہشتان و انکار احراق
احادی بر رذائل شیہ و یلمی آیدیں . وجہ سالی اہمیت
کلمی ایچون موقیبت نہ اندہ امین اولہ میوروی .
بندی اوقول اوچی ارویہ قتل امین پارکلان محبت
شایرہ کلمی ملرہ اہمیت شایرہ مکرگرنی ہشتان
برقائت ایچہ ولو نہ بر (حریت جمعی) و تکلیف اودہ برور
بروجت ملائیہ بر تیب احداث چائیند . ملرہ مستند
رفیقانندی بخی کچلرہ ، شمشیر برور موع میجل احراز
ایچن ذوات بالہن بخیلرہ کوروشدی ، نایت برجمت
اساسی نوردربر . شو قدر کا اوقت انجانا کلام طرفہ تہمت
موقیبت اولہ می مکرگرنی آیدیں . بنا علیہ بروجت اسامہ
موق اولہ می مکرگرنی . قہمن برخیل مدت
دعا کلمی . (ما کونیا سہمی) گھونش ، مولک
مدانہ می ملکتری بیکل برہ قویندی . (مورسوخ)
برغرامی اہمیت جمعی جہتہ چائیند سون آیدیں . بولک
اوزرت اسکی (حریت جمعی) اعضائندی اون ذات بر
سورگہ طایعہ کوروشدی اسکی بر تکلیف ایچہ قرار
وردربر . اوزون اوزون مانتہ ملرہ مکرگرنی

Yeni Usul Talim-i Kiraat kitabının altıncı kısmının iç kapa ile beşinci kısmının Mustafa Kemal'in Şam'da « Hürriyet Cemiyeti » ni kuruşundan bahseden sahifesi

KONYA, KARAMAN VE CİVARI, AKHİSAR, MANİSA, İZMİR, AYDIN VE EDİRNE'DE TETKİKLERİMİZ ESAS NOKTALARI ÜZERİNE BİR GEZİ RAPORU

Ord. Prof. Dr. SÜHEYL ÜNVER
Türk Tarih Kurumu Üyesi

Memleketimizde birçok incelemeler yapılmaktadır. Bunları tesbit edenlerin zaman zaman yazdıklarını cidden istifade ile okuyor ve çok yeni şeyler öğreniyoruz. Eskiden beri böyle gezileri münferid bile olsa gerek şahsen ve gerek Üniversitemiz haftaları münasebetiyle yapmağa çalıştım ve bunlar hakkında bazı yayınlarda bulundum, bütün müşahedelerimi de o yerlere mahsus defterlerime dikkatle aldığım fotoğraflar ve yaptığım resimlerin ilâvesiyle itinalı bir şekilde yazdım. 330 u bulan bu defterlerin 20 kadarı bu gezintilerime aittir. Bu sefer de Kurumumuzun semahatiyle ilk defa aldığım tahsisatla bir iç tetkik gezisini yukarıda sıraladığım şehirler ve civarlarında yaptım. Bütün gördüklerimi Konya-Karaman, Akhisar-Manisa, İzmir-Aydın ve Edirne'ye aid hususi defterlerime geçirdim. Bu defterlerin herhangi bir vesile ile Kurum üyelerimizce beni teşcian görülmelerini pek isterim. Cümlesi İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsünde hususi tesisime hibe edilmiştir. Arzu edenler orada kolaylıkla görebilirler.

Eskiden beri itiyadım her gördüğümü ve başkalarınca görülüp faydalar mülâhaza ettiğim noktaları tesbit etmek, resimlerini almak ve yapmak, tetkik gezilerimin baş övedidir. Tetkiklerimin cümlesi bu defterlerimde yer alamamıştır. Zira içlerinde taş üzerine yazı ve tez-yinat gibi mahkûkâtın istampajları ve büyük kıt'ada yaptığım muvafak olmuş ve vesika mahiyetinde suluboya resimler ve diğer notlarım ayrıca o gittiğim yerler için açılan ve cümlesi Enstitümüzde mevcut dosyalarda da durmaktadır. Bunlar da ayrıca mühim bir yekûna balığ olmuştur; içinde çok istifadeye şayan malzeme vardır. Bunlar bütün Kurum üyelerimiz, sanat ve bilgiye meraklılar için daima emre amadedir.

Bu gezilerde tuttuğum hedef şimdye kadar üzerinde durulmayan lakin esasında çok mühim ve kültürümüzle çok alâkalı hususlardır. Meselâ ziyaret ettiğim yerlerde ön plânda kütüphaneler gelir.

Bu kütüphaneleri tasnif edenler ve ettirenler çalışmışlar ve çalıştırılarak defterlerde ve fişlerde fihristleri tanzim olunmuştur. Şunu üzümlere itiraf etmek yerinde olur ki, fişlerinde bir kitabın da bir insan gibi tercümeihâli olabileceği düşünülmemiştir. Meselâ fişlerde, ilmî olmaktan hariç birçok lüzumsuz tafsilât ile doldurulduğu halde, esas noktalara az temas edilmiştir.

Meselâ bu fihristleri basılmış ve basılmamış defterlerde veya fişler halinde ele alsanız, hattatı, nerede ve hangi tarihte istinsah edildiği, pek nadir müellif nüshası olup olmadığı, şark veya filiğranlı garp veya memleketimiz kâğıtları ve asırları üzerinde olduğu, kâğıdın mühreli veya âherli farkları. Tezhib usulleri ve tarzları, tarihî olmayanlarda devirleri, kap ve süslemelerin sanatkârları, metin harici kayıtlar ve mühürlere, kapların el ile süslenüp süslenmediklerinin tavsifi... gibi hususlara asla dikkat edilmemiştir. Bunun şu ziyânı olmaktadır. Bu noktaların tahkiki için bu yazma kitapları birer birer yeniden elden geçirmek mecburiyeti vardır. Anadolu'daki kitapların cild bakımları yerinde değildir. Büyük şehirlerde göz önündeki kütüphanelere ihtimam gösterilmiş ve kıyıda ve daha ufak yerlerdeki kendi kaderlerine bırakılmıştır. Bu nokta çok üzücüdür. Bu dediğim hususlara merakım olduğundan, defterlerimde ve ilimler tarihimiz için çok mühim toptmaların mevcudiyetini tebşir edebilirim. Ne yazık ki bunlar yeniden fiş yapılırcasına ve çok vakit kaybederek temin ediliyor.

Bir ufak misâl vereyim :

Meselâ Aydın Kütüphanesinde bir yazma Saib Divanı üzerinde vak'anüvis ve Hekim Şanizâde Ataullah Efendi mührü ve temellük kitabesi mevcuttur. Diğer kayıtlarla beraber bunu mühim gördüm. Mahallinde fişine işaret ettirdim. Zira Aydın'ın yanında Tire'de ölen Şanizâdenin kütüphanesine aid bir eserin Aydın'a gelme şekli de incelenmeğe değer. Bu fikir üzerinde durulursa meçhul birçok noktalar aydınlanabilir. Meselâ Şanizâde sürgüne giderken ana kitapları beraberinde getirmiştir. Vilâyetlerimizdeki kitaplıklarda yazma eserler bu görüşleri içine alarak yeniden gözden geçirilmelidir. Yaşlı olan memurlardan bazıları istisna olunursa, yeni neslimiz içinde kütüphanelerimize atanan meslek mekteplerinden veya hariçten getirilenler eski

harfleri bilemiyorlar ve kitap meraklıları geldikçe onların diğer Garp memleketlerinde olduğu gibi etrafını alarak yeni bir şeyler öğrenmeğe heves etmiyorlar ve hem bir haftada azim ve merak ederek pek kolaylıkla öğrenilmesi mümkün eski harfleri okumağa hiçbir temayül göstermiyorlar. Bir de kitapları tanımamaları hususuna temas etmeyeceğim. Zira bugün hâlâ değişmeyen eski zihniyetimizle istifademizi mucip tenkidlere tahammül göstermiyor ve hemen kırılabiliriz. Bu cihetle bazı hakikatleri açıklamak istemiyorum. Çok defa kendilerini haksız olmalarından müdafaaya yeltenenlerin yanlış hükümleri ile karşılaşmak hoş olmuyor. Velhasıl bunların kitap bakıcıların birer arı gibi anlar anlamaz kitaplarla haşır ve neşir olmaları icabeder. Gelenlerin önüne çok defa tatminkâr olmayan fihrist veya fişleri sunmaları bitmiş bir vazife telâkki edilmemelidir.

Artık hafızıkütüpler bir bir tanımaları icabeden kitapları hakkında gelenleri de Garpte olduğu gibi tenvir etmelidir. Bu pek önemlidir. Bunun vazifeleri icabı bağılı olduğu makamlarca kendilerine duyurulmalıdır.

Sonra mahallerinde bulunan muhtelif devir ve asırlara aid mimarî eserlerin gözden kaçan en ufak misâlleri tetkik mevzularım içine girmektedir. Keza bunlar defterlerimde yer almıştır. Buna bir misâl vereyim. Manisa müzesinde Alaşehir (eski Filadelfiya) da bir mahalden getirilmiş Eskülap, Venus ve mümasili heykellerinden ençok şimdiye kadar üzerinde durulmayan Eskülap üzerinde düşündüm. Çünkü "Asclepiade olmayan yerlerde Eskülap heykeli bulunmaz. "Sanctnaire" lerde de mutad değildir. Diğer heykellerle bir arada bulunması ikinci bir Delphe olduğunu hatırlatmazsa da arkeoloji noktasından buldukları yerin mahallerinde araştırma yapmak lâzımdır.

Bir de müzede bulunan Fallus kültüne aid taşların coğrafî durumu aydınlanmalıdır. Gittiğim yerlerdeki müzelerin de öğretici mahiyette maalesef resimli broşürleri yoktur. İç turizm dâvasında bu nokta, bazı turistik broşürler bir tarafa bırakılırsa, çok ihmale uğramıştır.

Gittiğim yerlerin bazılarında turizm propagandası yapan büro olduğu halde maalesef turistik hiçbir ilerleme yoktur. Lokantalar ve oteller tamamen mahallî şehir idarelerinin kontrolü haricinde kalmıştır. Yani bir yer başsız nasıl idare olunuyorsa gezdiğim şehirlerde ne halkı aydınlatma ekibi ne de kontrol sistemi. Belki kadroları tamam, amma asla işlememektedir. Bunlara mutlaka âcil tedbirler bulmak lâzımdır.

Bunları raporuma işaret etmek mecburiyetindeyim. Çünkü, trafik kontrolsüzlüğü başta olmak üzere, eski devirlerin ihmalleri asla düzelme yoluna girememiştir.

Bulduğum yerlerde halk bilgisi (tıbbî ve sosyal folklor) mevzuları ve dil bahisleri çok bâkirdir ve maalesef mahallî teşekküller kurulup ciddiye alınmış değildir.

Defterlerimize buna dair bazı malzemeyi koyduk. Bu işaret olunan misâller bu vâdide ele alınabilecek pek çok sayıda mevzuu hatırlatmaktadır. Bunlara aid örnekler verememekle üzgünüm. Amma Anadolumuzun her yerinde folklor bilgilerini toplayacak bir teşkilâtın kurulması çok lâzımdır.

Gittiğim şehirlerde oraların canlı tarihi ve ayaklı kütüphaneleri olarak tevkîr edilen, bir köşeye büzülmüş kıymetli ve o nisbette mütevazı şahsiyetlerinden kültürümüz noktasından istifade edilmeleri tavsiyeye şayandır. Bu zevat ile bilhassa temaslarda bulduk. Evlerde, ötede beride kalmış kıymetli malzemeyi haber verdiler ve fikirlerinden çok faydalandık. Bu satırlar arasında onlardan misâller vermek istedim. Fakat muhtasar bir raporun hududu içine giremez. Edirne'den canlı bir misâl vereyim. Edirneli Hafız Rakım Ertür Bey üç çeyrek asırlık dinî, resmî ve hususî hayatında Edirne'nin bugün mevcut olmayan eski ekonomik ve kültürel hususlarını müteaddid defterlere yazmıştır. Bunlarla Edirne tarihi ile meşgul olanlara çok faydalı olmaktadırlar.

Konya'da, Karaman'da, Aydın'da, İzmir'de ve Manisa'da folklorumuz vâdisinde istifade ettiğimiz zevattan topladıklarımız da bir hayli yekûn tutmaktadır.

Eski eserlerimizin bulunduğu yerlerde halk ve vakıflar ve millî eğitim makamlarınca sıra ile tamir olunduklarını gördüm. Para toplayan halk teşekkülleri tamir ettikleri binaların bütün pitoresk eski hususiyetlerini yok etmekte ve ucuz olsun diye usta geçinenlerin plânsız ve çok kötü çalışmaları görülmektedir. Vakıflar ve Millî Eğitime aid olanlar nisbeten programlı ve lâkin parça parça yapılmaktadır. Resmî tamirler iki kısma ayrılmaktadır. Bir kısmı dış tamirdir. Önce haklı olarak o yapılıyor. Tahsisat birtince tamamlanması ertesi seneye kalıyor. Bu yüzden senelerle yarı kalmış dış tamirler var. Ekseriya iç tamirler mümkün olmuyor. Bazıları yeni tahsisat elde edilebilirse kabil oluyor. Bazı yerlerde bunlar bir senelik programlara ayrılmış, fakat

halkın müdahalesiyle yapılanlar tecî ve utanılacak kadar kötüdür. Sanatimizin inceliğini ortadan kaldırır mahiyettedir. Nitekim resmî bir tamir gördüğü halde kontrolsuzluktan Karaman'da Yunus Emre camii ve haziresi bütün tarihî hüviyetini cahil kalfa ve amele elinde yeni perişan bir hâle girmiştir. Buna dair misâller yazmakla bitmez.

Raporumda prensip meselelerinden ancak bir kaçına kısaca temas ettim. Teferruata giremedim ve sahifeler dolduracak misâllerini veremedim. Fakat onların hepsini de tesbit etmiş bulunuyorum.

Bu arada müşahedelerime istinad ederek 16/IX/1961 tarihli Vatan gazetesinde "Anadolu Otelleri" başlığı altında bir makale neşrettim.

Karaman Dil Bayramında müşahid olarak bulunurken eski yazma kitapların boş yerlerinde ve kitap tercümeihâllerinde eski Karaman hakkında bulduğum mühim notları sıraladım. Bunlardan neticeler çıkardım. Dikkatle dinlenen ve herkesin bu gibi hususlara merak etmeleri lüzumunu tahrik eden program harici ısrar ile bir konuşma yaptım.

Bayramın son günü bir kaç kişi ile bize Karadağ'da Deyle Binbir Kilise ve civarında Hıristiyanlığın ilk menşecini gösterdiler. Burası eski bir Hitit şehri üzerinde ve bir çok tarihî eserlerle dolu. Bu gezi ayrıca izahat ile değerlendirilmeğe lâyıktır.

Daha birçok hususların neşrini tasarladı isem de, gazetelerin son aylardaki kültür bahislerine az yer vermeleri zaruretleri hasebiyle vaz geçtim.

Bu son gezilerimde çalışmalarımın ana hatlarını bildiren bu kısa raporu taktim etmekle bahtiyarım.

BİLGİ YÖNTEMİ, ÖZELLİKLE TARİH YÖNTEMİ ÜSTÜNE KISA NOTLAR

NUSRET HIZIR

I.

1 — Dedüksiyon, yüzyıllardan beri tekrar edip durulduğu gibi genel'den özel'e geçmek yoludur diye tanımlanamaz. Dedüksiyon denen gidişin bazı hallerde genelden özele gider gibi bir dış görünüşüne kapılarak bu, öne sürülmüştür. Oysaki, bütün insanlar ölümlüdür deyip arkasından Sokrates insandır dedikten sonra, Sokrates ölümlüdür demekle, içerik (muhteva) bakımından ne daha çok ne de daha az bir şey söylenmiş olur. Bütün insanlar ölümlüdür'den Sokrates ölümlüdür'e geçmekle, genel'den özel'e değil, bir önermeden, onun mantık bakımından eş-değeri olan bir önermeye geçmiş oluruz.

Dedüksiyon'u böylece belirlediğimize göre, çıkış noktası olan önerme ile varılan önerme aynıdır, yani içerik (muhteva)ları birdir, aralarındaki fark, sadece form'da olacaktır. Öyleyse, dedüksiyon *totolojik değişmeler* sağlayan bir yöntem diye tanımlanabilecektir.

2 — Totolojik değişmelerde, önermelerden önermelere geçiş nasıl sağlanmaktadır? İçerme (implication)nin yapısı üzerinde önemle durmuş olan modern imgesel (symbolique) mantık, bunun, klâsik mantığın *modus ponens* adını verdiği şema ile meydana geldiğini göstermiştir :

$$\frac{A \supset B}{B}$$
 Dedüksiyon'un şeması işte budur ve mânası şöyledir :

$A \supset B$ doğru ise, A doğru ise, B doğrudur.

Bu çıkarsamanın, içermenin doğrudan doğruya tanımına dayandığı besbelli : Bir içermenin ön terimi doğru olduğu vakit, içermenin bütününün doğru olması için son teriminin doğru olması gerekir.

3 — Eskiden mantıkçılar, örneğin tasım (kıyas) daki dedüksiyon ile matematik dedüksiyon arasında ayrılık olduğunu öne sürerlerdi.

Bunu yapmak zorunda idiler, çünkü çıkış noktaları, yukarıda işaretlediğimiz yanlış tanım (genel'den özel'e) idi. Oysaki matematikte bu tanımın yanlışlığı hemen göze çarpmaktadır.

Örneğin :

$ax = b$ den $ax - b = 0$ 'a geçmekle genelden özele geçmediğimiz 0 anda göze çarpmaktadır.

Her türlü dedüksiyon, içerme ile kurulmuş *modus ponens* şemasına uygundur.

a) Matematikten örnek :

gene : $ax = b$ alalım; $x = b/a$

$ax = b$ doğru ise

$(ax = b) \supset (x = b/a)$ doğru ise,

$x = b/a$ doğrudur.

á) Mantıktan örnek :

a, b'dir

b, c'dir

a, c'dir. a, b'dir doğru ise, a, b'dir \supset b, c'dir doğru ise

a, c'dir doğrudur

4 — Dedüksiyonun şeması sadece a) *modus ponens* burada bahse konu kıldığımız *ponendo ponens* şekli değildir. Modus ponens'in her şekli dedüksiyon şemasını verir.

b) Modus tollendo tollens :

$A \supset B$, $B \bar{\supset} \bar{A}$ olduğuna göre

$$\frac{\bar{B} \supset \bar{A} (= A \supset B)}{\bar{A}}$$
 yani B yanlış işe, $A \supset B$ doğru ise \bar{A} yanlıştır.

c) Modus tollendo ponens :

$$\frac{\bar{A} \supset B}{B}$$
 yazabiliriz. $\bar{A} \supset B = A \vee B$ olduğunu göre, şemamız

$$\frac{\bar{A} \vee B}{B}$$
 şeklini alacaktır. Yani : A yanlışsa, $A \vee B$ doğru ise

B doğrudur.

d) Modus ponendo tollens : c) nin her bir terimini selbedersek şema şu şekli alır :

$$\frac{\bar{A} \vee \bar{B}}{\bar{B}}$$
 ; $A \vee B = \overline{\bar{A} \cdot \bar{B}}$ olduğuna göre :

$\frac{A}{\frac{A \cdot B}{B}}$ elde edilecektir. Yani A doğru ise, A · B yanlış ise, B

yanlıştır.

a), b), c), d), hep aynı olan dedüksiyonun alabildiği özel şekilleri gösterir.

II.

1 — Dedüksiyonu uygulayabilmek için *modus ponens*'in öğelerinin tesbit edilmiş olması şarttır. Bu öğeler, matematik gibi bir disiplinde hazırdır. Doğa bilimlerinde ise bunların uzun araştırmalarla meydana konması ve, içirme, endüksiyonla elde edilmiş kanunun ifadesi olduğuna göre, bahis konusu alana ait kanunların önceden bulunmuş olması gerekir. Bu demektir ki dedüksiyon, bilimin ilerlemiş durumunda uygulanabilir.

Böylece, matematik bilimlerle doğa bilimleri arasındaki ayrılık, birincilerde yöntemin dedüksiyon, sonunculara ise endüksiyon olmasıdır, sözü, doğru değildir. Her bilim gibi doğa bilimleri de aslında dedüksiyonla kurulur. Şu var ki, dediğimiz gibi, matematikte çıkarsama şemasının içermesini araştırmak gibi bir sorum yoktur. Oysaki doğa bilimlerinde en güç, en zahmetli iş, $A \supset B$ 'yi bulmaktır. Bu da, uzun ve kontrollü deneyimlerden sonra endüksiyon yöntemini kullanarak A ile B arasında bir olasılık içermesi kurmak demektir. Doğal bilimlerde yöntemin, matematikteki dedüksiyona karşılık, endüksiyon olduğunu söylemek, $A \supset B$ 'de durmak demektir. Oysaki, ancak *modus ponens* şemasını tam olarak uygularsak, gerçek anlamda bilimi kurmuş oluruz.

Deneycinin bütün çabası, tesbit edilmiş serilerin yardımıyla "extrapolation"lar yaparak, A ile B arasında olasılık içermesini kurmaktır. Başka deyimle, endüksiyon yapmaktır. Bu bağlantı, olasılık içermesi olduğundan, ancak bir genel içirme olabilir.

2 — Belirli bir alanda yeter sayıda içermeler kurulup (doğa kanunları tesbit edilip) aralarındaki bağlantılar meydana çıkarıldıktan sonra, asıl bilimsel yapının kurulmasına geçilir. Bu yapı işte, Aksiyomatik'tir.

Şimdiye kadar birçok alan aksiyomatik şekle sokulmuştur. Örneğin Öklid geometrisi bir türlü aksiyomatik sistem olduğu gibi,

Newton'un fizik sistemi de bir türlü aksiyomatik sistemdir. Birincisinde teker teker teoremden bütüne, yani Aksiyomatik'e geçmek, mesele değildir; çünkü öğeleri teşkil eden teoremlerin kendi yöntemleri dedüksiyondur. Ama Galilei ile Kepler'in Aksiyomatığı sayılabilecek olan ikincisinde, endüksiyonla elde edilen deneysel bilgilerin sistem haline sokulması bahis konusudur – ve yüzyıllar boyunca endüksiyonla dedüksiyonu birbirinin karşıtı olarak öğrenmiş olan kuşaklar, bunu güçlkle anlıyabilmişlerdir.

3 — Sorun, formüle vurulunca apaçık meydana çıkmaktadır. Dedüksiyon'un ana şeması:

$$\frac{A \supset B}{B}$$

idi. Doğa bilimlerinin içermesi, $A \supset B$ 'dir. A, B ve aralarındaki olasılık içermesi bağlantısı meydana çıkarıldıktan sonra

$$\frac{A \supset B}{B}$$

yazılabilmektedir

O halde deneysel alan, aksiyomatik şekle sokulabilir. Böylece sıkı matematik şekil almış olan doğa bilimi sistemi, bundan ötürü varsayımlı – dedüksiyonlu (hypothétique-déductif) olarak vasıflandırılmalıdır. Bu adlandırmada, klâsik mantığın *modus ponens*'e vasayımlı (hypothétique) demiş olmasının burada hiçbir rolü yoktur.

III.

I. ile II. bölümleri, asıl konumuz olan Tarih'e karşılaştırma materyali veren birer girişten başka bir şey değildir.

1 — Tarihte, belge ile ilgili B önermesinden A önermesine geçmeye uğraşılır. Burada da geçişteki amaç, içermeye kurmaktır. Ancak, tarihte doğa biliminde olduğu gibi, önerme'den, bir önermeler frekansı anlaşılmalıyacağından, A, B önermeleri de bireylik olduklarından, olasılık içermesi bağı kuramayız. Buradaki içermeye ancak tikel olabilir: $A \supset B$ tikeldir, ama gene de tam anlamıyla bir içermeyiz.

2 — Tarihte her zaman B'den hareket ederiz. B doğru ise, içermenin doğru olması için A ya doğru ya da yanlış olabilir. Yani içermenin doğruluğu A'nın doğruluğunu içermeyiz. Onun için Tarih'te olasılık değil, *yanlışlık payı*, başka deyimle, bir türlü belirsizlik vardır. Öyleyse *modus ponens*'i yazarız ama, bunu ancak yanılmanın olabilirliğini kabul ederek yapabiliriz.

3 — Tarihçi, B önermesini destekleyen $B_1, B_2, B_3 \dots$ önermelerini elde ettiği zaman durum nasıldır? O zaman şu içermeler meydana gelecektir :

$$A \supset B_1$$

$$A \supset B_2$$

$$A \supset B_3$$

.....

$A \supset B_n$. Bunların herbiri ayrı ayrı tikel içermeyebilir, ve $B_1, B_2, \dots B_n$ serisinin homogen bir endüksiyon serisi olarak kabulü için şöyle bir varsayım gereklidir : *Bu önermelerin hepsinin içeriği (muhtevası) aslında eş-değerdir.* Bu varsayımın desteği iledir ki belirsizlikten derecesi düşük bir olasılığa geçilmiş olur. Ancak, bu olasılık bağıntısının iki zayıf noktası vardır : 1. Bir ek-varsayıma dayanması, 2. Serinin küçük olmasından ötürü, dediğimiz gibi, olasılık kesirinin küçük olması. Onun için, doğruya yaklaşmak için önümüzde iki yol vardır :

a) $A \supset B$ 'yi p küçük olmak üzere $A \supset B$ 'ye çevirmek, ya da :

b) $A \supset B$ serisini, teker teker $A \supset B_n$ 'lerle desteklemek. a) halinde *modus ponens* daha kolay uygulanmış olur.

4 — Sosyoloji'de :

$$A_1 \supset B_1$$

$$A_2 \supset B_2$$

$$A_3 \supset B_3$$

.....

$A_n \supset B_n$ gibi tikel içermelerden "extrapolation" yardımı ile $A \supset B$ genel içermesine geçilmektedir. Tikel içermeler tam belirli değildir. Genel içermeye ise tam anlamda olası'dır. Demek ki sosyoloji'de durum, doğa bilimlerindeki yakındır, (ama şu ayrılıkla ki : a. teker teker içermelerde belirsizlik payı vardır, b. içermelerin frekansı düşüktür). O halde sosyoloji'de de *modus ponens*'i uygulayabiliriz.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

RÖTHLISBERGER, MARCEL : *Die Türkei, Reise durch ihre Geschichte* (= *Türkiye, Tarihi içinde seyahat*), Kümmerly ve Frey Geographischer Verlag, Bern 1959, 204 sahife, metin dışı 22 resim, ufak boy, ciltli. Fiyatı 14, 90 Is. fr.

Yazılıkaya'daki Hitit kabartmalarından bir başın resmi ile süslenen bu küçük cild bir seyahatnamedir. Amerika'da New Haven'de Yale Üniversitesi profesörlerinden olan M. R. Apulia, Bari, Brindisi, Via Egnazia, Korfu, Ioanya adaları, Sakız (s. 7-29)dan bahseden sahifelerden sonra Türkiye'ye şimdiye kadar alışılmamış bir köşeden, Çeşme'den ayak basmaktadır. Türkiye'ye girmek için belki en az kullanılan bir yolu takip ettiğini derhal itiraf eden yazar, daha Çeşme'de bu topraklara ve burada yaşayan insanlara karşı duyduğu iyi hisleri açıklamakta ve küçük kitap sonuna kadar bu hislerin ışığında yazıldığını belli etmektedir. Kitabın ilk kısmı otuzbeş kadar küçük bölüme ayrılarak bunlarda Türkiye'nin başlıca tarihî şehirleri veya bölgeleri kısaca anlatılmış ve bu yerler ile ilgili tarihî olaylar üzerinde durulmuştur. M. R.'in kitabının s. 159' dan itibaren başlayan ikinci kısmı ise Türkiye'ye yapılan seyahatler ve yazılan seyahatnameler hakkındadır.

Kitabının ilk kısmında yazar, tanıttığı şehirleri eski seyyahlardan aldığı kısa fakat güzel seçilmiş cümleler ile tasvir ettikten sonra, bu eski görünüşleri bugünkü manzara ile mukayese etmekte ve bu arada şehirlerin geçmişteki güzelliklerini ne dereceye kadar kaybettiklerini belirtmektedir. Türk evi hakkındaki bir sahifelik bölüm şu cümle ile bağlanır: "Evlerin hepsi müşterek bir üslûbun nizamlarına göre yapılmış olup, canlı kıvrımlara sahip olmakla beraber tam mânası ile sokaklar meydana getirirler" (s. 36). Yazar, Bergama, Efes, Didyma, Milet gibi eski şehirler üzerinde etraflı surette durur. Efes'te yanlış olarak İsa Bey camiiine Selim camii demekle beraber, bu muhteşem Türk eserini tarif eder (s. 47) ve bu arada, İbni Batuta'dan bir pasaj nakletmeği ihmal etmez. Buradan Menderes ovasına geçen M. R., Didyma'da bir kahvede rasladığı bir şahsın daveti üzerine onun evinde gecelediğini anlatır. Basit, tek katlı, etrafı bir çitle çevrili bir bahçenin ortasında olan ve at, köpek, tavuklar ve insanların bir arada yaşadıkları bu evde bile neşesini ve iyi hislerini kaybetmemektedir. Burada yediği, pilâv, peynir ve üzümünden ibaret mütevazî yemeğin lezzetini çok daha zengin sofralarda bulamadığını samimiyetle ifade eder. Yabancıların ekser hallerde pek hoşlanmadıkları rakıyı bile harikulâde bulan M. R. Türk mutfağını ve hattâ en basit Anadolu lokantalarını bile hoş bulmaktadır. "En mütevazî ahçı dükkânında bile yemeklerin çabuk ve sıcak getirilmesi ve boş tabakların derhal kaldırılması, müşterinin bir hap almağa hazırlandığını gören dikkatli genç garsonun kendisinden istenilmeden derhal bir bardak su koşturması, otel odalarında elbise fırçası ve terliklerin daima hazır bulunması, Türklerin her fırsatta bol sayıda raslanan ayakkabı boyacılarına pabuçlarını boyatmaları, bütün bunlar yaşamağa devam eden yüksek bir medeniyetin

işaretleridir. Her kasabada otobüsten indiğimizde beni otele götürecek yardımsever bir Türk daima ortaya çıktı. Bunlar bazan sabahları beni kapıda beklediler, hattâ çaya davet ettiler. Biraz sıkıntılı bir Fransızca ile anlaşmağa çalıştığımız genç bir subay bu tesadüfümüzü hiçbir zaman unutmıyacağını belirtti. Bunlar gibi insanlar arası temasların incelikleri ancak eski bir medeniyet beşiğinde kök salıp terbiye ile yaşamağa devam edebilir". Bu satırlar bizi tanıyıp anlamağa çalışmış bir yabancı'nın İlkçağ şehir harabelerinden bahsederken kitabının sahifeleri arasına sıkıştırdığı sözlerdir. İlkçağ sanatı gibi Hıristiyan. Bizans sanat eserlerini de gerektiğinde anlatan yazar, Konya bahsinde Türk sanatını da güzelliği ile birkaç cümle içinde hulâsa eder. "Selçuk sanatı Batı sanatına yabancı olduğu tarafı ile olduğu kadar onunla müşterek tarafları ile de göz kamaştırır (s. 76). Ancak yazar Osmanlı-Türk mimarisinin Ayasofya'yı taklide teşebbüs ile yeni fikirlere ulaşabildiğini yazmak suretiyle (s. 78) Batıda ötedenberi alışılmış bir fikrin tesirinden —bütün iyi niyetine rağmen— kurtulamadığını belli etmektedir.

Anadolu tarihini kısa bölümler halinde açıklıyan ve bu arada tenkit edilebilecek bazı görüşler olmakla beraber objektif ve genel olmağa çalışan yazar, s. 128'den itibaren kısa bir bahiste az bilinen bir konuya temasla, İslâm-Türk akınları korkusu içinde yaşayan Avrupa'da vaktiyle yazılan manzum dualardan örnekler vermektedir. Bursa'dan bahsettiği sahifelerde, Murad I camiinin bir Hıristiyan tarafından yapıldığını ve mimarî bakımından doğrudan doğruya Bizans sanatının haç plânlı kiliselerinin benzeri olduğunu söylemesi (s. 135) ise hatalı rehberlerden faydalanmış olmasının tabii bir sonucudur. Aynı hatalı görüşler İstanbul ile ilgili bahsin bazı satırlarında karşılaşılır. Yer yer raslanan "İran tesirleri" sözünü misal göstermek mümkündür. s. 145'te ifade edilen, Osmanlı sanatındaki İran tesirlerinden neyin kastedildiği sorulabilir. M. R. Edirne'den Selânik istikametinde çıkarak Türkiye'den ayrılmıştır.

Kitabın ikinci kısmında Türkiye'den bahseden seyahatnameler üzerinde durulur. M. R., 1251'de Orta-Asya'ya giden Küçük Ermenistanlı bir seyyahın başlıyarak, G. de Rubrouck, Marco Polo, H. Schiltberger, Gilles le Bouvier, Ciriaco d'Ancona, Bertrandon de la Broquière, G. Spandugino, J. Maurand'ın kitaplarından, hepsini iyi seçilmiş sayamıyacağımız parçalar almak suretiyle yüzyıllar içinde bir gezinti yapmaktadır. 1542'de Türkiye'ye gelerek manzum seyahatname yazan Bertrand de la Borderie'yi de unutmayan yazar, XVI. yüzyıldan itibaren çok sayıda birbirlerini takip eden seyyahları büyük bir dikkatle takip etmekte¹, hattâ arada bazılarının Türkler hakkındaki hatalı veya haksız görüşlerini de düzeltmekten kaçınmamaktadır (s. 181 v.d.). M. R., eski seyyahların Türkiye ve Türkler hakkındaki düşüncelerini s. 194'e kadar getirmekte ve burada, XIX. yüzyıl

¹ Yazar hiçbir referans göstermediğinden, seyyahlardan bahseden bu kısım yazarken orijinallerden ne dereceye kadar faydalandığı anlaşılmamaktadır. Mafatih N. Iorga'nın *Les voyageurs français dans l'Orient européen* Paris 1928 (Revue des cours et conférences'dan ayrışması) ile bunun zeyli olan *Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient européen*, Paris 1928, aynı konuda yazılmış etraflı ve ilmî bir çalışmadır. Bunlardan ilki hakkında bir tanıtma yazısı için bk. Nahit Sırrı (Örik) "Türk Tarihi Encümeni Mecmuası", seri 3, fas. 1-2.

başlarında Murray kitapevi tarafından teşebbüs olunan ilk seyyah rehberlerinden de kısaca bahsetmektedir. Çok kısa son üç bölüm ise, Fransız edebiyatı ve sahnesinde Türk motifi² ile resim sanatında Türk konusu hakkında ve kültür bağlantıları hakkındadır.

İkinci kısmının biraz daha iddialı havasına rağmen kitap bir ilmi araştırma değildir. Gayesi fazla iddialı görünmek istemiyen meraklı bir seyyahın intibalarını aksettirmek, aynı zamanda da aynı yollarda daha önce geçenlerin bir panoramasını okuyucuya sunmaktır. Kolaylıkla can sıkıcı ve yorucu olabilecek böyle bir kitabı, yazar ustalıkla kolay okunur bir hale koyabilmiştir ki kanaatimize göre de bu sevimli kitabın en cazip tarafı buradadır. Kısacası, *M. R.*, ilmi hiçbir iddia taşımayan bu küçük kitap ile Türkiye’de ve onun geçmişinde muvaffakiyetli sayabileceğimiz bir gezintide rehberlik etmektedir.

Doç. Dr. SEMAVİ EYİCE

² Yazarın bu konuda son yıllarda basılmış ve tereddütsüz “âbidevi” olarak vasıflandırabileceğimiz 700 büyük sahifelik büyük bir araştırmadan ne dereceye kadar faydalandığı anlaşılamamaktadır, bk. Clarence Dana Rouillard, *The Turk in French history thought and literature (1520-1660)* Paris tz. (kısa bir tanıtma yazısı için bk. R. Mantran, “Tarih Vesikaları Dergisi”, yeni seri I [1955] 177-180). Aynı konu ile ilgili olarak, P. Martino, *L’Orient dans la littérature française au XVIIe. et au XVIIIe. siècle*, Paris 1906, ile M. Louise Dufrenoy, *L’Orient romanesque en France*, Montreal-Canada 1946, 2 cilt, adlı etüdlerin de yayımlandığına burada işaret edelim., Batı bale san’atında Türk motifi hakkında ise bk. M. And, *Gönlüyüce Türk*, Ankara 1958.

MOUTSOPOULOS, NIKOLAOS K : *To arkhontiko tou sior Manolakē stē Beroia (=Karaferye'de Manolaki evi)*, Atina 1960 (*Zygos* dergisi, sayı 56-57 den ayrıbasım), 6 s. metin, 1 S. İngilizce özet., metin içinde birçok plân, kesit, detay, metindışı birçok fotoğraf ile renkli 2 levha.

Yunanistan'ı 1953 yılı Nisanında ziyaret ettiğimde Makedonya'da Verria (=Karaferye) kasabasında birkaç saat kalmak imkânını bulmuştum. Pek kısa süre içinde bu eski Türk kasabasının ana caddesi kenarındaki Khristos şapelinin az ilerisinde eski bir ev dikkatimi çekmişti. Hakkında pek kısa bir not ile maalesef klişesi pek muvaffak olmuş sayılamıyan bir fotoğrafını yayınladığım¹ bu eski ev, artık mevcut değildir. Son yedi yıl içinde yıktırılmış ve ortadan kalkmıştır. Fakat memnuniyetle öğrendiğimize göre Selânik Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. N. K. M. güzel ve itinalı baskılı bu yayını ile, bu eski evi etrafıca tanıtmakta, böylece kaybolan bir sivil mimarî örneğini hiç değilse kâğıt üzerinde yaşatmaktadır.

Karaferye'de² Manolaki evi, 1830 yılında, Türk idaresi zamanında ve henüz sivil mimarîde Barok üslûbun hâkimiyetinin devam ettiği bir sırada inşa ve tezyin edilmiştir. Evin ahşap hatıllı moloz taşından yapılmış yüksek bir bodrum katı ile bir esas kattan ibaret olduğu görülmektedir. Evin iç avlusu, basit bir ahşap kapı ile açılıyordu. Manolaki evi S. H. Eldem'in "Dış sofalı" olarak adlandırdığı Türk evi tipinin³ çerçevesi içine girmektedir. Daha fazla taşrada örneklerine raslanan bu tipin, Manolaki evine oldukça benzeyen bir başka nümunesine de Tekirdağ'ında raslanmıştır⁴. Manolaki evi, dış sofalı ev tipinin en "basit ve orijinal" şeklinin bir misalidir. Esası çok eski olan bu tipin âbidevi kâğıt bir örneği ise, Topkapı sarayı camiası içindeki XV. yüzyıla ait Hazine dairesidir.

Duvarlarında güzel nakışlar ve bu arada şehir manzaraları ile gemi resimleri de bulunan bu evin, yazar tarafından ileri sürüldüğü gibi "Makedonya" bölgesine has bir mimarisi olduğuna ihtimal vermek güç olmakla beraber, bu güzel yayının sarıh ve dikkatle alınmış resimleri, kesitleri ve bilhassa harikulâde bir izometrik deseni ile mükemmel bir surette tanıttığını belirtebiliriz. Evvelce yine Makedonya'da Kastoria (=Kesriye) evleri hakkında da büyük ölçüde bir albüm yayınlamış olan Yunanlı komşularımızın⁵, Türk devri eserleri ile de ilgilenmelerini memnuniyetle karşıladığımızı belirtmek yerinde olacaktır. Prof. Dr. N. K. M.'i ise bu güzel yayınından dolayı tebrik ederiz.

Doç. Dr. SEMAVİ EYİCE

¹ S. Eyice, *Yunanistan'da Türk mimarî eserleri II*, "Türkiyat Mecmuası", XII, 1955, 206, s. 223'te res. 2 de bir fotoğrafı vardır.

² Türk devrindeki Karaferye hak. bk. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII, 181 ve dev.

³ S. H. Eldem, *Türk evi plân tipleri*, İstanbul 1955, s. 31 ve dev.

⁴ S. H. Eldem, *ay. esr.*, s. 48, no. 48.

⁵ Ekdoseis Syllogou Hellenike laike tekhne, *Pinakotheke tes Tekhnes tou Hellenikou Laou, I Arkhontika Kastorias*, Atina 1948.

SALAVILLE, SÉVÉRIEN ve DALLEGRO, EUGÈNE, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, I, 1584-1850*, (= *Karamanlidika, Yunan harfleri ile Türk dilinde basılmış kitapların analitik bibliyografyası, I 1584-1850*), Collection de l'Institut Français d'Athènes, 47 — Centre d'Etudes d'Asie Mineure, 16 (= *Atina Fransız Enstitüsü Yayınları, 47 — Anadolu araştırmaları merkezi yayını, 16*), Atina 1958, XI+325 sahife, metin dışı 28 levha, ciltsiz.

Yunan harfleri ile Türk dilinde yazılmış kitaplara "karamanlıca" adını vermek ötedenberi âdet olmuştur. Onaltıncı yüzyılın ortasında, 1553-1555'de İstanbul ve Anadolu'yu dolaşan Alman seyyahı Hans Dernschwam, o sırada İstanbul'da Yedikule yakınındaki bir mahallede oturan ve *caramanos* denilen insanlardan bahseder ¹. Dernschwam'a göre bunlar Karaman'dan gelmişlerdir. Dinleri hıristiyan olup ortodoksdurlar ². Fakat kiliselerinde âyinlerini Yunan dilinde yapmalarına rağmen hiç yunanca bilmeyip türkçe konuşurlar ³. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ve İstanbul'da Balıklı Rum kilisesi avlusundaki eski mezar taşları arasında da böyle Yunan harfleri ile Türk dilinde yazılmış olanlarına rastlanır ⁴. Dilleri gibi bazen adları bile Türk olan ⁵ bu ortodokslara Orta - Anadolu'nun Karaman bölgesinde rastlandığından, bunlar Karamanlı Rumlar olarak diğerlerinden ayırt edilegelmişti. Lozan andlaşmasının eklerinden VI. numaralı uyarınca mübadeleye tabi tutularak diğer Rumlar ile Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan "Karamanlıların" yurdumuzdan ayrılmaları ile, Anadolu'nun "karamanlıca" edebiyatı da sona ermiştir. Kendilerinin *Anadolu lisani* dedikleri türkçeyi konuşan, duyuşları ile de Türk

¹ H. Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*, (yayınlayan F. Babinger), München-Leipzig, 1923, 52.

² Yedikule yakınında Samatya'da 1955'de yanan Hagios Konstantinos kilisesi ötedenberi Karamanlılara aitti, kşl. A. M. Schneider, *Byzanz*, Berlin 1936, 46, No. 45; ay. yazar, *Yedikule und Umgebung*, "Oriens", V (1952) 202, No. 3.

³ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul tarihi, XVII. asırda İstanbul* (yay. H. Andreasyan) İstanbul 1952, 2, 28, 77 not 14. İstanbul'daki Karaman semtlerinin de bu cemaat ile ilgisi olması ihtimali akla gelir.

⁴ Kömürçüyan, *adı geç. eser.* 201, not 26; E. R. Koçu, *Demirkazık*, "Türkiye Turing ve Oto. Kl. Belleteni", sayı 80 (Eylül 1948) 5'de 1867'de Taşkılla'da bir donanma gecesi başına bir şenlik fişeğinin isabeti ile yirmibeş yaşında ölen, Niğde sancağından Prodromos'un mezartaşını yayınlamıştır.

⁵ Bu Türk adlı ortodokslara Mimar Sinan'ın menşei meselesi bakımından temas edilmiştir, kşl. R. M. Meriç, *Mimar Sinan'ın hayatı*, "Ülkü", sayı 60 (Şubat 1938) 199, not 4. Daha Bizans devrinde Birans hizmetinde birçok Türk adlı hıristiyanın bulunduğu Bizans kaynaklarından derlenmiştir, bu hususta bk. G. Moravscik, *Byzantinoturcica*, II, Berlin 1958.

geleneklerine bağlı olan bu ortodoksların milliyeti meselesi de hâlâ tartışma konusu olmaktadır. Bunların Türkler tarafından türkçe konuşmağa zorlanmış yunanlılar olduğu yolundaki hipoteze karşılık ⁶, birçok bakımlardan dayanak bulan, bunların Hıristiyan Türkler ⁷ oldukları yolunda diğer bir hipotez de mevcuttur ⁸.

“Karamanlılar” ın ihtiyaçlarını cevaplandırmak üzere yazılan kitaplardan elyazma halinde olanlardan başka ⁹ bir hayli de basılmış kitaba rastlanması oldukça dikkat çekicidir. Zaman zaman haklarında ufak ölçüde araştırmalar yapılan bu zümre için basılmış kitapların ilk defa olarak etrafla bir bibliyografyası Sophokles Hudaverdioglu (=Theodotos) tarafından tertiplenerek yetmiş kadar basma eser tesbit olunmuştur ¹⁰. Aradan geçen süre içinde bu bibliyografyayı çok daha zenginleştirmek mümkün olmuş ve nihayet iki araştırmacı : R. Père Sévérien Salaville ve Eugène Dalleggio (D’Alessio)in ¹¹ müşterek gayretleri sonunda Yunan harfleri ile Türk dilinde basılmış kitapların etraflı bir bibliyografyası hazırlanmıştır. 1584’ den 1850’ e kadar basılan 113 eseri içine alan bu birinci cilt (eser üç ciltde tamamlana-

⁶ S. Houdaverdioglou-Theodotos, III. Bizans Kongresinde (*La littérature grecque turcophone, Actes*, 1932, s. 90-92) dillerinin kesileceği tehdidi ile Anadolu Rumlarının türkçe konuşmağa zorlandıkları yolunda çok acayip bir iddia ortaya atmış ise de haklı olarak Sykutris tarafından bu iddia asılsız gerekçesiyle red edilmiştir.

⁷ Hıristiyan Türklerden kalabalık bir topluluk Romanya’daki Gagauzlardır, bk. A. Manof, *Gagauzlar*, Ankara 1940; Bibliyografyanın yazarlarından Salaville *Un agathiaste turc avec acrostiche alphabétique grec, Ph. Koukoules hâtıra kitabı*, Atina 1953, 484-490, s. 488’de Karamanlıları Yunan menşeli olarak kabul etmek istemektedir. Halbuki bazı batılı yazarlar bunların Hıristiyan Türkler olabileceğini açıkça ifade ederler, kşl. K. C. von Loesch ve W. E. Mühlmann, *Die Völker und Rassen Südosteuropas*, Prag 1943, 23-24. Hıristiyan Türkler hakkında bk. Cami, *Osmanlı ülkesinde Hıristiyan Türkler*, İstanbul 1932; Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük*, Ankara 1936; Bizans hizmetinde Türk menşeli ve Türk adlı hayli Hıristiyan bulunduğu tesbit edilmiştir, bu hususta kşl. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Berlin 1958 (2. bas.), II ve bu eser hak. yayınladığımız tanıtma yazısı, “Belleten”, XXIV (1960) 493-497.

⁸ Selçuklular devrinde Hıristiyan ahali ile olan münasebetler etraflı bir araştırma halinde toplanmıştır, bk. O. Turan, *Les souverains seldjoukides et leurs sujets non-musulmans*, “Studia islamica”, I (Paris 1953) 65-100.

⁹ Böyle bir elyazma (XVIII. yüzyıla ait?) Ankara’da bulunmaktadır, kşl. A. Deismann, *Handschriften aus Anatolien in Ankara und Izmit*, “Zeitsch. f.d. Neutestamentliche Wissenschaft...”, 34 (1935) 275, No. 28.

¹⁰ Cl. Huart, *Notice sur trois ouvrages en turc...* “Journal Asiatique”, 9. seri, XVI (1900) 459-476 in makalesinden sonra toplu bibliyografya olarak, S. Houdaverdioglou-Theodotos, *H tourkophonos hellenike philologia*, “Epeteris tes Het. byzantinon Spoudon”, VII (1930) 306 ve dev. yayınlanmıştır.

¹¹ İstanbul tarihi hakkında birçok yayını olan Dalleggio d’Alessio’nun bibliyografyası yayınlanmıştır, I. T. Pamboukis, *Liste des publications de M. E., Dalleggio*, Atina 1958.

caktır) çok kısa ve iddiasız bir önsöz ile başlamaktadır. Eserin çerçevesi ve sınırları ile istifade olunan kitaplıklar hakkındaki kısa bilgiler verilmiş ve ana dilleri türkçe ortodoksların milliyeti meselesine temas olunmaktan dikkatle sakınılmıştır. S. 1-292 de 113 eserin, çok etraflı birer tarif ve tavsifi bulunmaktadır. Bibliyografyanın tamamlanması beklenilmeden tertiplenen istifadeli kronolojik liste (s. 293-298), Atina Fransız Enstitüsü¹² arşivinde saklanan fotokopilerin klişe numaraları (s. 301-305), etraflı indeks (s. 307-324) kitabın kullanılmasını çok kolaylaştırmaktadır. Metindışı parlak kâğıda basılmış 28 levha halinde de, tanıtılmış kitaplardan seçilmiş reproduksiyonlar yer almaktadır. Böylece adları geçen çoğu az rastlanır bu kitapların görünüşleri hakkında açık bir fikir sahibi olmak sağlanmıştır.

Hernekadar bu bibliyografyanın ilk numarasının baskı yılı 1584 ise de hakikatte Karamanlıca edebiyat 1718'den itibaren başlıbaşına bir varlık olarak baskı sanatından faydalanmağa başlamaktadır. Onaltıncı yüzyıla ait olan bu 1 numaralı eser, Fetihden sonra İstanbul'un ilk patriği Gennadios Skholarios'un Fatih Mehmed II'e sunduğu "*Din bilgileri rehberi*" kısacası "*İtikadnâme*" den başka birşey değildir¹³. Fatih'in isteği üzerine hem dilimize çevrilen ve hem de Yunan harfleri ile yazılan bu risalenin bu versiyonu tanınmış hümanist Martin Crusius (1526-1607) tarafından 1584'de Basel'de yayınlanan *Turco-Graeciae libri octo* adlı tanınmış eserinde ıktibas olunarak bastırılmıştır. Bu durum karşısında, *karamanlıca* kitaplar bibliyografyasının ilk numarasının özel bir durumu olduğu ortaya çıkmakta ve bu özel duruma paralel olarak da bibliyografyanın kronoloji sınırı XVI. yüzyıla kadar gerilemekte veya XVIII. yüzyıla kadar çıkabilmektedir. Bu tek istisna bir tarafa bırakılacak olursa en eski *karamanlıca* baskı, *Gülzâr-ı iman-ı Mesîhi* adında 1718'de basılmış 170 sahifelik bir din kitabıdır. Üzerinde baskı yeri ve matbaası bildirilmemekle beraber bu kitabın Naupaktos ve Narda (=Arta) metropoliti Neophytos Mavromatis (1656-1740) tarafından hazırlanarak belki Panagiotis Kyriakides tarafından İstanbul'da Ermeni matbaasında meydana getirilmiş olabileceği bir ihtimal olarak ileri sürülmektedir¹⁴. Her nekadar Bükreş'de daha 1701'de, Ankara metropoliti Antalya'lı Seraphim'in dinî bir kitabının basıldığı evvelce iddia olunmuş ise de¹⁵, şimdiye kadar bir nüshasına rastlanmayan bu kitabın ilk baskısının ancak 1758'e ait olduğu S. S. ve E. D. tarafından inandırıcı deliller ile ortaya konulmuştur. Şu halde şimdilik bilinenlere

¹² Atina'da Sina sokağındaki bu Enstitü, Anadolu hakkındaki yayınları, foto ve dil arşivi ve hayret verici zenginlikteki Anadolu şarkıları diskoteği bakımından Anadolu ağızları ve folkloru ile uğraşanların ihmal edilemez bir merkezi olmuştur. Melpo Merlier, *Présentation du Centre d'Etudes d'Asie Mineure*, Atina 1951 (XXII. Orientalist'ler kongresine sunulan rapor).

¹³ *İtikadnâme*, yakın tarihlerde dilimizde iki defa basılmıştır, bk. R. Özdem, *Gennadios'un itikadnâmesi*, "Ülkü", sayı 60 (1938) 529-540; VI. Mirmiroğlu, *Fatih devrine ait tarihî vesikalar*, İstanbul 1945, 73-77.

¹⁴ O. Ersoy, *Türkiye'ye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler*, Ankara 1959, 20-21 de Ermeni Matbaası hak. bilgi verilmiştir.

¹⁵ C. Giurescu, *Livres turcs imprimés à Bucarest*, "Revista Istorică Romana", XV (1946) 1-12.

göre *karamanlıca* başlıbaşına hazırlanmış ilk matbu kitap 1718 tarihli *Gülzâr-ı iman-ı Mesihî*'dir.

1850 yılına kadar basılan kitaplar baskı yerleri bakımından şöylece toplanabilir. Başta 42 baskı ile İstanbul gelmekte, burasını 35 sayısı ile Venedik ve 19 baskı ile Atina takip etmektedir. Viyana'da dört, Leipzig, Bükrüş İzmir'de ikişer, Amsterdam, Syra ve Kayseri yakınında Zencidere manastırı basımevinde birer kitap basılmıştır. İlk kitapların Venedik, Leipzig, Bükrüş'te basılmasına karşılık, İstanbul'da 1718 (?) ve 1764'de birer, 1799'da iki, XIX. yüzyıl başlarında oldukça seyrek ve nihayet 1815'den itibaren hayli çok sayıda kitap basılmıştır. 1820 den itibaren ise bu çeşit kitapların ekserisi İstanbul'da basılmıştır. İzmir'de ise ancak 1836'da iki kitap basılmıştır. Herhalde bu kitaplar Türkiye'de matbaacılık sanatının kurulması ve gelişmesi bakımından incelenmeğe değer örneklerdir.

Karamanlıca kitapların başlangıçta ve bilhassa 1850'ye kadar geçen ilk devrede dinî konulu yazılardan seçildiği dikkati çeker. Zaten önsözlerinden de bunları hazırlayanların, dinlerini unutmak yolunda olan, ana dilleri türkçe hıristiyanlara din bilgilerini yeniden hatırlatmak gayesini güttüklerini açıkça belirtirler. Yunanca bilmiyen bu hıristiyanlara ortodoks inancının esaslarını gösteren, başlıca duaları anluyacakları dilde belleten, hıristiyanlığın başta Kudüs ve çevresi olmak üzere kutsal yerlerini (meselâ İstanbul'da Zoodokhos Pighi = Balıklı ayazması) veya Aynoroz, Trabzon yakınında Sumela vs. gibi bazı büyük manastırlarını tanıtan bu kitapların arasında pek nadir olarak *profan* konulu baskılara rastlanır. Bu çeşit kitaplar ancak 1850'den sonra hızla çoğalmış, hattâ gazete dahi çıkmıştır. Bibliyografyanın bu birinci cildindeki başlıca dinî olmiyan kitaplar şunlardır : 1804'de Venedik'te basılan türkçe-yunanca bir sözlükten (s. 117) sonra, Viyana'da 1812'de Demetrios Alexandridis adında bir hekim ve cerrah bir Yunan-Türk grameri basturarak, kitabının sonuna üç dilde (arap harfi ile türkçe, yunan harfi ile türkçe ve yunanca) konuşma örnekleri, atasözleri ve bunların yunanca karşılıklarını eklemek suretiyle dilcilik bakımından dikkate değer bir çalışma ortaya koymuştur¹⁶. Aynı yazar aynı yerde iki defa basılan bir de sözlük meydana getirmiştir (s. 154, 157). 1819'da Aristo'nun *Physiognomonica* tercümesi (s. 193) basılmış, 1836'da ise İzmir'de *Muteneva* (= *müte-nevvi*) *ilimlerin icmâli*, *Yunance* (=yunanca) *enva-ı kitaplardan seçilip alesevi* (= *ales-seviyye*) *türkçe lisane tercüme oldu*. *Atana* (= *Adana*) lı *Moises'den Anadol'da* (= *Anadolu'da*) *ilme talip kimseler için* (s. 221) adlı ahlâk, matematik, coğrafya ve tıpdan bahseden ansiklopedik eser basılmıştır. Yine 1836'da bir *İnşa... yâni mektup yazma tarifi...* ile (s. 231), İstanbul'daki Balıklı Ayazması'nın tarihi (s. 233), 1843'de bir şarkılar mecmuası (s. 275) 1846'da *Lisan bahçesi* adı ile Karamanlı çocuklar için yunanca öğrenme kitabı (s. 285), ve *İrfan-Nâme* adında iki ciltlik bir eser (s. 286), 1848'de 21 sahifelik bir kolera risalesi (s. 290), nihayet 1850'de bir Osmanlıca grameri (s. 292) nin basıldığı S. S. ve E. D. nin bibliyografyasından öğrenilmektedir.

Transkription bakımından, Karamanlıca yazılar hayli dikkat çekici özellikler göstermektedir. Nitekim Yunan harfleri ile karşılanması imkânsız olan bazı sesler

¹⁶ Ayasofya kitaplığındaki iki elyazma sözlükde Arap harfleri ile yunanca yazılara rastlanır ,bk. A. Caferoğlu, *Note sur un manuscrit en langue serbe*, "Revue des Etudes Balcaniques", III-IV (1936) 185-190.

için diakritik işaretler kullanılmak suretiyle bu güç mesele halledilmiştir. Meselâ *ō* yerine noktalı *o*, *b* yerine noktalı *π* 1784'den itibaren *ş* için noktalı *σ* kullanılmıştır. Bir fikir vermek üzere 1784'de Venedik'de basılan *Sina rehberi* (s. 82-88, no. 20) nin 57-64 sahifelerindeki Patrik Hieremias'nın mektubunun başlığını burada tekrarlıyoruz :

Σάατετλου Ισταμπόλ πατριγῆ ἱερεμία ἐφέντηνην Ἐγιαμηντέ ὀλοῦπ βέ σινάτ. τηλερέ βεριλέν οὔμουμῆ συνοδικὸς κεχατινήν σουρετήτουρ ἀσληντέν πέ ἀγινὶ χῆ νάκλ ὀλοῦπ πάτεχοῦ καγίσεριλη Παριάμ διδάσκαλος ταν Γιονᾶν λαφζηντέν τούρκατζε τερτζουμέ ὀλᾶν οὔσλουπῆ οὔζερέ Μπούραγια τεβζῆ ἐτμίσημ τουρ.

Bugünkü yazımızda karşılığı:

“Sâadetlu İstampol patriği Hieremia efendinin eyiamında olup ve Sinaitilere verilen umumie-i sinodikos kâğidının suretetur aslından beyânı ki nakl olup badehu Kayserili Bayram didaskalos'dan Yunan lâfzından türkçeye tercüme olan uslubu üzere buraya tevsî etmişimdir.” (s. 86).

Şu kısa cümlede dahi medeniyet tarihi bakımından değerli bazı noktalar derhal dikkati çeker. Nitekim daha uzun yıllar devletin sikkelerinde bile İstanbul'a *Konstantiniyye* yazısı basılırken, yunan harfli kitaplarda *İstanbul* adı kullanılmaktadır¹⁷. Diğer taraftan İstanbul patriği Hieremias zamanında Sina için, *synod*'un ittifakı ile verilen fermanın yunanca aslından türkçeye çeviren şahsın Kayserili *Bayram* adında bir *didaskalos* yâni bir öğretmen olması da dikkat çekicidir. Ayrıca dil bakımından da, bu basmalar eski Orta-Anadolu, bilhassa Kayseri-Karaman dolayları ağızlarını aksettirmesi ve bu çevrenin daha da eski ağızlarının izlerini göstermesi bakımından çok değerlidir¹⁸.

Basmaların yazarları, naşirlerinin adları ve nereli oldukları hakkındaki notlar, ve bu çeşit kitapların basılmasında para yardımında bulunan *souscripteur*'lerin uzun listeler halinde kitaplarda yer alan ad ve adresleri de Anadolu'nun iskân tarihçesi bakımından ayrıca değerlidir. 1850'den sonra, çok zengin ve ilgi çekici yayınlar yapıldığına göre bu çok istifadeli bibliyografyanın çıkacak olan iki ve üçüncü ciltlerinin daha da değişik malzeme ihtiva edeceği muhakkaktır. *Karamanlıca* basmaların ikinci devresinde İstanbul'da *Anadolu* gazetesini Yunan harfleri ile türkçe olarak basan Kula'lı Evangelinos Misailidis'in hizmeti çok büyüktür. Onun gayreti ile

¹⁷ Osmanlı sikkelerinin üzerlerinde *Konstantiniyye* adının kaldırılarak yerine *İslambol* adının yazılmasını bildiren H. 1174 (=176c) tarihli bir de fermanın bulunmasına rağmen bu emrin dinlenmediği bilinir, kşl. A. Refik, *Hicri onikinci asırda İstanbul hayatı*, İstanbul 1930, 185, No. 225.

¹⁸ Karamanlıca ile ilgili filoloji araştırmaları hak. bk. J. Eckmann, *Karamanlıca-ışın-li Gerundium hk.* Türk Dili Belleteni (Ocak 1950) 45-52; ay. yazar, *Yunan harfli Karamanlı imlâsı hakkında*, “Türk Dili ve Tarihi hakkında araştırmalar” Ankara 1950, 27-31; ay. yazar, *Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar I Phonetica*, “Ankara Üni. Dil-Tarih Coğ. Fak. Dergisi”, VIII (1950) 165-200; ay. yazar, *Karamanlı türkçesinde -maca ekli fiil şekli*, “Türk Dili Araştırmaları yillığı”, (1953) 45-48.

basılan çeşitli yayınlar arasında Patrik Konstantios'un *Heyeti sabıka-ı Konstantiniye*¹⁹ veya *Osmanlı tarihi* gibi kitaplara rastlanmaktadır.

Türk dili hakkındaki çalışmalara²⁰, Anadolu etnik coğrafyasına ve gayet tabii olarak yurdumuzun yayın tarihine çok zengin malzeme temin eden bu önemli eserin diğer ciltlerinin de bir an önce basılmasını dilerken, her bibliografya gibi zahmetli ve nankör işi, büyük bir sabır ve hayret verici dikkatle sonuçlandıran S. S. ve E. D. i, Anadolu hakkındaki yayınları arasında, güzel bir şekilde basılmasını temin eden Atina Fransız Enstitüsünü ve başkanı Bayan Melpo Merlier'yi tebrik ederiz.

Doçent Dr. SEMAVİ EYİCE

¹⁹ S. Eyice, *Istanbul'un fethinden önceki eserleri hakkında bir kitap hakkında*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" V (1954) 85-90.

²⁰ Ermeni harfleri ile türk dilinde basılmış kitaplara da rastlanır, Nitekim Camcıyan'ın *Tarih* i de bu şekilde 1812 de Venedik'de basılmıştır.

BASIL GRAY: *La Peinture Persane*. Genève 1961 Skira, 191 s., 80 renkli minyatür, umumi fihrist, yazmalar fihristi, kronolojik bibliyografya, harita. 4°

Bu eser, muhtelif cihetlerden Türk san'at tarihçilerinin dikkatini çekmeğe lâyıktır. Muharrir, memleketimizle yakın harsî bağları olan komşumuz İran'da kitap resmi tarihi mevzuunu ele almaktan mâda, Türk resim san'atını alâkadar eden hususlara dahi temas etmektedir. İslâm san'at tarihine kıymetli bir ilâve addedilebilecek bu eseri tanıtırken, Türk nokta-i nazarından bir kaç mülâhaza arz etmek isterim.

İran'da kitap resmi san'atının tarihini yazmağa teşebbüs eden müellif, derhal bir güçlkle karşılaşmaktadır : bugünkü malûmatımıza göre, İran'da kitap resmi san'atının eski bir geleneği olduğunu ispat edebilecek hiç bir eser yoktur. Duvar resmi olarak da, pek ehemmiyetsiz bakiyeler kalmıştır. Böylece, muharririn ifade-sile "yazılı vesikaların nadiren desteklediği ve pek emin olmyan işaretlere dayanarak, İran resim san'atının milâdî 1200 senesinden evvelki tarihini faraziyye müsteniden kurmak" icabettmektedir (s. 13). *Shahnâmah*'de bahsi geçen bazı İran hükümdarlarını Part kralları sanan Coyajec¹ nin hilâfına olarak, Bay Gray *Shahnâmah*'nin saray tasvirlerini Sasânî saraylarına ait zannetmekte ve bu görüşe dayanarak, Sasânîlerde duvar resminin mevcut olduğu neticesine varmaktadır. İran arkeolojisi mütehasısı Bay Girshmann'ın fikrini de şahit gösteren müellif, Sasânî resmi eğer mevcudsa, bunun Part resimlerine benzeyebileceğini tahmin edip, İran'a muttasıl bölgelerde, İran san'atına atf edebileceği resimler aramaktadır.

İslâm san'atı asıllarının Yakın-Şarka atfedilemeyecek kısımlarını bulmak isteyenler için, üçüncü yüzyıldan onikinci yüzyıla kadar devam eden ve erken ve geç devreleri Doğu Türkistan'da da olmak üzere, Kansu'dan Batı Türkistan'a kadar uzanan sahada pek çok müstesnâ eserlerin toplandığı Orta-Asya, muhakkak ki tedkik edilebilecek ilk bölgedir. Ancak İran san'atının menşeiini Orta-Asya'da arayan tarihçiler, başka milletlerin de san'atı hakkında tetebbuat yapan kimselerle, meselâ Skitlerin, Sakaların, eski ve yeni Kuşanların, Toharların, Sogdluların, Doğulu ve Avrupalı Hunların, Ak Hunların, Batı Türklerinin, Uygurların ve diğer Türklerin, ve bu bölgede yaşamış veya oradan geçmiş bir çok milletlerin san'atının izlerini arayan âlimlerle, bazen tezata düşmekdedir. Bu münasebetle, gerek Tolstov'un², gerek Okladnikov'un³ açıklamış oldukları bir kanaati tekrar edelim : milâddan asgarî dörtyüz sene evvelinden beri (Pazırık devri), Orta-Asya'daki kadim Skit iline ve Harezme kadar, Doğulu Hunlar ve Türkler nüfuz etmiştir. Bu keyfiyet Orta-Asya san'atına, karma, fakat kendine has bir mahiyet vermiş. Böylece, *La Peinture persane*'in müellifi, Afganistan'da bulunan beşinci asır eseri Dukhtar-i Nûshirvân resmi, Sogdda Panj-kent resimleri, ve Kansu'da kızıl satırlı Tun-huang duvar resimleri arasındaki müşterek noktaları kaydederken, hakikatta ancak Batı Türkistan'dan Hitay'a kadar uzanan Orta-Asya san'atının tecanüsüne şahadet etmektedir. Müellifin, dördüncü ve beşinci yüzyıllarda İran'dan Kansu'ya yayıldığını farzettığı kırmızı duvar resmi satırları, milâddan evvelki Harezm kurganlarında⁴ ve üçüncü yüzyıldan kalma Doğu Türkistanda Miran mâbedinde mevcuttu bile. Kırmızı ve gök renkleri,

Uygurlarda temsili mânaları haizdi. ⁴ Uygurlar bu mânaları daha eski kozmolojik bir gelenekten almış olabilirler.

Panj-kent resimleri ve muharririn zikretmediği Toprak-kale, Varakhshah ve Balalık-tepe resimleri, Batı Türkistan resim san'atının nümuneleridir. Panj-kent resimlerinin üslûbu ve renkleri, figüral eserlerde müşahede edilen çekik gözler ve kadim Türk usulunda örülü saçlar, kıyafetler, Doğu Türkistan duvar resimleriyle bedihî bir karabet te'sis etmektedir. A. Albaum, Balalık-tepe'deki bazı figüral eserlerin kıyafetleri ve bezm âyini esnasında ellerinde tuttıkları kadehler ile Türk balları arasında mukayeseler yapmaktadır. Bay Gray'in naklettiği gibi, bir Rus âlimi, Panj-kent resimlerinin bir kısmında, Orta-Asyalı İrani bir kahraman addedilen Rüstem'in hikâyesini tespit etmeğe çalıştı. Diğer bazı kimseler ise, Panj-kent resimleri meyanında bir grupun Batı Türklerini temsil ettiğini zannetmektedir ⁵.

Batı Türkistan, muharririn dediği gibi, ancak 728'den sonra türkleşmiş değildir (s. 14). Arap fütühâtı devrinde, Horasan bile türkleşmişti ⁶. Amu-darya'nın ötesindeki memleket Türkistan deniyordu. Erken İslâm kaynaklarına nazaran, Batı Türkistan'da, İranlılarla Türkler bazı yerlerde ayrı toplumlara halinde yaşıyor, diğer bölgelerde ise birbirlerine karışmışlardı. Hükümdarların ekseriyeti Türktü. Mısırlı İkhshid'lerde b. Togaç'ın isminin delâlet ettiği gibi, Türk neslinden bir aile ⁶, kadim bir İrani unvân olan İkhshid lâkabını taşımakta idi. Ananeye nazaran, 674'te Buhara'ya gelen Arablar, yirmi iki nesilden beri orada hükmettiğini iddia eden bir Türk sülâlesi bulmuşlardı. Oğluna niyabet etmekte olan Kabaç (veya Kayıg) Hatun'un Qusair 'Amrah resimleri arasında bir tasviri bulunduğu rivayet edilir ⁷. Arablar 709'da Sogd'a geldikleri zaman orada bir Türk Tarhanı vardı ⁸.

Müellif, *Shahnâmah*'de tasvir edilen girift İrani-Türk münasebetlerinin, ancak eserin yazıldığı devre tetabuk ettiğini söyler. Turanlıların da bir nevi İrani olduğu ve Türk Kaanı Turanlı Afrasiyab'ın da İrani olduğu nazariyesi bir zaman ileri sürülmüştü. *Kutadgu Bilig* ve *Kaşgarlı Mahmud Divanı* gibi onbirinci yüzyıl Türk eserleri, Afrasiyab'ın (Alp-er-tunga) Türklerin bildiği ve menkibelerile hikmetlerini nesillerden beri tekrar ettikleri bir Türk kahramanı olduğu hususunda *Shahnâmah*'yi te'yid etti.

B. Gray, İran kitap resmi san'atının menşeyini, Uygur ilinde, Turfanda bulmaktadır. Uygur resim san'atının tarihçesini hatırlatalım ⁹: Uygurlar, Kök Türklerden sonra Mogolistan'da yerleşmişti. 763'te Çinlilerden Manihâî dinini aldılar. 811'de Turfana geçerek, Manihâî ve Budist eserler vücuda getirdiler. Doğu Tiyanşhan'a da yerleşerek, dokuzuncu ilâ onüçüncü asırlar arasında, Budist ve Nesturî Hıristiyan resimleri yaptılar. Sarı Uygur denen kol, Türk ırkının beşiği addedilen Kansu'da ¹⁰ bulunuyordu. Strzygowski ¹¹ ve Diez, Sarı Uygurların Tun-huang Ming-oy (Bin-ev)'inin resim ve tezyinatındaki iştirâk payına işaret etmişlerdir. Juwainî, Cengiz'in Uygur devletini devirdiğini anlatırken, İdikut'un şeceresini temsil eden ağaç resminden bahsederek ¹², Rubruck, İç Asyadaki Uygur rahiplerinin san'at eserlerini târif ederek, Uygurlarda san'at geleneğinin devamını tasdik ederler. Bâzi türkologlara göre, Paris Bibl. Nat. deki Uygur Oğuznâmesi ve binaenaleyh bu yazmanın resimleri de onüçüncü yüzyıldandır. Onüçüncü yüzyıldan sonra, Uygurlar doğuya ve batıya dağılıp, beş asırlık Uygur resim geleneğini yeni san'at merkezlerine getirdiler.

Milâdî altıncı ilâ onuncu yüzyıllar arasında yapılmış, kimi Sogdca ve Orta devir İran dilinde, ve Sogd ve Manihâyî yazılarıyla, kimi Türkçe dilinde ve Uygur yazısıyla metinlerle beraber, bir takım kitap resimleri Turfan bölgesinde meydana çıkmıştır. Uygur devletinin henüz Manihâî olmadığı devreye ait Manihâî eserler Turfanda bulunan yerli Mânihâîlere, sekizinci yüzyıldan sonraki eserler ise, Uygurlara atfedilmektedir.¹³ Bay Gray'ın mütalâasına göre, bu kitap resimlerini Arab fethi sırasında, İran'dan kaçan Manihâî'ler yapmıştır. Tohar, Hun, Türk, Çin unsurlarının karıştığı Doğu Türkistan'da neler olduğunu iyi bilmiyoruz. *Shahnâmâh* ve Dost Muhammed'in Mukaddimesi dahil, ekserî İslâm kaynakları, Mani'nin mucizevî addedilen resimlerinin, Hitay'da veya Hitay sınırlarında, ve yahud Çigil'lerin (Kaşgarlı'ya göre, Çigiller bir Türk boyudur) memleketinde vücuda geldiğini¹⁴ ifâde ettiğine göre, bu kitap resimlerini üslûp itibarile de (Le Coq'un dediği gibi)¹⁵ alâkalı buldukları Doğu Türkistan duvar resmine bağlamak, belki daha doğrudur. Çin'den sonra, kâğıdın kullanıldığı ve yapıldığı ilk mıntakalardan biri Doğu Türkistan'dı.¹⁶ Tahta basmasının ve hattâ dökme hurufatla matbaa'nın dahi bir ibtidâî şekli Doğu Türkistan'da mevcuttu.¹⁷ Bu nazariyemiz, Eurasia'ya yayılan Hıristiyan Türklerinin belki getirdiği "aw(a)nglion" (Uygurca Kitab-ı mukaddes) ların tesirlerini reddetmemektedir.

Müellif Nişapur atlısından bahsederek, bu şahsın muhtemelen bir Türk elbisesi ve kuşağı giydiğini ifade etmektedir. Lashkarî Bazar ile Gazneh eserlerini de tasvir eylemektedir. Mr. Gray Batı Türkistan'ın Samânî hükümdarlarından Nasır II'nin yaptırdığı Kalile ve Dimne tercemesinin Çinli san'atkârlar tarafından resimlerle tezyin edildiği rivâyetini nakleder. İstitrâden, şunu da arzedelim : Doğu Türkistanlı olmak hasebile, o bölge hakkında salâhiyetli malûmat veren Kaşgarlı Mahmud, Hitay veya Çin ilinin, Tavgaç ve Uygur memleketleri ile Kaşgar mıntakasından ibaret olduğunu söylemektedir.¹⁸ Marvazî dahi, Çin memleketini, Çin, Hitay ve Yugur (Uygur) olarak üç kısma ayırır.¹⁷ Ekserî İslâm müelliflerinin indinde gayri-Müslim Türklerle Kuzey Çinliler arasında pek fark görülmediği metinlerde aşikârdır. Böylece, Çinli ve Hitayî lakabları yalnız Çinlilere değil, Uygurlara veya Mogollara yahut Kara-hitaylılara da verilmektedir. Ayrıca, komşu yerlerin halkı birbirinin memleketinde yaşayarak, lakabları oturdukları bölgeden de alabilmektedirler. Hitayî ve Çinî kelimelerinin mânasını tayin ederken, ihtiyat lâzım geldiği anlaşılır. Türkistan'ın garb hududunda da, İslâm âleminde, Arabların hem İranlılar hem Türkler için kullandıkları acem veya acemî veya a'âcim tâbirlerini de "ec-nebî" mânasına terceme etmek belki daha doğrudur.

İran resim san'atının asıllarını ararken, müellif bizi Abbasî devrindeki İrak'ta Bağdad ve Samara şehirlerine de götürür. Müellife nazaran, bu şehirler münhasıran Sasânî san'atının te'siri altında idi. İrak şehirlerinde, o toprakta Sasanîlerden evvel ve sonra kurulan medeniyetlerin de tesirleri ve Orta-Asya Türklerin de yeri vardı. Bir Türk olan Aşnas, 836'da Samara şehrini kurdu. Samara'da Türk mahalleri ve Türk adlı sokaklar olduğu zikredilir.¹⁸ H. Gluck, Samara tezyinatında Türk teknikleri ve motifleri tespit etmiş ve bu görüş de, müteaddid Avusturyalı ve Alman âlimlerinin tasvibine nail olmuştur.¹⁹ Abbasî devrinde İrak'ta, sadece Türk askerleri, emirleri ve hatunları değil, fikir adamları da vardı : meşhur feylesof-musikşinas, Farabî al-Türkî, dedeleri Kaanın elçisi olarak Bağdad'a yerleşen b.

Macur soyundan nücum ilmi mütehasısları, meselâ Abu al-Q. al b. Macur al-Türki²⁰ zikrolunabilir. Bay Gray Bağdad'da, 943 tarihinde, İran Manihâî ressamlarının eseri sandığı altın ve gümüş tezhibli kitapların yakıldığını anlatır. Yine Bağdad'da, 841'de buna mümâsil bir diğer hâdise olmuştu. Türk ırkından (dedesinin adının Kara Buğra olduğunu Taberî kaydeder) bir Orta-Asyalı emir, Urushana Afshin'i, irtidâd ile suçlandırılıp muhakeme edilirken, malı olan "buğların" ve altınla gümüş tezhibli gayri-Müslim dinî kitabın menşei kendisinden soruldu. Orta-Asyalı Türk emir, bu kitabı Acemî (Arap olmyan, yâni İrani veya Türk) dedelerinden tevârüs ettiğini söyleyerek, kitap resmi san'atının Türkistan'da mevcut olduğuna işaret etmiştir. Aynı tarzda bir Kalile ve Dimne yazmasına kendisinin sahip olduğunu Afşın hâkime hatırlatmıştır.²¹

Selçuk devri resim san'atını, müellif İrak zaviyesinden tetkik etmekte ve hem Calinus, hem Dioskurides yazmalarile, Topkapı *Warqah ve Gulshâh*'ını²¹ İrak'a bağlamakdadır. Halbuki Holter, Viyana Calinus yazmasını Türk san'atı sahasına ithâl eder. Diez de, Bağdad kitap resmi mektebinin Selçuklar tarafından kurulduğuna işaret ederek, bu mektebin eserlerle Uygur kitap resimleri arasında benzerlikler bulmaktadır.²²

Muharrir Türkleri ilgilendiren bir diğer noktaya temas etmekte ve Abd al-Rahman al-Sûfî yazmalarındaki burcların figüral resimlerini Samara resimlerine benzetmektedir. Al-Sufî'nin eserinin, Hibbat Allah b. Abd al-J. b. I. b. S. b. A. b. Y. b. B. al-Jilî (veya al-Khottali) tarafından yazılmış ve muhtemelen aynı kalemle resm edilmiş tasvirleri bulunan Fatih 3422 numaralı ve *Suvar al-Kawâkib* adlı bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesinde vardır. Eser, Türkiye'de, Mardin kalesinde Artukoğlu devrinde, hicrî 529'da tamamlanmıştır. Altuncu Türk Tarihi kongresinde, Bay Zeki Oral, Al-Sufî'nin dördüncü Artukoğlu hükümdarı Kara Arslan için kitap yazdığını kaydetti. Artukoğlu devletinin, Türklerin Orta-Asya'dan getirdikleri san'at mevzuatını Yakın-Şarka yayan bir merkez olabileceğini vaktile Strzygowski tahmin etmişti.²³ Milâdî onikinci asırda Artukoğullarına ithaf edilmiş automata tasvirleri bulunan kitaplar,²⁴ ve 1272'de Aksaray ve Kayseri'de hazırlanmış olan Nasır al-Dîn Sivasî'nin büyü hakkındaki yazmaları ile birlikte (Bibl. Nat. Persan 174), Al-Sufî'nin Mardinli nüshası, resimli Anadolu Türk kitaplarının en eskilerindedir. Bu eserler, Yakın-Şarkta İslâmî kitap resmi san'atı tarihinde, Anadolu merkezlerinin kudemine şahadet etmektedirler. Anadolu eserlerindeki resimlerin grafik denebilecek hususi bir üslûbu ve diğer Selçuk devri figüral tasvirlerine kıyasen, daha başka nispetleri vardır. Aksaray yazmasında, seyyarelerin ve seyyare hizmetkârı "melek" lerin şahıslandırılmış resimleri, Koço'da görülen çok başlı ve kollu Uygur Bodisatva'larla, Bizans meleklerinin tesirlerini birleştiren şekiller arz etmektedir. Bu resimlerin bazıları, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinin *D'awatnâmah* yazmasında görüldüğü gibi, Anadolu büyü ve eflâk kitaplarında, birer prototip mahiyetinde kalacak ve tekrar edilecektir.

Bay Gray, Mogol, İlhanlı ve Calayirli devirlerini, Çin tesirlerini Yakın-Şarka getirerek, İran resim san'atının doğmasına âlet olan zaman diye tavsif eder. İslâm kitap resmi san'atına, Yakın-Şark Hıristiyan san'atının tesirlerini tespit ve Argun devrinde, Orta Asya Budist san'atının nüfuzu da zikir edilmektedir. Moğolların Uygur yazısını, dinini ve harsını kabul ettikleri ve bir takım Uygurları Yakın

Şarka getirdikleri ve Uygurların sekizinci ve onikinci yüzyıllar arasında kitap resimleri vücuda getirdikleri düşünülürse, İslâm san'atının inkişafında Orta-Asya san'atının mevkii bedihidir. Prof. Z. V. Togan, İslâm Araştırmaları Enstitüsü dergisinin üçüncü cildi birinci fasikülünde, Rab'i-Rashîdî'nin müstahdeminin hayat şeraitini tanzim eden *Waqfnâmah*'nin bilinmiyen bâzı kısımlarını neşretti. Müteaddid vazifeler gören yirmi Türkün arasında resim ve hattatlık ile iştigal edenler de olduğu, bu *Waqfnâmah*'de kayd edilmektedir.²⁵ Bir isimden mâda, diğerleri gayri-Müslim Uygur adları olabilir. Üç kişi, kendi Türk adlarından başka, Hitayî lâkabını da taşımaktadır (Ayaz, Altın Boka, Sulti). Şuna da işaret edelim ki, bu zamanda, İran resmini Türk resminden ayırmak, Charlemagne'in Fransız mı yoksa Alman mı olduğunu ta'yin etmek kadar zordur. Mogol ordularının sürdüğü İç-Asyalı Türkler, bu devirde Azerbaycan'a yerleşmekte ve Anadolu'daki hemcinsleriyle tabii bir birlik kurmakta idi. İlhanlılar, Horasan'ın bir kısmını, Azerbaycan'ı, İran'ı, Irak'ı ve Anadolu'yu hükümleri altında birleştirmek iddiasında idiler. Morgan Kütüphanesinin *Manâf'i al-hayâwân* adlı yazması, 'Gazan Han.... Sultan al-Salâtin al-Türk wa al-Arab wa al-'Ajâm' 'a ithaf olunmuştur. Kara-khote'da bulunan seyyarelerin müşahhas resimleri, Al-Balkhî'inn ilm-i nücum hakkındaki 1240-1260 tarihli eserinin (Bibl. Nat. Arabe 2583) tasvirleri, Topkapı'da H. 2152 numaralı murakka'-da s. 60 verso'da bulunan ve Dr. R. Ettinghausen'in Türk-Mogol havası taşıdığını müşahede ettiği iki minyatür, E. Diez'in Uygur san'atına bağladığı Royal Asiatic Society'nin Batı Türkistan'da yazılmış *Jam'i al-tawârikh*'i ve Demotte *Shahnâmah*'si, E. Kühnel'in Orta-Asya resmine benzettiği Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesinin *Athar al-baqiyah*'si ile Topkapı H. 1654 *Jam'i al-tawârikh*'i²⁶, ve en nihayet dokuzuncu ilâ onikinci yüzyıllar arasındaki Uygur resimleri, fikrimize göre, Orta-Asya san'atının İslâm san'atı üzerindeki tesirleri hakkında ip ucları vermektedir.

Müellif, İran dahâsının Çin san'atı ile birleşmesinden doğduğunu anlattığı bu devir san'atında, ne Çin'de, ne İran'da bulunmayan bir hususiyet, hamâsî bir hava müşahede etmektedir. Bu hususiyet Türk ressamlarının çalıştığı her merkezde, ve evleviyetle Osmanlı san'atında görüldüğünü hatırlatmağa mücaheret edeceğiz. Budismin tesirlerine rağmen, Uygur san'atında da aynı hamâsî kuvvet hissedilir:

kälân kâyik müyüzü tæg, atıng küüng kötlürgäi! ²⁷
(ilerleyen geyik boynuzu gibi, adın, şanın yükselsin!)

gibi hamâsî ifadeler kullanan Uygur edebiyatı, sulhperver Budist edebiyatı ve san'atı alanında, bu kuvveti çarnaçar başka bir vechede gösterecek, ve bu sefer mistisizme dalacaktır. Türk ruhunun bu savleti, Osmanlı kitap resimlerindeki günlük hayat tasvirlerine, expressionisme'e giden bir kuvvet getirecektir. Fikrimize göre, Mogol devri san'atına Mr. Gray'in tasvir ettiği hamâsî kuvveti, Türkler ve belki Mogollar getirmiştir. İran san'atkârları ise, kendilerine mahsus şairâne bir hava ile temayüz etmişlerdir.

Timurîler devrine gelince, Bay Gray Şiraz mektebi ile Semerkand ve Herat gibi Orta-Asya mektepleri arasında karabet görmektedir. Uygur *M'irajnâmah*'si olarak tanınan Paris Bibl. Nat. yazmasının bir Türk eseri olmadığını iddia etmekte ve *M'irajnâmah*'yi İran san'atının inkişafı içine idhal etmektedir. Kanaatimizce, baş metni Uygur harflerile Türk dilinde olan bu eserin resimlerinde de, İslâmiyetten

evvelki Uygur eserleriyle müşabehet vardır. Misal olarak, *M'irajnāmah* resimlerindeki simâları, kıyafetleri, Koço²⁷ ve Toyok Avalokitesvara'ları gibi çok başlı bir melek tasvirini, diğer meleklerin uçan kuşaklarını, alevli hâleleri, lotus şeklindeki saç ve serpuşları zikr edebiliriz. Diğer Timurî merkezlerinde olduğu gibi, Herat'ta da, Türk sanatı ve edebiyatı yüksek bir mevkî ihrâz etmişti. Timur'un ve san'atkâr ahfadının etrafında, Ali Şîr Nevainin muhitinde, Türk san'atkârları vardı. Ali Şîr ve babası Kikine Bahşi, Mirza Haydar Doğlat'a nazaren, Uygur neslinden idiler. Timur ve Timuroğulları devrinin Türk ressamları arasında, Günk, Tebrizli Abd al-Hay Musawwir, Mahmud Mudhahhib, Yusuf Naqqash, Tebrizli Muhammed ve Derviş Muhammed Türk gibi san'atkârları zikredebiliriz. Ali Şîr Divanının (Bibl. Nat. suppl. turc 316) ilk kısmı Mahmud Mudhahhibin eseridir. *Mu'iz al-ansab'a* (Bibl. Nat. ancien fonds persan 68) göre, ressam Hacı Mahmud (Prof. Togan bunun Mahmud Mudhahhib olduğunu zannediyor), Uygur soyundandı.²⁸ Şunu da kayd edelim ki, *M'irajnāmah*'den mâda, İslâm-Uygur eserleri vardır: meselâ Topkapı murakka'larında, resimlerle aynı mürekkeple veya boya ile yazılmış Uygurca ibareler taşıyan eserlerden, Timur oğullarının toparlak çerçevesi tasvirleri ve *Muhabbet-nāmah*'dan bir mısra'lı müzehheb atmaca levhası. Bizce Uygur Budist resimlerinde ve edebiyatında müşahede edilen kuvvetli dinî his, Uygur *M'irajnāmah*'sinin asil resimlerinde, İslâm tasavufunun hizmetine adanmıştır. *M'irajnāmah* bir yandan Uygur san'atına bağlı olmak, diğer taraftan da Osmanlı dinî resimlerine örnek olmak hasebile, Türk san'atının bir öz eseridir (esasen metnin bir kısmı Arab harflerile, Doğu Anadolu ve Azerbaycan Türk lehçesinde ve yazma İstanbul'da bulunmuştur).

Bay Gray, Topkapı murakka'larından H. 2153, 2154, 2160 numaralı mecmua'larda aslı bilinmeyen resimlere temas ederek, bir kısım minyatürleri Kara ve Akkoyunlu muhitlerine bağlamakta ve hayvan resimleriyle Muhammed Siyah Kalem'e atfedilen levhaları, Türk-Mogol bozkırının çetin hayatına, yolculuk tarikile vâkîf olan, "incelmiş" bir ressamın eseri addetmektedir. Müellif, Timuroğullarından Şah Ruh'un elçileri arasında Hitay'a giden ve yolda Hoten nakşlarını görerek Budist san'atına kapılan Gıyath al-Din Naqqâsh'ı da zikreder. Ancak, müellifin kanaatına göre, murakka'lardaki meçhul menşeli eserler Timurî muhitinden değildir. Topkapı murakka'larının yirmi kadarını tetkik ettikten mâda, zamanın kaynaklarında ressamlar hakkında malûmat arayan Prof. Z. V. Togan'ın fikrine göre²⁹ Muhammad Siyah Kalem denen ustad, Hacı Muhammed Herevî adlı bir Türktür. San'atkâr Irak'ta Ak-Koyunlular nezdinde de bulunmuş ve Herat'a dönüp orada vefat etmiştir. Kendisi Hitay usulünde çini yapmağa da teşebbüs etmişti. Bay Gray'in bu menşei bilinmeyen resim grupuna vermek istediği "İranlılaşmış Türkmen" mektebi adını kabul etmek güçtür. Türkmenlerin kendilerine öz kıyafetleri ve âdetleri vardır, ve bunlar mevzuabâhs resimlerin daha ziyade hatırlattığı Kırgız-Kazak âleminde farklıdır. Her halde, Muhammed Siyah Kalem denen ustâdın, ak ve kara kamları ve Türk masallarının devlerini ve Uygurların hayvan şeklinde cinlerini iyi tanıyan büyük bir İç-Asya san'atkârı olduğu anlaşılmaktadır.

Buhara mektebini de tetkik eden müellif, tetebuatını Safavî devrinde bitirmektedir. İran san'atının bu safhasında da, Kadı Ahmed'in Tezkeresinde³⁰ adları geçen Türk ressamları hizmet eylemiştir.

La Peinture persane hakkındaki mülâhazalarımızı bitirirken, kısaca diyebiliriz ki, bu eserde, İslâm san'atına alâkadar olanlar, muhtelif yazmalar hakkında malûmat ve bu yazmaların san'at kıymetleri hususunda ince tahliller ile seksen adet renkli ve güzel resim bulacaklardır. İran kitap resmi mevzuunda evvelce yazılan umumi mahiyetteki tetkik eserleri bugün tükenmiş olup yeni kütüphanelere ithal edilemediğinden, Bay Gray'in eseri bu bakımdan da nadir bir kıymeti haizdir.

EMEL ESİN

Basil Gray: *La Peinture persane*, Genève 1961 Skira, 191 pages, 80 coloured miniatures, general index, index of MSS, chronological bibliography, map, 4°

This work is of particular interest for Turkish art historians, not only because it deals with the history of book-painting in neighbouring Persia to which historical and cultural ties link Turkey, but also because the area covered by Mr Gray includes a milieu in which Turkish art developed. For this reason, while reviewing this new contribution to the history of Islamic art, I will take the liberty to add a few considerations from a Turkish point of view.

In attempting to outline the history of Persian book-painting, the author is faced with an initial difficulty: to our present knowledge, there is no pictorial evidence of the existence of an ancient tradition of book-painting in Persia and there are only scant remains of wall paintings. The author is thus brought in his own words to reconstruct "à partir d'indices incertains qu'appuient parfois de rares données écrites, l'histoire de la peinture persane antérieure à 1200" (p. 13). After assuming that certain passages describing the paintings of royal palaces in the *Shahnāmah* apply to Sassanian Persia (others such as Coyajee¹, have associated some Persian kings of the *Shahnāmah* with the Parthians), the author concludes that Sassanian painting must have existed (p. 12). He suggests that it could have had a partly hellenized local style similar to Parthian painting and searches around the boundaries of Persia for possible analogies.

Central Asia where an important school of painting, extending from West Turkestan to Kansu, flourished and left numerous splendid works, dating from the third to the twelfth century (the earliest and latest periods in East Turkestan also), is an evident searching ground for those elements in Islamic painting that are not Near-Eastern. In Central Asia however, the path of the historian of Persian art crosses the steps of those who are looking for the artistic manifestations of the Scythians, the Saka, the old and the new Kushans, the Tocharians, the Soghdians, the Eastern and European Huns, the White Huns, the Western and other Turks such as the Uygurs, in short, of various peoples who for thousands of years have lived in or crossed the Central Asian area. We may cite here the archeologists Tolstov² and Okladnikov³ who have both expressed the belief that the gradual infiltration of the Eastern Huns and of the Turks in Central Asian Scythia as far as Khwarazm, has started possibly earlier and certainly not later than the fourth century before the Christian era (the period of Pazırık). This fact gives, from the fourth century B. C. onwards, a complex local character to Central Asian art. Thus when the author of *La Peinture persane* attempts to define what Sassanian painting might have been like, by noting the common elements between the fifth century painting of Dukhtar i-Nūshirvān in Afghanistan, the paintings of Panj-kent in Soghd (p. 13-4), the red grounds used in Tun-huang in Kan-su, he is according to our point of view, only attesting the homogeneity of Central Asian painting, from its western Turkestanī regions to its eastern Khatayan borders. The red grounds that the author

indicates as having been propagated in the fourth and fifth centuries from Persia to Tun-huang were also a feature of Khwarazmian kurgans before the Christian era,³ and of the third century A. C. Eastern Turkestanī Buddhist temple of Miran. Red and blue are colours having symbolic significations in Uygur cosmology⁴ which, might have borrowed these concepts from earlier traditions. In short, the author's definition of Sassanian art may as well apply to Central Asian art.

The paintings of Panj-kent, as well as the paintings not mentioned by the author in Toprak Kal'ah, Varakhshah, and Balalik-tepe, are the specimens of the western branch of Turkestanī painting. The style and colouring of the western Turkestanī wall paintings, as well as the figures with their slanted eyes and their braided "à la turque" hair, are certainly related to the paintings of East Turkestan. In what concerns Balalik-tepe, A. Albaum has compared the costumes and cup-holding rites of some figures to the Turkish balbals. Mr Gray cites certain scholars who thought to recognize in some Panj-kent representations, the Iranian Central Asian myth of Rustam. Others identify another group with the Western Turks⁵.

It is not only after 728 that Turkestan was turkicized (p. 14). At the time of the Arab conquest even Khorassan had a Turkish character⁶. In the country beyond the Amu-darya which was already significantly called Turkestan (the land of the Turks), separate communities of Turks and Iranians, as well as mixed groups, mostly governed by Turkish princes, are mentioned in early Moslem sources. The ancient Iranian title of Ikshid was born by a Turkish family as corroborated by the name of the founder of the Egyptian branch, b. Togaç⁶. According to tradition, the Arabs arrived to Bukhara in 674 and found there a Turkish dynasty who had the pretension of having reigned for twenty two generations in the area⁷. The queen regent Kabaç (or Kayıç) Hatun has allegedly been represented amongst the paintings of Qusair 'Amra. In Soghd where the Arabs arrived in 709, there reigned a Turkish Tarhan⁸.

Mr Gray remarks that the interpenetration of Persians and Turks in the *Shahnāmah* may reflect the events at the time of the composition of the poem. A theory advanced by some scholars that the Turanians were also another category of Iranians and that the Turk Afrasiyab was in reality an Iranian has been disproved by Turkish sources. The eleventh century *Kutadgu-bilig*, the *Divān* of Kaşgarlı Mahmud, and other texts have confirmed the *Shahnāmah* in establishing the Turanian Afrasiyab (in Turkish Alp-er-tunga) as a legendary Turkish hero known to most Turks and whose adventures and aphorisms were repeated since many generations.

Mr Gray finds the origin of Persian book-painting in the land of the Uygurs. It may not be unnecessary to outline here briefly the history of Uygur painting⁹. The Uygurs who had succeeded to the Tu-kiues in Mongolia had lived in the region of Kara-balgasun. They adopted Manicheism in 763 from the Chinese. In 811 they settled in Turfan where one witnesses the development of Manichean and Buddhist Turfanese Uygur art. They spread to the regions of eastern Tien-shan where between the ninth and twelfth centuries they painted mostly Buddhist and Nestorian Christian paintings. One branch, called the Yellow Uygurs, was established in Kansu, this cradle of the Turkish race¹⁰. Strzygowski¹¹ and Diez have shown the contribution of the Uygurs in the paintings of the Tunhuang

Ming-oy. In relating the destruction of the Uygur kingdom by the Mongols, in the thirteenth century, Juwainî¹² attests the continuation of the artistic tradition of the Uygurs, by describing a representation of the genealogical tree of the İdikut. Rubruck also saw the works of art of the Uygur monks. Some turcologists consider the Oğuz epos in Uygur script of the Paris Bibl. Nat. and consequently its illustrations, as works of the thirteenth century. After the thirteenth century, the Uygurs were disseminated to the east and to the west of their home, carrying to other centers of art the tradition of a five centuries old school of painting. In Turfan, a group of book-illustrations were discovered, dating approximately from the sixth to the tenth centuries, containing texts in Soghlian, in middle Iranian as well as in Uygur Turkish languages and scripts. The earlier works are generally attributed to pre-Uygur local Manicheans, while the later book-paintings are Uygur¹³. Mr Gray suggests that these Manichean book-paintings are the work of Sassanian Persians who had been chased from Persia by the Arab conquest. Admittedly we know very little of what went on in the artistic formation of Eastern Turkestan, in the cross currents of Tocharian, Hunnic, Turkish and Chinese elements. Including the *Shahnamah* and Dost Muhammad, most Islamic sources indicate that the miraculous paintings of Mani originated in Khitay or on the borders of Khitay, or in the land of the Çigil¹⁴ (a Turkish people according to Kaşgarlı Mahmud). One may wonder if the pre-Uygur Manichean book-paintings could not be linked with Eastern Turkestan wall-paintings to which, as Le Coq notes¹⁵, they are stylistically related. The Eastern Turkestanis had been amongst the first, after the Chinese, to make paper¹³ (they have also practiced and perhaps invented xylography and even a primitive form of printing)¹⁵. The above suggestion does not exclude possible foreign influences, such as that of illumined "äw(a)-nglion"s (Uygur word for Bible) brought in by the Eurasian Christian Turks.

The rider of Nishapur in Khorassan, said to wear a possibly Turkish belt is depicted by the author. The works of Lashkari Bazar and Gaznah in Afghanistan are also mentioned. The illustration by Chinese painters of a Kalila and Dimna MS, belonging to the Samanid Nasr II, is quoted. One may here introduce a parenthesis, concerning the use of the term China (Sîn or Hitay) in the Moslem Middle Ages. According to Kaşgarlı Mahmud who, as an Eastern Turkestanî Turk, is perhaps the most qualified author on this subject, Sîn or Hitay includes the land of the Tavgaç (the Topa who were a people of Turkish stock and ruled Northern China under the name of Wei), the country of the Uygurs and the province of Kaşgar¹⁶. Sharaf al-Zamân Tahir Marvazî (of Marv) also divides China in three regions: Sîn, Khitay and Yugur (Uygur)¹⁷. Almost all Islamic authors of the Middle Ages assimilate the non-Moslem Uygur Turks to the Chinese. The term Chinese or Khitayî is given indifferently to the Chinese, to the non-Moslem Turks and sometimes to the Mongols or to the Kara-Khitay. The caution with which the word Khitayî or Sînî must be interpreted, applies also to the translations of the word 'Ajam, used both for Persians and Turks by the Arabs who called the foreign "barbarians" 'Ajam.

In 'Abbasi Iraq where our author's search for the origins of Persian book-painting takes us also, we are reminded that the cities of Moslem Iraq, Bagdad and

Samarra were under the sway of Sassanian art (p. 15). These cities founded in a land of ancient autochthonous civilization were also in close contact with the Central Asian and particularly the Turkish world. The city of Samarra was founded by the Turk Ashnas in 836. In Samarra there was a Turkish quarter and streets bearing Turkish names¹⁸. H. Gluck has established Turkish motifs and techniques in the ornamental décor of Samarra, his views being supported by several Austrian and German scholars¹⁹. There were in, Abbāsī Iraq, not only Turkish soldiers and princes and princesses, but also members of the learned classes, such as the celebrated philosopher and musician Farabī al-Turki, the various astronomers of the Amagur lineage, as Abu al Q. al b. Magur al-Turki²⁰ whose forefather had come to Bagdad as the ambassador of the Turkish Kaan. Mr Gray mentions the auto-da-fe of gold illumined Manichean books, attributed to Persian Manicheans, in 943, in the city of Bagdad. A similar event occurred in 841, when the Afshin of Ushrushānā, a Central Asian Turkish prince (Tabarī mentions that his great-grandfather's name was Kara Bugra²¹, Turkish for Black Camel) was prosecuted, amongst other accusations, for the possession of idols and of a gold and silver illumined and enriched, non-Moslem religious book. When the judge questioned the Afshin about the origin of the book, the Turkish prince answered that he had inherited it from his "barbarian" fathers, that is from Turkestan. The Afshin added that the judge himself possessed such a book, a Kalila and Dimna²¹.

The Selçuk school of book-painting is analyzed in its Iraqī aspect. Mr Gray links the Galen and Dioscurides MSS, as well as the illustrations of the Topkapı *Warqah and Gulshāh*³¹ to Iraq. Holter Connects the Vienna Galen with Turkish art. After remarking that the Bagdad school of book-painting had been founded by the Selçuk Turks, Diez also finds many resemblances between the Iraqī Selçuk and the Uygur book-paintings²².

The author touches another subject of special interest for Turkish art by connecting the figural drawings representing star groups in the illustrations of the Abū 'Abd al-Rahmān al-Sūfī manuscripts with the Samarra figures. The Library of Süleymaniye possesses such a manuscript written and most probably illustrated with the same pen, by Hibbet-Allah b. Abd al-J. b. I. b. S. b. A. b. Y. b. B. al-Jilī (or al-Khottalī), called *Suwar al-Kawākib* and numbered Fatih 3422. The work was composed in 529 A. H. in the castle of Mardin, that is in Turkey, in the Turkish Artukoğlu (Ortokid) period. Mr Z. Oral has related in his communication to the VIth congress of Turkish history that al-Sūfī had dedicated a book to the fourth Artukoğlu king, Kara Arslan. Strzygowski had considered the Artukoğlu surrounding as a probable center for the propagation in the Near East, of the Central Asian motifs brought by the Turks²³. Together with the twelfth century illustrations of automata dedicated to the Sultan of Diyarbakr²⁴ and the paintings of Nāsir al-Din Sivasī's treatise on sorcery dated 1272, composed in Aksaray and in Kayseri (Bibl. Nat. Persan 174), the Al-Sūfī book offers some of the earliest book-illustrations that one may associate with Anatolian Turkish painting. The figures represented in this group have a special graphic style and more elongated proportions than the usual Selçuk personages. In the Aksaray MS, the astrologic figures present curious combinations between the many headed and armed bodhisatvas of Uygur Koço and

the angels of Byzantine art. Some of these figures were to remain unchanged prototypes, repeated in Anatolian books on sorcery and astrology, such as the *D'awat-nāmah* of the University of İstanbul Library.

The Mongol, İl-hanlı and Calayırılı periods are placed by Mr Gray under the sign of Chinese and Near Eastern Christian influences. Buddhist Central Asian influx under the reign of Argun is noted. The importance of Central Asian painting as a component element of Islamic book-painting is particularly evident if one remembers that the Mongols had adopted the script, the Buddhist faith and the culture of the Uygurs, that they had brought groups of Uygurs to the Near East and that the Uygurs had since the eighth to the twelfth century produced book-painting in East Turkestan. Prof. Togan has published in vol. III, fasc. 1 of the *İslâm Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, a *Waqfnāmah* regulating the staff of Rashid al-Din's center for arts and crafts in Tabriz.²⁵ The names of twenty Turks are given who are said to be engaged, amongst other occupations, in painting and calligraphy. With the exception of one, these names could be non-Moslem Uygur names. Three men bear, in addition to their Turkish names, the surname of Khitayî (Ayaz, Altın Boka, Sulti).

The above mentioned Uygur and pre-Uygur Turfan book-paintings, the Karakhoto astrologic illustrations, the Al-Balkhî treatise on astrology dated around 1240 (Bibl. Nat. Arabe 2583), the two miniatures on p. 60 verso in Album H. 2152 of Topkapı to which Dr Ettinghausen finds "a Turco-Mongol flavour"²³, the *Jām'i al-tawārikh* of the Royal Asiatic Society, made in West Turkestan and the Demotte *Shahnāmah* related by Diez to Uygur painting,²⁶ the *Athâr al-bāqiyah* of Edinburgh and the *Jām'i al-tawārikh* H. 1654 of Topkapı about which Kühnel²⁶ makes a similar observation, and also the ninth to twelfth century Uygur wall-paintings provide important materials on the influence of Central Asia on Near Eastern painting. We have to remark also that in the fourteenth century, to disentangle Persian painting from Turkish painting is as difficult as to decide whether Charlemagne was a German or a Frenchman. The Inner Asian Turkish populations driven by the Mongols were settling in Adharbayjan and establishing a natural unity with their congeners in Anatolia. The rule of the Near Eastern Mongols extended over parts of Khorassan, Adharbayjan, Iran, Iraq and Anatolia. The *Manāf'i al-Hayawān* of the Morgan Library written in Maragha in 1298 is dedicated to Gazan Han, King of kings of the Turks, of the Arabs and of the 'Ajam (non Arab). Mr Gray attempts a detailed and informative description of important manuscripts and notes the appearance of an epic style characteristic neither of Chinese nor of Persian art. May we add that this epic style is observed in all centers where Turkish artists have worked and is seen to culminate in Ottoman art. The peaceful influence of Buddhism had transformed the epic spirit of the Uygurs in mysticism. Forceful expressions are yet common in Uygur literature :

Kälân käyik müyüzü tæg, atıng küüing kötlürgäi!

(May thy name and renown be as the horn of the storming unicorn!)²⁷
The potential strength of the Turkish spirit has brought into the Ottoman genre pictures an expressionism sometimes bordering to the extreme. The epic spirit defined by Mr Gray may be the contribution of the Turks or the Mongols, while

the Iranian apport could be the poetical atmosphere so characteristic of Persian painting and literature.

Reaching the Timurî period, Mr Gray establishes links between the school of Shiraz and the Central Asian schools of Samarkand and Herat. The Uygur *M'irajnâmah* of Herat (Bibl. Nat. suppl. turc 190) is contested as a Turkish work and placed in the line of development of Persian book-painting. In our view, apart from the fact that the main text is in Turkish and in Uygur script, the illustrations bear many resemblances to the works of pre-Moslem Uygur artists: we will mention as an example a many-headed angel similar to the Uygur Avalokitesvaras of Koço²⁷ and Toyok, as well as the physical types and costumes, the flying belts, the flaming haloes, the lotus-hats and top-knots of other angels. Like most Timurî centers, Samarkand and Herat cultivated also Turkish art and literature. Around Timur and his artistically and poetically endowed descendants, as well as around the great Turkish poet Ali Shîr and his father Kikine Bahşi, who according to Haydar Mirza Doğlat were of Uygur stock, there were Turkish artists such as Günk, Abd al-Hay Musawwir of Tabriz,²⁸ Yusuf Naqqash, Muhammad Tabrizî, Mahmud Mudhahhib and Dervish Muhammad Türk. The first part of the Ali Shîr compendium (Bibl. Nat. suppl. turc 316) was illustrated by Mahmud Mudhahhib. In the *Mu'iz al-ansab* (Bibl. Nat., ancien persan 68), the painter Hajî Mahmûd (Mr Togan thinks that this may be Mahmûd Mudhahhib) is called an Uygur.²⁸ Moreover, there are in the miscellany albums of Topkapı, İslamic works bearing Uygur inscriptions, in the same ink or paint, such as the series of Timurî medaillon portraits and the gold illumined hawk with the citation in Uygur script from the *Muhabbat-nâmah*, a poetical work in Central Asian Turkish. To return to the Uygur *M'irajnâmah*, one may consider the noble paintings of this manuscript as an islamized version of the religious fervour apparent in the Buddhist paintings of Koço and in the literature of the Uygurs. The *M'irajnâmah* is part of the Turkish heritage (some of its text is in Eastern Anatolian or Adharbayjan Turkish with Arabic letters. The MS was found in İstanbul). Linked in the past with Uygur art, its style continued in the religious paintings of the Ottomans.

Mr Gray touches also the subject of the drawings and paintings of undetermined origin in albums H. 2153, 2154, 2160 of Topkapı. Associating a group of miniatures with the Kara and Ak-koyunlu areas (p. 101), he seems to ascribe the animal sketches and the weird figures and animal demons attributed to Ustad Muhammad (Siyah Kalam) to a refined artist who had travelled in the Turco-Mongol steppe. The author mentions the painter Giyath al-Dîn who had been amongst a group of emissaries of Shah-Rukh to Khitay and had thus seen the paintings of Khotan and admired Buddhist works. But Mr Gray rejects the theory that these paintings may have originated in Timurî circles. In the opinion of Prof. Z. V. Togan who has studied more than twenty miscellany albums of Topkapı and looked for documents in the chronicles of the time, Ustad Muhammad must be the Turkish painter Hâjî Muhammad of Herat. This artist had also been in the Ak-Koyunlu court in Iraq and later returned and died in Herat. He had once tried to make Chinese porcelain²⁹. It is difficult to accept the label of iranised Türkmen school suggested for these paintings by Mr Gray (p. 104). The Türkmen have very cha-

racteristic ways and costumes differing from those of the Kırgız-Kazak world to which these paintings are nearer. In any case, Ustad Muhammad must have been a great Inner-Asian artist familiar with the habits and costumes of the black and white *kams* and with the tales of giants and animal demons of the Turks.

After studying the school of Bukhara, the author ends his study with the Safawî period. Here again, we will remark that in Qādî Ahmad's chronicle,³⁰ one reads the names of several Turkish painters who contributed to this school of Persian painting.

In short, one may say that to those who are interested in Islamic painting, *La Miniature persane* offers information and a sensitive analysis of the artistic merits of many manuscripts, as well as eighty excellent colour reproductions. As the earlier comprehensive works on the same subject are out of print, Mr Gray's book has the additional merit of being available for those who would like to introduce to their libraries a new and important work on Islamic book-painting.

EMEL ESİN

¹ J. C. Coyajee, *Cults and legends of ancient Iran and China*, Bombay 1936, s. 174-210.

² P. Tolstov, *Scythians of the Aral Sea and of Khorezm*, Moscow 1960.

³ A. P. Okladnikov, *The ancient population of Siberia and its cultures*, Russian transl. series, Peabody Museum, Cambridge, Mass., 1959.

⁴ O. Pritsak, *Qara, Studie zur türkischen Rechtsymbolik*, Z. V. Togan'a Armağan, İstanbul 1950-5, s. 249. Müellif şu Uyğur şiiirini tekrar eder:

Soltun kök lu (ejder)

Ongdun ak bars

Küntün kızıl sagızgan (saksığan)

Kidin kara yılan

⁵ Batı Türkleri sanılan Panj-kent resimleri, bak. *Panj-kent* (Rusca), Akademi Nauk neşriyatı, Moskova 1954, t. 22. Horasanın Türkleşmesi, bak. R. Frye-A. Sayılı, *Selçuklulardan evvel Orta-Şarkta Türkler*, Ankara 1946.

⁶ C. H. Becker, *İhşid, İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul. 1944. G. Hanotaux, *Histoire de la nation égyptienne*, s. 135.

⁷ Prof. Z. V. Togan, Hatunun isminin Kayıg olduğunu lütfen söyledi (Tabarî II, 1422). Mirza Bala, *Buhara, İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1944.

⁸ Barthold, *Orta-Asya tarihi hakkında dersler*, İstanbul 1927. *Soghd*, Encycl. de l'İslam, Leyden 1934.

⁹ R. Grousset, *l'Empire des steppes*, Paris 1939, s. 161-177.

¹⁰ A. v. Gabain, *Hunnisch-türkische Beziehungen*, Z. V. Togan'a Armağan, İstanbul 1950-5, s. 21. Prof. Z. V. Togandan öğrendiğime göre, Kansu'daki Uyğur hükümdarı, onuncu asırda, on batından beri Kansu'da bulunduğunu Sîn elçisine söylemişti.

¹¹ J. Strzygowski, *Türkler ve Orta-Asya san'atı meselesi*, Türkiyat Mecmuası, cild III, 1926-33, s. 30-34, res. 30.

¹² J. Marquart, *Guwainis Bericht über die Bekehrung der Uiguren*, Sitzungberichte der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften, 1912.

¹³ A. v. Le Coq, *Die buddhistische Spaetantike in Mittelasien*, Berlin 1923, cild II, s. 7 (Doğu Türkistan duvar resmile kitap resminin râbitası), s. 11 (Doğu Türkistanda kâğıd yapıldığı).

¹⁴ T. Hyde, *Veterum Persarum et Parthorum et Medorum religiones historia*, Oxford 1760, s. 281-4.

¹⁵ A. Mazahéri, *La vie quotidienne des Musulmans au Moyen Age*, Paris 1951, s. 261 (Doğu Türkistanda tahta basması ve dökme harflerle basılan metinler, Paris Bibl. Nat. incedir).

¹⁶ Kaşgarlı Mahmud, *Divvnu-lugât-it-Türk*, B. Atalay terc., Hitay, Sin ve Uygur kelimeleri. Birinci Türk san'atı kongresine tebliğimde, Kaşgarlı'da Hitay ve Çin kelimelerinin mânasını araştırmışım. Bu yazı, kongre tebliğleri arasında, E. Esin, *Quelques aspects des influences de l'art des anciens nomades Eurasiens et de l'art du Turkestan pré-islamique sur les arts plastiques et picturaux turcs* adı altında İlahiyat Fakültesi İslâm San'at Tarihi Enstitüsü tarafından neşredilmektedir.

¹⁷ Sharaf al Zâmân Tâhir Marzavî *China the Turks and India*, tr. V. Minorosky, The Royal Asiatic Society, London, 1942, Arabca metin, s. 2.

« . . . ويتقسم اراضيمهم لثله اقسام وهي الصين وحتاي التي يسمها العامة خطاي ويغر . . . »

¹⁸ H. Viollet, *Samarra*, Encycl. de l'Islam, Leyden 1934.

¹⁹ H. Gluck, *Türkische Dekorationskunst*, Kunst und Kunsthandwerk XXIII, Wien 1920. E. Diez-O. Aslanapa, *Türk San'atı*, İstanbul 1946, s. 28-9.

J. Strzygowski, not 11'deki eser, s. 66-7.

²⁰ Brockelmann, Suppl., v. I, s. 397, b. Amagur demektedir. Z. V. Togan, *Umumi Türk tarihine giriş*, s. 418, not 64.

²¹ Haydar b. Kâvus b. Kana Kura b. Kara-Buğra adlı Usrushana Afşin'inin muhakemesi için, bak. İbn al-Athîr Tarihi, hicrî 225-6 seneleri, Afşin'in dedelerinin isminin Tabarî, II, s. 1609, 1613'te olduğunu Prof. Z. V. Togan lütfen söyledi.

²² K. Holter, *Die Galen Hadschrift und die Makamen des Hariri der Wiener Nat. Bibliothek*, Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien, vol. 11, 1937. E. Diez, *Die Kunst der islamischen Völker*, München 1915 ve not 19'daki eser.

²³ J. Strzygowski, not 11'deki eser, s. 25.

²⁴ F. R. Martin, *The miniature painting of Persia, India and Turkey*, London 1912, pl. 2.

²⁵ Bu makalenin İngilizceye tercemesi, *Ars Orientalis V*'de neşr olunacak.

²⁶ R. Ettinghausen, *The iconography of a Kashan lustre-plate*, *Ars Orientalis IV*. E. Diez, *Sino-Mongolian painting*, *Ars islamica*, vol. 1, part 2.

E. Kühnel, *A survey of Persian art*, ed. A. U. Pope, London, New York 1939, s. 1833.

²⁷ W. Bang-A. v. Gabain, *Türkische Turfan-Texte*, Sitzungen der Königl. Preuss. Akademie der Wiss., 1929, s. 246.

Koço Avalokitesvarası, A. v. Le Coq, *Chotscho*, T. 45 b.

²⁸ Z. V. Togan, *Umumi Türk tarihine giriş*, İstanbul 1946, s. 72, 86 (Günk ve Abd al-Hay), *Ali Şir*, İslâm Ansiklopedisi 1941, s. 356-7 (Herat Türk ressamları).

²⁹ Z. V. Togan, *Topkapı Sarayındaki dört cönk*, İstanbul 1953.

³⁰ V. Minorsky, *Qadi Ahmad's calligraphers and painters*, Washington D. C., 1959.

³¹ Prof. Z. V. Togan'ın mutalaasına göre, *Warqah ve Gulshâh* yazmasının 58 v. varakında ismi yazılı 'Abd al-Mu'mîn b. Muhammed al-Khōyî al-Naqqash, Anadolu ve Azerbaycan sınırında, Bayezid yakınındaki Khōy'a izâfeten, al-Khōyî lâkabını taşımaktadır. Bu zatın oğlu olduğu isminden anlaşılan hattat ve münşî Hasan ibn 'Abd al-Mu'mîn ibn i-Muhammed Khōyî'nin ,Argun devrinde, Kastamoniyeye geldiğini ve Emir Çoban oğlu Yavlak Arslan oğlu Muhammed'e kitap ithaf ettiğini, Prof. Toğan *Umumî Türk ,arihine giriş*, s. 315, 468'de neşretti.

DR. ERNEST EDMONDSON RAMSAUR, JR., *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, S. XII+180, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1957. 4 Dolar.

Dr. Ramsaur, *Genç Türkler — 1908 İnkılâbı'nı Hazırlayan Hâdiseler ve Çalışmalar* adlı eseri ile, Genç Türkler'in memleketimizde ve yurt dışındaki çalışmalarını başlangıcından, 1908 İnkılâbı'na kadar tedkik ve tahlil etmiş bulunuyor. Lewis V. Thomas'ın *Önsöz*'ünden ve müellifin *Mukaddime*'sinden sonra beş bölüme ayrılan eserde, 1908 İnkılâbı'nı hazırlayan hâdiselerin başlangıcı ve kısa bir tarihçesi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin doğuşu, Türkiye'de ve hariçte Genç Türk hareketleri, 1897'de bu cemiyetin nasıl kuvvetini kaybettiği, sürgün edilen Genç Türkler, Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin, Osmanlı hürriyetseverlerinin içtimâları, taraftarlar arasında büyüyen ayrılıklar, İmparatorluk dahilinde Genç Türk hareketinin canlanması, sürgünlerle münasebet, Osmanlı hürriyetseverlerinin ikinci içtimâsı, Makedonya'da inkılâp hareketlerinin yayılması, II. Meşrutiyet'in ilânı, bu inkılâbın sonuçları ve Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, üzerinde durulan başlıca mes'elelerdir. Biz, bu makalemizin birinci bölümünde —yanılmıyorsak, bugüne kadar memleketimizde, hakkında hiçbir şey yazılmamış olan— bu eserin muhteviyatını tanıtmaya çalışacağız; eser hakkındaki bâzı yabancı neşriyat ve tenkidlerimiz ise, ikinci bölümü teşkil etmektedir.

I.

ESERİN MUHTEVİYATI

Prof. Ernest Edmondson Ramsaur'un eseri, Princeton Üniversitesi Türk Dili ve Tarihi profesörü L. V. Thomas'ın *Önsöz*'ü ile başlıyor. Bunda, Türkiye'de xx. asır başındaki vak'aların, yalnız, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna değil, Genç Türk İnkılâbı'na, Balkanlar'da ve İstanbul'dan uzak bâzı yerlerdeki halkla temasa da yol açtığı için ehemmiyetli olduğuna işaretle, bu mevzuda İngilizce bir eser bulunmadığından, Dr. Ramsaur'un bu boşluğu kısmen doldurduğu, 1908' den sonraki hâdiseler üzerinde pek durulmadığı için, bu mevzuu henüz tamamlanmış sayılmıyacağı kaydediliyor. L. V. Thomas'a göre bu eser, Türkiye'ye Garb fikirlerinin nasıl girip yerleştiğine ve siyasi teşekküllerin çoğalmasına, münferit kalmış liderlerin düşünce, gayret ve başarılarına, karşılaştıkları mahallî güçlüklerle, milletlerarası münasebetlere dikkati çekecek değerdedir ve Dr. Ramsaur'un ortaya koyduğu gibi, Asya ve Afrika'daki hürriyet hareketleri, Avrupa'da tahsil gören veya yaşayan, yahut Garb'ın kuvvetli te'sirinde kalan liderlere muhtaçtır; eserin neşri, bunları anlamak için kıymetli bir anahtar olduğundan, yerinde ve isabetlidir (S. VII).

L. V. Thomas'tan sonra, Dr. Ramsaur'un, eserini nasıl hazırladığına dair mukaddimesi geliyor: Eser, bir doktora *thèse*'i olarak hazırlanmaya başlandıktan sonra, muhtelif sebeplerden fasılalara uğramış, muhtelif yerlerde yazılmıştır.

Onun böyle bir eser yazmasını aklına koyan, 1939' da, California Üniversitesi profesörlerinden ve öğrendiği birçok şeyleri kendisine borçlu olduğu Robert J. Kerner'dir. Başka kimlerden, ne bakımdan faydalandığını kaydeden Dr. Ramsaur, 1948-50 yıllarında, Amerikan Vice Consul'ü olarak İstanbul'da bulunduğu zaman, 1908 İnkılabı'nda rolü olan bazı kimselerle tanışmış, gerek bunlardan, gerek memleketimizdeki bazı kimselerin yardımlarından da faydalanmıştır. Müellif, bütün çalışmalarına rağmen, eserinin yine mükemmellikten uzak, fakat bu kısımların ta'mirinin de imkânsız bulunduğu, münekkidlerin, bilhassa Türk münekkidlerinin birçok ihmal, noksan ve yanlışlar bulacağı, fakat hakikatleri içine alan bu eserinin bütünü ile tedkike değdiği, bazı Türk müelliflerinin ise, bilhassa kendi şahsiyetlerini düşündükleri zaman bazı fikir ve tahlilleri uygun bulmayacakları, lâkin eseri tamamiyle okuyanların, müellifin Türkiye ve Türkler hakkındaki taraf-sızlığında şüpheye düşmeyecekleri kanaatindedir (S. VIII - IX). Eserde, bu mukadimededen sonra birinci bölüm gelmektedir ki, bu tarihcede, memleketimizde Genç Türkler hareketinin başlangıcı üzerinde durulmuştur :

1 — 1908 İnkılabı'nı, Garb fikirleri te'sirinde kalan küçük bir gurupun faa-liyetlerinin zirvesini teşkil eden bu ihtilâli, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkılmaktan kurtarmak için atılan kolay bir adım olarak vasıflandıran Dr. Ramsaur, eserinin birinci bölümünde, Genç Türk hareketinin başlangıcı üzerinde durmaktadır; bu, cediti Abdülmecid zamanında başlayan yeniliklere taraftar Abdülaziz devrine kadar götürülebilir. Kırım harbi ile gittikçe ehemmiyet kazanan Şark Mes'ele-i dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu, Garb medeniyeti ile temâsı daha çok hisset-meğe başlamıştır. Garb fikirlerinin sür'atle yayılmasıyla, Türk hür düşünürleri harekete geldi; tuttuğu yolda hiçbir zaman büyük olmayan Türk edebiyatı, Acem edebiyatının, kendisini bir kalıp hâline getirdiği te'sirlerine sırtını dönmeğe, çoğu cansız bir taklitten ibaret Fransız edebiyatı te'sirini iyi karşılamağa başladı. Böylece, hayallerini harekete getiren, düşünme için bol gıda veren, yeni ve bambaşka bir kültürle temâsa gelen Türk edebî şahsiyetlerinin ifade ettikleri yeni fikirler, daha önce kendilerini bu fikirlere hazırlayıcı birşey bulunmadığından, anlaşılıyordu. Bilhassa, kullandıkları kelimeler, asıllarını tam mânası ile karşılamıyordu; fakat mühim olan, vatan, kanun, millet meclisi gibi mefhumları kullanmağa başlamaları idi. Hudutları çok geniş ve ölmek üzere bulunan Osmanlı İmparatorluğu dahilinde benimsenmeyen bu fikirlerini, yurt dışında ifadeye mecbur kaldılar. Dr. Ramsaur, bu münasebetle, önce 1860' da Avrupa'ya kaçan Genç Türkler'den, 1864'te Londra'da, Rifat Bey'in nezaretinde *Hürriyet* gazetesinin neşrinden, aynı yerde 1860'da Ali Suavî'nin çıkardığı *Muhbir* gazetesinden, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi şahsiyetlerin katıldığı bu ilk Genç Türk hareketinin başlangıçta edebî olduğundan, sür'atle siyasî bir çehre almağa başladığından bahsediyor. Gayeleri, kanunlara dayanan meşrutî idarenin kurulmasıdır. Kendilerinden sonraki nesil gibi, bu ilk Genç Türkler de, Avrupalı örneklerin sadece nakli ile kuvvetli bir hükümet meydana geleceğini, Garb usûllerinin alınması ile Garb'ın tecavüzüne karşı koymağa kuvvet kazanılacağını umuyor, azınlıkları eşit tasavvur edemiyorlardı. Abdülaziz devrindeki çalışmaları, yabancı postalar yoluyla memleketeye sokulan gazete neşrine, mahdut bir çevreye münhasırdı; Şinasi, N. Kemal gibi münferit şahsiyetlerin bu fikirlerinin te'siri, bilhassa kendilerinden sonrakilere üzerinde görülür. N. Kemal'in

1873'te temsil edilen *Vatan* piyesi, daha sonra, Abdülhamid'in bu eseri men'ini müteakip, askerî mektep talebeleri arasında, gizli kopyalar suretiyle geniş ölçüde yayılmıştır. Türkiye'de Garbî Avrupa te'sirinin başlangıcını tam bir sihhatle takdir imkânsız ise de, bunun halka kadar süzülüp geçmesi, Abdülaziz devrindedir.

Bozulmağa yüz tutan malî v.s. mes'elelere temas eden Dr. Ramsaur, 1860'da Türk Avrupası'nda kazandığı şöhret sebebiyle, Midhat Paşa'nın, 1873'te, malî sıkıntılara çare bulur düşüncesiyle sadaret mevkiine getirildiğini, taraftarlar toplanarak fesat çıkaracağı düşüncesiyle Selânik valiliğine tâyin edildiğini kaydediyor. 1875-76'da, Sırp ve Bulgarlar ayaklanmış, bu dahilî isyanlar merhametsizce bastırılmış, Midhat Paşa ve diğerleri, memleketi yabancı kuvvetler elinde parçalanmaktan kurtarmak için, idareyi Abdülaziz'in elinden almağa karar vermişler, Sultan'ın tahttan indirilmesinde Genç Türkler'in de ufak bir rolü olmuştur. Taht'a geçen Murad V., Abdülaziz'in vefatı üzerine aklını büsbütün kaybetmiş, onun bu saltanatı 1876 Mayıs'ından Ağustos'una kadar sürmüştür. Taht'a geçen Abdülhamid, ilk zamanlarda içte ve dışta iyi bir te'sir bırakmış, ikinci defa sadaret mevkiine getirilen Midhat Paşa ve arkadaşları, fikirlerini tasvib edecek bir hükümdar bulduklarını sanmışlar, Balkanlar'daki ayaklanmalar, Rusya'nın müdahalesi, İstanbul'da toplanan murahhaslar kongresi, Midhat Paşa'nın azli, Rusya'nın harb ilânı, Ayastafanos Muahadesi, Berlin Kongresi gibi hâdiseler bu inancı sarsmıştır. Disraeli'nin, Lord Salisbury'ye yazdığı gibi, hakikaten ümit verici, bir başka muharririn ifadesine göre çalışkanlığı, sebat ve cesareti ile teb'ası kadar, yabancıların da sevgisini kazanan Abdülhamid hakkındaki medihler, 1890'daki Ermeni katli-âmi ile sona ermiştir. İmparatorluk'taki başka azınlıklar gibi Ermeniler'in de millî şuuru hissetmeleri, 1894 ve 1896'daki Ermeni isyanları ve öldürülmelerine karşı hükümetin seyirci kalışı, bilhassa İngiltere ve Amerika'da, Türkler aleyhinde neşriyata yol açıyor. Müellif, bu münasebetle, Richard Davey'nin *The Sultan and His Subjects* adlı eserine dayanarak, Abdülhamid'in zulmünden bahsedilen satırları naklediyor. Türk-Rus harbinin ertesi yılında, herşeyi kendi kuvvetiyle yapmağa kalkışan, Garb te'sirlerine hudutlarını kapayan Abdülhamid'in hakikî çehresini, Türk hürriyetseverleri uzun zamandanberi anlamış bulunuyorlardı. Midhat Paşa, Abdülaziz'in kâtili olarak suçlandırılmış, yabancı elçilerin şefaathatı karşılık afvedilmiş ise de, sonunda boğdurulmuştu. Bir casus teşkilâtı kurup, münecimlerinden Ebu'l-Hudâ'nın imâlarına râğbet ederek kararlarını ona göre veren Abdülhamid'in karakterini canlandıran Arminius Vambéry'nin 1909'da basılan (*Personal Recollections of Abdulhamid and His Court, Nineteenth Century, LXVI.*) yazısındaki, "Mühim şahsiyetler arasında Abdülhamid gibi karakterleri bu kadar zıt, bu kadar kimseye benzemez ve müfrit kimseye rastlamadım. Lütüfkârlık ve hainlik, zekilik ve mânasızlık, korkaklık ve cesaret, câhillik ve ferâset,, gibi şeyleri kendinde topladığına, en galip tarafının ise korkaklık, tereddüt, vesvese olduğuna dair ifadesini nakleden Dr. Ramsaur, bütün bunlara rağmen, ilk Genç Türk hareketini meydana getiren rûhun, hiçbir zaman ölmediğine işaret etmektedir. Abdülhamid'in tahtını muhafazadan, kendini emniyete almaktan başka şeylerle meşgul olmadığı anlaşılınca, yeni bir muhalefet başlamış, 1880 sonunda başlayan bu yeni mukavemet hareketi ile 1908 İnkılâbı'nın tohumları atılmıştır (S. 3-13).

2 — Eserin ikinci bölümü, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin doğuşu, Türkiye'de ve yurt dışında Genç Türk hareketleri, bu cemiyetin 1897' de kuvvetini nasıl kaybettiği mes'elelerine ayrılmıştır. Dr. Ramsaur, bilhassa, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Abdülhamid II.* maddesine, İbrahim Temo'nun hâtıralarına, Âkil Muhtar Özden ve bâzı kimselerin hususî mektuplarına dayanarak, 1889' da, Abdülhamid'i tahttan indirme maksadı ile kurulan gizli bir vatan cemiyetinden bahsediyor. Bu cemiyet, 1888 yaz tatilinde Arnavutluk'ta iken, Freemason [*Tranc-maçou (masou)*] Encümeni'ni ziyaret eden, Carbonari'lerin İtalya tarihindeki rolünü öğrenen ve Türkiye'de böyle bir cemiyet teşkiline karar veren İbrahim Temo ile, arkadaşları Dr. Abdullah Cevdet ve Çerkes Mehmed Reşid tarafından kurulmuştur; tarihi, kesin olarak söylenilememekle beraber, 1892'de, mevcudiyeti, Abdülhamid tarafından anlaşılmıştı. Yalnız Tıbbiye talebeleri arasında değil, mektep dışında da çalışmalarını genişletmiş, Hacı Ahmed Efendi, Abdülaziz devrinde Genç Türkler teşkilâtı kurucularından Şeyh Nâilî gibi kimselerin dahil olmaları ile, teşkilâta münevver unsurlar da girmeğe başlamıştır. Eski talebelere şüphe altında bulunan bir kısım, Dr. Nâzım v.b. kimseler, 1894-95' de, hem tahsil, hem Abdülhamid ile mücadele için Paris'e kaçtıkları zaman orada bir hürriyetçiler gurupu ile karşılaşmışlardır. Halil Ganem'in de bulunduğu bu gurupa, 1889'da Ahmed Rıza da dâhil olmuş, 1895'te, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin fikirlerini yaymak için, *Meşveret* gazetesini neşre başlamışlardır; fakat Auguste Comte'un te'sirinde kalan, bu gazeteyi kendi fikirlerine tahsis eden Ahmed Rıza'nın düşüncelerine, Halil Ganem dışında hiçbiri Auguste Comte muakkıbi olmayan Genç Türkler taraftar olmamış ve bu, cemiyetin parçalanmasına başlıca sebep teşkil etmiştir. 3.XII.1895 tarihli *Meşveret*'te basılan *Bizim Programımız* başlıklı yazıyı nakleden Dr. Ramsaur, bunda Osmanlılık fikrinin müdafaa edildiğine dikkati çekiyor ki, Ahmed Rıza ve arkadaşları bu noktada anlaşmışlardır; müellif, bu çalışmaların İstanbul'da şüpheler uyandırdığından, burada kimlerin tevkif edildiğinden ve Avrupa'ya kaçtığından, tevkifinden önce Rumanya'ya gitmeğe muvaffak olan İbrahim Temo'nun orada çıkarıldığı bir gazeteden bahsederek, Murad Bey hakkında izahat veriyor : Mülkiye'de hoca bulunan Murad Bey, İmparatorluk için yapılmasını lüzumlu gördüğü yeniliklere dair bir liste tertibederek, takdimi için bu zamanı seçmiş, bu hareketinden dolayı, kendisini kurtarıcı bir çare olarak Mısır'a kaçarak, orada *Mizan* gazetesi vasıtasıyla neşriyatta bulunmuştur. Bu yüzden, İstanbul'da Murad Bey ile arkadaşlıkları bilinenlerin tevkifi, Genç Türk mücadelesinde Mısır'ın oynadığı rol, kısmen de Murad Bey'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. 1896'da, İstanbul'da İttihad ve Terakkî Cemiyeti Merkez Komitesi'nin reisi Hacı Ahmed Efendi'nin umumî reisliğinde, ulemâ ve talebe guruplarını idare eden muhtelif liderlerden, zaman zaman çalışmaları hissedildikçe, kimlerin tâkip ve sürgün edildiğinden bahseden müellif, Murad Bey ile Ahmed Rıza arasındaki anlaşmazlığa da temasla, 1897'de bu cemiyetin kuvvetini kaybettiği neticesine varıyor (S. 14-51).

3 — Dr. Ramsaur, eserinin üçüncü bölümünü, sürgün edilen Genç Türkler, Ahmet Rıza, Prens Sabahaddin ve diğer Osmanlı hürriyetseverlerinin içtimâ, taraflar arasındaki anlaşmazlıkların nasıl büyüdüğü mes'elelerine ayırmıştır.

Halil Ganem'in 9 Ağustos, 1897 tarihli mektubuna dayanarak, Genç Türkler arasındaki anlaşmazlıkları izah eden Dr. Ramsaur, Cenova'da İshak Sükûti'nin

ve Abdullah Cevdet'in çıkardığı *Osmanlı* gazetesi ve bunun etrafında kimlerin toplandığı, Abdülhamid'in, elçi Münir Bey vasıtasıyla bu hareketi nasıl önlemek istediği, 1889'da gazetenin muvakkaten ta'tili, bâzı mahkûmların afvı, İshak Sükûtî'nin Roma, Abdullah Cevdet'in Viyana elçiliğinde meslekleri ile alâkalı bir vazifeye, Tunalı Hilmi'nin Madrid elçiliği kâtipliğine tayinleri hakkında tafsilât veriyor. 1899'da Damad Mahmud Celâleddin Paşa'nın, oğulları Sabahaddin ve Lütfullah'ı da yanına alarak Avrupa'ya kaçması, Abdülhamid'in elçi Münir Bey vasıtasıyla talebine rağmen Paşa'nın Fransa hükûmeti tarafından iade edilmeyişi, Avrupa'nın dikkatini Genç Türkler üzerine çekmiştir. İstanbul'daki, muhtelif ikazları Abdülhamid'e te'sir etmediği için yurt dışına çıkan M. Celâleddin Paşa'dan sonra İsmail Kemal de kaçmış, Brüksel'e geçerek, Koniçeli Kâzım Bey ile anlaşıp, onun 1897'de neşre başladığı *Albania* gazetesinin idaresini üzerine almışsa da, kısa zaman sonra ayrılarak, *Le Salut de l'Albanie* adlı gazeteyi neşre başlamıştır. Mahmud Paşa'nın kaçmasından sonra, Genç Türkler'in, neşriyat sahasındaki çalışmaları artmıştır. Bu münasebetle, İstanbul'da Ermeniler'in kendi gazetelerinde, Londra'da Bederhan'ın çıkardığı, İshak Sükûtî ile Abdullah Cevdet'in de neşriyatta bulunduğu *Kürdistan* gazetesi zikrediliyor; milliyet fikirleri, küçük İslâm toplulukları arasında da inkişafa başlamıştır; fakat bunlar, meselâ Suriye'de Emîr İbn Arslan'ın liderliğindeki Türk-Suriye Reform Cemiyeti gibi, hakikî milliyetperver olmaktan ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha rahat yaşama imkânı aramakta idiler. Müellif bu münasebetle, Ahmed Rıza'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türkler hariç, azınlıkların kendilerini müdafaasından acı acı şikâyetini ifade eden mektubunu zikrederek, muhtelif milliyetler ve fikirler arasındaki aykırılıklara rağmen, Genç Türkler teşkilâtının elbirliği ile bâzı teşebbüslerde bulunduğu, çünkü hepsinin müşterek tarafı rejim değiştirilmesi olduğu, bu sebeple 9 Şubat, 1902'de Paris'te toplanan Osmanlı hürriyetseverleri kongresi mes'elesine geçiyor.

Abdülhamid'in Dahiliye Vekâleti'nden recası üzerine önlendiği için, ilk defa hususî olarak M. Lefèvre-Pontalis'in, daha sonra Prens Sabahaddin'in evinde hususî olarak toplanan kongreye Türk, Arap, Rum, Kürt, Arnavud, Ermeni, Gürcü, Yahudî olmak üzere kırkyedi kadar âza iştirâk etmiştir. İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin kalıntıları olan Genç Türkler, bu geniş Osmanlı topluluğunda az sayıda kaldıkları için, kongreye endişe ile gelmişlerdir. Eserde, benlik iddialarına, anlaşmazlıklara ve bunların sebeplerine, Ermeniler'in koştuğu şartlara, muhtelif milliyetlere mensup kimselerin ileri sürdüğü fikirlere dair tafsilâta rastlıyoruz. Bütün bu karışıklıklar arasında Prens Sabahaddin Osmanlı Birliği fikri üzerinde durmuştur ki, bu, İmparatorluk'taki bütün milliyetlerin geniş ölçüde serbestliği ve aralarındaki başlıca bağı, aynı saltanata tâbi olmak teşkil etmesidir. Ahmed Rıza ve arkadaşları ise, Türk milliyetçiliği, Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, 1878 Meşrutiyeti'nin yenilenmesi, Sultan'ın yine Halife olarak kalması, azınlıklara eşit haklar verilmesi tarafını tutuyorlardı. Kongre'de ileri sürülen bu görüş ayrılıkları yüzünden, Genç Türkler ikiye ayrılmıştır; Paris'teki Genç Türkler, Mısırlı M. Ali Fâzıl Paşa, Ahmed Rıza, Selânikli Nâzım, Sezaî, Ahmed Sâib idaresinde kurulan ve İttihad ve Terakkî Cemiyeti adını taşıyan yeni teşkilât etrafında toplandılar. Bu sırada Recep Paşa'dan yardım va'di te'min edilmiş, Paris ve Londra'da yabancı simalarla temaslarda bulunulmuştur. Öte yandan, 1903'te Mahmud Celâleddin

Paşa'nın ölümü, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kuran Sabahaddin ve arkadaşlarının çalışmalarını sarsmamıştır.

1906'da, fikirlerini *Terakkî* gazetesi ile yayan Prens Sabahaddin'in takdire değer tarafı, azınlıkların aynı mefkûre etrafında birleşmeleri, yani Osmanlıcılık, eşit muamele, Abdülhamid'e karşı şiddeti azalmayan karşı koyma emelidir. Prens Lûtfullah'ın bu çalışmalarda büyük rolü yoktur; o, babası Mahmud Paşa'nın ölümünden bir müddet sonra İstanbul'a, annesi Seniha Sultan'ı görmeğe gitmiş, muhaliflerinden birinin dönmesinden memnun kalan Abdülhamid, onu, ağabeyinin avdetini te'min maksadı ile 1906'da Paris'e yollamışsa da, bu gayret boşa çıkmış, Prens Sabahaddin dönmemiştir. Bu yıllarda, Genç Türkler'in diğer reisi Ahmed Rıza ise, Abdülhamid ile mücadelede devam ve fikirlerini *Meşveret*'te neşretmekte idi. Arkadaşları ile, yakın bir gelecekte doğacak bulunan İttihad ve Terakkî Cemiyeti adına çalışan Ahmed Rıza'nın pozitivist filozof Auguste Comte'un ve Türk milliyetçiliğinin te'sirinde bulunduğu dair izahat veren Dr. Ramsaur, onunla, Prens Sabahaddin'in programı arasındaki benzeyen ve benzemeyen tarafları tahlil ediyor : 1906'da, Türk milliyetçiliği yeniden canlandığı için, Ahmed Rıza, Prens Sabahaddin'e göre daha mühim bir sima telâkki edilmiştir. Ahmed Rıza, *Osmanlı* kelimesini, İmparatorluk dahilinde İslâm ve Hıristiyanlar'ın bağlılığı mânasında anlıyordu. Sabahaddin de aynı fikirde idi; fakat Ahmed Rıza'ya göre, esası, Türk unsurunun teşkil etmesi, diğerlerinin bu *Türk* unsur tarafından temsili gerekiyordu ki, aralarındaki fark, işte bu noktadadır. Her ikisi de, Sultan'ın hareketlerinin kanunlarla sınırlanması hususunda birleşiyor, Ahmed Rıza Osmanlılar'ca idare edilecek bir merkezî hükümet fikrini müdafaa ettiği için, Sabahaddin'den ayrılıyordu; çünkü Ahmed Rıza, Osmanlı mefhumu ile, aslen Türk olanları kasdetmekte idi (S. 52-93).

4 — Eserin dördüncü bölümünde üzerinde durulan mes'eleler İmparatorluk dahilinde Genç Türk hareketinin canlanması, bu kuvvetin sürgünlerle irtibatı, Osmanlı hürriyetseverlerinin ikinci kongresi ve 1908 İnkılâbı'dır.

1908 Temmuz'unda dünya, Makedonya'da üçüncü kolordunun istibdada karşı ayaklandığını, Abdülhamid'in meşrutî bir idare kurmağa zorlandığını duyunca hayret etmiş, az sonra bu kansız hareketin İttihad ve Terakkî Cemiyeti tarafından idare edildiği haberi yayılmış, Ahmed Rıza İstanbul'a Millet Meclisi'nin ilk reisi olarak döndüğü zaman, bu hareketin onun ve arkadaşlarının eseri olduğu intibâ uyanmıştı; aslında, bunu meydana getirenler, ne Avrupa'daki sürgünlerin bir şubesi, ne de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk Genç Türk hareketinin vârisleri idi. Bu münasebetle, Dr. Ramsaur, 1897'de Genç Türk faaliyetinin sarsılmasından sonra, hafiye teşkilâtı, tevkîf ve sürgünler yüzünden İstanbul'da 1908'e kadar gizli bir teşkilâtın yaşama imkânı bulamadığına, Şam'da gizli bir vatan cemiyeti kurulduğuna, Atatürk'ün de dahil olduğu bu cemiyet mensuplarına, faaliyetleri hakkındaki yerli ve yabancı neşriyate, cemiyetin yayıldığı sahalara, Şam'da şiddetle tâkip edildikleri için, o sırada Osmanlı vilâyetleri arasında en ileri ve Türk'ten çok Avrupalı halkın, kısmen dönmelerin yaşadığı Selânik'in propaganda için en serbest ve elverişli çalışma yeri olarak kabulüne karar verildiğine, Atatürk'ün Selânik'e giderek kimlerle temasta bulunduğu, bir müddet sonra buraya tâyinine,

İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin doğuşuna ve 1908 İnkılabı'nın hazırlanmak üzere olduğuna dair oldukça geniş bilgi veriyor.

İttihad ve Terakkî Cemiyeti ile Selânik'te kurulan yukarıda bahsettiğimiz teşkilât, birbirine sür'atle dahil olmuştu; ilk adı Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olan bu cemiyet, Makedonya Bulgarları'nın İMRO teşkilâtından da mülhemdir. Her toplantısını, seçtiği yeni bir başkanın idaresinde yapan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Selânik'teki Mason Cemiyeti ile de, Abdülhamid'i tahttan indirme maksadında birleşmişti. Freemasonlar'ın çalışmaları, Genç Türkler'le münasebetleri, Selânik'teki Genç Türk hareketinde rolleri, Genç Türkler'in Avrupa'da sürgünde iken bazı Masonlar ile dostlukları hakkında tafsilât veren müellife göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda Genç Türk hareketinin canlanmasından sonra onun inkişafına yardım eden Masonluk, hiçbir zaman gizli, veya yarı gizli bir teşkilât değildi; Türkiye'de, bilhassa Bektaşî dervişleri, Mason cemiyeti gibi kullanılmıştı. Başka tarikatlere göre daha Türk ve milliyetçi olan Bektaşî tarikatı, birçok milliyetçi kimseleri ve halkı kendisine çekmiştir; bunun bir başka sebebi, Bektaşîler'in, Şi'i mezhebine meyletmeleri, dolayısıyla, Osmanlı sultanlarının sahip buldukları haklara taraftar olmayışları, Hilâfet aleyhinde bulunmalarındır ve Abdülhamid'in Hilâfeti canlandırmak istemesi de, Bektaşî ayaklanmalarına karşı koymak içindir. Dr. Ramsaur, bu mes'ele ile alâkalı bularak, John P. Brown'un *The Dervishes* ve George Young'un *Constantinople* adlı eserlerine dayanarak, Bektaşîler'in, Yeniçeriler ile ihtilâtı dolayısıyla XVIII. asırda ve XIX. asrın başında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenilik hareketinde, Avrupa Masonları'nın reform hareketlerine çok benzer bir rol oynadıklarını, Voltaire'in arkadaşı Fâzıl (veya İzzet) Bey tarafından, hattâ tarikatte Fransız Masonluğu örnek alınarak yenilikler yapıldığını, bu teşkilâtın Yeni Türkiye inkılâbında bir asırdan fazla böylece devam ettiğini, çalışmalarının felsefî, ilmi, edebî, siyasi olup, millî düşüncelere dayandığını kaydediyor; bu fikirler dolayısıyla, Rıza Tevfik'in bir mektubundaki Genç Türkler'in birkısmı Mason, birkısmı Bektaşî olduğuna ve Ziya Bey'in Bektaşîler hakkındaki makalesinde bunların nasıl hilâfet aleyhinde bulduklarına dair izahlarından da bahsediliyor. Müellif, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin, herhangi bir tarikat ile tam anlaşmağa varmamakla beraber, onlardan icabında memnunlukla faydalandığı, Bektaşî ve Mevlevîler'in Anadolu'ya sürülen cemiyet âzalarına yardım ve onların rahatlarını te'min ettikleri, hattâ Melâmîler'in de Masonlar'a benzer inançlara sahip oldukları kanaatindedir; bu münasebetle, Selânik'teki Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin ilk âzalarından Bursalı Tâhir Bey'in de Melâmî olduğuna işaret ediyor. Bu arada Bektaşî edebiyatına da temas eden Dr. Ramsaur, bunların Türk diline ve Türk nazım şekillerine bağlı kaldıklarını, diğer taraftan XIX. asrın ortasına kadar İran üslûbu te'sirinde kalan Türk edebiyatının —Arapça, Farsça kelimeler ile çok karışık bir dili olduğundan— ancak tahsil görmüş kimseler tarafından anlaşılabilirdiğini, modern Türk edebiyatının İran zincirlerini kırarak Fransız edebiyatını taklide başladığını, Ziya Gökalp ile başlayan ve 1923'te cumhuriyetin kuruluşundan sonra mahsul veren millî kültür rönesansının hakiki tarihinden çok önce ciltler tutan millî bir Bektaşî edebiyatı bulunduğunu yazıyor.

İhtilâl hareketleri, Makedonya civarında, Türk askeri karargâhlarının bulunduğu yerlerden yayılmağa başlamıştır. Hangi merkezlerin kimler tarafından idare

edildiğine dair bilgi veren Dr. Ramsaur, bunun sebebini şöyle tahlil ediyor: Osmanlı İmparatorluğu'nda asker, hem tecavüzü önlemek, hem de hükümdar ve emîrlerin kendi teb'aları üzerindeki kontrolünü ifa ile vazifelidir. Abdülhamid devrinde ise asker, müellifin izah ettiği birçok sebeplerden dolayı, idareden memnun değildir. Öte yandan, Türk zâbitlerinin de, yabancı zâbitler ile temas ve birşeyler öğrenmek için arkadaşlığa fırsat aramaları yüzünden, kendi hayatlarından memnun olmamağa başladıkları görülüyor. Hele, Yemen gibi uzak yerlerde bulunursa, dönme şansı pek az olan köylü sınıfı da şikâyetçidir. Bu sebepten, İmparatorluk dahilinde bir yeniliğe hazırlanıldığı bu sırada, Ahmet Rıza ve arkadaşları da yurt dışında çalışmalarına devam etmekte idiler.

1901'de Sezaî ve Bâhâeddin Beyler, mes'ele açıkça bilinmemekle beraber, herhalde İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni kuvvetlendirme maksadı ile Paris'e kaçmış, Ahmed Rıza'nın *Meşveret*'i Fransızca olarak neşre devam ettiği bu yıllarda, Sezaî'nin idaresinde Türkçe olarak *Şûrâ-yi Ümmet* gazetesi çıkarılmış, cemiyet gittikçe genişleyip kuvvetlenmeğe başlamıştır. 1907'ye kadar, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin varlığından haberleri olmayan Paris'teki Genç Türkler, Mehmed Emin Yurdakul'un Abdülhamid idaresinde Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl yürüdüğünü pek hisli surette canlandıran *Kayıkçı* adlı şiiri yüzünden *Çocuk Bahçesi* mecmuasının kapatılmasından dolayı, bu cemiyetin mevcudiyetinden haberdar oldular; Ömer Naci ve Hüsrev Samî, bu yüzden Paris'e gittiler ve Prens Sabahaddin'e göre, Ahmed Rıza'yı fikirce Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne daha yakın bulduklarından, *Şûrâ-yi Ümmet*'te yazmağa başladılar. Eserde bundan sonra Ahmed Rıza ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti arasındaki anlaşmazlıklara, bilâhare bu iki gurupun birleştiğini bildiren bir beyannâme neşredildiğine, 27-29 Aralık, 1907'de, Abdülhamid'i tahttan indirmek isteyen Türk ve diğer gurupların Ahmed Rıza, Prens Sabahaddin ve Ermeni İhtilâl Fedarasyonu (*Dashnagtzoutian* = *Taşnak*)'nun başkanı K. Maloumein'in reisliğinde toplandıklarına, bilhassa Ermeni kaynaklarına dayanarak bu kongrenin Ermeniler tarafından teşvik olunduğuna, teşkilâtın daha sonra bâzı Ermeni guruplarını da birleştirerek hükûmete karşı koyan bütün teşkilâtlara yardımdaki başarısına dair tafsilât veriliyor ve yine Ermeni kaynaklarına göre, mevcut hükûmet yerine bir başkasının kurulması için başvurulacak yolları gösteren bir liste naklediliyor: (1) Zulme karşı silâhla müdafaa; (2) siyasi ve iktisadî bakımdan silâhsız mücadele; (3) vergi ödeme hususunda sessiz mukave-met; (4) askerinin halka ve ihtilâlcilere karşı koymasını önlemek için, asker arasında propaganda; (5) hâdiselerin aldığı istikamete göre başka faâliyetler... Dr. Ramsaur, Türk teşkilâtlarının, Ermeniler tarafından düşünülen bu tedbirleri kabule hazırlandıklarına ve bunların, 1905'teki Rus ihtilâlinde alınan tedbirlere çok benzediğine işaret etmektedir; fakat, *Dashnagtzoutian* ve başka Ermeni gurupları, 1907 Kongresi'nden önce ve sonra, hükûmete karşı memnuniyetsizlikleri tahrikte fa'al bir rol oynamakla beraber, azınlıkların arzularına pek ehemmiyet vermeyen İttihad ve Terakkî Cemiyeti ile hiçbir zaman işbirliği etmemişlerdir. Esasen, yurt içinde ve dışındaki guruplar arasında da hakikî bir yardımlaşma olmamıştır ve 1908 İnkılâbı'nda asıl rol, sahne arkasında kalanlarda idi; hattâ teşkilâtının adı kabul edildiği halde, Ahmed Rıza'nın bile vak'aların cereyanında doğrudan doğruya

bir te'siri yoktu. Millet Meclisi Reisliği'ne seçilmesi, amansız mücadelesinin tesliminden, fikirlerinin ihtilâli idare edenlerinkine çok yakın olduğundandır.

Eserin bundan sonraki kısmında, 1908 ihtilâlinin nasıl meydana geldiğini kaydeden Dr. Ramsaur, Makedonya'da, ihtilâlin heyecanlı lideri Enver Paşa'nın, "Şimdiden sonra hepimiz kardeşiz, bundan sonra Bulgar, Yunan, Rumen, Yahudî, Müslüman yok; bu aynı renk gökün altında hepimiz müsaviyiz, hepimiz Osmanlı olmakla öğünüyoruz., diye haykırdığına, öte yandan, Edirne'de Abdülhamid lehine bâzı halk gösterilerine dair, bilhassa Britanya elçi ve konsoloslarının raporlarına dayanarak tafsilât veriyor. İstanbul'da İttihad ve Terakkî Cemiyeti zayıf bulunduğu ve Edirne'deki kendi aleyhinde tezahürleri de tecrübe ettiği için, Abdülhamid'i tahtta bırakmıştır; fakat bu, onun fena idaresinin unutulduğunu, veyâ yeni rejim hususundaki ifadesine inanıldığını da ifade etmiyordu (S. 94-139).

5 — Eserin beşinci bahsini, ihtilâlin neticeleri, Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, büyük kuvvetlerin rolü ve bunun meydana getirdiği hâdiseler teşkil ediyor.

Dr. Ramsaur, 1908 İnkılâbı'nın dahilî ve haricî neticeleri mevzu dışı olmakla beraber, ihtilâlin kaynakları ve başka memleketlerdeki te'sirleri üzerinde fikirler ileri sürülmedikçe, eserinin tamamlanmayacağı düşüncesindedir; meselâ, bu ihtilâlin Almanya tarafından teşvik edildiği söylenilmiştir ki, bunun sebebi, bu hâdiseden az sonra, Türkiye'de Alman te'sirinin ön plânda yer almasıdır. Müellif bu münasebetle, Meşrutiyet'e yakın yıllarda Almanya, İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya ile münasebetlerimizi gösteren vak'alardan birkaçına temasla, bu devletlerin Meşrutiyet'in ilânını nasıl karşıladıkları ve bu tarihten sonra bunlarla bâzı siyasî münasebetlerimiz üzerinde durmuştur.

Müellifin, beş bölüme ayırdığı ve yukarıdanberi muhteviyatını kısaca tanıtmaya çalıştığımız eserde, 1908 İnkılâbı hakkında vardığı netice şudur : Genç Türk İhtilâli, Türkler'in, sonu şüphe götürür bir işe halkışmaları, bu millî ayaklanma ile Abdülhamid hükümetini devirmek, onun yerine ecnebî müdahalesine ve Abdülhamid'in tahta çıktığındanberi çekilmez şartlar altında yaşadıkları hayata son veren kuvvetli bir hükümet kurmak idi. Bu hareket, bir bakıma liberaldi; fakat Garbî Avrupa'dan istihsal edilen bu hürriyetperverlik gelişmemiş, hazmolunmamıştı. Milliyetçi unsurlar, hürriyetseverlere ağır basıyordu ve azınlıklar, Türk unsurlara göre çok az düşünölmüştü. İyi bir imtihan geçiren, fakat tecrübesiz Genç Türkler'in Habsburglar gibi, yeni başlayan milliyetçilik cereyanı ile kaynayan Osmanlı İmparatorluğu'nda hatâ etmeleri tabii idi; en büyük hatâları ise, meclise dayanan bir hükümet yerine, hükümet sahnesinin ardında, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni bir gölge gibi muhafaza etmeleri idi ki, Abdülhamid'i tahtta bırakmaları da bu sebebe bağlıdır. Son tahlillerden, Avrupa üzerinde iki, hattâ daha fazla asırdanberi bir gölge hâlini alan Şark Mes'esi'ni, Türkler'in halledemedikleri anlaşılıyor. Türk olmayan sahalardan ayrılmakla, Osmanlı'dan ziyade bir Türk hükümeti kurmakla muvaffakiyet ümid ediyorlar ve o zamanın şartları, muhtelif unsurlardan ibaret bir hükümet teşkiline karşı koyuyordu (S. 140-148).

Eserin, muhteviyatına dair verdiğimiz bilgiyi tamamlamak için, bir hayli zengin bibliyografya kısmı bulunduğunu da ilâve edelim : *Bibliyografya Notları*'nda, Dr. Ramsaur, mevzuu ile alâkâli malzemenin azlığından şikâyetle, Türk, ecnebî

bâzi kimselerle mektuplaşmak suretiyle ne bakımdan faydalandığını izah ediyor; kullandığı vesikaların tenkidli bir bibliyografyasını veriyor (S. 151-157). *Bibliyografya* bölümü, me'hazların basılı olup olmadığına, nevilerine v.b. hususlara göre altıya ayrılmış, her bölümdeki neşriyat, müellif adlarına göre alfabetik sıralanmış (S. 158-173) ve bu kısımdan sonra umumî bir *İndeks* (S. 175-180) yer almıştır.

II.

ESER HAKKINDA TENKİD VE DÜŞÜNCELER

Dr. Ramsaur'un Genç Türkler adlı eserine dair tenkidlerimize geçmeden önce, bu hususta Garb mecmualarında çıkan bâzi bibliyografya makalelerinden bahsetmeyi faydalı görüyoruz : Bu neşriyatın birkısmı, eserin, kıymetini belirtmekten çok uzak ve neşrini haber verme maksadı ile yazılmıştır. Birkısmında ise, noksan taraflarına işaret ediliyor : K. Kerim Key'in yazısında, İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın *Bellelen* (Ocak, 1956)'de çıkan *1908 Meşrutiyeti*'ne ait makalesi ile, Târik Zafer Tunaya'nın *Âmme Hukuku Bakımından Meşrutiyet'in Fikrî Esasları* (İstanbul, 1948) ve *Türkiye'nin Siyasî Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketlerinin Fikrî Esasları* (İstanbul, 1956), *Türkiye'de Siyasî Partiler : 1859-1952* (İstanbul, 1952) eserlerinin zikre değer olduğu, kitabın bibliyografyasında bunlardan bahsolunmadığı kaydedilmiştir¹. Howard A. Reed'in makalesinde dikkati çeken bir-iki tenkid vardır; müellif, *Türkiye'de Siyasî Partiler* adlı eserde Genç Türkler'e dair aydınlatıcı, Dr. Ramsaur'un eserinde şüpheli kalan bâzi mes'eleleri çözmeğe yarayan noktalar bulunduğuna işaret ediyor; Garb kaynaklarından, kendisine yazılan basılmamış hususî mektuplardan faydalanmakla beraber, meselâ, Târik Zafer Tunaya'nın eserinden ve başka Türk kaynaklarından istifade etmediğini yazıyor ve eseri, bunlara rağmen, Türk milliyetçiliği ve yenilik hareketleri mevzuunda bilgi verme bakımından takdirle karşılıyor².

Yukarıda bahsettiğimiz bibliyografya makalelerinin hiçbirinde, hatâlara temas edilmediğinden, eseri kıymetlendirebilmek için, ihtiva ettiği hatâlar üzerinde de durmayı lüzumlu görüyoruz. Sayıca epeyi çok ve mühim yanlışları içine alan eserde, bilhassa, Genç Türk hareketine başlangıç teşkil eden birinci bölüm, çok çürük bir temele dayanmaktadır: Genç Türkler'in, yeni fikirleri yurt içinde anlaşılmadığından, bunları yaymak için 1860'da Avrupa'ya kaçtıkları, Ali Suavi'nin 1860'da Londra'da *Muhbir* gazetesini neşri, yine burada, 1864'te Rifat Bey'in nezaretinde *Hürriyet* gazetesini çıkardıkları, başlangıçta edebî olan Genç Türkler hareketinin, sürat'le siyasî bir çehre aldığı, Namık Kemal'in 1873'te temsil edilen *Vatan* piyesinin, daha sonra, Abdülhamid tarafından men'ine rağmen, askeri mektep talebeleri arasında, gizli kopyaları vasıtasıyla şöhret kazandığı hakkındaki bilgi ve hükümler hakikatten uzaktır (S. 3 v.d., 12); çünkü, Kemal ve arkadaşlarının Avrupa'ya kaçmalarının asıl sebebi, kısmen, yazıları ile dikkati üzerlerine çekmeleri, daha çok, rivayete göre, Mahmud Nedim Paşa'yı sadaret mevkiine getirmek için tertib edilen bir sù-i kasdden dolayı ithamları, bilhassa Mısır veraset

¹ *Middle East Affairs*, c. XI, nu. 1, Ocak 1958, s. 19-20.

² *The Middle East Journal*, Summer 1958, c. 12, nu. 3, s. 345-6.

kanununun değiştirilmesi ile Mustafa Fâzıl Paşa'nın hidivlik hakkını kaybetmesi, bu gençleri, bütün masraflarını üzerine almak şartıyla yurt dışına kaçmağa teşviki, Bâb-ı âli aleyhinde neşriyata sevkidir. Kemal ve arkadaşlarının Avrupa'ya kaçmaları 17 Mayıs, 1867, Ali Suavi'nin bundan biraz sonra, 22 Mayıs'tadır. Ali Suavi'nin muharriri bulunduğu *Muhbir*, İstanbul'da Filip Efendi tarafından, 1 Ocak, 1867 (25 Şa'ban, 1283) tarihinden itibaren çıkmağa başlamış, hükümet aleyhine zihinleri yanlış yola götüren yalan haber neşri ile suçlandırılarak, 9 Mart, 1867'de bir ay ta'til³, 28 Mayıs'ta birkaç gazete ile beraber *Muhbir*'in çıkması büsbütün menedilmiştir⁴. Suavi'nin Londra'da devam ettirdiği *Muhbir*'in ilk sayısı 31 Mayıs, 1867'de çıkmıştır. *Hürriyet* gazetesinin ise, koleksiyonları gözden geçirilince ilk sayısının 22 Haziran, 1868 (1 Rebi'-ul evvel, 1285)'de çıktığı görülür; gazeteye nezaret eden Rifat Bey değil, 1-4'üncü sayıları Reşad Bey, 5-63'üncü nüshaları N. Kemal, 64-100'üncü ise Ârif imzası altında basılmıştır. Avrupa'da yazdıkları eserler için, önce edebî, sonra siyasî vasfını kullanamayız; çünkü, N. Kemal'in makaleleri, Ziya Paşa'nın *Ru'yâ'sı*, *Verâset Mektupları*, *Zafer-nâme'si* siyasî maksatla yazılmıştır. *Vatan* piyesinin men'i ise, Abdülhamid değil, Abdülaziz devrindedir ve yalnız bunun değil, o devirde men'edilen bütün eserlerin yazmalarının gizli gizli okunması, askerî mektep talebelerine inhisar etmez; bunlar herkes, her mektep talebesi tarafından gizlice okunmuştur⁵. Yine bu birinci bölümde, Midhat Paşa'nın önce 1860'da Türk Avrupası'nda, sonra Bağdat'da kazandığı şöhretten dolayı, malî sıkıntılara çare bulur düşüncesi ile 1873'te Sadaret mevkine getirilmesinden bahs olunurken kaydedilen (S. 5) bu tarihlerden ilki, yâni Niş valiliğine tâyini 1861, sadr-ı âzamlığı 1872'dedir⁶. Murad V.'in ise, 1876 Mayıs'ından Ağustos'una kadar tahtta kaldığı bildiriliyor (S. 7). Hakikatte, Murad V., 31 Mayıs, 1876'da taht'a çıkmış, hastalığı dolayısıyla Abdülhamid'e bi'atı 1 Eylül, 1876'da ilân edilmiş, 9 Eylül, 1876'da Abdülhamid cülûs etmiştir⁷.

Eserde, şahıs adları münasebetiyle bâzan karışık, yanlış ifadelere raslıyoruz : Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni, Fehmi Yener'in mektubu me'haz gösterilerek, Samî Paşazâde ve Âyetullah Bey'in kurduğu kaydediliyorsa (S. 21) da, çok kalabalık Samî Paşa ailesinde, *Samîpaşazâde* belli bir şahsı ifade etmediği gibi, Âyetullah Bey de, Samî Paşa'nın torunu, Subhî Paşa'nın büyük oğludur⁸. Nitekim, Tanzi-

³ *Ceride-i havâdis* gazetesi, nu. 609, 10 Mart, 1867-4 Zilka'de 1283.

⁴ *Ceride-i havâdis*, nu. 661, 28 Mayıs, 1867 - 24 Muharrem, 1284. Türkiye'deki gazetelerde, Londra'da ilk sayısı çıkan *Muhbir*'in, garezkâr yazıları içine aldığından, İmparatorluk'un hiçbir yerinde neşredilmemek üzere men'i ilân edilmiştir (Meselâ, *Ceride-i havâdis*, nu. 739, 18 Eylül, 1867 - 19 Cemâdâ 1., 1284).

⁵ Ahmed Râsim, *Muharrir-Şâir-Edib*, İstanbul, Kanaat Kitabevi 1924, s. 7 v.d.

⁶ Mahmud Kemal İnal, *Son Sadr-ı âzamlar*, İstanbul, Devlet Basımevi, s. 317, 326. *Ceride-i havâdis*, nu. 1961, 31 Temmuz, 1872 — 27 Cemâdâ I., 1289.

⁷ *Ceride-i havâdis*, nu. 3096, 3178, 3185, 1 Haziran, 1 ve 10 Eylül, 1876 - 8 Cemâdâ 1., 11 ve 22 Şa'ban 1293.

⁸ Âyetullah Bey, Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurucularından değildir. Bu cemiyet ve Genç Türkler'in Avrupa'ya kaçmaları hakkında Samî Paşazâde Hasan Bey'in makalesinde dikkate değer malûmat buluruz (*Hâdisât-ı hukukiye ve Târihiye*.

mat şâirlerinden meşhur Ziya Paşa ile, Cumhuriyet'in ilânından epeyi sonra Bektaşiler hakkında bir makale serisi neşreden Ziya Bey de, aynı şahıs olarak alınmıştır (S. 112, bk. *Index*).

Dr. Ramsaur, 1895'te İstanbul'da bâzı kimselerin tevkif, sürgün, bir yolunu bulan Avrupa'ya nasıl kaçtıklarından v.b. bahsettikten sonra, bu sırada Mülkiye'de hoca Murad Bey'in İmparatorluk'ta yapılacak yenilikler için bir liste tertibettiğini, takdim için bu zamanı seçtiğini, bu teşebbüsü yüzünden kendisini kurtarmak için Mısır'a kaçtığını v.b. kaydediyor (S. 27 v.d.). Onyediyen sene Mülkiye'de hocalık eden Murad Bey'in bu vazifesi, 1895'ten evvele aittir; Duyûn-ı umumiye Komiserliği'nden afvı için bir istida vererek, 14 Kasım, 1895'te, Mısır'a değil, önce Avrupa'ya gitmiş, bahsi geçen islâhat hakkındaki yazısını da Viyana elçiliği vasıtasıyla takdim etmiştir ki bunda, kendi ifadesine göre, Abdülhamid'in İngiltere aleyhinde siyasetini muahaze ile, meşrutî bir idare kurulmasını ileri sürmüştür. Paris'te, Ahmed Rıza tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun casusu sanılıp soğuk karşılandığından ve bâzı anlaşmazlıklardan sonra Mısır'a gitmiştir. Dr. Ramsaur'un Murad Bey'in Türkçe bilmediği halde o eserlerini nasıl yazdığına dair tereddüdünü çözmek için, Murad Bey'in, İstanbul'a gelince Türkçesi zayıf olduğundan, üç yıl hiçbir neşriyatta bulunmadığını bizzat yazdığını ilâve edelim⁹.

Samî Paşazâde Sezaî'nin, Avrupa'ya kaçmasının sebebi, *Sergüzeşt* adlı romanının neşrinden sonra sıkı bir göz hapsine alınması, bu yüzden İstanbul'dan uzaklaşmaya mecbur olduğudur; Dr. Ramsaur'un bu husustaki tereddüdlerini, Paris'e nasıl kaçtığı, oradaki temasları ve neşriyatına dair tafsilât verdiği hâtıralarının halledeceğini sanıyoruz¹⁰. Mehmed Emin Yurdakul'un, Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl çürüdüğünü canlandıran *Kayıkçı* adlı şiirinin, 1907'de *Çocuk Bahçesi* mecmuasında neşri üzerine bu mecmuanın kapatıldığı, muharrirlerinden Ömar Naci

mecmuası, cüz 2, 1 Mayıs, 1341). Genç Türkler'e dair epeyi neşriyat varsa da, bu makalede, bunların kaydına imkân göremiyoruz; bilhassa şunlar zikre değer: Hayal mahsulü kısımları gözönüne alınmamak şartıyla, Ebüzziya Tefvik'in tefrika hâlinde kalan *Yeni Osmanlılar Tarihi* (*Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesi, nu. 1-180, 1909); Cavid Orhan Tütengil, *Prens Sabahaddin*, İstanbul 1954. Bu mevzuda san'at eserleri de vardır: Tahsin Nâhid, *Jön Türk* (tiyatro), İstanbul 1325; Ahmed Midhat Efendi, *Jön Türk* (roman), İstanbul 1326; Safvet Nezihî, *Müsebbib* (roman), İstanbul 1326. Bizim gördüğümüz, fakat okuyamadığımız şu kitap ve makale de, Dr. Ramsaur'un eseri ile aynı mevzudadır: Muhammed Rûhî-al-Hâlidî, أسباب انقلاب العثماني و تركيا الفتاة (*Osmanlı İnkılâbı'nın Sebepleri ve Genç Türkler*), Hüseyin Vâsîfi neşri, Kahire 1905. Valuiskey, A.L.; *On the Creation of the First Young Turk Organization* (Rusça), Uch. Zap. Inst. Voslok (Moscow), 14 (1956), s. 197-221. Bu makalede umumî olarak, Türkiye'de iktisadî ve siyasî şartlar, 1908'den önceki Genç Türk faaliyeti üzerinde durulmuştur.

⁹ Bu hususta, *Mizançı Murad Bey* adlı makalemizin bilhassa üçüncü bölümünde tafsilât vardır (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, c. 11, nu. 3-4, 1952).

¹⁰ Tafsilât için, *Samî Paşazâde Sezaî* adlı makalemizin bilhassa beşinci bölümüne bakılabilir (*Türkiyat Mecmuası*, c. XIII, 1958).

ve Hüsrev Samî'nin Paris'e kaçmaları ile, Genç Türkler'in, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hürriyet Cemiyeti'nin varlığından haberdar olmaları hakkındaki bilgileri birçok bakımdan tashihe muhtaçtır : Adı *Zavallı Kayıkçı* olan, her memlekette ve her zaman yazılabilecek bir mevzuu, bir kayığın fırtınalı bir havada sularla mücadelesini ve boğulduğunu tasvir eden bu şiir, *Bahçe* mecmuasında, 1909'da basıldığı için, Dr. Ramsaur'un bu hususta ileri sürdüğü fikirleri çürütmektedir¹¹.

Tahliller, ancak sağlam vesikalara dayanıldığı takdirde doğru neticeler elde edilmesine yarar; aksi halde, verilen hükümleri kıymetten düşürür. Yukarıdakine azçok benzeyen bir başka misal, XVIII. asırda Bektaşî tarikatinde, Garb te'siri ile yenilikler yapılması ve yeniden teşkil edilen tarikatın, sonraki asırlarda böylece devamıdır. Müellif, Genç Türkler'den birkaçı Bektaşî olduğundan, bu tarikatın dayandığı esaslar ve mensuplarının bazı siyasî hareketleri ile, Masonluk ve Masonlar arasında bazı bağıntılar kuruyor; çürük malzemeye dayanarak, XVIII. asırda, Voltaire'in arkadaşı Fâzıl (veya İzzet?) Bey'in, İstanbul'a dönünce Bektaşî tarikatını yeniden teşkilinden bahsederek, Bektaşîler'de, dolayısıyla Genç Türkler'de Masonluk yoluyla Garb te'siri nüfuzunu izah için sayfalar tutan tahlillere yer veriyor (S. 109 v.d.). Müellifin bâzan da, Türk edebiyatı hakkında bilgi noksanlığı dolayısıyla ve hiçbir kaynak da zikretmeden, İran edebiyatının bir taklidinden ibaret saydığı Türk edebiyatının¹², Garb te'sirinde kalmadan önce, kendi çapında büyük bir eser vermediğine dair hükümlerine de raslıyoruz (S. 3).

Dr. Ramsaur'un eseri, Genç Türkler mes'elesini kavramak için kâfi malzeme toplanılmadan, elde edilen vesikalar değerlendirilmeden, bu mevzu ile alakalı olmayan şeyler de kullanılmak suretiyle yazılmış te'siri bırakıyor. Genç Türkler, siyasî cereyanların ve milliyet fikirlerinin inkişafı mevzuları birbirine zaman zaman tedâhül etmekle beraber, başka başka şeylerdir; Dr. Ramsaur ise, bu üçünü, bir tek mevzu gibi ele almış, Genç Türkler'in tarihçesini, hiçbir vesika zikretmeksiz, ilmî zihniyetten uzak, çürük bir temele istinat ettirdikten sonra (S. 3 v.d.), bununla, siyasî cereyanların, milliyet fikirlerinin inkişafını aynı kanaldan yürütmüştür. Eserin, Genç Türkler hakkında derli toplu bir fikir vermeyişinin başlıca sebeplerinden biri de bu, mevzuun dağıtılmış olmasıdır.

Bütün bunlara rağmen, Dr. Ramsaur'un eseri, senelerce emek verilmiş, çetin bir çalışma mahsulüdür. Müellif, Türk kaynaklarından hemen hiç faydalanmamıştır; istifade ettikleri de, bir-ikisi dışında, ilmî vasfını göstermemektedir; fakat,

¹¹ *Çocuk Bahçesi*, Selânik'te 26 Ocak, 1905 - 14 Ocak, 1906 (13 Kânunısani, 1320 - 1 Kânunısani, 1321)'de 43 sayı çıkmıştır. *Bahçe* mecmuası yine burada, 3 Ağustos, 1908 - Ocak, 1909 (21 Temmuz, 1324 - Kânunısani, 1325)'da neşredilmiş, Mehmed Emin'in *Zavallı Kayıkçı* başlıklı şiiri bu mecmuada basılmıştır (Nu. 46, 10 Temmuz, 1325 - 23 Temmuz, 1909).

¹² Türk edebiyatının, millî vasfını nasıl muhafaza ettiği ve Şark edebiyatlarına te'siri hakkında, yalnız şu iki tedkike bakmak bile yeter derecede fikir verilebilir : Prof. Fuad Köprülü, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri*, İst., Devlet Matbaası, 1928; aynı müellif, *Türk Edebiyatına Umumî Bir Bakış (Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İst., Kanaat Kitabevi, 1934, s. 1 v.d.).

yabancı dillerde yazılmış pek çok vesika toplamıştır. Genç Türkler, siyasi cereyanların ve milliyet fikirlerinin inkişafı mevzuunda bazı yeni fikirleri de içine alan eserinin sonunda, bu mes'eleler üzerinde çalışacaklar için zengin bir bibliyografya vermiş bulunuyor. Bu sebeple, *Genç Türkler* müellifine, teşekkür borçluyuz.

FEVZİYE A. TANSEL

Uriel Heyd, *Ottoman Documents On Palestine, 1552-1615*, Oxford University Press, 1960. XIII+204+XVII.

İsrail Üniversitesi'nden Uriel Heyd'ın, *Filistin'e Ait Osmanlı Vesikaları* adlı bu kitabının esasını, Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde bulunan sahaları ile alakalı ve 1552-1615 yıllarında yazılmış ferman, arıza v.b. vesikalar teşkil etmektedir.

Müellif, sayfa altındaki notlarda kullandığı bibliyografya kısaltmalarına ve Arab harflerinin Lâtin harflerine çevrilişinde nasıl bir *transcription* tâkip ettiğine dair izahlardan sonra, *Önsöz*'ünde, tarihî bir kaynak olan Mühimme defterlerinin ehemmiyeti üzerinde duruyor; xvii. asrın ortasından, xix. asrın ikinci yarısına kadar üç asırlık bir devreye ait 150.000, belki 200.000 vesikayı içine alan bu Mühimme defterleri tarzında zengin kaynaklara, Osmanlı İmparatorluğu hariç, başka İslâm memleketlerinde ve Yakın-Şark'taki arşivlerde rastlanılmadığına başka dikkati çekiyor. Bu *Önsöz*'ü müteakip bir *İlave*'de ise, kitabının basıma verilmesinden sonra Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan en eski bir Mühimme defterinden haberdar edildiğini, fakat bunda Filistin ile alakalı mühim bir vesika bulunmadığını kaydetmiştir (S. I - XVIII).

Filistin'e Ait Osmanlı Vesikaları, bibliyografya kısaltmaları, kullanılan *transcription* hakkında notlar ve *Önsöz* dışında, başlıca iki kısma ayrılmıştır. *Birinci Bölüm*'de, 1) Mühimme defterlerinin nasıl tanzim edildiği, İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde, Topkapı Sarayı Müzesi'nde ve yine İstanbul'daki başka kütüphanelerde, Almanya, Fransa, İngiltere, Amerika gibi bazı memleketlerde mevcut Mühimme defterleri; 2) fermanların tertip tarzı, yâni teknik hususiyetleri; 3) fermanların nasıl hazırlandığı, bu hususta Mühimme defterlerinde — fermanın aslında bulunmayan — tafsilâtı içine alan ne gibi kayıtlar bulunduğu; 4) fermanın nasıl gönderildiği; 5) fermanın deftere kaydı hakkında izahat verilmiştir (S. 3-31).

Eserde en çok yer alan *İkinci Bölüm*, vesikalar kısmıdır. Bu kısmın, *Malzemenin Arz ve Takdimi* başlıklı mukaddimesinde, eserde mevcut ve 1552 - 1615 yıllarında yazılan ferman, arıza v.b. vesikaların hangi Mühimme defterlerinden alındığı hakkında bilgi verilmiştir. Uriel Heyd, gözden geçirdiği vesikaların bazı kısımlarının mühim, fakat geri kalan kısımlarının resmî ifadelerin tekrarı ibaret olduğunu v.b. sebepler yüzünden biraz hatalı bir metod takibettiğini, bu vesikaların mutad usüllere uygun surette neşrinin pek de memnuniyet verici bulunduğunu; vesikaları, ehemmiyet ve uzunluğuna göre seçtiği kısımları bâzan harfiyen, bâzan genişleterek, meâlen terceme, birçoklarını hulâsa ve bunların bazıılarını da sayfa altı notlarında işaretle iktifa ettiğini yazıyor; ifadesine göre, bu suretle

faýdalandığı vesikaların sayısı 300'den fazladır. Ancak, şunu söyliyelim ki, notlar bir tarafa bırakılırsa, aynen ve bâzan genişletilerek terceme, hulâsa edilen vesikalaların sayısı 126'dır. Yine müellifin ifadesine göre, bu *İkinci Bölüm*'ün hazırlanışındaki başlıca gaye, xvi. asrın ikinci yarısında ve xvii. asır başlarında Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki Filistin'e ait tedkiklere kaynak teşkil edecek malzemeyi ortaya koymaktır. Uriel Heyd bu vesikaları mevzularına göre onbir kısma ayırmış bulunuyor: 1) İdarî işlerin tanzimi; 2) timar ve ziâmet sahipleri, yeniçeriler; 3) silâhlı isyanlar; 4) Bedeviler'in teskini; 5) kal'alar; 6) vergi tahsili; 7) ticaret ve sanayi; 8) vakf ve resmî işler; 9) İslâm mâbedleri; 10) Yahudî ve Samaritan'lar; 11) Hıristiyan ibadet yerleri . . . Bu onbir kısımdan herbirinin başında, vesikaların muhteviyatı hakkında umumî bilgi verilmiştir. Bu 126 vesikadan sonra yer alan üç *Ẓeyl*'den ilki, Han-Yunus kal'asının inşası, ikincisi vakıflar hakkında bir vesikanın tercemesi, diğeri ise Filistin'deki askerî kal'aların listesine aittir (S. 33-191). İlk sayfasında xvi. asırda Filistin'i gösteren bir haritayı ihtiva eden eser, has-isimleri, tâbir ve lûgatleri içine alan iki indeks (S. 192-204), bunu müteakip otuzyedî vesikanın bâzı kısımlarının fotokopisinin neşri ile (S. 1 - xvii) sona ermektedir.

Müellif, yukarıda kaydettiğimiz gibi, gözden geçirdiği vesikaları mevzularına göre tasnif suretiyle emek sarfetmiş ise de, bunları — bu cins eserlerde zarurî ve hattâ pek tabii olan — yazıldıkları zamana göre sıralamamış, tarih bakımından karmakarışık surette arka arkaya getirmiştir. Mevcut 126 vesikadan çoğunun aynen değil, hulâsa suretiyle İngilizce'ye tercemesi ve ancak 37'sinin kısmen asıllarının fotokopilerinin neşri, esere ilmî değil, popüler bir mahiyet vermektedir ve müellif, bu yüzden, kitabını hazırlamaktaki başlıca gayesinden, xvi. asrın ikinci yarısında ve xvii. asır başlarında Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki Filistin'e ait tedkiklere kaynak teşkil edecek malzemeyi ortaya koymuş bulunmaktan uzaklaşmış oluyor. Uriel Heyd'in daha önce neşrettiği *Türk Milliyetçiliğinin Esasları, Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Felsefesi* adlı kitabı (Luzac and Company LTD and The Harvill Press LTD, 1950) gibi, muhteviyatı hakkında kısaca fikir vermeğe çalıştığımız *Filistin'e Ait Osmanlı Vesikaları* da ilmî zihniyetten oldukça uzak bulunduğu için, neşri, bu mevzuda çalışanlara kaynak teşkil edecek malzemeyi vermek bakımından değil, ancak, bu hususta umumî bilgi edinmek isteyenler için şüphesiz faydalıdır.

F. A. TANSEL

C. COUKIDIS : Λεξιλόγιον Ἑλληνικῶν Λέξεων Παραγομένων ἐκ τῆς Τουρκικῆς = *Türkçeden geşme yunanca kelimeleler sözlüğü*. Atina 1960.

1960 yılında Atina'da Trakya Etüdüleri Kurumu tarafından küçük bir sözlük yayınlandı. Sözlüğü tertipliyen Doğu Trakya doğumlu, tanınmış bir fikir adamıdır. Gazeteci ve hukukçu olan B. C. Coukidis türkçeyi iyi bilen ve memleketimizi iyi tanıyan bir zattır. Dokuz on yıl evvel Trakya ve Anadolu bölgelerinde yaptığı uzun bir seyyahat intibalarını altıyüz sayfayı aşan iri bir kitapta yayınladı (K. Κοουκίδης, Κόσμοι τῆς Ἀνατολῆς, Atina 1958). B. Coukidis Türkiye ile Yunanistan arasında kültür ve ilim alanlarında sıkı bir işbirliğinin yapılması zaruretine inanan ve bunun gerçekleştirilmesine samimiyetle çalışan bir aydındır.

Sözlüğün adı *Türkçeden geşme yunanca kelimeleler sözlüğü*'dür (Λεξιλόγιον Ἑλληνικῶν Λέξεων Παραγομένων ἐκ τῆς Τουρκικῆς, Atina 1960). Özlü bir *Önsöz*'de (ss. 5-13) yazar iki milletin beşyüz yıl bir arada yaşadığına işaret ettikten sonra, eski bir meseleye temasla Türklerin mi yunancadan, yoksa Yunanlıların mı türkçeden daha çok kelime aldıkları sorusunu cevaplandırıyor. Eski tetkikçiler bu hususta tereddüt göstermişlerdir, fakat B. Coukidis bu sözlüğü ile de ispat etmektedir ki Türklerin aldığı goo kadar yunanca kelimeye karşılık Yunanlılar 3.000'den fazla türkçe kelimeyi kendi dillerine maletmişlerdir. B. Coukidis'e göre bunun çeşitli sebepleri vardır ; her şeyden evvel türkçeyi zenginleştiren iki kaynak vardı: Arap ve Fars dilleri. Ayrıca, Yunan bilginleri İstanbul'un zaptından sonra Batıya kaçmışlardır; hâkim zümre kendi dilini üstün tutmuştur. Türkçeye maledilen kelimeleler ise şu alanlarla ilgilidir: a) Kilise, b) denizcilik, c) gıda maddeleri, bilhassa sebzeler, ç) zanaat ve ziraat, d) hastalıklar, e) yemek ve tatlılar. Ayrıca yunancada yerleşmiş bir miktar yabancı kelime de türkçeye geşmiştir.

B. Coukidis yunanca kelimelelerin türkçeye girişini iki safha olarak görüyor. Yukarıda bahis mevzuu olan kelime alış pre-kemalist devreye aittir. Kemalist devrede fransızca şekilleri ile alınan yunanca asıllı kelimeleler 15.000'i buluyor, denmektedir. Fakat burada bir tefrikin yapılması zaruridir : Türkler müşterek hayat yıllarında kendi dillerinde karşılığını bulamadıkları kelimeleleri benimsemişlerdir, Atatürk İnkılâbından sonra ise milletlerarası ilim ve teknik terminolojilerini aynen kabul etmişlerdir. Bu termlerin bir kısmı fransızca şekilleri ile dilimize yerleşmişse de, prensip olarak esas şekillerin kabulü tercih edilmektedir. Yazar bu hususu kendisine yazdığım bir mektuptan parçalar zikretmek sureti ile belirtmiştir (s. 13).

Yazar, Atatürk'ün harf inkılâbına, Türklerin menşesine, türkolojinin memleketimizde gelişmesine ve dilimizdeki sadeleşme ve özleşme hareketine kısaca temas ettikten sonra, bu Sözlüğü niçin tertiplediğini açıklamaktadır. Gelibolulu Oikonomides Trakya'da türkçeden Yunan diline geşen kelimeleleri toplamakla yetinmişti: B. Coukidis bu sözlüğün eksiklerini tamamlamış, ayrıca, nerede konuşulursa konuşulsun, yunancaya geşen bütün türkçe kelimeleleri tesbit edip toplamıştır. Böylece Oikonomides'inkinden çok daha büyük bir eser meydana gelmiştir. Yazar mahallî

lehçelerin malı olarak kalmayıp bütün Yunanlılar tarafından bilinen (*panhellēnikōs gnōstē*, s. 12) kelimeleri ayrıca işaretlemiştir. Bunların sayısı 891'i bulmaktadır. Mahallî kelime alış verişinin ehemmiyeti sınırlı olduğu için, tetkikimizin yalnız bu 891 kelimeye dayanmasına dikkat edilmiş, bütün misaller bu kelimelerin içinden seçilmiştir.

Kelimelerin tasnifi :

1. Siyasî ve içtimaî düzenin kurucusu Türkler olduğuna göre, bu düzene uygun bir şekilde hayatlarını ayarlamak zorunda olan Yunanlıların idarî terminolojiiyi aynen almaları gayet tabii idi. Nitekim *vali, vilâyet, nahiye, nüfus, kaymakam, vezir, vakıf* gibi kelimeler yunancanın malı olmakta gecikmemiştir.

2. Aynı şekilde *imam, minare, müezzin, ulema* gibi yunancada karşılığı olmayan kelimelerin de Yunan diline girmiş olmasını tabii karşılamak gerekir.

3. Fakat içtimaî hayatla ilgili birçok isimlerin (*emanetçi, mahalle, meydan, çarşı, pazar, alış veriş, panayır, bakkal, kasap, manav, kuyumcu, misafirlik* gibi kelimelerin) yunancaya mal edilmesi, din, dil, gelenek ve görenek ayrılığına rağmen, iki cemaatin, günlük hayatın icabına uyarak, tahmin edileceğinden çok daha sıkı bir şekilde temasta olduğunu ve birbiri ile kaynaştığını gösterir.

4. Mutfak eşyası ve ev bakımı ile ilgili araç isimlerinin yunancaya girmesi bu yakınlığın aile hayatına kadar nüfuz ettiğine bir delildir: *tencere, tepsi, filcan, maşrapa, çanak, küp, kova, kazan, leğen, mangal, ibrik, huni, peşkir, peştemal, çarşaf, faraş* gibi kelimeleri her Yunanlı bilmektedir.

5. Böylece birçok yemeklerin ve tatlıların adları yunancaya geçmiştir: *kebab* ve *köfte*'den başka, *dolma, börek, türlü, bamyâ, lâpa* gibi yemekler Yunan mutfağının malı olmuştur. Türk tatlılarının hemen hepsi isimleri ile beraber benimsenmiştir: *baklava, helva, ekmeğ kadayısı, tavuk göğsü* v.s. *Meze* ve *mezelik* gibi kelimeler de yunancaya girmiştir.

6. Bir takım zanaat ustalarının isimleri (*duvarcı, dülger, demirci, bakırcı* v.s.).

7. İmarla ilgili bazı kelimeler (*köşk, yalı, kaldırım*);

8. Giyim ve kuşama ilgili birkaç isim (*kumaş, kadife, atlas, basma, hırka, çorap*) de yunancada yer almıştır.

9. Hattâ denizcilikle ilgili kelimelerin dahi benimsendiği görülüyor: *kayık, tayfa, gemici, palamar* (bu son isim aslında italyancadır: palamara. Fakat yunancada mevcut *παλαμάρ*' şekli bu kelimenin de yunancaya türkçe vasıtası ile girdiğine delildir).

10. Çiçek isimleri (*yasemin, gece sefası, sümbül, lâle, menekşe*), ağaç isimleri (*çam -ve şamluk-, karaağaç*) ve *çoban, şiflik* gibi kelimeler yunanca adların yanında yer almıştır.

Dil :

Siyasî teşkilattan, dinî müesseselerden içtimaî hayata, mahallede cereyan eden günlük hayata, şehirden köye kadar yayılan bu âlemden alınan bunca kelimelerle birlikte Yunan diline bir takım ekler de girmiştir. Durum, bugün bir takım fransızca isimlerin yanında -ique ekli sıfatlarının da dilimize girmesi ile meydana gelen durumdan farklı değildir (fizyoloji, fizyolojik; demokrasi, demokratik). Ancak yunanca bunu daha geniş ölçüde yapmıştır.

1. Bu eklerden biri *nomen agentis*'i teşkil eden -çi ekidir: *kavga, kavga-ct / araba, araba-ct / batac, batac-ct / kaldırım, kaldırım-ct / bakır, bakır-ct*.

2. Bazan türkçe kelimeler -icos eki ile yunanca sıfat haline getirilmiştir: *zor, ζόρικo / Bazan türkçe sıfat tekrar bir sıfat eki almıştır: άσίχικος (âşık) / μπόσικος (boş)*.

3. Mücerret isim eki -lik eki yunancaya aynen girmiştir: *meze, meze-lik / çam, çam-lik / misafir, misafir-lik / pazar, pazar-lık / batac, batacçı, batacçı-lık*.

4. Türkçe kelimelerin yunanca bir ekle fiil oldukları vakidir: *kavga, καθγαδιζω / eğlenti, έγλεντιζω / kavurma, καθουρντιζω / helâl, χαλαλιζω / berbat, μπερμπατεύω / boya, μογοιαντιζω*.

5. Olumlu sıfat eki -li ve

6. Olumsuz sıfat eki -siz de bir miktar kelime ile yunancaya girmiştir: *uğur, uğur-lu, uğur-suz* (ayrıca ούγουρσουζιζά uğursuzluk) / *bereket, bereket-li / para, para-li / seveda, seveda-li*.

7. Bazan -li eki kâfi gelmemiş, bir de Yunan sıfat eki ilâve edilmiştir: *kaymak, καϊμακλιδικος (kaymaklı)*.

8. Bazan da -siz eki yetmemiştir: *hamur, χαμουρσουζικος (hamursuz)*.

9. Bazan türkçe bir isimden bir fiil kurulup, participium'u sıfat olarak kullanılmıştır: *cereme, τζερεμετιζω, τζερεμετισμενος / dert, νερτιαχμενος (dertli)*.

Bazı hallerde Türklerin Anadolu'da yunancadan aldıkları kelime, yunancaya yeniden türkçe şekli ile girmiştir:

a) ποντικόν (κάρυον) > fındık > φουντούκι veya φουντούκ'.

b) χωνιον > huni > χουνί.

c) πανήγυρις > panayır > παναγύρι veya πανεγύρ'.

Daha başka hallerde iki dil arasındaki alış veriş o kadar açık görülüyor :

ç) meselâ Sözlükte yunanca σουσάμι veya σουσάμ'in türkçe *susam*'den geldiği kaydedilmekle yetinilmiştir. Bu doğrudur ve aynı semitik menşeli kelime eski yunancada mevcut olduğu halde (σήσαμον veya σησάμη), Yunanlıların türkçe şekli benimsemiş olmaları dikkat çekicidir. Ancak bir küçük mesele kalıyor; o da acaba türkçe *susam* arapçadan mı gelmez (krş. aram. šūmšēmā), yoksa yunancadan mı meselesidir. Kelimenin şekli ve vurgusu Arap menşeni düşündürüyorsa da, yunanca σησάμη'den gelmiş olması da imkân dışı değildir.

d) B. Coukidis πίττα veya πίττα'nın türkçe *pide*'den geldiğini ileri sürüyor. Ancak *pide* aslında türkçe değildir. Diğer taraftan eski yunancada πίττα mevcuttur ve "zift" demektir. Semantik geçiş italyanca "pane di pece", fransızca "pain de poix" ("zift külçesi", kelimesi kelimesine "zift somunu") ile izah edilmektedir. Bu izah doğru ise, πίττα'nın *pide*'den değil, *pide*'nin πίττα'dan gelmiş olacağını düşünmeliyiz. Her ihtimalle italyanca *pizza* da bu kelime ile ilgilidir (krş. C. Battisti - G. Alessio, *Dizionario Etimologico Italiano*, Firenze 1960, s.v. pitta).

His ve görüş birliği:

Maddî âlem, müşterek hayat iki milleti, din ayrılığına rağmen, oldukça derin bir his ve görüş birliğine erdirmiştir.

His birliğinin en güzel belgesi Yunanlıların birçok türkçe nidaları benimsemiş olmalarıdır; Türklerle Yunanlılar belli durumlar, belli hareketler karşısında

aynı tepkileri göstermişlerdir: *haydi, aman, aferin, vay* (βάι χαλινά σου: vay haline!), *yahu, yuha* (*yuha*'dan γιουχαίζω: yuhalamak), *insaf, maşallah, canım*.

Türklerle Yunanlılar beş yüzyıl müddetle aynı *eğlencelerle* oyalanmışlar, aynı yemekleri, aynı *mezeleri* yemişler, aynı eşyayı kullanmışlar, aynı şeylere değer vermişlerdir. *Haram* ve *helâl* dinî mânalarından sıyrılarak ahlâki mefhum olarak kullanılmıştır. Bu kaynaşma şehirde kalmayıp, *köye, çiftliğe, çoban* âlemine kadar yayılmıştır. Tarihçiler ve sosyologlar dil yolundan iki milletin müşterek hayatına ait çok ilgi çekici bilgiler çıkarabileceklerdir. Şurası muhakkaktır ki iki topluluk, siyasi tarihin aksettirdiğinden çok daha ahenkli bir hayat yaşamıştır. Hükmeden ile hükmedilen münasebetleri iki topluluğun arasını açmışsa da, bugün artık böyle bir mesele kalmamıştır. Müşterek hayatın iki topluluk arasında kurduğu bağlar değerlendirildikçe anlaşılacaktır ki Atatürk'ün açtığı dostluk çığırını yalnız bugünün menfaatlerine uygun düşmekle kalmıyor, çok derin bir tarihi gerçeğe dayanıyor.

Prof. Dr. SUAT SİNANOĞLU

YOSİF ABGAROVİÇ ORBELİ : Sinkronist:çeskie Tablitsi Hıdjrı i Yeveropyiskogo Letoiscislymiya جداول التحويل السنوات الهجرية الى السنوات الميلادية Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü. Moskova 1961. s. 286.

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünün Türk Tarih Kurumu kütüphanesine armağan ettiği yayınlar arasında gördüğümüz bu küçük el kitabı, kronoloji bilim kolunun tarih çevirme dalını ilgilendirmekte ve hiç şüphesiz Sovyet ülkelerindeki şarkiyatçıların İslâm kaynaklarında rasladıkları Hicrî tarihleri kolaylıkla Milâdî tarihe çevirmelerini sağlamaktadır. Bu konuda güvenilir kılavuz kitaplar arasında yer alması pek tabii olan bu kitaba, tertip ve basım şeklindeki özellik de ayrı bir değer katmaktadır. Kitap cepte taşınabilecek veya çalışma çantasının bir gözünde çok yer tutmayacak ve her zaman el altında bulundurulabilecek şekilde basılmıştır. 11 × 14.5 sm. boyutunda olan ve yandan açılan sayfeleri, birinci Hicret yılından başlayarak beşer yıllık tahvil cetvelleri halinde tertip olunmuştur. Üst birinci sırada soldan sağa Hicret yılları ve altlarında da onların karşılaştığı Milâdî yıllar, bizzarur çok defa her Hicrî yıla iki Milâdî yıl düşmek üzere, gösterilmiştir. Bu hanelerin altında yukarıdan aşağı on ikişer satırlı sütunlar halinde dizilmiş ve Arap rakamlarıyla ifadelendirilmiş bulunan bilgilerden birinci sıra Hicrî Kamerî yılın Muharremden başlayarak on iki aya ait sıra numaralarını vermekte, diğer sütunlar da üstlerinde yazılı Hicret yılının on iki ayının ilk gününün o yıla karşılık olan Milâdî yılın hangi ayının hangi gününe rasladığını ve o günün haftanın hangi günü bulunduğunu göstermektedir. Bu sütunlarda birer nokta ile birbirinden ayrılmış olarak görülen soldaki rakam ayın gününü, ortadaki rakam Milâdî yıl ayının sayısını, sağdaki rakam da, Pazar birinci gün kabul edilmek üzere, haftanın yedi gününden hangisi olduğunu belirtmektedir. Cetvellerin altında bazı sütunların sonunda görülen * de o kamerî yılın kebise (artık yıl) bulunduğuna işaret etmektedir. Kitabın baş tarafında kamerî yılın Arapça ay adları ve bunların Rus ve Lâtin alfabesiyle okunuş şekilleri ve sıra numaraları da ayrı bir sayfede gösterilmiştir. Kitabın baş tarafındaki ilk üç sayfede yer alan Rusca, Arapça ve Lâtinçe izahat da kitaptan faydalanma yolunu açıklamakta ve bu kitabın Hicrî tarihleri Milâdiye çevirmede olduğu gibi Milâdî tarihlerin Hicrî karşılıklarını bulmakta da kullanılabileceğine işaret etmektedir.

Kitabın üstünde bir yazar adı bulunmamakla beraber sözü geçen açıklamaların altındaki tarih ve imzadan, bu cetvellerin "Yosif Orbeli" tarafından 1920 senesi Martında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın herhangi bir yerinde evvelce de basılmış olduğuna delâlet eden bir kayıt bulunmadığına bakılırsa, cetvellerin o tarihte tertiplenmekle beraber 1961'de ilk defa basılmış olduğuna hükmetmek yerinde olur.

Müellifin kimliği hakkında bize bilgi veren Büyük Sovyet Ansiklopedisine (1955 basımı, c. 31, s. 134) göre Yosif Abgaroviç Orbeli, 1887'de doğmuş, oldukça yaşlı bir tarih bilginidir ve 1935 yılından beri de Akademi Üyesidir. Şimdi Sovyet

Bilimler Akademisinin Filoloji bölümünde çalışmakta olan Y. Orbeli 1911'de Petersburg Üniversitesinden mezun olduktan sonra 1914-1931 yıllarında, önce eski Petrograd ve sonra Leningrad Üniversitelerinde Doçent ve Profesör olarak öğretim görevinde ve 1934-1951 arasında da Ermitaj Müzesi Müdürlüğünde bulunmuştur. Selçuk ve İran medeniyetinin gelişmesi konusundaki eseriyle tanındığı gibi, memleketimizin kültür, tarih ve arkeolojisini yakından ilgilendiren konular üzerinde de bir çok çalışmaları vardır. Ermitaj Müzesinin Şark tarih ve sanatı bölümü onun tarafından tertiplenmiştir.

Bu ölçüde bilime hizmet eden çalışmaları yanında, burada tanıtmaya çalıştığımız küçük kitabının da Sovyet memleketlerinde eski İslâm kaynakları üzerinde çalışacakların ellerinden düşüremeyecekleri faydalı bir kılavuz ve yardımcı olarak kendisinin daima hatırlanmasını sağlayacağı şüphesizdir. Yalnız 280 inci sahifedeki 274 numaralı tabloya kadar Wüstenfeld'in ve diğer benzeri güvenilir eserlerin cetvellerine tamamen uygun bulunan kitabın, 1400 Kamerî Hicret yılına kadar devam eden yedi sahifelik son kısmındaki bilgiler, 279 uncu sahifenin en sağdaki sütununun son dört satırından başlayarak, yanlış tertip edilmiş bulunmaktadır. Örneğin: 25 Kasım 1946 tarihine ve Pazartesi gününe raslaması gereken 1 Muharrem 1366'nın karşılığı (s. 280) 26 Aralık Pazartesi; 12 Nisan 1956 tarihine ve Perşembe gününe düşmesi icabeden 1 Ramazan 1375'in karşılığı (s. 281) 16 Haziran 1956 Pazar olarak gösterilmiştir. Bu yazının kaleme alındığı 3 Nisan 1962 Salı gününün Hicrî Kamerî tarihle karşılığı olan 27 Şevval 1381 tarihi de, bu cetvellere göre (s. 283) 20 Recep 1381 olarak çıkmaktadır. Bu itibarla her nasılsa gözden kaçtığına hükmetmek zaruri olan bu son yedi sahifenin de kitabın yeni basımında düzeltilmesi gerektiğine ve ayrıca kitabın Kamerî ayların adlarına ayrılan sahifesinde de ayların her birinin normal gün sayısının, Hicrîden Milâdiye yapılacak çevirmeleri kolaylaştırması yönünden, belirtilmesinin faydalı olacağına işaret etmek isterim.

FAİK REŞİT UNAT

K İ T A P L A R D A N H A B E R

Dr. FAHİR H. ARMAOĞLU: *Siyasi Tarih Dersleri, 1789-1919* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları No. 136-188). Sevinç Matbaası, Ankara 1961. XXIV+662.

Bu kalın ders kitabı, şu bölümleri kapsamaktadır: *Birinci Bölüm* (Fransız İhtilâlinden önce dünyanın durumu): Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu, diğer Bölgeler, Amerika'nın durumu ve Amerika Birleşik Devletlerinin kuruluşu. *İkinci Bölüm* (Fransız İhtilâli ve Avrupa.- 1789-1815): İhtilâlden önce Fransa'nın durumu, İhtilâlin çıkmazı, Fransa'nın Avrupa ile mücadeleleri: Koalisyonlar, Viyana Kongresi ve Napolyon İmparatorluğu'nun yıkılması, İhtilâl ve Napolyon harbleri sırasında Osmanlı İmparatorluğu. *Üçüncü Bölüm* (1815 - 1848 arasında Avrupa; Mutlakiyetçilik-Hürriyetçilik-Milliyetçilik): Viyana sisteminin takviyesi, Viyana sistemine karşı reaksiyonlar ve Kongreler, Avrupa'da 1830 ihtilâlleri, Avrupa'da 1848 ihtilâlleri. *Dördüncü Bölüm* (Osmanlı devletinin gâileleri ve Avrupa diplomasisi.- 1821-1856): Yunanistan'ın bağımsızlanması, Cezayir'in Fransa tarafından işgali, Mehmet Ali isyanı, Kırım Harbi ve tesirleri. *Beşinci Bölüm* (Avrupa siyasetinin yeni unsurları: İtalya ve Almanya): İtalyan millî birliğinin kurulması, Alman millî birliğinin kurulması. *Altıncı Bölüm* (Avrupa'da Alman üstünlüğü: Üçlü İttifak, 1871-1890): Birinci Üç İmparatorlar Ligi, 1871-1873, Almanya-Avusturya-Macaristan ittifakı, 1879, İkinci Üç İmparatorlar Ligi 1881, Üçlü İttifak, 1882, Rus-Alman teminat anlaşması 1887, İngiltere, İtalya ve Avusturya arasında ikinci Akdeniz antantı. *Yedinci Bölüm* (Avrupa'da Muvazene: Üçlü İtilâf 1894-1907): Fransız-Rus ittifakı 1894, İngiliz-Fransız anlaşması (Entente cordiale) 1904, İngiliz-Rus anlaşması 1907. *Sekizinci Bölüm*: (Blokların çatışması 1905-1911): Birinci Fas buhranı, Almanya'nın "Entente cordiale"ı bozma teşebbüsleri, İngiliz-Alman deniz rekabeti 1904-1911, İkinci Fas Buhranı 1911, İngiliz-Fransız askerî anlaşmaları, İtalya'nın üçlü ittifak içindeki durumu. *Dokuzuncu Bölüm* (Osmanlı İmparatorluğu.- 1878-1914): Kırım harbinden sonra Osmanlı İmparatorluğu, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi, Berlin kongresinden sonra Balkanlar, Berlin kongresinden sonra Osmanlı İmparatorluğu: Ermeni meselesi ve Türk-Yunan savaşı, Osmanlı İmparatorluğunda ikinci Meşrutiyet, Trablusgarb harbi 1911, Balkan harbi. *Onuncu Bölüm* (Amerikalılar): Güney Amerika Devletlerinin bağımsızlık hareketi, Birleşik Amerika'nın durumu. *Onbirinci Bölüm*: (Uzakdoğu'nun durumu): Uzakdoğu'nun Batıya açılması, Uzakdoğu'ya Batı tesirleri, Çin-Japon harbi ve sonuçları 1894-1901, Rus-Japon harbi ve sonuçları. *Onikinci Bölüm* (Birinci dünya harbi): Harbin patlaması, 1915, 1916, 1917, 1918 yılları. —Barış anlaşmaları. Bibliyohrafya.

Dr. NUŞİN AYİTER : *Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanununda Elbirliği Ortaklıkları (İştirak Halinde Mülkiyet)*. (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınlarından No. 158) Yeni Desen Matbaası Ankara 1961. X+195.

Eserin bölümleri şunlardır: *Giriş*: Elbirliği ortaklıkları ve bunların diğer tezahürlerden tefriki. *Birinci Kısım* (Ortaklıkların teorik mahiyeti ve muhtelif hukuk sistemlerinde inkişafı): Elbirliği ortaklıklarının yapısını izaha çalışan teoriler; Elbirliği ortaklıklarının tarihî tekâmülüne kısa bir bakış; Modern kanunlarda elbirliği fikri; *İkinci Kısım* (T.M.K. ve T.B.K.daki ortaklık fikri): Ortaklık tevhit eden münasebetler; Gaye; Ortaklık muamalesi; Ortağa terettüp eden hak ve mükellefiyetler; Ortaklıktan doğan tasarruf tahditleri; Ortaklarda borçlardan mesuliyet; Ortaklık tevhit eden münasebetleri sona erdiren sebepler; Ortaklıkların tasfiyesi. —Netice: Elbirliği prensibinin kanunda tatbiki etrafında birkaç mülâhaza.

PRINCE LOUIS-LUCIEN BONAPARTE: *Langue Basque et Langues Finnoises*, Londres 1862.

Bonaparte ailesinden Prens Louis-Lucien tarafından kaleme alınmış olan bu eser, tam 100 yıl önce yayımlanmıştır. Buna rağmen, nadir olmasından ötürü Türk Tarih Kurumu eseri satın almıştır. Yazar, her şeyden önce Bask dili ile Fin dili arasında göze çarpan benzerliklere önemle dikkati çekmektedir. Kitapta, özellikle şu noktalar üstünde durulmaktadır: Karşılaştırmalı olarak 1) Nominatif çoğulunun teşekkülü, 2) Deklinezon'lar, 3) Fiil çekimleri, 4) Sesli harflerin uyumu (ahengi) ve yer değiştirmesi. Kitap, daha çok, mufassal karşılaştırma levhalarından meydana gelmektedir. Her bölümün sonunda genel mahiyette mülâhazalar yer almaktadır.

PRINCE LOUIS-LUCIEN BONAPARTE: *Trois Dialectes Basques-Le Verbe Basque en Tableaux*, Londres 1872.

Bu eski ve nadir eser, Bask fiillerini çok mufassal tablolarda gösterdikten başka, 3 ayrı bask diyerek'ini incelemektedir.

CHRISTOPH BURCHARD : *Bibliographie zu den Handschriften vom Toten Meer* (Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 76) Alfred Töpelmann, Berlin 1959, XV+118.

Bu bibliyografyanın konusu, 1947'den beri Yehuda çölünde, Lüt Denizinin batısı ile kuzey-batısında bulunmuş olan kalıntılardır. Bunlar, bilindiği gibi, Handschriften vom Toten Meer, yahut Dead Sea Scrolls, ya da Manuscrits-rouleaux de la Mer Morte diye adlandırılmaktadır. Bulunmuş olan eserler, birbirinden ayrı 5 alandan gelmekte olup, İsa'dan önce 4. binyıldan Milâdi 9. yüzyıla kadar olan uzun zamanı kapsamaktadır. Bibliyografya, aşağıdaki bölümlere sahiptir :

1. Khirbet Qumran ile yakınındaki mağaralarda yapılan keşifler ve kazılar.
2. Wadi Murabbaat mağaralarında yapılan kazılar ve keşifler.
3. Khirbet-Mird kazıları ve keşifleri.

4. Buq'ah'ta yapılan araştırmalarla kazılar.
5. Menşei bilinmiyen buluntular.
Bunlara ilâve olarak şu bölümlere ait bibliyografya da verilmiştir :
6. *Dimişk yazısı* üzerine çalışmalar.
7. Petrografi, botanik, meteoroloji, tasvirler, haritalar üzerine çalışmalar.
8. Bazı münferit sorunlar üzerine çalışmalar.

Son yıllarda çok önem kazanmış ve bilim dünyasında "sensation" tesiri bırakmış olan Lût Denizi keşifleri üstüne çalışacak olan her bir kimse için bu bibliyografya elzem bir çalışma cihazıdır.

RENÉ DUSSAUD: *La Pénétration des Arabes en Syrie avant l'Islam* (Institut Français d'Archéologie de Beyrouth. —Bibliothèque Archéologique et Historique Tome LIX). Paris, Paul Geuthner 1955. 230.

Tanınmış Fransız bilgini René Dussaud'nun, İslâmdan önce Arabların Suriye'ye nüfuzunu ele alan bu önemli eserinin bölümleri şunlardır : Suriye ve Arabistan. Nabat'giller (Nabatéens'ler) Petre'de ve Hegra'da. Nabat'giller Ürdün'de. Palmyra'lılar (Tedmür'lüler) ve Palmyra ülkesi. Güney Arabları Suriye'de. Lithyani'ler, Thamoudi'ler, Safai'ler. İbrani-İsraili'ler, Arami'ler, Ken'an'lılar. — Sonuç. İlaveler. İndeks. Eserde 31 resim ve harta vardır.

W. HEYD: *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*. Edition française refondue et considérablement augmentée par l'Auteur. (Publiée sous le patronage de la Société de l'Orient latin par FURCY RAYNAUD, 2 vol. Vol. I: XXIV+554 (Réimpression anastatique de l'Édition Leipzig, Harrassowitz 1885-1886). —Vol. II: 799. (Réimpression anastatique de l'Édition Leipzig, Harrassowitz 1885-1886). Adolf M. Hakkert Amsterdam 1959.

W. Heyd'in çok ünlü olan bu eserini tanıtmaya hiç lüzum yoktur. Türkçeye de çevrilmiş olan bu kitap, Ortaçağ'da Doğu ticareti hakkında standard eserdir. Onun için onun çok meşhur olan Fransızca çevirisinin yeniden basılmış olduğunu bildirmekle yetinmekteyiz.

ABBÉ INSCHAUSPE: *Le Verbe Basque*. (Ouvrage publié par le Prince Louis-Lucien Bonaparte). Bayonne, Veuve Lamaignère née Teulière, Imprimeur. —Paris, Benjamin Duprat, Librairie de l'Institut, de la Bibliothèque Impériale etc. 1858.

Çok nadir olan bu eski eserin bölümleri şunlardır : Bask fiili, Bask fiilinin şekillerini gösteren tablo. Fiil şekillerinin çekimi (Geçitli olanlarla olmiyanlarda: şimdi, geçmiş ve geleceğin türlü şekilleri) —Zeyl.

CLYDE B. JACOBS: *Justice Frankfurter and Civil Liberties* (University of California Publications in Political Science, Volume 12).

University of California Press. Berkeley and Los Angeles 1961. IX+265.

Amerika Birleşik Devletlerinin en büyük yargıçlarından Felix Frankfurter'i konu olarak ele alan ve onun daha ziyade entellektüel biyografisini veren bu kitap, aynı zamanda Hürriyet, Din ve Hürriyet, hürriyetle ilgili olarak Dil, Basın ve Meclis, Hürriyet ve Millî güvenlik, Federal haklar, yaşayan hukuk kavramı, sivil hürriyetler ve hukuk sorunlarını incelemektedir. Kitap, çok bol not ve bir İndeksle sona ermektedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar katalogu (hazırlayan FEHMI EDHEM KARATAY). (Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları No. 11). C. I, Din, Tarih, Bilimler (No. 1-1985). C. II, Filoloji, Edebiyat, Mecmualar (No. 1986-3088), C. I: XIV+644, C. II: 526.

C. I: *İslâm dini*: Kur'an-ı Kerim, Kur'anın okunuş ve yazılışı, Tefsir, Hadis, ve usulü. Çaharyarın sözleri. Akait ve Kelâm. Tasavvuf, Fıkıh ve Usulü, Fetvalar, Vakfiyeler, Mecalis ve mevaiz, Ediye ve havas. *Tarih*: Umumi İslâm tarihi, Hususî tarihler, Moğol tarihi, Selçuk tarihi, Osmanlı tarihinin türlü çağları, Muhtelif milletler tarihi, Enbiya kısasları, Siyer-i nebevî, Evliya ve Şuara tezkireleri, Padişah mektupları, Hususî mektuplar, Coğrafya, kozmografya ve seyahat, Portulan ve haritalar. *Türlü bilimler*, Felsefe v. b. Kanunlar, Maliye, İstatistik, Defterler, Askerlik, Binicilik ve Atıcılık, Mimarlık, Musiki, Ulüm ve Garibe.

C. II: *Filoloji*: Arabcadan Türkçeye lûgatlar, Farsçadan Türkçeye lûgatlar, Türkçeden başka dillere lûgatlar, Sarf ve Nahiv-Konuşma kitapları, Yazı, Retorik ile Metrik. *Edebiyat*: Arabcadan çevrilmiş edebî eserler, Farsçadan çevrilmiş edebî eserler, Mensur eserler, XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar (dahil) manzum eserler ve divanlar, Şarkı mecmuaları, Muamma ve lûgaz, Muhazarat, Hikâyeler, Türlü risale ve Mecmualar, İlâveler, Kitap adları, Kişi adları, Harita ve resimli kitaplar.

Birinci cildin başında Halûk Y. Şehsuvaroğlu'nun "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesine bir bakış" başlıklı giriş mahiyetindeki yazısı bulunmaktadır.

DR. RUŞEN Y. KELEŞ: *Şehir ve Bölge Plânlaması bakımından Şehirleşme Hareketleri* (Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları No. 122-124. —Şehircilik Enstitüsü yayınları No. 8). Ajans-Türk 1961. Ankara XIX+304.

Eserin bölümleri şunlardır: Prof. Fehmi Yavuz'un Önsözü; Kısaltmalar; *Birinci bölüm*: Şehirleşme hareketlerinin evrensel karakteri ve şehir plânlaması; Şehir plânlaması ihtiyacının doğması; Bazı temel kavramlar; Şehirleşme kavramı. *İkinci bölüm*: Şehirleşme hareketlerinin mahiyeti, şekilleri, özellikleri, sosyoloji, iktisat, demografi ve şehir plânlaması disiplinleri içindeki yeri; Köy-şehir nüfus dengesi ve bu dengenin bozulması; Çeşitli şehirleşme safhalarındaki ülkelerde şehirleşme hareketlerinin özellikleri. *Üçüncü Bölüm*: Şehirleşme hareketlerinin ön şartları; Şehirleşme hareketlerini hızlandıran özel Faktörler. *Dördüncü Bölüm*: şehir-

leşme hareketlerinin şehirlerin fiziki yapısına olan etkileri: Şehirleşme hareketlerinin şehir idaresine olan etkileri: Şehrin büyüklüğü meselesi ve kamusal şehir hizmetleri: Şehirleşme hareketlerinin şehir, bölge ve yurd ekonomisine olan etkileri; Şehirleşme hareketlerinin sosyal alandaki etkileri. *Beşinci Bölüm*: Şehirleşme hareketlerinin şehircilikten başka disiplinlerin mensupları tarafından değerlendirilmesi. *Altıncı Bölüm*: Şehir plânlamasında (Fiziki plânlama) kullanılan vasıta ve metodlar; İdarî teşkilatlanma; Nüfusun ve sanayi dengeli bir şekilde dağıtılması: Şehir plânlamasında adem-i merkezîyetçilik; Millî bir şehirleşme siyaseti ve bölge plânlaması; Değerlendirme. *Yedinci Bölüm*: Şehirleşmemizin genel durumu; Şehirleşme hareketlerinin etkilerine genel bakış; Millî bir şehirleşme siyaseti bakımından bölge plânlaması. *Sonuç*. —Bibliyografya. Ekler. İngilizce özet (Summary in English).

PAUL KUNITZSCH: *Untersuchungen zur Sternnomenklatur der Araber*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1961, 125.

Batılı bilginlerin âdeti üzere bu eserde Arablardan söz edilmektedir. Oysa ki, İslâmlar demek daha doğru olurdu, çünkü zamanının evrensel dili olan Arabcada yazarlar sadece Arablar değil, İslâm ekini ve uygarlığı içine giren bütün kişilerdi. Bunlar arasında Arabların sayısı pek büyük olmakla birlikte Arab olmıyanlar, örneğin Türk olanlar da çoktu. Bu noktaya kısaca işaret ettikten sonra şunu kaydedelim ki eser, kısa olmakla birlikte, İslâmların yıldız nomenklatur'u üzerine derine giden bir incelemedir. Böylece İslâm bilim tarihine hatırı sayılır bir "contribution" dur. Kitabın bölümleri şunlardır: Genel tasvir; Giriş, kaynaklar (astronomik kaynaklar, leksikografik-filolojik kaynaklar); *anwa* kitapları ve bunların malzemesi (eserlerin yazılışı - kuruluşu-), tanımlamalar, adların menşeleri, sahih olmıyan salt edebî adlar, aslı, sahih adlar, burç resimleri ve ayın durumları, *al-gawzâ* ile *al-asad*, bazı dikkate değer mürekkep resimler, muahhar adlar, yıldız takımlarına ait birbirinden inhiraf eden yorumlar; Eski Arabların yıldızlar üzerine bilgileri; Özet; 329 adın listesi; İndeks.

B. KREKIC: *Dobrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Âge* (Ecole pratique des Hautes Etudes VIe Section). Paris, La Haye 1961, 440 s.

Osmanlı Tarihi bakımından da büyük önemi olan Ragusa'nın ve onunla ilgili olarak Yakın-Doğu'nun tarihini inceleyen bu eserin muhtevası şöyledir:

Önsöz ve Kısaltmalarla işaretlerden sonra: *Birinci Bölüm —Tarih İncelemeleri*: Siyasal münasebetler (Ragusa'nın Yakın-Doğu ile 1205'ten önceki münasebetleri, 1205 ile 1358 arasında aynı münasebetler, keza 1358 ile 1460 arasındaki münasebetler). *Ekonomik münasebetler*: Yollar ve Araçlar (deniz, kara yolları, seyahatlerin uzunluğu, seyahat mevsimleri. Yakın-Doğu ticaretinde ihtisası olan kurumlar, deniz, sigortası ve Yakın-Doğu ticareti, Poliçeler, Levanten sikkeler (paralar), gümrükler, navlunlar, Yakın-Doğu ile ticarete engeller). Ticaret emtiası (İthalât: Buğday, tuz, kenevir, başka mallar. —İhracat: Kumaşlar, başka emtia). Köle ticareti, Mısır ve Suriye ile ticaret. Şahısların hareketleri (Ragusa'da Rumlar ve Levanten'ler), Yakın-Doğu'da Ragusa'lılar.

İkinci Bölüm: Ragusa arşivlerinde Yakın-Doğu ile ilgili belgelerin açıklanması. —Kitabın sonunda Genel İndeks bulunmaktadır. Bir de kitabın içinde ayrı ayrı yerlerde Ragusa cumhuriyetinin, Ragusa'ya buğday ihtali durumunun ve Ragusa'ya ait Yakın-Doğu'nun, metin dışı birer haritası bulunmaktadır.

WILLIAM A. LESSA: *Tales from Ulithi Atoll, a comparative Study in Oceanic Folklore* (Folklore Studies: 13) University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1961. X+493.

Okyanusya'da Ulithi mercan adasında toplanmış ve sistematik bir şekilde sunulmuş masal ve hikâyeler dergisi de diyebileceğimiz bu kitap, karşılaştırmalı folklor araştırması yapanlara salık verilecek değerdedir. Eserde, Ulithi'de toplanmış yirmi dört hikâye ile Okyanusya'da yaygın başka onaltı hikâye ele alınmıştır. Tip olarak şunlar vardır. Belirli bir tanrıyı, yeryüzü ruhlarını, dünyanın başlangıcını, erotik (cinsel) temaları, devleri, hayvanları ele alan masal ve hikâyeler. Kitapta ayrıca, Okyanusya'da yaygın 15 folklor motifi de incelenmektedir. Kitabın sonunda zeyller, Literatür; başında ise, Pasifik okyanusu kültür alanının, Malezya'nın, Mikronezya'nın, Melanezya'nın ve Polinezya'nın haritaları bulunmaktadır.

RICHARD PETERS: *Die Geschichte der Türken* (Urban-Bücher. Die wissenschaftliche Taschenbuchreihe. Herausgegeben von Fritz Ernst). Stuttgart 1961, 223.

Gazeteci olarak uzun yıllar yurdumuzda bulunmuş olup bir yandan samimi bir Türk dostu öte yandan büyük İtalyan filozofu Benedetto Croce'nin Almancaya tercümeçisi olarak tanınmış olan Richard Peters'in Urban serisinde çıkmış olan bu "Türkler Tarihi", daha ziyade, Türk tarihinin ana-hatlarını öğrenmek isteyen, tarihçi olmıyan, Almanca dilli, kültürlü kimselere hitap etmektedir. Eser, Türklerin ilk atalarından tâ parlamenter demokrasinin teşekkülüne kadar olan uzun zamanı kapsadığından, zorunlu olarak kısadır. Kitabın bölümleri şunlardır: Turanlı atalar. Osmanlı kudretinin yükselişi ile alçalışı. Osmanlı devrinde yasalar zamanı (1808, den cumhuriyete kadar). Tahakkuk olarak Kemalist devrim. Demokrasi için savaş. Son söz. İlâve (Kurt Breisig'in tarih görüşü ışığı altında Türk tarihi. —Asya'da Avrupa'da, Amerika'da Ural-Altay dilleri). Eserin sonuna bugünkü Türkiye'nin bir haritası konmuştur.

F. THIRIET: *Régistres des Délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie*, (Ecole pratique des Hautes Etudes, VIe Section). Tome premier 1329-1399, Paris, La Haye 1958, 246 Tome deuxième 1400-1430, Paris, La Haye 1959, 299 s., Tome troisième 1431-1463, Paris, La Haye 1961, 278.

Venedik arşivlerindeki belgelerin hem Avrupa hem Osmanlı tarihi için olan önemi artık genel olarak kabul edilmektedir. Venedik arşivlerinin en önemli belgeleri ise, Yakın-Şark'la, yani Batıların "Levant" dedikleri ve Ege bölgesi, Balkanlar

ve Batı ve Güney Anadolu'yu kapsıyan yerlerle ilgili olanlardır. Bu belgeler arasında da ilgi çekicilik bakımından en önde gelenler arasında, Venedik senatosunun müzakereler ve karar defterleri gelir. Bu eserin, 1293 ile 1368 yılı arasındaki olaylarla ilgili birinci cildi 32 defteri, 1368 ile 1389 arasındaki olaylarla ilgili 2. cildi 9 defteri, 1389'dan 1413'e kadarki olaylarla ilgili 3. cildi 9 defteri ve (bizde bulunmayan) 1413'ten 1440'e kadar olan olayları kapsıyan 4. cildi 10 defteri ihtiva etmektedir. Başta uzun bir giriş ile bibliyografya bulunmaktadır. Kayıtların tarihleri bildirildiği gibi, müzakerelerle kararların hangi Doge'un (cumhur başkanının) zamanında olduğu sayfa başlarında bildirilmektedir. 3. ciltte, 1. ve 2. ciltlere ait düzeltmeler ve ilâveler, beher cildin sonunda birer uzun indeks ve 1. ciltte bir harita vardır.

Dr. SUEJI UMEHARA: *Studies of Noin-Ula Finds in North Mongolia* (The Toyo Bunko Publications Series A, No 27). Tokyo 1960.

Kuzey Moğolistan'da Noin-Ula'da yapılmış olan ve Türk tarihi ile de ilgisiz olmayan kazı ve araştırmalar üzerine bir inceleme olan bu kitap, aslında Japonca yazılmıştır. Fakat uzunca bir özeti İngilizce yazılmış olup lehvalara (plânlara) verilen açıklamalar hem Japonca hem İngilizce olduğundan, Japonca bilmeyenlerin de faydalanabileceklerini düşünerek eseri tanıtmayı doğru bulduk.

Kitabın muhtevası şudur: Giriş, I. *Harabelerin mevkii*: 1. Yerin tespiti ile kazı tarihine kadar tarihi. 2. Tümülüs'lerle ölü gömme odaları. 3. Odalarda gömmeye tanıklık eden nesnelere ölüne yanına verilen nesnelere. II. *Kalıntılar*. III. *Mülâhazalar*. Japon Millî Eğitim Bakanlığının 1959 yılında Toyo Bunko Kurumuna yapmış olduğu para yardımı sayesinde yayımlanmış olan eserde, metin dışı 83 plâns vardır.

HERRMANN VAMBÉRY: *Cagataische Sprachstudien*, enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der Cagataischen Sprache (unter den Auspicien der Königlich Asiatischen Gesellschaft von Grossbritannien und Irland) Leipzig F. A. Brockhaus 1867.

Ünlü Macar dil bilgini ve seyyah Vambéry'nin çok meşhur olan bu eserinin üstünden 95 yıla yakın bir zaman geçtiği halde, eser değerinin önemli bir parçasını muhafaza etmektedir. Bu sebeptendir ki Türk Tarih Kurumu bu kitabı tedarik etmekte kusur etmemiştir. Eser, bilindiği gibi, Çağataycanın gramerini, türlü örnekleri ve bir sözlüğünü içine almaktadır.

1961 YILININ İKİNCİ YARISINDA TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAP VE DERGİLER

- ABADAN, DOÇ. DR. NERMİN: *Üniversite öğrencilerinin serbest zaman faaliyetleri. Ankara yüksek öğrenim gençliği üzerinde bir araştırma.* Ankara 1961 Ajans Türk Matbaası. VIII+155+4 S. 2 lev.=A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No. 135-117. 8° (A.II/5226).
- ABDÜL HAKİM, DR. KHALİFA: *Islam & Communism.* Lahore 1953 Institute of Islamic Culture Publication. 263 S. 8° (A. II/5129).
- ABRAHAMOWICZ, ZYGMUNT: *Katalog dokumentów Tureckich. Dokumenty do dziejów polski i Krajów osciennych w latach 1455-1672.* Warszawa 1959 Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. 361 S. 8° (A. II/5023).
- Ahmet Esat Arsebük'ün aziz hâtrasına armağan.* Ankara 1958 Güzel İstanbul Matbaası. 637 S. 1 pl.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından: 124. 8° (A.II/4974).
- AHMET REŞİT: *Tarihi Osmani,* 2 c. İstanbul 1327/28 Asadoryan Matbaası. 8° (A.II/5103).
- AKİPEK, DR. JALE G.: *Menkul dâvası.* Ankara 1959 Güzel Sanatlar Matbaası. 140 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından: 136. 8° (A.II/4988).
- AKİPEK, DR. ÖMER İLHAN: *Hava sahasının devletler hukuku bakımından durumu.* Ankara 1959 Güzel Sanatlar Matbaası. 154 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından 134. 8° (A.II/4989).
- ALACAKAPTAN, DR. UĞUR: *İngiliz ceza hukukunda suç ve cezaların kanuniliği prensibi.* Ankara Ajans Türk Matbaası 121. S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Kriminoloji Enstitüsü Yayınlarından 121. 8° (A.II/4992).
- ALBJERG, VICTOR L. — MARGUERITE HALL ALBJERG: *Europe from 1914 to the present.* London 1951 McGraw-Hill Book Company. XII+856 S. 1 hr. 8° (A.II/4946).
- ALİ-ŞİR NEVÂİ, NİZAMÜDDİN: *Mecalisü'n-nefais.* Neşr: ALİ ASGAR HİKMET. Tahrân 1945 Bank Mellî Press. 471+4 S. 8° (A.II/5121).
- ALİYEV, F. M.: *Goroda Severnogo Azerbaydjana vo vtoroy polovine XVIII veka.* Bakû 1960 İAN Azerbaydjanskoy SSR. 135 S. 8° (A.II/5057).
- ALİ-ZADE, A. A.: *Sotsialno-Ekonomiçeskaya i Politiçeskaya İstoriya Azerbaydjana XIII-XIV vv.* Bakû 1956 İAN Azerbaydjanskoy SSR. 420 S.=AN A. SSR. İstitut İstorii i Filosofii. 4° (B/4420).
- The Ancient Synagogue of Ma'on (Nirim).* Bulletin III of the Louis M. Rabinowitz fund for the exploration of ancient synagogues, 1960'dan ayrı basım. 40 S. 8 pl. 4° (B/4407).
- ANDRAE, TOR: *Mohammed. The man and his faith.* Çev.: Teophil Menzel. New-York 1960 Harper & Brothers. 194 S. 8° (A.II/5157).

- ANSAY, Prof. SABRİ ŞAKİR: *Hukuk yargılama usulleri*. 7. bs. Ankara 1960 Güzel Sanatlar Matbaası. X+435 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No. 142. 8° (A.II/4996).
- ARENDONK, C. VAN: *Les débuts de l'imamat Zaidite au Yemen*. Leiden E. J. Brill 1960. XVII+378 S.=Publications de la Fondation de Goeje, No. 18. 8° (A.II/5018).
- ARSEL, Dr. İLHAN: *Amerikan anayasası ve federal yüksek mahkeme*. Ankara 1958 Güzel İstanbul Matbaası. XII+241 S.=A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 126. 8° (A.II/4973).
- ASMUSSEN, J. PETER: *The Khotanese Bhadracaryadesana. Text translation, and glossary together with the Buddhist Sanskrit original*. Kobenhavn 1961 Ejner Munks-gaard. 97 S. 15 pl.=Hist. Filos. Meed. Vid. Selk. 39,2 (1961). 8° (A.II/5064).
- ATAY, FALİH RIFKI: *Çankaya, Atatürk devri hâtıraları 1918-1939, 2 cilt*. İstanbul 1960/61. 686 S.=Dünya Yayınları No: 5. 8° (A.II/4705).
- AUBIN, JEAN: *Matériaux pour la biographie de Shah Ni'matullah Wali Kermani. Textes persans publiés avec une introduction*. Paris 1956 Adrien-Maisonneuve. 20+343 S.=Bibliothèque Iranienne: 7. 8° (A.II/5141).
- AVEY, ALBERT E.: *Handbook in the history of Philosophy*. Newyork 1955 Barnes & Noble, Inc. XVI+320 S.=College Outline Series. 8° (A.II/5074).
- AYİTER, Dr. KUDRET: *Klâsik Roma hukukunda "Dos"un tesisi*. Ankara 1958 Güzel Sanatlar Matbaası. 251 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 128. 8° (A.II/4972).
- BAERWALD, HANS H.: *The purge of Japanese leaders under the occupation*. Los Angeles 1959 University of California Press. 111 S.=U.C.P. in Political Science vol. 8. 8° (A.II/4650).
- BAILLIE, NEIL B. E.: *A digest of Moohummudan law*. 2 c. 3 bs. Lahore 1957/58 Primer Book House. 8° (A.II/5108).
- BARBERA, D. GIUSEPPE: *Elementi Italo-Siculo-Veneziano-Genovesi. Nei linguaggi Arabo e Turco con una prefazione storica-filologica*. Beyrouth 1940 Imprimerie Catholique. IX+255 S. 8° (A.II/5019).
- BARKLEY, HENRY C.: *A ride through Asia Minor and Armenia*. London 1891 John Murray. 350 S. 8° (A.II/5127).
- BARTLETT, W. H.: *Asi Kenarlarında (1836)*. Çev.: Dr. Edip Kızıldağlı. Ankara 1961 Yargıçoğlu Matbaası. 48 S. 8° (A.II/5035).
- BARTOLD, V. V.: *İslam, Obşşiy oçerk (İslam)*. Petrograd 1918 İzdatelstve Ogni. 95 S. 8° (A.II/4931).
- BARTOLD, V. V.: *Kultura musulmanstva. Obşşiy oçerk*. Petrograd 1918 İzdatelstve Ogni. 98 S. 8° (A.II/4933).
- AL-BASA, Dr. HASAN: *at-tasvirü'l-islâmî fi'l-usûri'l-vusta*. Kahire 1959 Mektebetü'l-Nuhzati'l-Misriyye. 511 S. 8° (A.II/5122).
- BASKAKAO, N. A.: *Tyurkskie yazık*. Moskva 1960 IVL. 217 S. 1 levha.=AN SSSR. İstitut Yazıkoznaniya. 8° (A.II/5058).
- BASS, GEORGE F.: *The Cape Gelidonya wreck: preliminary report*. A J A. 65,3'ten ayrı basım. 1961 S. 267-276. 4 pl. 4° (B/4405).

- BASS, GEORGE F. — PETER THROCKMORTON: *Excavating a bronze age shipwreck*. Archaeology XIV, 2'den ayrı basım (1961). S. 78-88 4° (B/4409).
- BAUER, DR. WILHELM: *Einführung in das Studium der Geschichte*. 2. bs. Frankfurt a. M. 1961. XV+419 S. 8° (A.II/5048).
- BEAZLEY, C. RAYMOND: *The dawn of modern geography*. 3 cilt. Newyork 1949 Peter Smith. (A.II/5118).
- BENZ, ERNST: *Ideen zu einer Theologie der Religionsgeschichte*. Wiesbaden 1960. 76 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 5. 8° (A.II/5041).
- Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress München 1958 und Diskussionsbeiträge*. München 1958/1961. C. H. Beck. 8° (A.II/4715).
- BERKİ, Prof. Dr. OSMAN FAZİL: *Devletler hususi hukuku*. 3. bs. Ankara 1959 Güzel Sanatlar Matbaası. XXVI+615 S. = A. Ü. Hukuk, Fakültesi Yayınlarından : 138. 8° (A.II/4999).
- BERKİ, Prof. Dr. OSMAN FAZİL: *Kanunî miras ve ölüme bağlı tasarruflardan doğan kanun ihtilâfları*. Ankara 1960 Güzel Sanatlar Matbaası. VII+100 S. = A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 148. 8° (A.II/4985).
- BERKİ, Prof. Dr. ŞAKİR: *Borçlar Hukuku*. 2. kitap. Ankara 1958 Güzel Sanatlar Matbaası = A. Ü. Hukuk Fakültesi Neşriyatı. No: 113. 8° (A.II/4975).
- BERKİ, Prof. Dr. ŞAKİR: *Toprak hukuku*. Ankara 1960 Ege Matbaası. 124 S. = A. Ü. Hukuk Fakültesi Neşriyatı No: 140. 8° (A.II/5004).
- Bibliographie Française, établie à l'intention des lecteurs étrangers*. Paris 1961. 153 S. 8° (A.II/5087).
- BIRKET-SMITH, KAJ: *Primitive man and his ways. Patterns of life in some native societies*. Translated from the Danish by: Roy Duffell. London Odhams Press Ltd. 239 S. 10 pl. 8° (A.II/4863).
- BLACHÈRE, REGIS: *Introduction au Coran*. Paris 1959 Besson & Chantemerle. XXXIII +310 S. 2 pl. 8° (A.II/5181).
- BLACK, MATTHEW: *The scrolls and christian origins*. London 1961 Thomas Nelson and Sons. VII+206 S. 6 pl. 8° (A.II/5146).
- BLAVATSKAYA, T. V.: *Priçernomere v Antiçnyyu Epohu. Oçerki politiçeskoj istorii Bospora v V-IV vv. do N. E.* Moskva 1959 İAN SSSR. 159 S. 1 hr. 8° (A.II/5059).
- BOBULA, IDA: *Sumerian Technology: A Survey of early material achievements in Mesopotamia*. Smithsonian report 1959'dan ayrı basım. Washington 1960. S. 637-675 6 pl. 1. hr. 8° (A.II/5007).
- BÖMER, Prof. Dr. FRANZ: *Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom*. Wiesbaden 1960. 207 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960. Nr. 1. 8° (A.II/5041).
- BROWNE, EDWARD G.: *A catalog of the persian manuscripts in the library of the University of Cambridge*. Cambridge 1896 University Press. 40+471 S. 8° (A.II/5132).

- BULUTAY, DR. TUNCER: *Başlıca iktisadi büyüme nazariyeleri*. Ankara 1961 Sevinç Matbaası. XVII+91+5 S.=A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. Sayı: 126-108 Maliye Enst. Yay. sayı: 17. 8° (A.II/5225).
- BURNABY, CAPTAIN FRED: *On Horseback through Asia Minor. 2 vol.* London 1877 Sampson Low. (A.II/5112).
- BUSSE, HERIBERT: *Untersuchungen zum islamischen Kanzleiwesen an Hand Turkmenischer und Safawidischer Urkunden*. Kairo 1959 Sirovic Bookshop. VIII+257 S. 25 planş.=Abhandlungen des Deutschen Archäologischen Instituts Kairo, Islamische Reihe, Band: 1. 8° (B/4274).
- CAETANI, LEONE - GIUSEPPE GABRIELI: *Onomasticon Arabicum ossia repertorio Alfabetico. 1. cilt.* Roma 1915 Casa Editrice Italiana. XIX+314 S. 4° (B/4444).
- CALDWELL, WALLACE E. - EDWARD H. MERRILL: *The new popular history of the world*. New York 1950 The Greystone Press. X+870 S. rs. 8° (A.II/4954).
- CANSEL, DR. EROL: *Türk hususî hukukunda hapis hakkı*. Ankara 1961 Yeni Desen Matbaası. XI+198 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 155. 8° (A.II/4976).
- CARMODY, FRANCIS J.: *Arabic astronomical and astrological sciences in Latin translation*. California 1956 University of California Press. VI+193 S. 8° (A.II/5135).
- CARRASCO, PEDRO: *Pagan rituals and beliefs among the Chontal Indians of Oaxaca, Mexico*. Los-Angeles 1960 University of California Press. S. 87-115=Anthropological Records 20:3. 4° (B/3045).
- CELÂLEDDİN RUMİ, MEVLÂNA: *The mathnawi of Jalalu'ddin Rumi. Edited from the oldest manuscripts available: with critical notes, translation, and commentary by Reynold A. Nicholson. 8 c.* London 1925/40 Luzac. 8° (A.II/5105).
- CHAMPOLLION LE JEUNE: *Grammaire Egyptienne, ou principes généraux de l'écriture sacrée Egyptienne. Appliquée a la représentation de la langue parlée. Publiée sur le manuscrit autographe, par l'ordre de M. Guizot*. Paris 1836 Firmin Didot. 450 S. 4° (B/4403).
- CHILDE, GORDON: *What happened in history?* London 1960 Max Parrish. 250 S. 8° (A.II/4864).
- Codices Indici Bibliothecae Regiae Havnensis*. 3 cilt. Berlin 1846 Havniae ex officina fratrum. 4° (B/4445).
- COOK, S. F.: *Colonial expeditions to the Interior of California, Central Valley 1800-1820*. Los-Angeles 1960 University of California Press. S. 239-292=Anthropological Records 20:3. 4° (B/3045).
- COON, CARLETON S.: *The history of man from the first human to primitive culture and beyond*. London 1955 Jonathan Cape. XX+437+XIII S. 16 pl. 8° (A.II/4964).
- CORBIN, HENRY: *L'imagination créatrice dans le Soufisme d'Ibn 'Arabi*. Paris 1958 Flammarion. 284 S. 8° (A.II/5182).
- AL-DAHSA, IBN HATİB: *Tuhfa dawi-l-Arab. Über Namen und Nisben bei Bohari, Muslim, Malik. hrsgb. von Traugott Mann*. Leiden 1905 E. J. Brill. V+33+201 S. 8° (A.II/5155).

- DAIFUKU, HIROSHI: *Juddito 264*. Cambridge 1961 Peabody Museum. 86 S. 5 pl. =Papers of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University. XXXIII, 1. 4° (B/4424).
- DAVIES, POWELL: *İnsanlığın engin geleceği (Bir demokrasi tarifi)*. Çev: Dr. HAMİDE TOPÇUOĞLU. Ankara 1957 Kültür Matbaası. 42 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından sayı: 107. 8° (A.II/4967).
- DAVISON, RODERIC H.: *Westernized education in Ottoman Turkey. The Middle East Journal* 1961'den ayrı basım. S. 289-301. 8° (A.II/5233).
- Décret Impérial rendu le 28 Mouharrem 1299 (soit le 8/20 Décembre 1881) réglant le service de la dette publique consolidée de l'Empire Ottoman*. İstanbul 1894 Typo-Lithographie du Levant Herald. 96+12 S. 2 lev. Not: *Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye'nin sureti tesviyesi hakkında nizamname İstanbul 1309 Matbaâ-i Osmaniye* ile birlikte ciltlenmiştir. 8° (A.II/4943).
- DEGENHARDT, DR. KARL-HEINZ: *Die genetische und morphologische Analyse spezieller Entwicklungsstörungen in einem Stamm ungezüchteter Hermelin-Kaninchen*. Wiesbaden 1960. 74 S. 24 pl. 9 lev.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960. Nr. 12. 8° (A.II/5042).
- DEMİRHAN, GNRL. PERTEV: *General Feldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz —Das Lebensbild eines grossen Soldaten—* Göttingen 1960 Göttinger Verlagsanstalt. 238 S. 8° (A.II/5049).
- DENY, JEAN: *Yeni Türkiye*. Çev: SENCER KODOLBAŞ. Ankara 1960 Doğu Ştd. Şti. Matbaası. 121 S.=Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi 11. 8° (A.II/5085).
- DERBİL, SÜHEYP: *İdare Hukuku*. Ankara 1959 Yeni Desen Matbaası. 5. bs. XX+731 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından: 133. 8° (A.II/4990).
- DERMENGHEM, EMILE: *Men of wisdom, Muhammad*. Çev: Jean M. Watt. NewYork 1958 Harper & Brothers. 191 S. 8° (A.II/5159).
- DMITRIYEV, N. K.: *Turetskiy Yazık*. Moskva 1960 İVL. 94 S. 8° (A.II/5060).
- DRUJININA, E. I. *Kyuçuk-Kaynardjyskiy Mir 1774 goda. (Yego podgotovka i zaklyuçenie)*. Moskva 1955 İAN SSSR. 368 S. 8° (A.II/5056).
- DURKHEIM, EMILE: *The elementary forms of the religious life*. Çev: JOSEPH WARD SWAIN. London 1957 George Allen & Unwin Ltd. XI+456 S. 8° (A.II/5175).
- el-Edebü'l-Arabî fi Âsâri'd-dârisin*. Beyrut 1961 Matbaatü'l-garib. 478 S. 8° (A.II/5076).
- EINEM, HERBERT VON: *Holbeins "Christus im Grabe"*. Wiesbaden 1960. 22 S. 6 pl.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1960. Nr. 4. 8° (A. II/5041).
- ELIAS, DR. HANS-GEORG — FRANZ PATAT: *Zur Isolierung und Charakterisierung von Chondroitinschwefelsäuren*. Wiesbaden 1960. 58 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 4. 8° (A. II/5042).
- ERDENTUĞ, DR. NERMIN: *A study on the social structure of a Turkish village*. Ankara 1959 Ayyıldız Matbaası. 55 S.=Publications of the Faculty of Languages, History and Geography, University of Ankara No: 130. 8° (A.II/4940).

- ERDENTÜĞ, DR. NERMİN: *Sün Köyü'nün etnolojik tetkiki*. Ankara 1959 Ayyıldız Matbaası. 55 S.=A. Ü. D. T. C. Fakültesi Yayınlarından No: 132. 8° (A.II/4939).
- EREL, Şerafettin: *Dağıstan ve Dağıstanlılar*. İstanbul 1961 İstanbul Matbaası VIII+265 S. 8° (A.II/5039).
- EREM, DR. FARUK: *Adalet psikolojisi*. 3. bs. Ankara 1959 Güzel Sanatlar Matbaası. 346 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından: 131. 8° (A.II/4969).
- EREM, DR. FARUK: *Âmmenin selâmeti aleyhine cürümler*. Ankara 1960 İstiklâl Matbaası. 93+XI S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 144. 8° (A.II/5002).
- EREM, DR. FARUK: *Türk ceza hukuku*. 5. bs. Ankara 1960 Güzel İstanbul Matbaası=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 143. 8° (A.II/4998).
- ERGENEKON, DR. YILMAZ: *Türk borçlar hukukunda müruru zamanın kat'i ve tatili ile mukayesesi*. Ankara 1960 Güzel Sanatlar Matbaası. 104 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 146. 8° (A. II/5001).
- ESENER, DR. TURHAN: *Mukayeseli hukuk ve hususiyle Türk-İsviçre borçlar hukuku bakımından salâhiyete müstenit temsil*. Ankara 1961 Ajans Türk Matbaası. =A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 150. 8° (A. II/ 4981).
- AL-FÂRÂBÎ: *Philosophy of Aristotle. (Falsafat Aristütâlîs)*. Arabic text, edited with an introduction and notes by Muhsin Mahdi. Beyrut 1961 Dâr Majallat Shir. 16+200 S.=Committee on research in arabic philosophy, Text Series, No 1. 8° (A.II/5024).
- FARİD ŞAFİ'î: *Simple calyx ornament in islamic art*. Cairo 1957 University Press. XXXVIII+250 S. 10 pl. 8° (A.II/5143).
- FARRUKH, OMAR A.: *Das Bild des Frühislam in der arabischen Dichtung von der Higma bis zum Tode des Kalifen Umar*. Leipzig 1937 August Pries. XV+142 S. 8° (A. II/5169).
- FEKETE, L. *Beszamolo az 1956 évi török történelmi kongresszusrol. (Ankara 1956 apr. 12-17)*. Közlemenyii X. Kötet 3-4 Szamabol'dan ayrı basım. S. 405-413. 8° (A.II/5073).
- FEKETE, L.: *Eine Konskription von den Jassen in Ungarn aus dem Jahre 1550*. Acta Orient. Hung. XI, 1-3'den ayrı basım. 1960, S. 115-143 3 pl. (A. II/5072).
- FERİDEDDİN-İ ATTAR: *Mantık al-Tayr, I. Çev: Abdülbaki Gölpınarlı*. İstanbul 1944 Maarif Matbaası. 19+235 S. 8° (A.I/4792).
- FIELD, HENRY: *North Arabian Desert archaeological survey 1925-50*. Cambridge 1960 Peabody Museum. XIV+224 S. 26 pl.=Papers of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University vol. XIV, No: 2. 4° (B/4402).
- FISHER, H. A. L.: *A story of Europe*. London 1942 Edward Arnold & Co. 1301 S. 8° (A. II/4945).
- FİŞEK, DR. HİCRİ: *Anayasa ve vatandaşlık*. Ankara 1961 Ajans Türk Matbaası. XII+106 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 152. 8° (A.II/4983).
- FİŞEK, DR. HİCRİ: *Türk vatandaşlık hukuku*. Ankara 1959 Güzel İstanbul Matbaası. XV+312 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 139. 8° (A.II/5005).

- FLENLEY, R. - W. N. WEECH: *World history. The growth of western civilization.* London 1936 J. M. Dent&Sons Ltd. XX+757 S. 8 hr. 4 pl. 8° (A.II/4959).
- FRENZEL, Dr. BURKHARD: *Die Vegetations-und Landschaftszonen Nord-Eurasiens während der letzten Eiszeit und während der postglazialen Wärmezeit.* II. Teil. Wiesbaden 1960. 167+5 S. 1 pl.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch - Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 6. 8° (A.II/5042).
- FREYER, HANS: *Über das Dominantwerden technischer Kategorien in der Lebenswelt der industriellen Gesellschaft.* Wiesbaden 1960. 18 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes - und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 7. 8° (A.II/5041).
- FYZEE, ASAF A. A.: *Outlines of Mohammadan law. 2. bs.* Oxford 1955 Oxford University Press. XV+455 S. 3 cetvel. 8° (A.II/751).
- GANDEV, CHRISTO - GALAB GALABOV: *Turski izvori za Bulgarskata istoriya.* II. Sofiya izdanie na Bulgarskata Akademiya na naukite. 866 S. 15 pl. 3 lev. 4° (B/4363).
- GARDET, LOUIS: *Mohammedanism.* London 1961 Burns&Oates. 176 S.=Faith and Fact Books: 143. 8° (A.II/5147).
- GARDNER, HELEN: *Art through the ages. An introduction to its history and significance.* New York 1936 Harcourt. XXV+795 S. 1 pl. rs. 8° (A.II/4957).
- GARRITSKIY, A. A.: *Vnov priobretennaya Tyurkskaya rukopis, Sredne-Aziatskoy gosudarstvennoy biblioteki.* Taşkent 1927 Vostochnogo Otdeleniya Kazaskogo Gosudarstvennogo İzdatelstva. 32 S. 8° (A.II/4708).
- GENCEVİ, NİZAMİ-İ *Sokroviçitsa tayn. Mahzenü'l-esrar. Neşreden: A. A. Ali-Zade.* Baku 1960 İAN Azerbaydjanskoj SSR. 266 S.=İstitut Literaturi i Yazıka İm. Nizami. 4° (B/4423).
- GIRAUD, RENÉ: *L'empire des Turcs Célestes. Les règnes d'Elterich, Qaphan et Bilgä (680-734). Contribution à l'histoire des Turcs d'Asie Centrale.* Paris 1960 Adrien-Maisonneuve. 219 S. 4 Harita. 8° (A.II/5011).
- GOLDZİHER, I.: *Le dogme et la loi de l'Islam. Histoire du développement dogmatique et juridique de la religion Musulmane. Traduction de Felix Arin.* Paris 1958 Paul Geuthner. 315 S. 8° (A.II/5163).
- GRAY, BASIL: *Les trésors de l'Asie, la peinture persane.* Londres 1961. 191 S. 80 Minyatür 4° (B/4443).
- GUILLAUME, Alfred: *The life of Muhammad. A translation of Ishaq's Sirat Rasül Allah.* London 1955 Oxford University Press. XLVII+813 S. 8° (A.II/5150).
- GUILLAUME, ALFRED: *New light on the life of Muhammad.* Manchester University Press. 59 S.=Journal of Semitic Studies. Monograph No: 1. 8° (A.II/5173).
- GURNEY, O. R. *The Hittites.* Middlesex 1952 Penguin Books. 240 S.=Pelican Books A 259. 8° (A.II/5102).
- GÜRDOĞAN, Dr. BURHAN: *Medeni usul hakkında kesin hüküm itirazı.* Ankara 1960 Ayyıldız Matbaası. 120 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları: No. 141. 8° (A.II/5003).

- GÜRİZ, DR. ADNAN: *Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlık demeci*. Ankara 1957 Güzel Sanatlar Matbaası. VI+142 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından: 110. 8° (A.II/4965).
- GÜRKAN, DR. ÜLKER: *Sosyolojik hukuk ilmi*. Ankara 1961 Ajans-Türk Matbaası. XI+133 S.=A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 160. 8° (A.II/5221).
- GÜRSOY, DR. KEMAL TAHRİR: *Miras sebebiyle istihkak dâvası*. Ankara 1958 Güzel Sanatlar Matbaası 180 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No. 119. 8° (A. II/4993).
- Hacı Bayram Camii ve Türbesi kılavuzu. Ogüst (Augustus) Mâbedi*. Ankara 1956 Maarif Basımevi. 16 S. 6 pl. 8° (A.II/5099).
- HAEVERNICK, THEA ELISABETH: *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel-und Spätlatenezeit auf dem europäischen Festland*. Bonn 1961 Rudolf Habelt. X+302 S. 35 Pl. 6 lev. = Römisch - Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts zu Frankfurt. A.M. 4° (B/4406).
- HANFMANN, GEORGE M. A. - A. HENRY DETWEILER: *From the Heights of Sardis*. Archaeology XIV 1, 1960'dan ayrı basım. 12 S. 4° (B/4396).
- HANFMANN, GEORGE M. A.: *Sardis und Lydien*. Wiesbaden 1960. 40 S. 8 pl. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 6. 8° (A.II/5041).
- HANFMANN, GEORGE M. A.: *The third campaign at Sardis (1960)*. BASOR. 162 (1961)'den ayrıbasım. 49 S. 8° (A. II/5046).
- HEIMSOETH, HEINZ: *Atom, Seele, Monade. Historische Ursprünge und Hintergründe von Kants Antinomie der Teilung*. Wiesbaden 1960. 142 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960. Nr. 3. 8° (A.II/5041).
- HELCK, DR. WOLFGANG: *Materialien zur Wirtschaftsgeschichte des Neuen Reiches*. Wiesbaden 1960. 2 kısım=Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 10,11. 8° (A.II/5041).
- HEYD, URIEL: *Foundations of Turkish nationalism. The life and teachings of Ziya Gökalp*. London 1950 Luzac. 174 S. 8° (A.II/5183).
- HEYD, URIEL: *The Ottoman Ulema and westernization in the time of Selim III. and Mahmud II. Studies in Islamic history and civilization*. Scripta Hierosolymitana IX'dan ayrı basım. Jerusalem 1961. S. 63-96 8° (A. II/5067).
- HEYD, URIEL: *Ritual murder accusations in 15th and 16th century Turkey*. Sefunot V. 1961'den ayrı basım. 14 S. 8° (A. II/5026).
- HEYD, URIEL: *Studies in Islamic History and Civilization*. Jerusalem 1961 Magnes Press. 228 S.=Scripta Hierosolymitana vol. IX. 8° (A.II/5022).
- HEYD, W.: *Histoire du commerce du Levant, publiée par Furcy Raynaud. 2 c*. Leipzig 1923 Otto Harrassowitz. (1885-86 da basılmış eserin tekrar basımıdır) 8° (A. I/5151).
- HEYD, W.: *Histoire du commerce du levant au Moyen-Âge. Publiée par Furcy Raynaud. 2 cilt*. Amsterdam 1959 Hackert (Harrassowitz 1885-86'dan tekrar basımıdır) 8° (A. II/5114).

- HEYDMANN, DR. BERNDT: *Die biozönotische Entwicklung vom Vorland zum Koog. Vergleichend-ökologische Untersuchungen an der Nordseeküste 1. Teil: Spinnen (Aracneae)*, Wiesbaden 1960. 196 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960. Nr. 11. 8° (A.II/5042).
- HIRSCH, HANS: *Untersuchungen zur altassyrischen Religion*. Graz 1961. VIII+104 S.=Archiv für Orientforschung Beiheft 13/14. 4° (B/4412).
- History of civilization, earlier ages*. London 1937 Ginn and Company. XX+896 S. 5 hr. 1 pl. rs. 8° (A.II/4956).
- History of civilization, our own age*. London 1937 Ginn and Company. XIV+852 S. 1 pl. 8° (A.II/4958).
- HİTTİ, PHILIP K.: *History of Arabs. From the earliest times to the present*. 7. bs. London 1960 McMillan & Co. XXIII+822 S. 2 pl. 4 hr. 8° (A.II/5137).
- HOMEROS: *Ilyada. Çev. A. Erhat - A. Kadir*. İstanbul 1958-1960 Çituri Biraderler Basımevi. =Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Seri: 1, No: 9. 8° (A.II/4120).
- HONY, H. C. - FAHİR İZ: *A Turkish-English dictionary*. 2. bs. Oxford 1957 At the Clarendon Press. XI+19 S. 8° (A.II/5154).
- HÜSEYİN AL KANTURİ, MEVLÂNÂ İJÂZ: *Keşf ul-hucub ve el astar an asma'el kutub ve el asfar, or the bibliography of shi'a literature*. Edited by M. Hidayet Hüseyin. Calcutta 1935 Printed at the Baptist Mission Press. 8+607+125. Bibliotheca Indica Work No: 203. 8° (A.II/4029).
- Irak Cumhuriyeti Büyükelçiliği Ankara 14 Temmuz 1958*. 1961. 35 S. 8° (A.II/5031).
- İRAKİ MÜCTEBA: *Fihrist-i Kitaphane-i Medrese-i Feyziyye-i Kum*. 2 cild. Kum 1378/79. Çaphane-i İlmiyye-Kum. 8° (A.II/5115).
- İBN AL-MURTAZA, AHMED BİN YAHYA: *Die Klassen der Mu'taziliten*, hrsg. von Susanna Diwald-Wilzer. Wiesbaden 1961. XX+189 S.=Bibliotheca Islamica 21. 8° (A.II/5020).
- İBN EBİ'L-HADİD: *Şerhü nehci'l-Belâga*. 4 cilt. 3. bs. Neşr: Nureddin Şerefüddin Muhammed Halil. Beyrut. 4° (B/4430).
- İBN EBİ'L-HADİD: *Şerhü nehci'l-belâga*. 10 c. Neşr: Muhammed ebu'l-Fazl İbrahim. 1959 Daru İhyâi'l-Kütübi'l arabîyye.. 8° (A.II/5117).
- İBN HALLEKAN, ŞEMSÜDDİN AHMED: *Vefayati'l-âyan ve enbaü ebna'z-zeman*. 6 c. Neşr: M. Muhyiddin Abdülhamid. Kahire 1948 Mektebetü'n-nuhzati'l-Misriyye. 8° (A.II/5120).
- İBN İYÂS: *Journal d'un Bourgeois du Caire. Chronique d'Ibn İyâs. Traduit et annoté par Gaston Wiet*. 2 cilt. Paris 1955/60 Librairie Armand Colin=Bibliothèque Générale de l'École Pratique des Hautes Etudes VIe section. 8° (A.II/5109).
- İBN TAGRİBENDİ, CEMALÜDDİN EBİ'L-MEHASİN: *el-nücûm-uz zahire fi mülük-i Mısır ve'l-Kahire*. 10 cilt. Kahire 1348-1368 Matbaat-u Darü'l-kütüpu'l-Misriyye. 4° (B/3208).
- İNAN, DR. ALİ NAİM: *Füli birleşmelerle bunlardan doğan çocukların tesciline dair mevzuat*. Ankara 1958 Yeni Desen Matbaası. VIII+341 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından sayı: 118. Hususi Hukuk Enstitüsü Yayını sayı: 1 8° (A.II/4994).

- İNAN, DR. ALI NAIM: *Türk hukukunda ilân suretiyle yapılan vaadler*. Ankara 1961 Yeni Desen Matbaası. 12+149 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 154. 8° (A.II/4978).
- INHOFFEN, HANS HERLOFF: *Darstellung partiell aromatisierter Derivate des 20-iso-Cyclonorcholans aus Desoxycholsäure*. Wiesbaden 1960. 20 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 8. 8° (A.II/5042).
- Introduction to Islam. New enlarged edition*. 1959. 212+13 S.=Publications of Centre Culturel Islamique Paris No: 1. 8° (A.II/5156).
- İVANOV, P. P.: *Hozyaystvo Cuybarskih Şeyhov. K istorii feodalnogo zemlevlad eniya v sredney Asii v XVI-XVII vv*. Moskva 1954 İAN SSSR. 379 S. 4° (B/4353).
- İZ, FAHİR - H. C. HONY: *An English-Turkish dictionary*. Oxford 1958 At the Clarendon Press. XII+511 S. 8° (A.II/5153).
- Izobrazitelnoe İskusstvo Armyanskov SSR*. Moskva 1957 İ. Sovetsiy Hudojnik. 49 S. 32 pl. 4° (B/4421).
- JANET, PAUL - GABRIEL SÉAILLES: *Metelib ve Mezahib. Tahlili Tarih-i Felsefe. Çev: Elmalı Hamdi*. İstanbul 1341 Matbaa-i Amire. 333 S. 8° (A.II/4582).
- The Japan of Today 1961*. Japan 1961 Toppan. 74 S. 1 hr. 8° (A.II/5088).
- JIRMUNSKİY, V. M.: *Kitabı Korkud ve Oğuz Destanı geleneği. Çev.: Dr. İsmail Kaynak*. Belleten XXV 100 (1961)'den ayrı basım. Ankara 1961 T.T.K. Basımevi. S. 610-629. 8° (A.II/5093).
- JOHANSEN, K. FR.: *Ajas und Hektor. Ein vorhomerisches Heldenlied*. Kobenhavn 1961 Ejner Munksgaard. 74 S. 8 pl.=Hist. Filos. Meed. Vid. Selsk. 39,4 (1961). 8° (A.II/5063).
- JORDAN, PASCUAL: *Strenge Lösungen der Feldgleichungen der allgemeinen Relativitäts-theorie*. Wiesbaden 1960. 85 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 2. 8° (A.II/5042).
- KALDY-NAGY, GYULA: *Baramya Megye XVI. Szazadı Török Adoösszeirasai*. Budapest 1960. 144 S. 1 hr.=A Magyar Nyelvtudományi Tarsasag Kiadvanyai 103 Szam. 8° (A.II/5066).
- KALDY-NAGY, GYULA: *Bevölkerungsstatistischer Quellenwert der Gizye-Defter und der Tahrir-Defter*. Acta Orient. Hung. XI, 1-3 1960'dan ayrı basım. S. 259-269 8° (A.II/5070).
- KALDY-NAGY, GYULA: *Two sultanic Hass estates in Hungary during the XVIth and XVIIth centuries*. Acta Orient. Hung. XIII, 1-2'den ayrı basım. S. 31-62. 8° (A.II/5071).
- KALPSÜZ, DR. TURGUT: *Ticari satışta ifa mahalli*. Ankara 1960 Ajans Türk Matbaası. XXXIII+217 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 144. 8° (A.II/4980).
- KANSU, ORD. Prof. Dr. ŞEVKET AZİZ: *Henri Breuil*. Belleten XXV, 100 (Ekim 1961)'den ayrı basım. Ankara 1961 T.T.K. Basımevi. S. 631-632 1 pl. 8° (A.II/5089).

- KANTAR, BAHA: *Ceza mahkemeleri usulü. 1. kitap: Umumi hükümler. 4. bs.* Ankara 1957 Güzel Sanatlar Matbaası. IX+538 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından: 112. 8° (A.II/4968).
- KARAYALÇIN, DR. YAŞAR: *Mesuliyet ve sigorta hukuku bakımından başlıca işletme kazaları.* Ankara 1960 Güzel İstanbul Matbaası. VI+171 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 145. 8° (A.II/4984).
- KATARTSIEV, D. R. İVAN: *Seskata Oblast (1780-1879). Ekonomski politički i kulturen pregled.* Skopje 1961. 322 S. 8° (A.II/5075).
- KEIL, JOSEF: *Erlass des Prokonsuls L. Antonius Albus über die Freihaltung des ephesischen Hafens.* ÖJH XLIV (1959)'dan ayrı basım. S. 141-147. 8° (B/4378).
- EL-KELĀBĀDĪ, EBU İSHAK B. İBRAHİM: *Şerh-i taarruf. Şarihi: Ebu İbrahim b. İsmail el-Buhari. 4 cilt bir arada.* Hindistan 1912 Munşi Nolkışver. 224+208+172+202 S. 4° (B/4233).
- KESTEN, HERMANN: *Gotthold Ephraim Lessing. Ein deutscher Moralist.* Wiesbaden 1960. 19 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Klasse der Literatur Jahrgang 1960 Nr. 1. 8° (A.II/4662).
- KONESKĪ, BLAZE: *Towards the Macedonian Renaissance.* Skopje 1961. 95 S.=Institut of National History. 8° (A.II/5010).
- KRAMERS, J. H.: *Analecta Orientalia. Posthumous writings and selected minor works.* 2 cilt. Leiden 1954/56 E. J. Brill. 8° (A.II/5119).
- KREMER, ALFRED VON: *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams. Der Gottesbegriff, die Prophetie und die Staatsidee.* Hildesheim 1961 Georg Olms. XXI+471 S. 8° (A.II/5047).
- KRISTENSEN, W. BREDE: *The meaning of religion. With an introduction by Hendrik Kramer. Çev: John B. Carma.* The Hague 1960 Martinus Nijhoff. 28+532 S. 8° (A.II/5131).
- KROEBER, A. L.: *Ethnographic interpretations 7-11.* Los Angeles 1959 University of California Press. S. 235-309.=U.C.P. in American Archaeology and Ethnology 47,3. 4° (B/3046).
- KUBIJOVCY, VLADIMIR: *Ethnic Groups of the South-Western Ukraine (Halycynagalia) on the 1st January 1939. Ethnographic Map.* London 1953 6 hr. =Memoirs of Scientific Sevckenko Society, 160. 4° (B/4318).
- KULLMANN, DR. JÜRGEN: *Die Ammonodie des Devon im Kantabrischen Gebirge (Nordspanien).* Wiesbaden 1960. 105 S. 6 pl.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 7. 8° (A.II/5042).
- KURU, DR. BAKİ: *Nizastız kaza (NK).* Ankara 1961 Ajans Türk Matbaası. XXXII+156 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 156. 8° (A.II/4977).
- KÜÇÜK, DR. FAZİL: *The Cyprus question a permanent solution.* Cyprus 1957 Nicosia. 50 s. 8° (A.II/4867).
- LANGE, N.: *Istoriya Nraustvennih idey XIX veka. Kritičeskie očerki filosofskih, sotsialnih i religioznych. Teoriy nraustbennosti. 1. cilt.* Petersburg 1888. 383 S. 8° (A.II/5014).

- LENIN, W. I.: *Über die nationale und die koloniale Frage. Eine Sammlung ausgewählter Aufsätze und Reden.* Berlin 1960 Dietz Verlag. 711 S. 8° (A.II/4941).
- LERNER, DANIEL: *The passing of traditional society. Modernizing the Middle East.* Illinois 1958. X+466 S. 8° (A.II/4021).
- LEWINSOHN, RICHARD: *Animals men and myths.* London 1954 Victor Gollancz Ltd 374 S. 8° (A.II/4950).
- LEWIS, BERNARD: *The emergence of Modern Turkey.* London 1961 Oxford University Press. 10+511 S. 3 hr. 8° (A.II/4919).
- LOON, HENDRIK VAN: *The arts of mankind.* London 1950 George G. Harrap and Co. Ltd. 571 S. 28 pl. 8° (A.II/4962).
- LOON, HENDRIK VAN: *The liberation of mankind.* London 1951 George G. Harrap and Co. Ltd. 807 S. 8° (A. II/4961).
- LOON, HENDRIK VAN: *The story of mankind.* London 1951 George G. Harrap and Co. Ltd. XXVIII+480 S. 2 pl. rs. 8° (A.II/4963).
- LOON, J. B. VAN: *Ta'rikh-i Shaikh Uwais.* Gravenhage 1954 Uitgeverij Excelsior. 100+50 S. 1 pl. 1 hr. 8° (A.II/5161).
- LUNGER, IRVIN E.: *The real task of institutions of higher education.* Lexington 1960. 9+11 S.=Omicron delta kappa lectures University of Kentucky. 8° (A.II/5006).
- LÜTEM, DR. İLHAN: *Deniz hukukunda gelişmeler. Birleşmiş Milletler deniz hukuku konferansı.* Ankara 1959 Balkanoğlu Matbaacılık Ltd. Şti. 516 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından: 137. 8° (A.II/5000).
- LÜTEM, DR. İLHAN: *Devletler hukuku dersleri, II.* İstanbul 1958 Fakülteler Matbaası. =A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından: 115. 8° (A.II/4995).
- LYONS, W. NELSON - MERRILL M. PARVIS: *New testament literature. An annotated bibliography.* Chicago 1948 The University of Chicago Press. XIV+392 S. 8° (A.II/5174).
- MAHMUD, S. F.: *The story of Islam.* London 1960 Oxford University Press. XII+354 S. 8° (A.II/5144).
- MAKSIMOVA, M. İ.: *Antiçnie goroda Yogo-Vostoçnogo Priçernomorya. Ninopa, Amis, Trapezunt.* Moskva 1956 İAN SSSR. 472 S. 1 hr. 8° (A.II/5054).
- MARSHALL, LEON C.: *The story of human progress. An introduction to Social Studie* New York 1932 The Macmillan Company. XVI+548 S. 8° (A.II/4955).
- MEVLANA MUHAMMAD ALİ: *Translation of the holy Quran.* Lahore 1951 Ahmediyyah Anjuman Ishaat-ı İslam. CXVI+631 S. 8° (A.II/5148).
- MOISSEVA, G. N.: *Kazanskaya İstorikeya.* Moskva 1954 İAN SSSR. 194 S.=Institut Russkoy Literaturi (Puşkinskiy Don). 8° (A.II/5053).
- MOLTKE, HELMUTH VON: *Türkiye'deki durum ve olaylar üzerine mektuplar. 1835-1839. Çev: Hayrullah Örs.* Ankara 1960 T.T.K. Basımevi XIX+337 S.=Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Seri No: 13. 8° (A.II/5083).
- MORI, Prof. Dr. MASAO: *A study on Uygur documents of loans consumption.* Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko No. 20'den ayrı basım. Tokyo 1961. S. 111-148. 4° (B/4414).

- MORTON, H. V.: *Sur les pas de Saint Paul. Traduction de C. de Virel.* Paris 1948 Hachette. 352 S. 8° (A.II/5162).
- MUHAMMAD ASAD: *The principles of state and government in Islam.* Berkeley and Los Angeles 1961 University of California Press. XIII+107 S. 8° (A.II/5179).
- AL-MUNAGGID, SALAH AD-DİN: *Die Chronik des Ibn ad-Dawadari. 6. Teil: Der Bericht über die Fatimiden.* Kahire 1961 In Kommission bei Harrassowitz Wiesbaden. 765+13 S. 8° (A.II/4589).
- EL-MÜNCİD: *Dil, ilim ve edebiyat lûgatı. 15. bs.* Beyrut 1956 Matbaatü'l-Kasirlikiyye. 588 S. 20 pl. 25 hr. 8° (A.II/5192).
- NEYMATOVA, M. H.: *K İstoriü izuçeniya Şirvana XIV-XVI vekov. (Na osnove epigrafiçeskih pamyatnikov).* Baku 1959 İAN Azerbaydjanskoj SSR. 142 S. 8° (A.II/5051).
- NÖLDEKE, THEODOR: *Geschichte des Qorans. Bearbeitet von Friedrich Schwally.* Hildesheim 1961 Georg Olms. 10+351 S. 8° (A.II/5136).
- OBERLEITNER, WOLFGANG: *Fragment eines spätantiken Porträtkopfes aus Ephesos.* ÖJH XLIV (1959)'dan ayrı basım. S. 83-100 rs. 8° (B/4377).
- OBERLEITNER, WOLFGANG: *Zur Echtheit eines Berliner Strategenkopfes.* ÖJH XLIV (1959)'dan ayrı basım. S. 79-82. 8° (B/4379).
- OĞUZOĞLU, DR. H. CAHİT: *Medeni hukuk.* 2 cilt. 4. bs. Ankara 1958 Güzel Sanatlar Matbaası = A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 117. 8° (A.II/4971).
- OĞUZOĞLU, DR. H. CAHİT: *Roma hukuku.* Ankara 1959 Yeni Desen Matbaası. 383 S. = A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 130. 8° (A.II/4970).
- OLSEN, STANLEY J.: *Post-cranial skeletal characters of Bison and Bos.* Cambridge 1960 Peabody Museum. 15 S. 23 pl. = Papers of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University vol. XXXV, No: 4. 4° (B/4401).
- ORBELİ, İ. A.: *İssledovaniya po istorii kulturi narodov Vostoka.* Moskva 1960 İAN SSSR. 527 S. 4° (B/4352).
- Ottomanskata Konstitutsiya, Pro vzlasena na 7 Zilhidje 1293 (11/23 Dekembriy 1875).* Tsarigrad 1876 Hakikat. 33 S. 4° (B/4111).
- OMER HAYYAM: *The principal manuscripts of the Ruba'ıyyat of 'Umar-ı-Khayyam in the Bibliothèque Nationale, Paris. Transcribed and edited with introductory notes by Dr. Bartholomew Csullik. 1. cilt.* London 1934 Luzac. 20+LXII+168 S. 8° (A.II/5180).
- ÖNDER, MEHMET: *Mevlâna müzesi rehberi.* İstanbul 1958 Maarif Basımevi. 38 S. 8° (A.II/5098).
- ÖZERDİM, DR. MUHADDERE NABİ: *Çin şiiirleri.* Ankara 1960 Doğu Ltd. Şti. Matbaası. 84 S. = Türkiye İş Bankası Kültür Cep Kitapları. 8° (A.II/5084).
- ÖZTÜREL, DOÇ. DR. ADNAN: *Adli tıp ders kitabı.* Ankara 1959 Güzel Sanatlar Matbaası. XV+365 S. 20 pl. = A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından: 132. 8° (A.II/4991).
- PADWICK, CONSTANCE E.: *Muslim devotions. A study of prayer-manuals in common use.* London 1961 S.P.C.K. 311 S. 8° (A.II/5128).

- PARET, RUDI: *Mohammed und der Koran. Geschichte und Verkündigung des arabischen Propheten.* Stuttgart 1957 W. Kohlhammer Verlag. 160 S.=Urban-Bücher 32. 8° (A.II/5170).
- PARRINDER, GEOFFREY: *Worship in the world's religions.* London 1961 Faber and Faber. 239 S. 8° (A.II/5149).
- PARTNER, PETER: *A short political guide to the Arab world.* London 1960 Pall Mall Press. 142 S. 8° (A.II/5151).
- PATAT, FRANZ: *Zur Genesis von Enzymreaktionen.* Wiesbaden 1960. 9 S., 1 pl.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 5. 8° (A.II/5042).
- PAYNE, ROBERT: *The holy sword. The story of Islam from Muhammad to the present.* New York 1959 Harper&Brothers Publishers. XIV+335 S. 8 pl. 1 hr. 8° (A.II/5145).
- PEKER, KEMAL: *Kraliçe Elisabeth I ve II. XVI. yüzyıldan beri İngiltere ile akdolan ticaret muahedeleri ve bu memlekete fındık ihracatımız.* İstanbul 1961 Becid Basimevi. 28 S. 8° (A.II/5039).
- PENZER, N. M.: *The Harem.* London 1936 George G. Harrap & Co. 276 S. 36 pl. 8° (A.II/5152).
- PFANNENSTIEL, MAX: *Die altsteinzeitlichen Kulturen Anatoliens.* Berlin 1941. 50 S. XVIII pl. 2 Hr.=Istanbuler Forschungen Band 15. 4° (B/2071).
- PHILBY, H. STJ. B.: *Arabian Jubilee.* London 1952 Robert Hale Limited. XIV+280 S. 17 Pl. 8° (A.II/5177).
- Polevie issledovaniya Horezmskoy ekspeditsii v 1954-1956 qq.* Moskva 1959 İ. A. Nauk SSSR. 212 S.=Materialı Horezmskoy Ekspeditsii Vıpusk 1. 4° (B/4383).
- PRINCE, M. PHILIPS: *A History of Turkey from empire to republic.* London 1956 George Allen. 224 S. 4 Pl. 1 hr. 8° (A.II/567).
- PROTOPOFESCOU, EM. - PEKE ET CORNÉLIUS N. MATEESCOU: *Deux outils de silex paléolithiques de Vadastra.* Praha 1959. Anthropozoikum 8 (1958)'dan ayrı basım. S. 7-16 3 pl. 4° (B/4418).
- QUANNELL, MARJORIE-C. H. B. QUENNEL: *Everyday life in prehistoric times.* London 1952 B. T. Batsford Ltd. XII+120 S. 1 lev. 8° (A.II/4949).
- RAMADAN, SAİD: *Islamic law. Its scope and equity.* London 1961 P. R. McMillan. 171 S. 8° (A.II/5166).
- RASSOW, PETER: *Der Konflikt König Friedrich Wilhelms IV. mit dem Prinzen von Preussen im Jahre 1854.* Wiesbaden 1960. 103 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 1. 8° (A.II/5041).
- READ, HERBERT: *Sanatın anlamı.* Çev: GÜNER İNAL - NUŞİN ASGARİ. Ankara 1960 T.T.K. Basimevi. 269 S. 32 pl.=Türkiye İş Bankası Kültür Cep Kitapları: 10. 8° (A.II/5079).
- REİSOĞLU, DR. SEZA: *Sebepsiz iktisap dâvasının genel şartları.* Ankara 1961 Ajans Türk Matbaası. XI+173 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 153. 8° (A.II/4979).

- REŞİDÜDDİN EL-MEYBUDİ: *Keşfü'l-esrar ve Uddetü'l-ebrar*. Neşr: ALİ ASGAR HİKMET. Tahran 1338 İntişarat-ı Danişgâh-ı Tahran. 8° (A.II/5123).
- REYCHMAN, JAN: *Une correspondance "Turque" entre Charles Revczky et Adam Casimir Czartoryski*. Acta Orient. Hung. XIII, 1-2'den ayrı basım. S. 85-87. 8° (A.II/5069).
- REYCHMAN, JAN: *Życie Polskie w Stambule w XVIII wieku*. Warszawa 1959 Państwowy Instytut Wydawniczy. 300 S. 8° (A.II/5050).
- RICE, TAMARA TALBOT: *The Seljuks in Asia Minor*. London 1961 Thames and Hudson. 280 S. 80 pl.=Ancient People and Places vol. 20. 8° (A.II/5126).
- RONDOT, PIERRE: *L'Islam et les Musulmans d'aujourd'hui. 2 c.* Paris 1958-60 l'Orante. 8° (A.II/5110).
- RUDDER, BERNARD DE: *Über die "Abkunterfeigung" Baierns von 1531 und ihren Kartographen Aventinus. (Zugleich ein Beitrag zur Kenntnis früherer Regionalkarten)*. Wiesbaden 1960. 20 S. 1 lev.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 1. 8° (A.II/5042).
- RUNCIMAN, STEVEN: *Byzantine civilization*. New York 1956 Meridian Books. 255 S. 8° (A.II/4947).
- RUSSELL, BERTRAND: *Sağduyu ve atom savaşı. Çev: Avni Yakalıoğlu*. Ankara 1960 Doğu Ltd. Şti. Matbaası. 110 S.=İş Bankası Kültür Cep Kitapları 11. 8° (A.II/5080).
- Russko-Angliyskiy slovar*. Moskva 1958 Gos. İzdat. 951 S. 4° (B/4419).
- RYPKA, JAN: *Iranische Literaturgeschichte*. Leipzig 1958 Harrassowitz. 672 S. 8 pl. 1 hr.=Iranische Texte und Hilfsbücher Band 4. 8° (A.II/5138).
- SAĞMAN, ALİ RIZA: *Fatih İstanbul'u ne şekilde aldı*. İstanbul 1947-1948 Ahmet Sait Matbaası. 738 S. 8° (A.II/2780).
- SALOUTES, THEODORA: *Farmer movements in the south (1865-1933)*. Berkley 1960 University of California Press. IX+354 S.=U.C.P. in history vol. 64. 8° (A.II/7727)
- SCHINDEWOLF, OTTO H.: *Studien zur Stammesgeschichte der Ammoniten*. Wiesbaden 1960. 109 S. 2 pl.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 10. 8° (A.II/5042).
- SCHMITZ, PAUL: *All-Islam, Weltmacht von Morgen?* Leipzig 1937 Wilhelm Goldmann. 260 S. 2 hr. 8° (A.II/5184).
- SCHMÖLDERS, GÜNTER: *Von der "Quantitätstheorie" zur "Liquiditätstheorie" des Geldes*. Wiesbaden 1960. 24 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 10. 8° (A.II/5041).
- SCHULZ, DR. WILHELM: *Aimé Bonpland, Alexander von Humboldts Begleiter auf der Amerikareise 1799-1804. Sein Leben und Wirken, besonders nach 1817 in Argentinien*. Wiesbaden 1960. 54 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960. Nr. 9. 8° (A.II/5042).

- ŞÇERBAK, A. M.: *Oğuz-Nâme, Muhabbat-Nâme*. Moskva 1959 İzdat. Vostoçnoy Literaturi. 170 S. 8° (A.II/5055).
- SÉDILLOT, RENÉ: *The history of the world in three hundred pages*. New York 1951 Harcourt, Brace and Company. 320 S. 8° (A.II/4952).
- SETTON, KENNETH M. - HENRY R. WINKLER: *Great problems in European civilization*. New York 1954 Prentice-Hall, Inc. XX+649 S. 8° (A.II/4960).
- SEVİM, DR. ALİ: *Temürtaş'ın Halep hâkimiyeti*. Belleten XXV, 100 (Ekim 1961)'den ayrı basım. Ankara 1961 T.T.K. Basımevi. S. 571-594. 8° (A.II/5094).
- SİMSAR, MUHAMMED AHMED: *Oriental Manuscripts of the John Frederick collection in the free library of Philadelphia 1937*. Furst Company. XIX+248 S. XLVIII pl. 8° (A.II/5130).
- Sinchronistiçeskie tablitsi Hidri i Yevropeyskogo letosçisleniya*. Moskva 1961 İAN SSSR. 285 S. 8° (A.II/5052).
- SOLAKZADE, MEHMET HEMDEMİ ÇELEBİ: *Fihrist-i Şahan*. İstanbul 1271-98. Taşbasma 1271. 88 S. 8° (B/4344).
- SOLECKI, RALPH S.: *Three adult Neanderthal skeletons from shanidar cave, northern Iraq*. Smithsonian report 1959'dan ayrı basım. Washington 1960. S. 603-635 12 pl. 8° (A.II/5008).
- SOUTHGATE, GEORGE W.: *An introduction to world history*. London 1956 J. M. Dent & Sons Ltd. XII+258 S. 8° (A.II/4948).
- SPERENGER, DR. PETER P.: *Historische Untersuchungen zu den Sklavenfiguren des Plautus und Terenz*. Wiesbaden 1960. 128 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1960 Nr. 8. 8° (A.II/5041).
- SPULER, BERTOLD: *Iran in Früh-islamischer Zeit*. Wiesbaden 1952 Franz Steiner. 32+656 S. 3 hr. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur Band 11. 8° (A.II/5107).
- SPULER, BERTOLD: *The muslim world. A historical survey*. Çev: F. R. C. Bagley. Leiden 1960 E. J. Brill. 8° (A.II/5116).
- SPULER, BERTOLD: *Wüstenfeld-Mahler'sche Vergleichungs-Tabellen zur muslimischen und iranischen Zeitrechnung mit Tafeln zur Umrechnung Orient-Christlicher Ären. Dritte, verbesserte und erweiterte Auflage der "Vergleichungs-Tabellen der mohammedanischen und christlichen Zeitrechnung". Unter Mitarbeit von Joachim Mayr neu bearbeitet von Bertold Spuler*. Wiesbaden 1961 Franz Steiner Verlag. 90+19 S. 1 tabela. 4° (B/4425).
- Staat und Wissenschaft im Dienste der Erziehung*. Hamburg 1960 Im Selbstverlag der Universität Hamburg. 76 S. = Hamburg Universitätsreden 26. 8° (A.II/4702).
- STEWART, ELEANOR - JAMES STEWART: *Vounous 1937-38. Field-Report on the excavations sponsored by The British School of Archaeology at Athens*. Lund 1950 C.W.K. Gleerup. 394 S. 107 resim. = Skifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom, XIV. 4° (B./4404).
- STEWART, T. D.: *The Chinook sign of freedom: A study of the skull of the famous chief comcomly*. Smithsonian Report 1959'dan ayrı basım. Washington 1960. S. 563-576 6 Pl. 8° (A.II/5009).

- SÜKAN, ŞİNASİ: *Türkiye Cumhuriyeti dışındaki Türk toplulukları*. Ankara 1961 Orkun Basımevi. 110 S. 8° (A.II/5062).
- SÜYÜTİ, CELÂLEDDİN: *Hüsnü'l-muhadara fi ahberi Mısır ve'l-Kahire*. Mısır 1299. 309+3 S. 8° (A.II/5124).
- ŞENYÜREK, DR. MUZAFFER: *Ankara Üniversitesinde muhafaza edilen fosil fil kalıntılarına dair bir not. A note on the remains of fossil elephants preserved in the University of Ankara*. Belleten XXIV, 96 (1961)'den ayrı basım. Ankara 1960 T.T.K. Basımevi S. 693-698. 8° (A.II/4868).
- ŞENYÜREK, DR. MUZAFFER: *The relative size of the permanent incisors of the suborder Anthropeida*. Ankara 1960. S. 47-85. 8° (A.II/4869).
- Şergünaslıg İstitutunun elmi eserleri. 1. cilt. Baku 1959 Azerbaycan SSR. Elmler A. Neşr. 241 S. 4° (B/4376).
- ŞİNASİ: *Makaleler. Tenkidli basım. Haz: Fevziye Abdullah Tansel*. Ankara 1960 Doğuş Ltd. Şti. Matbaası. XII+110 S.=Külliyat 4. 8° (A.II/5016).
- ŞİNASİ: *Şair evlenmesi. Tenkidli basım. Haz: FEVZİYE ABDULLAH TANSEL*. Ankara 1960 Doğuş Ltd. Şti. Matbaası. XII+22 S. 1 lev.=Külliyat 2. 8° (A.II/5017).
- TAGA, AKIGORO: *An analytic study of Chinese genealogical books*. Tokyo 1960 The Toyo Bunko. 900 S. 9 pl.=The Toyo Bunko Publications Series A, No: 45. 4° (B/4390).
- TANDOĞAN, DR. HALÜK: *Vekâletsiz iş görme. Mukayeseli hukuk ve hususiyle Türk-İsviçre hukuku bakımından*. İstanbul 1957 Fakülteler Matbaası. XXVIII+361 S.=Ankara Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 109. 8° (A.II/4987).
- TANPINAR, AHMET HAMDİ: *Beş şehir. Ankara, Erzurum, Konya, Bursa, İstanbul*. Ankara 1960 T.T.K. Basımevi. XII+333 S.=İş Bankası Kültür Cep Kitapları: 12. 8° (A.II/5081).
- Tarihü'l-Arap, Kable'l-İslâm*. Matbaatü'l-mecmua'il-İlmiyyi'l Irakî. 8° (AII/5013).
- TEMİR, AHMET: *Ein osttürkisches Dokument von 1722-1741 aus Turfan*. Ural-Altäische Jahrbücher "Al Bitig" Band XXXIII, Heft 1-2'den ayrı basım. Wiesbaden 1961 Otto Harrassowitz. S. 193-198 1 pl. 8° (A.II/5030).
- TOKLUOĞLU, FAİK: *İbni Melek oğlu Mehmet ve kardeşi Abdülmecit*. 1957 Yenilik Basımevi. 14 S. 8° (A.II/4662).
- TOLSTOV, S. P. - M. G. VOREBYEVA: *Keramika Horezma*. Moskva 1959 İ. A. Nauk SSSR. 398 S. 5 pl. 1 hr. 5 lev. 4° (B/4382).
- TOPÇUOĞLU, DR. HAMİDE: *Hukuk sosyolojisi (Sosyoloji açısından hukuk)*. 1. cilt. (Konu, problemler, öncüler). Ankara 1960 Güzel Sanatlar Matbaası. 394+VI S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 147. 8° (A.II/4986).
- TOPÇUOĞLU, DR. HAMİDE: *XIX. yüzyıl sosyologlarında hukuk anlayışı*. Ankara 1961 Ajans Türk Matbaası. XXIV+235 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 151. 8° (A.II/4982).
- TOZER, HENRY F.: *Turkish Armenia and eastern Asia Minor*. London 1881 Longmans Green and Co. XIV+470+24 S. 3 pl. 1 hr. 8° (A.II/5140).
- TREVELYAN, GEORGE MACAULAY: *History of England*. London 1943 Longmans, Green and CO. XXII+756 S. 1 hr. 8° (A.II/4944).

- TRITTON, A. S.: *Materials on muslim education in the Middle Ages*. London 1957 Luzac. XII+209 S. 8° (A.II/5168).
- TSAMBAZOVSKI, D - R. KLIMENT: *Kulturno-Opstestvenite vrski na Makedonsite so srbija vo tekot na XIX veka*. Skopye 1960. 338 S.=Institut za Natsionalna Istoriya. 8° (A.II/4823).
- TURAEV, B. A.: *Istoriya drevniy Egipet*. Petrograd 1922 İzd-vo Ogni. 178 S. 8° (A.II/4932).
- Turetskiy sbornik, *Istoriya, Ekonomika, Literature, Yazik*. Moskva 1958 İVL. 204 S. 8° (A.II/4771).
- Türk-Amerikan Üniversiteliler Derneği, *Istanbul. Yeni Türkiye*. İstanbul 1959 Nebi-oğlu Yayınevi. 415 S. 8° (A.II/5040).
- Türk kütüphanelerinin gelişmesinde üniversitedeki kütüphanecilik öğretiminin rolü. Ankara 1960 Güven Basımevi. 29+17 S. 8° (A.II/4937).
- Tyurko-Mongolskoe yazıkonzanie i Folkloristika. Moskva 1960 İVL. 350 S. 8° (A.II/5061).
- UZUNÇARŞILI, Ord. Prof. İ. HAKKI: *Otranto'nun zaptından sonra Napoli kiralı ile dostluk görüşmeleri*. Belleten XXV, 100 (Ekim 1961)'den ayrı basım. Ankara 1961 T.T.K. Basımevi. S. 595-604 3 Pl. 8° (A.II/5092).
- UZUNÇARŞILI, Ord. Prof. İ. HAKKI: *Şehzade Selim'in babasına muhalefet ederek muharebe ettiği esnada Amasya valisi Şehzade Ahmed'in Vezir-i Âzama mektubu*. Belleten XXIV, 96 (Ekim 1960)'dan ayrı basım. Ankara 1960 T.T.K. Basımevi. S. 595-599 1 Pl. 8° (A.II/5095).
- VERZONE, PAOLO: *Gli scavi della missione Italiana nell' "Ottagono" di Hierapolis*. VII Corso di cultura sull'arte ravennate e Bizantina (1960)'den ayrı basım. S. 127-132. 8° (A.II/5032).
- VIDA, GIORGIO LEVI DELLA: *Frammenti Coranici in Carattere Cufico. Nella Biblioteca Vaticana*. Roma 1947. XI+57 S. 20 Pl.=Studi e Testi 132. 4° (B/4436).
- VOGT, JOSEPH: *Von der Gleichwertigkeit der Geschlechter in der bürgerlichen Gesellschaft der Griechen*. Wiesbaden 1960. 48 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 2. 8° (A.II/5041).
- VORONINA, V. L.: *Narodnaya arhitektura Severnogo Tadjikistana*. Moskva 1959 Gos. İzdat. 99 S. 4 Pl. 4° (B/4385).
- Vsemirnaya Istoriya. Tom 8. Moskva 1961 İsdat. Sotsialno-Ekonom. Literaturi. 644 S. 22 hr. 10 Pl. 4° (B/4422).
- WADA, Dr. SEI: *Treatise on the economy and finance of the Sung 1. Translation of Chapters 173, 174, 175 of the Sung Shih*. Tokyo 1960 The Toyo Bunko. 1080 S. =The Toyo Bunko Publications, series A. No: 44. 8° (A.II/4918)
- WATT, W. MONTGOMERY: *Islam and the integration of society*. London 1961 Kegan Paul. IX+293+16 S. 8° (A.II/5139).
- WATT, W. MONTGOMERY: *Muhammad Prophet and Statesman*. London 1961 Oxford University Press. IX+250 S. 8° (A.II/5176).
- WELLS, H. G.: *The outline of history being a plain history of life and mankind*. London 1931 Cassell and Company Ltd. XIII+1219 S. 8° (A.II/4953).

- WENSINCK, A. J.: *A handbook of early Muhammadan tradition*. Leiden 1960 E. J. Brill. XVIII+268 S. 4° (B/4437).
- WIET, GASTON: *Grandeur de l'Islam de Mahomet a François 1er*. Paris 1961 La Table Ronde. XI+376 S. 8° (A.II/5142).
- WOLFFHEIM, DR. HANS: *Rudolf Pannwitz. Einleitung in sein dichterisches Werk*. Wiesbaden 1960. S. 23-82=Akademie der Wissenschaften und der Litaratur Abhandlungen der Klasse der Literatur Jahrgang 1960 Nr. 2. 8° (A.II/4662).
- The world's history*. Chicago 1950 Harcourt, Brace and Company. XII+786 S. 2 hr. rs. 8° (A.II/4951).
- YAKUBI AL-ABBASI: *Tarih*. 2 c. Bağdad 1379/1960 al-Muthanna Library. 8° (A.II/5111).
- YAZMAN, ASLAN TUFAN: *Bonjur Fransa*. İstanbul 1957 Duygu Matbaası. 136 S. 8° (A.II/5037).
- YAZMAN, ASLAN TUFAN: *İşgal altındaki Almanya*. İstanbul 1949 Duygu Matbaası 111 S. 8° (A.II/5038).
- YÄGER, OSKAR: *Vseobşçaya İstoriya v Çetreh Tomah. Çev: P. N. Polevogo*. Petersburg 1894 İzdanie A. F. Marksa. 8° (A.II/4926).
- YEIVIN, SHEMUEL: *A decade of Archaeology in İsrail 1948-1958*. İstanbul 1960 Nederlands Historisch - Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten. XIII+61 S. VII pl.=Publications de l'Institut Historique et Archéologique Néderlandais de Stamboul VIII. 4° (B/4417).
- YEIVIN, SHEMUEL: *First preliminary report on the excavations at teli "Gat". (Tell Sheyk Ahmed el-Areyny)*. Seasons 1956-1958. Jerusalem 1961 The Gat Expedition. 20 S. 6 Pl. 5 Hr. 8° (A. II/5027).
- 24 Mayıs 1919. Denizli 1961 Anadolu Matbaası. 22 S. 8° (A.II/5033).
- YUSUF, ALİ ABDULLAH: *The meaning of the illustrious Qur'an*. Lahore 1957 Sh. Muhammed Ashraf. 37+845 S. 8° (A.II/5125).
- YÜCEL, CAN: *Anne Frank'ın hâtıra defteri*. Ankara 1958 Yeni Matbaa. 283 S. 8° (A.II/5078).
- YÜCEL, HASAN-ÂLİ: *Hürriyet gene hürriyet*. Ankara 1960 T.T.K. Basımevi. XXXI+671 S.=Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Seri: 1, 14. 8° (A.II/5082).
- YÜCEULUĞ, RATİP: *İstatistik dersleri*. Ankara 1957 Güzel Sanatlar Matbaası. 248 S.=A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınlarından No: 106. 8° (A.II/4966).
- ZAMBAUR, E. DE: *Manuel de généaologie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*. 2 cilt. Hanovre 1955. (1927 tarihli nüshadan tekrarbasım). 4° (B/2037).
- ZIMMER, KARL G.: *Studien zur quantitativen Strahlenbiologie*. Wiesbaden 1960. III S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch - Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1960 Nr. 3 (A.II/5042).
- ZINSSER, WILLIAM K.: *Search & Research. The collections and uses of the Newyork Public Library*. Newyork 1961 The Newyork Public Library. 46 S. 4° (B/4415).
- Zum Tag der deutschen Einheit. Ansprachen einer Gedenkstunde des allgemeinen Student-Ausschusses am 17. Juni 1961. Hamburg 1961 Im Selbstverlag der Universität. =Hamburger Universitätsreden 29. 28 S. 8° (A.II+5029).

DERGİLER*

- The American Historical Review LXVI, 4 (1961), Annual Report 1957-1959:
G. CURRY: *Woodrow Wilson, Jan Smuts, and the Versailles settlement*. S. 968-986.
- American Journal of Archaeology LV, 3, 4 (1961).
- American Journal of Philology LXXXII, 3 (1961).
- Anales Nr. 85-86, 89-92.
- Anatolian Studies XI (1961): *Summary of Archaeological Research in Turkey in 1960*.
S. 15-28. J. MELLAART: *Excavations at Hacilar, 4th preliminary report*. S. 39-76.
H. HELBAEK, *Late Bronze Age and Byzantine crops at Beycesultan in Anatolia*.
S. 77-98. D. H. FRENCH: *Late chalcolithic pottery in north-west Turkey and the Aegean*. S. 99-142. G. LAMBERT: *The Sultantepe tablets (continued) VIII. Shalmaneser in Ararat*. S. 143-158. J. M. BIRMINGHAM: *The overland route across Anatolia in the eighth and seventh centuries B.C.* S. 185-195.
- Ant VI, 29 (1961).
- A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XVII, 3-4 (1959): F. SÜMER: *Oğuzlara ait destan mahiyette eserler*. S. 359-456. Z. AKKAYA: *Veciht ve eserleri*. S. 533-560. T. HAASS: *Le debut de l'art Assyrien et ses relations avec celui des colonies Cappado-ciennes*. S. 561-645.
- A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XV, 4 (1960); XVI, 1, 2 (1961).
- Les Annales Archéologiques de Syrie X (1960): A. MOORTGAT: *Tell Chuëra, Vorläufiger Bericht über eine Grabungs-Kampagne der M. Frhr. von Oppenheim-Stiftung in Nordmesopotamien 1958*. S. 73-86.
- Annual Catalogue of Australian publications (1960).
- Anzeiger, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philos. Hist. Kl. 97 (1960).
- Archäologische Bibliographie 1958, 1959.
- Archiv Orientalni 29/3 (1961): V. GAMKRELIDZE: *The Akkado-Hittite syllabary and the problem of the origin of the Hittite script*. S. 406-418. R. HAASE, *Über Noxalhaftung in der hethitischen Rechtssammlung*. S. 419-421.
- Arkaiolegiki Efemeris 1955, 1958.
- Asia Major VIII, 2 (1959).
- Athenaeum XXXIX, 1-2 (1961).
- Aylık İstatistik Bülteni No. 86-90.
- Azerbaycan 1-6 (1961).
- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 41 (1960).
- Biblica XLII, 2-3 (1961).
- Bulletin Archéologique 1958.
- Bulletin de Correspondance LXXXV, 1 (1961): KARAGEORGHIS, *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1960*. S. 256-315.
- Bulletin Critique du Livre Français No. 186-190.
- Bulletin d'Etudes Orientales XVI (1958-60).
- Bulletin of the Institute of Historical Research XXXIX, 90 (1961).

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire 20, 25, 28, 32 (1960).
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXIII, 3 (1960); XXIV, 1-3 (1961): vol. XXIII—G. M. MEREDITH-OWENS, *Traces of a lost autobiographical work by a courtier of Selim II*. S. 456-464. vol. XXIV—P. M. HOLT, *The beylicate in Ottoman Egypt during the seventeenth century*. S. 214-248.
- Bulletin, Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève, 1960.
- Byzantion XXXI (1961), l'Hommage a G. Ostrogorsky: *Bibliographie de M. Georges Ostrogorsky*. S. VII-XV. V. LAURENT, *Une métropole serbe éphémère sur le rôle du patriarcat oecuménique: Nisos-Nis, au temps d'Isaac II Ange*. S. 43-56. F.-L. GANSHOF, *Robert le Frison et Alexis Comnène*. S. 57-74. D. JACOBY, *La population de Constantinople à l'époque byzantine: un problème de démographie urbaine*. S. 81-110. A. P. KAZDAN - Z. V. UDALICOVA, *Nouveaux travaux de savants Soviétiques sur l'histoire économique et sociale de Byzance (1958-1960)*. S. 189-208. C. HADJIPSALTIS, *Un archevêque inconnu de Chypre: Philoxénos (VIe siècle)*. S. 215-216. H. GLYKATZI - AHRWEILER, *L'administration militaire de la Crète byzantine*. S. 217-228. R. BROWNING, *The death of John II Comnenus*. S. 229-236. SP. VRYONIS, *St. Ioannicius the Great and the "Slavs" of Bythinia*. S. 245-248.
- Cahiers de Civilisation Médiévale II, III, 1-4.: vol. II — P. LEMERLE, *Recherches sur le régime agraire à Byzance: la terre militaire à l'époque des Comnènes*. S. 265-282. J. AUBIN, *La ruine de Siráf et les routes du Golfe Persique aux XIe et XIIe siècles*. S. 295-302.
- Les Cahiers de Tunisie 29-30 (1960).
- Central Asiatic Journal VI, 2 (1961): D. M. FARQUHAR, *A note on the Mongolian books in the Gest Chinese Research Library, Princeton University*. S. 103-105. TSING YUAN, *Yakub Beg (1820-1877) and the Moslem rebellion in Chinese Turkestan*. S. 134-167.
- Le Courrier, Mars, Juin (1961).
- Dania Polyglotta 15 (1959).
- Dergi 23/25.
- Deutsche Bibliographie, Das Deutsche Buch 2 (1961).
- Deutsche Nationalbibliographie 25-32, 35, 37-47 (1961); Vierteljahrsregister 1-3 (1961).
- Diş Ticaret yıllık İstatistik 3 (1959).
- The Durham University Journal LIV, 1 (1961).
- Encyclopaedia of Islam vol. II Fas. 25.
- Encyclopédie de l'Islam Tome II Livr. 25.
- Epeteris Hetairelas Byzantinon Spoudon 1960-1961.
- Expedition II, 4 (1960), III, 1-3 (1961).
- Fornvännan 55 (1960).
- Germania XXXVIII, 3-4 (1960); XXXIX, 1-4 (1961): vol. 38 — V. MILOJCIC, *Präkeramisches Neolithikum auf der Balkanhalbinsel*. S. 320-336.
- Glasnik, na Institutot za Natsinalna Istoriya IV, 1-2 (1960): H. ANDONOVSKI - POLJANSKI: *Quelques questions concernant l'organisation du mouvement national révolutionnaire macédonien avant l'insurrection d'Illinden*. S. 83-112.
- A. APOSTOLOV: *La colonisation des mouhadjirs et la décomposition des rapports sociaux*

- bases sur l'existence des tchifliks en Macédoine depuis la seconde moitié du XIXe siècle jusqu'en 1912.* S. 113-138. B. ALEKSOVA: *La céramique médiévale de l'église de Sainte-Sophie d'Ohrid.* S. 199-218.
- Godišnyak, Istoriskog Drustva Bosne i Hercegovine VII, VIII, IX (1956/57).
- Hamizrah Hehadash XI, 3 (1961).
- Harvard Journal of Asiatic Studies XXII (1959): F. W. CLEAVES: *An early Mongolian version of the Alexander Romance.* S. 1-99.
- Hebrew Union College Annual XXXII (1961).
- Hesperia XXX, 2, 3 (1961).
- The Historical Journal IV, 2 (1961): W. E. MOSSE: *The end of the Crimean System: England, Russia and the neutrality of the Black Sea, 1870-71.* S. 164-190.
- Iraq XXIII, 1, 2 (1961): D. OATES: *The excavations at Nimrud (Kalhu), 1960.* S. 1-14. B. PARKER: *Administrative tablets from the Northwest palace, Nimrud.* S. 15-67. S. WILLIAMS: *Preliminary report on the excavations at Tell Rifa'at.* S. 68-87. R. LABAT: *Tabous de Tesrit et autres prescriptions.* S. 80-93. C. BURNEY: *Excavations at Yanik Tepe, North-West Iran.* S. 138-153.
- İdare Dergisi XXXI, 269/272.
- International Bibliography of Historical Sciences 24 (1955), 27 (1958).
- Der Islam XXXVI, 1-2 (1960): C. E. BOSWORTH: *Ghaznevid military organization.* S. 37-77.
- Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası XX, 1 (1960).
- Jahrbuch, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1960.
- Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 74 (1959), 75 (1960): vol. 74—K. BITTEL: *Beitrag zur Kenntnis anatolischer Metallgefäße der zweiten Hälfte des dritten Jahrtausends v. Chr. mit 38 Abbildungen.* S. 1-113. Y. BOYSAL: *Über die älteren Funde von Sinope und die Kolonisationsfrage.* AA. S. 8-20. vol. 75—E.-M. BOSSERT: *Die gestempelten Verzierungen auf frühbronzezeitlichen Gefäßen der Aegaeis.* S. 1-36.
- Jahresberichte, Schweizerisches Landesmuseum in Zürich 1959 und 1960.
- Journal of the American Oriental Society LXXXI, 1 (1961).
- Journal Asiatique CCXLVIII, 3, 4 (1960).
- The Journal of Hellenic Studies LXXXI (1961).
- The Journal of Near Eastern Studies XX, 3, 4 (1961): B. LANDSBERGER - K. WILSON: *The fifth tablet of Enuma Elis.* S. 154-179. I. J. GELB: *Wa=aw, iw, uw in cuneiform writing.* S. 194-196. J. GIBSON: *Observations on some important ethnic terms in the Pentateuch.* S. 217-238. B. GOLDMAN: *An oriental solar motif and its western extension.* S. 239-247.
- Journal of the Pakistan Historical Society IX, 3 (1961).
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XXIII, 3-4 (1960).
- Kırım 12 (1961).
- Kirjath Sepher XXXVI, 3, 4.
- Kitab az-Zaria ilâ tasâñif ash-Shi'a 9, 11, 13.
- Libyca VI-VII (1958/59).
- Livres et Revues d'Italie 12 (1960); 1-7 (1961).
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi 56 (1961).

- Man LX,LXI: J. L. JENKINS, The Morinur': A Mongolian fiddle. S. 1-2. Meddelanden fran Lunds Universitets Historiska Museum 1960.
- Mémoires et Documents XL (1961): F.-L. GANSHOF: *Recherches sur le lien juridique qui unissait les chefs de la première Croisade à l'empereur Byzantin*. S. 49-64.
- The Metropolitan Museum of Art Bulletin XIX, 3-10 (1960); XX, 1-2 (1961): vol. XIX—E. J. GRUBE: *Two Hispano-Islamic Silks*. S. 77-85.
- The Middle East Journal XV, 1-2 (1961): J. C. HUREWITZ: *Ottoman diplomacy and the European state system*. S. 141-152.
- Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı 1 (1960).
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XC (1960).
- Mitteilungen der Deutsch-Türkischen Gesellschaft 40 (1961): F. K. KIENITZ: *Türkische Südküste, die schönste Küste des Mittelmeers*. S. 1-4.
- Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 5-12.
- The Muslim World LI, 3-4 (1961): R. D. ROBINSON: *Mosque and school in Turkey*. S. 185-188. Ş. MARDIN: *Some explanatory notes on the origins of the "Mecelle"*. S. 189-196.
- Ordu Dergisi 197, 198 (1961).
- Orientalia XXIX, 4 (1960); XXX, 1-4 (1961): vol. XXIX—H. KLENGEL: *Zu den sibütum in altbabylonischer Zeit*. S. 357-376. vol. XXX—J. POTRATZ: *Das wechselseitige Menschenbild in der sumerisch-akadischen Kunst*. S. 258-268.
- Orientalia Suecana IX (1960): Š. WIKANDER: *Ein Fest bei den Kurden und im Avesta*. S. 7-10. W. BJÖRKMAN: *Die Beziehungen zwischen Schweden und der Türkei*. S. 137-153.
- Oriente Moderne XL, 5-8 (1960).
- Orta Doğu 3-7 (1961): No. 5—G. WHEELER: *Sovyet Müslüman Asyasında ırk meseleleri*. No. 6—G. WHEELER: *Sovyet Müslüman Asyasında ırk meseleleri*. S. 26-28. No. 7—G. WHEELER: *Sovyet Müslüman Asyasında ırk meseleleri*. S. 39-41.
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XV, 2-3 (1961).
- Palaeologia IX, 3 (1961).
- Rassegna Storica del Risorgimento XLVIII, 2-3 (1961).
- Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale vol. LII-LV, 1 (1958/61) vol. LII—I. M. DIAKOFF: *Some remarks on the "reform" of Urukagina*. S. 1-15. E. CASSIN: *Quelques remarques à propos des archives administratives de Nuzi*. S. 16-28. M. DE TSERETHLI: *Etudes Ourartéennes*. S. 29-35, 63-73. M. BURKE: *Un nouveau nom d'année du règne de Zimri-Lim?* S. 57-59. E. SZLECHTER: *Le code de Lipit-Istar*. S. 74-90. A. GOETZE: *The sibilants of old Babylonian*. S. 137-149. E. LAROCHE: *Lécanomancie hittite*. S. 150-162. R.-R. JESTIN: *Textes religieux sumériens*. S. 192-202. M. RUTTEN: *Un lot de tablettes de Mananá*. S. 208-225. vol. LIII—R. LABAT: *Le premier chapitre d'un précis médical assyrien*. S. 1-18. J.-R. KUPPER: *Lettres de Kis*. S. 19-38. A. FINET: *Une affaire de disette dans un district du royaume de Mari*. S. 57-69. M. ASTOUR: *Les étrangers à Ugarit et le statut juridique des Habiru*. S. 70-76. M. RUTTEN: *Un lot de tablettes de Mananá*. S. 77-96. R. LABAT: *Asarhaddon et la ville de Zaqqap*. S. 113-118. W. G. LAMBERT: *The Sultantepe tablets, a review article*. S. 119-138. M. BURKE: *Une réception royale au palais de Mari*. S. 139-146. M. DE TSERETHLI: *Etudes Ourarté-*

- ennes. S. 169-176. J.-R. KUPPER: *Lettres de Kis*. S. 177-182. H. SCHMÖKEL: *Hammurabi und Marduk*. S. 183-204. vol. LIV — P. AMIOT: *Le temple ailé*. S. 1-10. J.-M. AYNARD: *Les clous d'argile du Musée du Louvre*. S. 11-18. M. RUTTEN: *Un lot de tablettes de Mananá*. S. 19-40. M. CIVIL: *Prescriptions médicales Sumériennes*. S. 57-72. A. SPYCKET: *La déesse Lama*. S. 73-84. M. LAMBERT: *Les archives de Urabba dits de Bazig*. S. 113-130. F. F. SAGGS: *A Babylonian geometrical text*. S. 130-146. M. RUTTEN: *Un lot de tablettes de Mananá*. S. 147-152. R. LABAT: *Ordonnances médicales ou magiques*. S. 169-176. E. UNGER: *Archaische Siegel der Fürsten von Kisik und Sittab und das Siegel des Gottes Manistisu*. S. 177-186. E. LAROCHE: *Etudes hourrites*. S. 187-202. LV - G. ROUX: *Adapa, le vent et l'eau*. S. 13-14.
- Revue Danoise 19 (1961).
- Revue des Etudes Byzantines 18 (1960): V. R. GUILLAND: *Etudes sur l'histoire administrative de l'empire byzantin: les commandants de la garde impériale et le juge de l'armée*. S. 79-96. V. LAURENT: *L'assaut avorté de la Horde d'Or contre l'Empire Byzantin*. S. 145-162.
- Revue Internationale d'Histoire Militaire 23 (1961).
- Revue de Synthèse 19-21 (1960).
- Rivista di Studi Liguri XXV, 1-2 (1959).
- Rivista degli Studi Orientali XXXVI, 1-2 (1961).
- Romanistisches Jahrbuch XI (1960).
- Ruperto-Carola XIII, 29 (1961).
- Saeculum XI, 3 (1960); XII, 1-2 (1961): vol. XII — STROHEKER, K. F.: *Die geschichtliche Stellung der ostgermanischen Staaten am Mittelmeer*. S. 158-168.
- Slovenska Archeologia V, 2 (1957).
- Die Sprache VII (1961): H. KRONASSER: *Fünf Hethitische Rituale*. S. 140-167.
- Studia Orientalia XXIV-XXVI (1961).
- Studies in Bibliography and Booklore V (1961).
- Studii Si Cercetari de Istorie Veche XI, 1 (1960).
- Studijne Zvesti Ausav 5 (1961).
- Suomen Museo LXVIII (1961).
- Syria XXXVIII, 1-2 (1961).
- Türk Ansiklopedisi fas. 82.
- Türk Dili 118-121 (1961).
- Türkiye Bibliyografyası 4 (1960).
- Türkiye Makaleler Bibliyografyası 1 (1961).
- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni No. 232-238: No. 232-233 - S. ÜNVER, *Eski ve yeni Türk evi üzerine bir hasbihal*. S. 7-8. T. ÖZ, *Bursa'da II. Murad camii*. S. 9-10. H. ŞEHİSUVAROĞLU: *Edirne'de Fatih'in sarayı*. S. 10-11. No. 235 - S. ÜNVER: *Sipahizâde'ye göre İstanbul hakkında bazı eskimiş bilgiler*. S. 11-12. No. 236 - S. EYÜBOĞLU: *Nemrut dağı*. S. 8-10. C. MONUS: *İlk Türk Atlası*. S. 16-18. J. WARREN: *Istanbul and Koca Sinan*. S. 21-23. J. SUFFEL: *Au Levant avec Flaubert*. S. 23-27. C. COSTELLO: *Les miniatures anciennes de la Turquie*. S. 27-29.
- Unesco Haberleri III, 35-39. No. 237 - D. Sümer, *Hittit Sanatı* s. 7-10.

- Ural-Altäische Jahrbücher XXXII, 1-2 (1960); XXXIII, 1-2 (1961) "Al Bitig",
Festgabe Annemarie von Gabain: Vol. XXXII – L. JIST: *Vorbericht über die
archäologische Erforschung des Kül-tegin Denkmals durch die tschechoslowakisch-
mongolische Expedition des Jahres 1958*. S. 65-77. O. PRITSAK: *Zum 60. Geburts-
tag Ahmet Caferoğlu*. S. 88-89. A. LUBSANGDENDÜB: *Über eine in der Mongolei
neu entdeckte türkische Runeninschrift aus dem 13. Jh.* S. 122-123. vol. XXXIII-
A. TEMİR: *Ein Osttürkisches Dokument von 1722-1741 aus Turfan*. S. 193-198.
- Writings on American History 1948-1953.
The Yale Review L, 4 (1961).
Yeni Yayınlar V, 10-12; VI, 1-10.
Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenska Akademije vol. 3 (1960).
Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft III, 1 (1961): F. TAESCH-
NER: *Rudolf Tschudi*. S. 4-5. R. PARET: *Rudolf Strothmann*. S. 13-15. K.
JAHN: *Zum Loskauf christlicher und türkischer Gefangener und Sklaven im 18.
Jahrhundert*. S. 63-85. E. HAENISCH: *Weiterer Beitrag zum Text der geheimen
Geschichte der Mongolen*. S. 139-149.
Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XXI, 1 (1961).
Zion XXVI, 2 (1961).
-

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	Page
Son Excellence Monsieur le Président de la République visite la Société d'Histoire Turque (en turc; avec 2 fig.)	231
BOSTANCI, DOC. DR. ENVER Y.: Industrie du Paléolithique supérieur et du Mésolithique à la grotte de Belbaşı (14 planches, en turc)...	233
————— : A New Upper Paleolithic and Mesolithic Facies at Belbaşı rock shelter on the Mediterranean coast of Anatolia (With 14 plates. traduction anglaise de l'article ci-dessus mentionné)	252
GÖKBİLGIN, M. TAYYIB: Le Sandjak de Trébizonde et la région orientale de la Mer Noire, dans la première moitié du XVIIe siècle (en turc)	293
UNAT, FAİK REŞİT: Document concernant le rôle d'Ataturk dans la préparation de la Révolution de 1908 (en turc; deux photocopies)	339
ÜNVER, ORD. PROF. DR. SÜHEYL: Rapport d'un voyage à Konya, Karaman, Akhisar, Manisa, İzmir, Aydın et Edirne (en turc)	351
HIZIR, NUSRET: Quelques notes sur la méthode scientifique, et particulièrement la méthode historique (en turc)	357
 Bibliographie :	
EYİCE, DOÇ. DR. SEMAVİ: Röthlisberger, Marcel, <i>Die Türkei. Reise durch ihre Geschichte (La Turquie. Voyage à travers son histoire)</i>	363
————— : Moutsopoulos, Nikolaosk, <i>To arkhoutiko tou sier Manoláké sté Beroia = La maison Manolaki à Karaferye</i>	367
————— : Salaville Séverien et Dalleggio, Eugène: <i>Karamandilika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, I, 1584-1850</i>	369
ESİN, EMEL: Basil Gray, <i>La Peinture Persane</i>	375
————— : Texte anglais du même compte-rendu	382
TANSEL, FEVZİYE A.: Dr. Ernest Edmondson Ramsaur, Jr. <i>The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908</i>	391
————— : Uriel Heyd, <i>Ottoman Documents on Palestine 1552-1615</i>	404
SINANOĞLU, PROF. DR. SUAT: C. Coukidis, = Λεξιλόγιον Ἑλληνικῶν Λέξεων Παρογομένων ἐκ τῆς Τουρκικῆς = <i>Dictionnaire des mots grecs empruntés au turc</i>	407
UNAT, FAİK REŞİT: Yosif Abgaroviç Orbeli: <i>Sinkronist çeşkie Tablıtsi Hudjri i yeveropyiskogo Letoiscislymiya = جداول التحويل السنوات الهجرية الى السنوات الميلادية</i>	411
Parmi les Livres	413
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque dans la deuxième moitié de 1961	421

Sur la couverture : Statuette urartéenne de lion en ivoire (fin du 8e siècle av. J. - Ch.), trouvée en 1961 aux fouilles exécutées par la Société d'Histoire Turque à Altintepe.

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXVI

No. 102

Avril 1962

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 8